

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

POST-MARKSİZM'DE İDEOLOJİNİN SÖYLEME DÖNÜŞÜMÜ

FIRAT KORKMAZ
06716007

Tez Danışmanı
Yard. Doç. Dr. ERGÜN AYDINOĞLU

İSTANBUL
2009

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

POST-MARKSİZM'DE İDEOLOJİNİN SÖYLEME DÖNÜŞÜMÜ

FIRAT KORKMAZ
06716007

Tez Danışmanı
Yard. Doç. Dr. ERGUN AYDINOĞLU

İSTANBUL
2009

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

POST-MARKSİZM'DE İDEOLOJİNİN SÖYLEME DÖNÜŞÜMÜ

FIRAT KORKMAZ
06716007

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 15 Ekim 2009
Tezin Savunulduğu Tarih: 02 Kasım 2009

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ergun Aydınoglu

Jüri Üyeleri : Yrd. Doç. Dr. Ergun Aydınoglu
Yrd. Doç. Dr. İsmet Akça
Yrd. Doç. Dr. Burak Ülman

İSTANBUL
EKİM 2009

ÖZ

Post-Marksizm’de İdeolojinin Söyleme Dönüşümü

Fırat Korkmaz

Ekim, 2009

Bu tezin amacı, Post-Marksizm’de ideolojinin söyleme dönüşümünü, Essex Okulu’nun temsilcileri olarak da bilinen Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe’un görüşleri çerçevesinde incelemektir. Bu inceleme yapılırken ideoloji kavramının tarihsel gelişimi ve bu kavramla ilgili önemli tartışmalar ele alınmıştır. Aynı zamanda Laclau ve Mouffe’un kuramsal olarak eleştirdikleri ve teorik geçmişlerini oluşturan Marksizm’deki ideoloji kavramının dönüşümü de incelenmektedir.

Marksizm’in yapısal bir sorunu olarak gördükleri ekonomizm, indirgemecilik, determinizm ve özcülük anlayışına bir cevap bulabilmek üzere hareket eden Laclau ve Mouffe’un görüşlerini inceleyen bu tezin temel savlarından biri, Marksizm’i indirgemeci ve özcü bir yapıya sahip olduğu için eleştiren Post-Marksizm’in, bizzat kendisinde de böyle yanlar bulunduğudır. Siyasetin kuruculuğuna verilen önem, toplumsal gerçekliğin reddedilmesi, Marksizm’in teleolojik ve dar metinsel okuma şeklinde değerlendirilmesi, Postmarksizm’in en temel çıkmazlarını oluşturmuştur. Çalışmada, Post-Marksizm’in gelişiminin Marksizm içindeki tartışmalardan ve kuramsal sorunlardan kaynaklanıp kaynaklanmadığı analiz edilirken, Gramsci’nin hegemonya ve Althusser’in adlandırma yaklaşımının Post-Marksist paradigmaya etkide bulunduğu belirtilmektedir. Fakat aynı zamanda hem Althusser’de hem de Gramsci’de kabul edilen toplumsal gerçekliğin, Post-Marksizm’in söylem kuramında ortadan kalktığı da ifade edilmektedir. Marksizm ile Post-Marksizm arasında bir kuramsal devamlılık olmadığı vurgulanırken, Post-Marksizm’in, Marksizm eleştirisinin yetersizliği ortaya konmaktadır.

Bu çalışmada Laclau ve Mouffe’un, toplumdaki her şeyin söylemsel olarak kurulduğunu iddia edip sosyal bilimlerdeki bütün sabitlikleri ve dayanak noktalarını reddederken, sorgulamadıkları tek belirlemenin tarihüstü ve kurucu bir kategori olarak gördükleri söylemin kendisi olduğu belirtilmektedir. Post-Marksizm’in mit, boş gösteren, eşdeğerlikler zinciri ve ötekileştirme gibi kavramsallaştırmalarının siyaset bilimine bir katkı olarak görülebileceği kabul edilirken bu katkının, düşünürlerin toplumsal gerçeklik alanını reddeden bir çerçeveye sahip olmaları nedeniyle zayıfladığı belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Post-Marksizm, Marksizm, İdeoloji, Söylem, Söylemsel, Söylem Analizi, Karl Marx, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Antonio Gramsci, Louis Althusser, Hegemonya, Popülizm, Radikal Demokrasi, Olumsuzluk, Zorunluluk, Adlandırma, Ekonomizm, Eşdeğerlikler Zinciri

ABSTRACT

Transformation of Ideology to Discourse in Post-Marxism

Firat Korkmaz

October, 2009

The aim of this thesis is to analyze the transformation of ideology to discourse in the context of approaches of Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, who are known as the representatives of the school of Essex. In this study, it is handled the historical development of the concept of ideology and crucial discussions around the concept. Moreover, it is scrutinized the transformation of the ideology concept in Marxism which is criticized theoretically by Laclau and Mouffe and which constitutes the theoretical background of these philosophers.

One of the main claims of this study examining arguments of Laclau and Mouffe who attempt to seek an answer to Marxist notions, that they regard as structurally problematic, such as economism, reductionism, determinism and essentialism, is that Post-Marxism who criticizes Marxism also has reductionist and essentialist sides. The importance given to founders of the politics, the rejection of social reality, the appraisal of Marxism as teleological with simple text-reading method are main dilemmas of Post-Marxism. This study questioning whether the development of Post-Marxism roots in discussions and theoretical problems within Marxism, it points out that Gramsci's hegemony theory and Althusser's theory of interpellation have effect on Post-Marxist paradigm. However, it is stated that the social reality considered by both Althusser and Gramsci is removed in the discourse theory of Post-Marxism. Emphasizing the absence of a theoretical continuity between Marxism and Post-Marxism, it is presented the inadequacy of Post-Marxism's critics about Marxism.

This thesis argues that Laclau and Mouffe who claims that everything in society is constructed on discourse and who reject all consistencies and reference points in social sciences, do not question the discourse's self which they see as supra-historical and constitutive category. Concerning the contribution of Post-Marxist conceptualizations to political sciences such as myth, empty signifier, chain of equivalences, othering, this study dwells on deficiencies based on the rejection of social reality by these philosophers.

Keywords: Post-Marxism, Marxism, Ideology, Discourse, Discursive, Discourse Analysis, Karl Marx, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Antonio Gramsci, Louis Althusser, Hegemony, Populism, Radical Democracy, Contingency, Necessity, Interpellation, Economism, Chain of Equivalences

ÖNSÖZ

Bir tez çalışması her ne kadar tek bir kişinin imzasını taşısa da birçok kişinin gizil emeğini de bünyesinde taşır. Herhalde önsözler de bu gizli katkı sahiplerini onurlandırmak için kullanılan bölümlerdir.

Öncelikle bu çalışmanın hazırlanışı sürecinde beni yönlendiren, yardım ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Dr. Ergun Aydınoglu'na teşekkür etmek istiyorum. Bir sene boyunca çalışmamda hazırladığım metinleri titizlikle gözden geçirdi ve çalışmanın zor süreçlerinde her zaman yanımda oldu. Zorluğu ve kapsamı konusunda beni uyarmasına rağmen bu tez konusunda ısrar ettim. Hocamın, çalışmanın zor ve sıkıntılı geçeceğiyle ilgili tespitini okuma ve yazma sürecinde birebir yaşadım. Her ne kadar zorlu olsa da bu araştırmanın bana ileride yapacağım çalışmalarla ilgili önemli bir zemin sağladığını düşünmekteyim.

Jürimde bulunan hocalarım Dr. İsmet Akça ve Dr. Burak Ülman'a da teşekkürü bir borç bilirim. Her ikisinin tezle ilgili değerlendirmeleri ve bu çalışmanın geliştirilmesi noktasındaki önerileri ileride yapacaklarımla ilgili önemli katkılar sunmuştur. Lisans iktisat eğitimimden beri hep yanımda olan sevgili hocam Feride Doğaner Gönel'in tez savunmamda bulunması da benim için hem onur hem de mutluluk verici oldu. Kendisinin her zaman yanımda olduğunu bilmek, akademinin sadece öğrenim kurumu değil aynı zamanda bir eğitim kurumu olduğunu bana hissettirmiştir.

Tez döneminde bana en çok katkısı olan arkadaşım Gökhan Demir'dir. Kendisinin Post-Marksizm'in "Radikal Demokrasi" projesini incelediği çalışması, tez konusu seçimimde etkilendiğim çalışmalardan biridir. Büyük titizlikle hazırladığı bu çalışmasında kullandığı yöntem, kaynak ve analizlerini benimle paylaşan Gökhan'ın bu tezde emeği büyüktür. İleride yapacağımız çalışmalar için de bir zemin hazırlayan bu paylaşım için değerli dostum Gökhan'a çok teşekkür ediyorum. Kaynaklara ulaşma, tezi değerlendirme ve diğer biçimsel konularda pek çok arkadaşımın bu üründe emeği vardır. Öncelikle on beş senelik dostum Erdem Sönmez'e teşekkür etmek isterim. Tezimi okuyup eleştirilerini bana aktarması çalışmamda yol gösterici olmuştur. Aynı zamanda, kuramsal çalışmanın zorluklarını benle paylaşıp yine de cesaret ve güven aşılamaktan vazgeçmemiş, bu çalışmayı sonlandırmamda büyük katkıda bulunmuştur. Çünkü bir çalışmayı ne kadar severek yaparsanız yapın, belli bir süreden sonra çalışmayla aranızda bir yabancılaşmanın yaşanması kaçınılmazdır. Burada devreye şüphesiz dostluklar ve aile desteği giriyor. Bu konuda şanslı olduğumu düşünüyorum. Arkadaşlarım Sedat Süsler ve Çağrı Yalçın bu dönemde manevi desteklerini benden hiçbir zaman esirgemediler. ODTÜ kütüphanesindeki kitapları özellikle de aylarca beklediğim Larrain'in "Marxism ve Ideology" kitabını edinmemi sağlayan Çağrı'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. İhtiyaç duyduğum kaynaklara ulaşmamda katkısını yadsıyamayacağım bir diğer arkadaşım Akın Öge'ye de sonsuz teşekkürler.

İdeoloji ve söylem teorisi ile ilgili ders notları ve kaynakçasını yollayan Mesut Yeğen'e de ilgi ve katkılarından dolayı teşekkür ederim. Özellikle ideoloji ve söylem konusundaki çalışmalarda önem vereceğim düşünürleri seçmemde bu notların etkisi

büyük olmuştur. Tezin teknik ve biçimsel hazırlığında emeklerini esirgemeyen arkadaşlarım Özge Erdoğan, Zeynep Bursalı, İbrahim Saka ve Baki Ünlü'ye de çok teşekkür ederim. Özellikle yüksek lisanstan arkadaşım Özge, benim eski kılavuza göre yaptığım ve bütünüyle yeni kılavuzun tersi olan tezimi düzeltip bütün biçimsel düzenlemeleri yapmıştır. Hakkı ödenmeyecek bir dostluk örneğidir.

Bu çalışma sürecinde bana her zaman destek olan çalışma arkadaşım, ülkenin en iyi arşivcilerinden Muazzez Pervan'a da teşekkürü bir borç bilirim. Muazzez Hanım tez çalışmamda daima yanımda olmuş, beni her şekilde desteklemiştir. Herkese nasip olmayacak bir dost olan Muazzez Hanım'ın bu çalışmanın sağlıklı yürütülmesindeki payı büyüktür. Ayrıca Tarih Vakfı'ndaki tüm çalışma arkadaşlarıma da bana verdikleri destek için teşekkür ederim.

Çalışma ortamından ve kaynaklarından faydalandığım İSAM ve Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına da yardımları için çok teşekkür ederim. Ülkede bu tür kütüphanelerin sayısının fazlaşmasının bilimsel çalışmaların niceliksel ve niteliksel artışı adına önemli olduğunu düşünüyorum. İSAM'da benim gibi kütüphane müdavimi dostlarla yaptığımız çay arası tartışmalar, çalışma sürecini katlanılabilir kılmıştır, hepsine çok teşekkürler.

Son olarak aileme teşekkür etmek istiyorum. Bir metin yazarı olarak her ne kadar cümlelerimin düşüklüğü ve konumun derinliğinden veryansın etse de tezin tamamını okuyup düzeltten annem Emel Korkmaz'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Ancak her şeyden önce manevi desteği, emeği ve beni verdiğim her kararda sonuna dek desteklediği için de çok teşekkür ederim. Ayrıca babam Muharrem Korkmaz'a ve kardeşim Gökçeçiçek'e de teşekkür etmek isterim. Stresli zamanlarımda daima benim yanımda olup beni her zaman desteklemişlerdir. Kuzenim Aylin Atılğan, nitelikli İngilizcesiyle faydalandığım kaynaklardaki yanlış çevirileri düzeltmede önemli katkıda bulunmuştur. Diğer kuzenim Neslihan Temuçiner ise beni önemli bir yükten kurtararak metinlerin çıktılarını almamda "lojistik destek" sağlamıştır. Ayrıca sevgili halalarım ve anneanneme de teşekkürü bir borç bilirim. Güler ve Necla halam her zaman beni destekleyip arkamda olmuş, tez sürecinin daha az stresli geçmesini sağlamışlardır. Her ikisinin sunduğu karşılıksız maddi ve manevi yardımlar hayatımda her zaman önemli bir yer teşkil etmektedir. Aynı evi paylaştığım anneannem Jale Temuçiner ise tezin bütün süreçlerini "tahtında oturarak" gözlemlene olanağı bulmuştur. Bu süreçte ruhani ve maddi motivasyonu beni neşelendirmiş ve güç vermiştir. Bu yüzden ona ne kadar teşekkür etsem azdır. Son olarak hayatın ve bilimin çetrefilli yollarında beni hiç yalnız bırakmayan değerli yol arkadaşım Gözde Orhan'a çok teşekkür ederim. Manevi destekleri dışında Fransızca ve İngilizce çevirileriyle tezin hazırlanış sürecine çok büyük bir katkı sunmuştur. Bir senelik bu sıkıntılı dönemde onun her zaman yanımda olduğunu hissetmek, bu çalışmayı bitirmemde etkili olmuştur.

Bitirirken; bu çalışmanın Gramsci'nin deyişiyle praxis felsefesine küçük de olsa bir katkı sunmasını diliyorum.

İstanbul; Ekim, 2009

Fırat Korkmaz

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
1. GİRİŞ	1
2. İDEOLOJİ: BİR TANIMLAMA DENEMESİ	5
2.1. İdeoloji Kavramının Kökenleri	5
2.1.1. İdeoloji Kavramı ve Aydınlanma Öncesi Kökenleri	5
2.1.1.1. Niccolo Machiavelli: Geleneksel Düşünce Biçimlerinin Siyasetin Egemenliği Altına Girmesi	7
2.1.1.2. Francis Bacon: İdoller ile Hatalı Fikirlerin Ayıklanması	8
2.1.1.3. Thomas Hobbes: Dinin Analizi ve İktidarın Gerekliğinin Vurgulanması.....	11
2.1.2. İdeoloji Kavramının Doğuşu	13
2.1.3. İdeologların Düşüşü	16
2.2. İdeoloji Tanımı Üzerine Yapılan Tartışmalar	19
2.2.1. Kavramın Çokanlamlılığı İle İlgili Yaklaşımlar.....	19
2.2.1.1. Eagleton: Çokanlamlılığın Sadeleştirilmesi	20
2.2.1.2. McLellan: Çokanlamlılığa Karşı Sabit Konumlar	22
2.2.1.3. Geuss: Çokanlamlılığın Araştırma Programları Üzerinden Analizi	23
2.2.2. İdeolojinin Dönüşümündeki Üç Temel Tartışma	27
2.2.2.1. İdeolojinin Merkeziliği ve İktidar ile İlişkisi.....	28
2.2.2.2. Toplumsal Tabakalaşmanın Oluşumu ve İdeoloji ile İlişkisi	31
2.2.2.3. İdeoloji ve Bilim İlişkisi	35
3. MARKSİZM'DE İDEOLOJİNİN DÖNÜŞÜMÜ	42
3.1. Marx'ta İdeoloji: Tersyüz Etmeden Gerçekliğin Eksik Kavranışına	42
3.1.1. Din Eleştirisi Üzerinden İlk İdeoloji Tanımı: Tersyüz Etmeler	44
3.1.2. Tarihsel Materyalizmin İnşası: Çarpık Algılama ve Egemen Fikirler Olarak İdeoloji.....	45
3.1.3. Sınıf Mücadelesinin Bilinç Düzeyindeki İzdüşümü.....	49
3.1.4. Meta Fetişizmi: Toplumsal Gerçekliğin Çarpıklığının Yansıması.....	52
3.1.5. Marx'taki Farklı İdeoloji Tanımlamaları ve Çözümlerindeki Çelişkiler	55
3.2. Marx Sonrası İdeolojide Dönüşüm: Ekonomik Determinizmden İdeolojinin Özerkleşmesine	60
3.2.1. II. Enternasyonal Tartışmalarında İdeolojinin Yeri: Marksist Siyasal Literatüre "Kitle Grevi" ve "Bilinç Taşıma"nın Girişi	62
3.2.2. Lukacs'da İdeoloji: Atfedilen Sınıf Bilinci	68

3.2.3. Antonio Gramsci: Hegemonya ve İdeoloji.....	74
3.2.4. Louis Althusser: İdeolojinin Özneleri Adlandırması	81
4. ERKEN DÖNEM LACLAU VE MOUFFE'DA İDEOLOJİ.....	93
4.1. Laclau'da İdeolojinin Özerkleşmesi	94
4.1.1. Sınıfsal Olmayan Adlandırmalar	95
4.1.2. Popülizm Teorisi: Popüler Demokratik Adlandırmaların Antagonizması .	102
4.2. Mouffe'da Sınıf İndirgemeciliğinden Kurtulma	109
4.3. Eleştiriler	115
4.3.1. Avrupa Komünizmi ile Etkileşim.....	115
4.3.2. Halk/İktidar Bloğu: Yapay “Antagonizma” Belirlemesi.....	117
4.3.3. İdeolojinin Eklemlenme ve İçerik Yönünden Belirsizliği.....	119
5. POST MARKSİZM'DE SÖYLEM ALANINA GEÇİŞ	123
5.1. Marksizm'in Krizi ve Post-Marksizm'e Geçiş	127
5.1.1. Zorunluluk ve Olumsuzluk Arasındaki Gerilim	127
5.1.2. Ontolojik Olarak Ayrıcalıklı Sınıfın Reddi	132
5.1.3. İdeoloji Kavramını Terk Etmenin Zorunluluğu	136
5.2. Laclau ve Mouffe'da Söylem Teorisi	140
5.2.1. Söylem Teorisinin Kuramsal Kökleri.....	140
5.2.2. Söylem Teorisindeki Temel Kavramsallaştırmalar	144
5.2.3. Söylem Teorisi ile Modern ve Post-modernin Ötesine Geçme Çabası	152
5.3. Toplumsallığı Söylemsel Olarak Kuran Siyasal Pratik: Hegemonya	156
5.3.1. Toplumsalın Kısmi ve Söylemsel Bütünlüğü.....	156
5.3.2. Evrensellik ve Tikellik	159
5.3.3. Eşdeğerlikler ve Boş Gösteren Aracılığıyla Yeni Hegemonya Kuramı Oluşturma	161
5.4. Eleştiriler.....	164
5.4.1. “Karikatürleştirilmiş” Bir Marksizm Eleştirisi.....	164
5.4.2. Kimlik ve Çıkarların Söylemsel Kuruluşu	168
5.4.3. Ontolojik Ayrıcalıklı Yeni Özne: “Halk”.....	170
5.4.4. Siyasetin Belirsizleştirilmesi ve Rastlantısallaştırılması	174
5.4.5. Söylem: İdeolojinin İkamesi mi?	176
6. SONUÇ.....	180
KAYNAKÇA	186
ÖZGEÇMİŞ.....	196

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1. Bacon ve Aydınlanmacılar'da bilimin önündeki engeller, kaynakları ve çözüm önerileri.....	11
Tablo 2. Marx'ın "Ekonomi Politiğin Eleştirisi" eserindeki sosyo-ekonomik yapının bileşenleri	50
Tablo 3. Laclau'nun Antagonizma Ayrımı	99
Tablo 4. Laclau'nun Popülizm Teorisinde İktidarın Yeniden Kurulması.....	107
Tablo 5. Eşdeğerlik Zincirinde Boş Gösteren ve "Öteki" İlişkisi	151
Tablo 6. Laclau'nun Modernizm ile Post-Modernizmi Karşılaştırması.....	154

1. GİRİŞ

İdeoloji; etkisi, sınırları ve içeriği konusunda çeşitli belirsizlikler olmasına rağmen, ilk ortaya çıkışından beri çeşitli kuramların toplumu açıklarken başvurduğu bir kavramdır. Bu kavramın kullanımı Aydınlanma döneminde başladıysa da tarihsel olarak kökeni, Machiavelli'ye kadar uzanmaktadır. Aydınlanma dönemiyle beraber “yanlış” fikirleri analiz eden bir bilimsel disiplini ifade eden ideoloji, bu dönemden sonra Marksist paradigma içerisinde, hem temel bir yer teşkil etmiş hem de sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan bir kavrama dönüşmüştür. İdeolojinin sıklıkla kullanılması, tanımı üzerindeki tartışmaları sonlandırmamıştır. Çeşitli düşünürlerin farklı yaklaşımları sonucu birçok ideoloji tanımı ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, ideolojinin kavram olarak işlevini yitirdiğini ve bunun yerine bütün toplumsal alanın dilsel ve dilsel olmayan pratikler sonucu üretilmesiyle oluştuğunu ifade eden söylem kavramının kullanılmasını savunan yaklaşımlarda mevcuttur. Bu çalışmanın amacı ise, ideolojinin söyleme dönüşümünü Essex Okulu'nun temsilcileri olarak bilinen Post-Marksistler -Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe- üzerinden incelemektir.

Post-Marksizm'de ideolojinin söyleme dönüşümünü, ideolojinin tarihsel kökeni ve Marksist paradigma içindeki gelişimi ile beraber ele alan bu çalışma, dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ideolojinin etimolojik ve tarihsel kökeni incelenmektedir. Bu bölümde, kavramın ortaya çıkışındaki tarihsel koşullar, ideolojinin içeriğine katkıda bulunan Aydınlanma öncesi düşünürler ve ideolojiyle ilgili temel tartışmalar ele alınmıştır. İdeoloji kavramını ortaya çıkartan tarihsel koşullar ve Machiavelli, Bacon, Hobbes gibi düşünürlerin görüşlerinin analiz edilmesinin sebebi, kavramın hangi toplumsal ve düşünsel ortam içerisinde oluştuğunun ortaya konulmak istenmesinden dolayıdır. Bu bölümde aynı zamanda, Marksizm'de temel bir yer teşkil eden ve Post-Marksizm'de yerini söylem kavramına bırakan ideolojinin, her iki kuram öncesindeki gelişimi ve üzerinde yürütülen tartışmaların ana temamıza temas eden kısımlarını aktarmak amaçlanmaktadır. Bu tartışmalardan, ideolojinin merkeziliği, iktidar olgusu ile olan ilişkisi, toplumsal tabakalaşma içindeki rolü ve bilim ile olan etkileşimi incelenerek

Marksizm ve Post-Marksizm arasındaki ideoloji-söylem eksenindeki tartışmaların kuramsal kökeni ortaya konmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, konuyla ilgili analizler geliştiren Marksist düşünürler çerçevesinde, ideoloji kavramının Marksizm içindeki yeri ve önemi incelenmektedir. Bu çalışmada, Marksizm’de ideoloji kuramının dönüşümünün incelenmesinin iki temel sebebi bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, Marksizm’in, ideolojiyle ilgili özgün analizleri bünyesinde bulundurmasıdır. Bu analizler çerçevesinde ideolojinin yaşadığı dönüşümlerin ele alınması, ideoloji-söylem tartışmalarını daha sağlam bir zemine oturtmaktadır. İkinci sebep ise, Post-Marksistler’in söylem kuramını oluştururken, kapsamlı bir Marksizm eleştirisi yapmalarıdır. Laclau ve Mouffe, kendi kuramlarını Marksizm krizinin analizi üzerinden inşa ettiklerini söylemektedir.

Marksizm’de ideolojinin dönüşümünü ele aldığımız bölümde ilk olarak, Karl Marx’ın çeşitli dönemlerde ortaya koyduğu ideoloji tanımları ve bunların kendi arasındaki çelişkileri ele alınmaktadır. Marx’ın, ideoloji kuramını oluştururken yaptığı analizlerde ortaya koyduğu; çarpıtma, yanılsama, üstyapı-altyapı dikotomisi, üretim ilişkileri, üretici güçler ve meta fetişizmi gibi kavramsallaştırmalar incelenerek, bunların ideoloji kavramıyla ilişkisi irdelenmektedir. Marx’tan sonra ise, Laclau ve Mouffe’un da özel bir önem atfettiği II. Enternasyonal’deki hakim teorik görüşlerin determinist ve ekonomist yanları ortaya konmuş; Luxemburg ve Lenin’in bunlara karşı geliştirdikleri “kitle grevleri” ve “bilinç taşıma” yaklaşımları incelenerek, ideolojiyle ilgili tartışmaların, bu dönemdeki genel çerçevesi sunulmaya çalışılmıştır. Bu alt bölümden sonra Lukacs’da ideoloji kavramı incelenmiş; düşünürün “psikolojik bilinç” - “atfedilen bilinç” ayrımları çerçevesinde geliştirdiği ideoloji yaklaşımı analiz edilmiştir. Lukacs’dan sonra ise Post-Marksist kurama belli ölçülerde katkıda buldukları söylenebilecek iki düşünür; Gramsci ve Althusser’in analizleri incelenmiştir. Gramsci’nin hegemonya yaklaşımı çerçevesinde tanımladığı ideoloji kavramı ele alınmış ve yeni ideoloji tanımının Marksist paradigma içindeki yeri sorgulanmıştır. Son olarak bu bölümde, Althusser’in çeşitli ideoloji tanımları da ele alınmıştır. Düşünürün yapısalcı yaklaşımları, bilim-ideoloji karşıtlığı, epistemolojik kopuş belirlemesi, sorunsal ve genellik kavramları incelenerek, bunların ideoloji kuramı içerisindeki yerleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Post-Marksizm’in kuramsal kaynakları yönünden önemli bir yerde duran Althusser’in, ideoloji kavramsallaştırmaları kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Marksizm içinde ideoloji kuramı alanında en köklü kopuşu sergileyen düşünürün, ideolojiyi kurucu ve özneyi adlandırıcı bir konumda ele alışının üzerinde durularak, Post-Marksizm ile ilişkisi sorgulanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Laclau ve Mouffe'un hem tarihsel materyalist anlayış içinde kalmaya çalışarak oluşturdukları yeni yaklaşımlar, hem de Marksizm'in ideoloji kuramına getirdikleri eleştiriler incelenmektedir. Çok uzun bir süreci ifade etmese de düşünürlerin erken dönemleri, Marksizm'e eleştirel olarak yaklaştıkları ve Post-Marksizm'e geçiş yapmadıkları bir dönem olduğundan ayrı bir bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak, Laclau'nun popülizm ve faşizm analizleri üzerinden yaptığı yeni ideoloji tanımları açıklanmıştır. İkinci olarak Mouffe'un, Gramsci'nin hegemonya teorisi üzerinden açıklamaya çalıştığı yeni yaklaşımlar incelenmiştir. Bu bölümde, her iki düşünürün yaklaşımlarında mevcut olan, Post-Marksist dönemleriyle ilişkilendirilebilecek bir dizi teorik yaklaşım da ortaya konmaya çalışılmıştır. Bölümün sonunda düşünürlerin erken dönemine getirilen eleştiriler; Avrupa Komünizmi ile etkileşimleri, yapay çelişki belirlemesi ve sınıfsal olmayan ideolojilerdeki belirsizlikler çerçevesinde değerlendirilerek, düşünürlerin Post-Marksizm'e geçiş yapmadan önceki konumlanışları açıklanmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise, Laclau ve Mouffe'un, Post-Marksizm'e geçiş yaptıkları ve ideoloji kavramını tamamen terk edip söylem kavramını kullanmaya başladıkları dönem incelenmektedir. Bu bölümde ilk olarak düşünürlerin Post-Marksist görüşlerini temellendirmek için Marksizm'e yönelttikleri eleştiriler, ideoloji-söylem tartışmaları ekseninde ele alınmıştır. İndirgemecilik, ekonomizm ve determinizm yönleriyle eleştirdikleri Marksizm'in ideoloji kuramının neden terk edilmesi gerektiği, düşünürlerin analizleri çerçevesinde aktarılmıştır. Daha sonraki alt bölümde ise, Laclau ve Mouffe'un geliştirdiği söylem kuramının; tarihsel kökeni, temel kavramsallaştırmaları ve getirdiği yeni yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu kuram incelenirken; öge, moment, toplumsal, söylem, söylemsel, söylem analizi, kapanım, eşdeğerlik zincirleri, doyurulmamış talepler, yüzer-gezer gösteren, boş gösteren, hegemonya, mit ve ufuk gibi kavramların Post-Marksizm içindeki yeri ve rolleri de açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda söylem kuramı çerçevesinde oluşturulan hegemonya anlayışı analiz edilmiştir. Post-Marksizm'de hegemonya aracılığıyla toplumsal alanın nasıl inşa edildiği de yine bu bölümde ele alınmıştır. Bölümde son

olarak Post-Marksizm'e ideoloji-söylem tartışmaları çerçevesinde getirilen eleştiriler, belirli başlıklar halinde tematik olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Eleştiriler bölümünde, Post-Marksistler'in Marksizm eleştirisindeki yetersizlikleri ortaya konulmuştur. Yine bu alt bölümde, Post-Marksizm'de çıkar ve kimliklerin söylemsel oluşumuyla ilgili analizine getirilen eleştiriler de ele alınmıştır. Aynı zamanda Laclau ve Mouffe'un, hegemonya yoluyla kurulan söylemsel öznesi olan "halk" belirlemesi ve siyasetin söylem yoluyla rastlantısal ve belirsiz bir zemin üzerinde yerleştirildiğiyle ilgili eleştiriler de ortaya konmuştur. Çalışma son olarak Post-Marksistler'in söylem kavramının ideolojinin yerini alıp alamayacağıyla ilgili eleştiri ve değerlendirmelere yer vermektedir.

2. İDEOLOJİ: BİR TANIMLAMA DENEMESİ

2.1. İdeoloji Kavramının Kökenleri

2.1.1. İdeoloji Kavramı ve Aydınlanma Öncesi Kökenleri

Kavramların dilde yerleşiklik kazanmasını sağlamlaştıran en önemli etkenlerden bir tanesi, soyutlanarak elde edildikleri gerçekliği açıklama gücüdür. Fakat tarihsel ve toplumsal şartların değişimi, özellikle bazı kavramları etkileyerek, açıkladıkları şeylerle olan göreceli uyumunu bozar. Değişimin niteliği ve bu nitelikle ilgili farklı paradigmalardan varlığı da kavramın dayandığı gerçekliği tek bir tanımla açıklamasını zorlaştırmaktadır. İşte ideoloji de bu tarz kavramlardan bir tanesidir. Fransız Devrimi'nde kullanılmaya başlandıktan itibaren, anlamı çeşitli değişimler geçirmiştir. Farklı paradigmalardan üzerinden, tanımı üzerinde çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Tanımındaki belirsizlikler ve tartışmaların yoğunluğuna rağmen sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılması, ideolojinin önemini göstermektedir. İdeolojinin, tarihsel kökenine, ilk olarak tanımlandığı döneme ve bu çerçevede oluşan tartışmalara geçmeden önce, bu kavramı etimolojik olarak inceleyeceğiz.

İdeoloji kavramı etimolojik olarak incelendiğinde “idea” kelimesi ile “-logy” son ekinden oluştuğu belirlenmektedir. İdea kavramı, tarihsel olarak farklı anlamlarda kullanılmıştır. Köken olarak Yunanca'dan gelmektedir. Günümüzde fikir, köken, tür, düşünce, kavram, sınıf anlamına gelse de ilk olarak Platon öncesi Antik Yunan düşünürleri tarafından kullanılan kavram “görmek” kökünden türetilmiştir¹. Bu dönemde form, görünüm, doğa, sınıf ve türler gibi anlamlara karşılık gelmiştir. Kavram, Platon'un kullanımında ise maddi nesnelere değişmez özü veya başka bir deyişle “ebedi ilk örnek” (*eternal prototype*) olarak adlandırılmıştır². Modern çağda ise Descartes'tan başlayarak zihnin içindeki mantıksal kavramları ifade etmek için

---

¹ Sidney Chawner Woodhouse, “Idea”, **English - Greek Dictionary** (London: George Routledge & Sons, Limited, 1910): 413 ; “Idea”, **A Concise Etymological Dictionary of The English Language** (New York: Oxford University Press, 1930): 253; “Idea”, **Oxford Dictionary of English** (New York: Oxford University Press, 200): 860; “İdea”, Türk Dil Kurumu Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=163875> [04.01.2009].

² “Idea”, **Oxford Latin Dictionary** (London: Oxford University Press, 1968): 819.

kullanılmıştır³. İdeoloji kavramındaki idea sözcüğü, felsefi anlamıyla ilişkili olmakla birlikte belli farklılıkları da bünyesinde barındırmaktadır. Platon'daki gerçekliğin öncesiz ve sonrasız değişmez temsilcisi olan bu sözcük, modern çağdaki gelişmelerle birlikte zihinsel farkındalığın sonucu oluşan kavramları ve fikirleri ifade etmektedir. Dolayısıyla modern dönem ile birlikte idea sözcüğü, ebedi ilk örnek veya değişmeyen öz olmaktan, o gerçekliğin ürünü olmaya doğru yönelen bir anlam kazanmıştır. İdea sözcüğü ideoloji kavramı içinde, zihinsel anlama, farkındalık ve aktivite sonucu oluşan fikirler anlamına gelmektedir⁴. “-Logy” son eki ise Yunancadaki “logia” kavramından türemiştir. Bu ek, bir çalışma, bilim veya konu alanını tanımlamak için kullanılmaktadır⁵. Dolayısıyla ideoloji kelimesi ilk kullanımı itibariyle fikirleri araştıran bir bilimsel disipline karşılık gelmektedir.

İdeoloji kelimesi, ilk olarak Fransız Aydınlanmacıları tarafından, sistematik fikirlerin ve doktrinlerin bilimi anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır⁶. Aydınlanma düşünürlerinin, ideolojiyi “fikirlere bilimi” (*science des idées*) olarak tanımlamaları, akli ve eğitimi, yanlış fikirlerin ayıklanmasında başat çözüm olarak öne sürmelerine zemin hazırlamıştır. Bu yaklaşım biçimi de onların bu düşüncelerini Aydınlanma öncesi materyalist düşünürlerden etkilenerek oluşturduklarını göstermektedir. Rönesans dönemi düşünürlerinden ve erken burjuvazinin entelektüel temsilcilerinden sayılan Niccolo Machiavelli (1469-1527); din, hâkimiyet, çıkar ve siyasi otorite incelemeleriyle ideoloji teriminin, öteki dünyayla ilişkilenen geleneksel düşüncelerden çok kamusal projelere dönük bir çerçevede değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Francis Bacon (1561-1626) ise kendi anlayışı çerçevesinde bilimsel çalışmayı ve doğru düşünmeyi engelleyen yapılar üzerine yaptığı analizlerle, ideoloji kavramının ortaya çıkmasında önemli bir etkisi olmuştur. Thomas Hobbes (1588-1679), din ve iktidar üzerine tespitleriyle yine bu konuda önemli katkıları olmuştur. “Aydınlanma Dönemi”nde veya bu dönemden kısa süre öncesindeki düşünürlerden sayılabilecek Adrien Helvetius (1715-1771) ve Dietrich Holbach

³ Wilbur Long, “Idea”, **Dictionary of Philosophy**, ed. Dagobert D. Runes (New York: Philosophical Library, 1942): 136.

⁴ “Idea” ve “Ideology”, **The Random House of the English Language** (New York: Random House, 1966): 706-707.

⁵ “-Logy”, **Oxford Dictionary of English** (New York: Oxford University Press, 2006): 1031; “-Logy”, **The Random House of the English Language** (New York: Random House, 1966): 843.

⁶ İdeoloji terimini ilk kullanan Destutt de Tracy üzerine bir makalesi olan Emmet Kennedy, kavramın Tracy tarafından kullanımının anlamını aşıya da, Yunanca tam karşılığı olan “*science des idées*” yani *fikirler bilimi olarak kullanıldığını belirtmiştir*. Emmet Kennedy, “‘Ideology’ From Destutt De Tracy To Marx”, **Journal of the History of Ideas**, c. 3, vol. 40 (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, Jul. – Sep 1979): 358.

(1723-1789) da, geleneksel düşünceler ve toplumsal ilişkiler arasındaki kurdukları ilişkiyle ideoloji kavramını ilk olarak kullanan Fransız ideologlara katkı sunmuşlardır⁷.

2.1.1.1. Niccolo Machiavelli: Geleneksel Düşünce Biçimlerinin Siyasetin Egemenliği Altına Girmesi

Larrain, Aydınlanma öncesi düşünürlerden, ideoloji kavramının oluşmasına ilk etki eden kişinin, İtalya’da erken burjuvazinin düşünsel temsilcisi olarak sayılan Niccolo Machiavelli olduğunu belirtmektedir⁸. XV. ve XVI. yüzyıllardaki İtalya’nın ekonomik olarak gelişmişliği ile siyasal alandaki parçalanmışlığıyla ilgili çelişkiyi anlamaya çalışan Machiavelli, siyasal alan ile ahlaki alanı ayırmanın önemine işaret etmiştir. Burada kastedilen, siyasal alanın kendine özgü özellikleri ve yasalarıdır. Yazara göre “prens” olarak ifade edilen siyasi otoritenin, kendi iktidarını sağlamlaştırması veya yeniden üretmesi ahlaki ilkeler üzerinden temellendirilemez. Siyasetin temel kıstası başarıdır. Machiavelli’ye göre başarıyı amaçlayan siyasal otorite, olması gerekene değil, olana odaklanmalıdır. Dolayısıyla araçlarını ahlaki kıstaslar çerçevesinde seçmemelidir⁹. Yani siyasi amaç her türlü vasıtayı meşru kılmaktadır:

“Bu nedenle prens devleti elde etmeyi ve sürdürmeyi amaçlamalıdır. Bu başarıyı sağlayan eylemler -ki bu eylemlerin ahlaki olması önemli değildir.- başarıyla beraber herkes tarafından saygıdeğer bulunup övülecektir. Halk/alt tabaka daima olana ve görülene bakar. Bu dünya da halktan oluşmaktadır. Halk böylece prensin izinden gider ve bunun dışında kalan küçük azınlık ise kendini izole edilmiş hisseder”¹⁰.

Machiavelli’nin eserinde öngördüğü, siyaset alanının ahlaki alandan soyutlanıp iktidarı koruma veya elde etme ölçütüyle açıklanması yaklaşımı, siyasal fikirlerin incelenmesinde bilimsel analizin önünü açmıştır. Bu sayede Aydınlanmacılar geleneksel fikirlerin kökenini analiz etmişlerdir.

---

⁷ İdeologlar, ideoloji kavramını ilk olarak kullanan 1796 yılında Fransa’da kurulmuş Ulusal Bilim ve Sanat Enstitüsü’nün hocalarıdır. İdeologların tamamı Aydınlanma fikrine bütünüyle bağlıdır. Bacon, Hobbes, Machiavelli, Helvetius ve Holbach’ın ideoloji kavramını oluşturan Aydınlanmacılar’a etkileriyle ilgili bkz. George Lichteim, **The Concept of Ideology and Other Essays** (Toronto: Vintage Books, 1967), 3-11; David McLellan, **İdeoloji** (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005): 4-6; Nur Betül Çelik, **İdeolojinin Soy Kütüğü 1 – Marx ve İdeoloji** (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005): 44-56; Jorge Larrain, **The Concept of Ideology** (London: Hutchinson&Co. Publishers, 1982): 17-28; Sinan Özbek, **İdeoloji Kuramları** (İstanbul: Bulut Yayınları, 2003), 11-33.

⁸ Larrain, **The Concept of Ideology**, 17-20.

⁹ Niccolo Machiavelli, **The Prince and the Discourses** (New York: The Modern Library, 1950), 56-57.

¹⁰ **age**, 66. (Alıntının çevirisi bana aittir. – f. k.).

Machiavelli'nin bir başka katkısı ise dini, toplumsal ilişkilerden soyutlayarak değil, bizzat bu ilişkilerin öğeleri olan egemenlik ve hâkimiyet ile ilişkilendirmesidir. Düşünür, dini kilisedeki egemen güçlerin ruhani bir güvencesi olarak tanımlamaktadır¹¹. Dolayısıyla din, siyasi otorite için kendi iktidarını meşrulaştıracak bir araç olmaktan öte bir anlam taşımaz¹². Machiavelli, dinin merkezi konumunu sarsıp onu tamamen siyasi otoritenin bir aygıtı haline dönüştürmenin gerekliliğine işaret etmektedir. Belirtmek gerekir ki; ideologların da yanlış fikirleri ayıklamada en fazla dışlamak istediği, geleneksel düşünce biçimlerinden biri olan dindir¹³. Machiavelli'nin siyaseti, ahlaki ve dini alanlardan soyutlayarak kurgulaması, geleneksel düşünce biçimlerinden türeyen yanlış fikirlerin, önyargıların veya idollerin sorgulanmasına zemin oluşturmuştur.

2.1.1.2. Francis Bacon: İdoller ile Hatalı Fikirlerin Ayıklanması

Francis Bacon, 1620 yılında tamamladığı “*Novum Organum*” eserinde “idol”lerle ilgili yaptığı çıkarımlarla, Lichtheim'in ifadesiyle Aydınlanmacılar'ın temel amacı olan bilincin reformuna veya yeniden yapılandırılmasına başlangıç noktası olmuş bir düşünürdür¹⁴. Bu yüzden, bu düşünürün kuramı ve etkilerini biraz daha fazla irdelemek gerekmektedir.

Bacon, insan-doğa etkileşimini bir egemenlik ilişkisi olarak görmektedir. İnsanın doğa üzerinde egemenlik kurmasını, doğa hakkında bilgilenmesine bağlamaktadır. Bunun için de bilimsel etkinlik gerekmektedir. Bilimsel bilgiye ulaşmak için ise tümevarımsal bir bilim anlayışı oluşturmayı amaçlamaktadır. Düşünüre göre doğru bir bilim anlayışının oluşturulması için, insanın doğayı tanıması ve bilimsel araştırma yapmasını engelleyen önyargılar, hatalı ve irrasyonel kavrayışların tespit edilmesi gerekmektedir¹⁵. Bacon bilimsel bilgiye ulaşmayı engelleyen bu yapıları “idoller” olarak adlandırmaktadır.

Bacon, idoller öğretisiyle önyargı, hatalı ve irrasyonel kavrayışların, ancak doğuştan olmayanlarının çözülebileceğini iddia etmektedir. Bacon'a göre insan algısını ve

---

¹¹ **age**, 41-42.

¹² **age**, 81-82.

¹³ McLellan, **İdeoloji**, 5.

¹⁴ Lichteim, **The Concept of Ideology**, 8.

¹⁵ Robert E. Butts Audi, “Francis Bacon”, **Cambridge Dictionary of Philosophy**, ed. Robert Audi, 2. bs. (Cambridge: Cambridge University Press, 1999): 68; Ahmet Cevizci, “İdoller”, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, 5. bs. (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002): 536.

düşüncesini bozan, “soy idolü”, “mağara idolü”, “pazaryeri idolü” ve “tiyatro idolü” olarak isimlendirdiği dört çeşit idol vardır.

Bunlardan soy idolleri doğuştandır; bu yüzden ortadan kaldırılamazlar¹⁶. Soy idolleri, insanın kendisini her şeyin ölçüsü olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. İnsanın yaptığı soyutlamalar, ruh yapısı, önyargıları, duyularının yetersizliği, doğuştan gelen yeteneklerinin sınırlılığı ve tutkuları soy idollerini ortaya çıkarmıştır¹⁷. Soy idollerinin değiştirilemezliği görüşü, insan aklının yanığı veya çarpıtma kaynaklarının da değiştirilemeyeceği öngörüsünü taşımaktadır. Bu yüzden Bacon, Aydınlanmacılar’ın, gerçekliğin tam olarak kavranabileceği ve değiştirilebileceği düşüncesine karşıt bir konumda durmaktadır. Dolayısıyla soy idolleri, insan doğasının değişmez ve çarpık yapısına vurgu yaptığından ideoloji kavramsallaştırmasında temel bir yer tutmayacaklardır¹⁸.

Bacon’un belirlediği diğer üç idol ise soy idollerinin aksine doğuştan değildir. Bunlardan mağara idolleri, bireylerin huy, alışkanlık, karakter, birbirleriyle olan ilişkileri, eğitim, siyasi veya idari güçlere bağlılık gibi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bunları, insanların edinmiş olduğu bir bilgi türü olarak da ifade etmek mümkündür. Düşünürü göre, filozof Aristoteles, doğa felsefesini kendi mantığına esir ederken veya fizikçi William Gilbert, mıknatıs üzerine deney yaptıktan sonra buna uygun bir felsefe sistemi geliştirirken, mağara idolü etkisi altında kalmıştır¹⁹. Dolayısıyla bilim insanının bu idole sahip olması, bilimsel etkinliğin yapılmasına engel olmakta ve bilimsel bilgi de bu idolün etkisiyle çarpıtılmaktadır.

Pazaryeri idolleri ise, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinden ve bağlantılarından kaynaklanmaktadır. Bacon’ın ifadesiyle kelimeler ve adların birliğinin yani dil ve sözcüklerin şeyleştirilmesi sonucu, bu idoller oluşmaktadır. Sözcükler ve onların tanımladıkları nesnelere arasındaki uyumsuzlukları vurgulayan Bacon, sözcüklerin, nesnelere kesin ifadesi olamayacağını iddia etmektedir²⁰.

---

¹⁶ Francis Bacon, **The New Organon**, ed. Lisa Jardine, Michael Silverthorne (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 18-19.

¹⁷ **age**, 42-46.

¹⁸ Özbek, **İdeoloji Kuramları**, 11-33.

¹⁹ Bacon, **The New Organon**, 46.

²⁰ **age**, 48-49.

Bacon'a göre dilin insanlar arasındaki ilişkileri bozucu etkisi kavramlar aracılığıyla olmaktadır.²¹

“Bu yüzden adların kötü ve aptalca seçilmesi, usu tuhaf bir tarzda engelliyor. Kimi zaman bilim adamlarının kendilerini savunmak ve korumak için getirdikleri tanımlamalar da sorunu çözmiyor. Çünkü kavramlar, usa baskı uyguluyorlar ve her şeyi bozuyorlar, insanları boş ve sayısız çatışmalarla, masallarla aldatıyorlar”.

İdoller arasında pazaryeri idollerinin önemi, dili ve kavramları sadece gerçekliği yansıtan bir araç olmaktan çıkarıp bu gerçekliği bozucu veya tamamen değiştiren bir yapıya sahip olduklarını vurgulamasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden bu idol, sadece ideologlara değil aynı zamanda olumsuz ideoloji tanımlamalarına ve dil felsefesi çalışmalarına da önemli bir zemin sağlamıştır²². Larrain'e göre deneyimden önce oluşmuş idollerin, dil aracılığıyla zihni bozması ve gerçekliği kavramamıza engel olması, ideolojinin “toplumsal olarak çarpıtılmış bilgi” tanımlamasına da katkı sunmuştur²³.

Son olarak tiyatro idollerinin kaynağını batıl inançlar, dogmalar, geleneksel yargılar ve büyüler oluşturur. Bacon'un idolleri tiyatroya benzetmesinin nedeni, bu durumu, mitlerin yaratıldığı bir felsefi sahne olarak görmesinden dolayıdır. Bu idoller geçmiş düşünsel sistemlerin insan zihninde yarattığı çarpıtmalardır²⁴. Bazı felsefi akımları ve bilimlerin bazı teoremlerini bu çerçevede değerlendirirken, eleştirisinin merkezine asıl olarak Skolastik felsefeyi oturtmaktadır.

Bacon idolleri tanımlamak ve olumsuzlamakla beraber insan bilincine etki ederek düşünceyi saptıran ve bilimsel araştırmayı imkânsız kılan bu önyargılara karşı ne yapılacağından tam olarak bahsetmemektedir. Düşünüre göre idollerin ortadan kalkması veya etkilerinin azaltılması bilimin ve aklın önünü açacaktır.

---

²¹ Francis Bacon, *Instauratio Magna, Distributio Operis Works 1* (Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1974), 36'dan aktaran Özbek, *İdeoloji Kuramları*, 18.

²² Özbek, *İdeoloji Kuramları*, 18.

²³ Larrain, *The Concept of Ideology*, 21-22.

²⁴ Bacon, *The New Organon*, 49-51.

Fransız Aydınlanmacılar ve Bacon'ı; akla karşıt olan, bunun kaynakları ve sorunun çözümü açısından karşılaştırdığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkarılabilir²⁵:

Tablo 1. Bacon ve Aydınlanmacılar'da bilimin önündeki engeller, kaynakları ve çözüm önerileri

	Francis Bacon	Aydınlanmacılar
Akla Karşıt Olan	İdoller	Geleneksel düşünceler
Kaynak	Doğuştan veya dilsel, geçmiş düşünsel yapılar	Cehalet ve din
Çözüm	İdollerin varlığını bilmek	Eleştirel akıl ve eğitim

Sonuç olarak Bacon'ın, hem Aydınlanmacılar'ın bir bilimsel disiplini ifade eden ideoloji kavramsallaştırmasına hem de diğer pejoratif ideoloji tanımlarına, idoller öğretisiyle katkısı olduğu söylenebilir. Bacon, idollerin bilim ve doğaya olan karşıtlıklarını ele alışıyla Aydınlanmacılar'ın ideoloji tanımına zemin hazırlamıştır. Pejoratif ideoloji tanımlarındaki, gerçekliği çarpıtma veya bilim karşıtı konumlanış ise ideolojiyi idollerin kendisine yaklaştırmaktadır.

2.1.1.3. Thomas Hobbes: Dinin Analizi ve İktidarın Gerekliğinin Vurgulanması

İdeoloji konusunda Aydınlanmacılar'a düşünsel altyapı sağlayan diğer bir düşünür ise Thomas Hobbes'dur. Larrain'e göre Hobbes, Bacon'un hem halefi hem de onun görüşlerini sistematize eden kişidir²⁶. Hobbes'a göre ancak duyu yoluyla algılananlar anlaşılabilir. Dolayısıyla maddi ve sonlu şeyler insan aklı tarafından kavranabilir. Hobbes'a göre maddi olmayan düşünceler ile dini inançların nedeni cehalet ve korkudur²⁷:

“Şeylerin doğal ve gerçek nedenlerini pek az araştıran veya hiç araştırmayanlar, onlara bu kadar çok iyilik veya kötülük yapma gücüne sahip olan şeyin ne olduğunu bilmemekten gelen korkuyla, çeşitli türden görünmez güçler varsaymaya ve kendilerini bunlara inandırmaya ve kendi tahayyüllerinin önünde huşu içinde durup; zor durumlarda bunların yardımına sığınmaya ve ayrıca, başarılı oldukları vakit, onlara şükranlarını sunmaya eğilimlidirler; böylece, kendi hayallerinin ürünlerini kendi tanrılarına dönüştürürler. İşte bu yoldadır ki, insanların, hayal gücünün sayısız çeşitlemelerinden, bu dünyada sayısız türde tanrılar yaratmışlardır. İşte görülemeyen şeylerden duyulan bu korku, herkesin din dediği şeyin ve başkalarından farklı biçimde o güce tapanlar veya ondan korkanlarda bulunan batıl inancın doğal kökenidir”.

²⁵ Tablo çalışması Bacon ve Aydınlanmacıları, ideoloji çerçevesinde değerlendiren düşünürlerin analizleri çerçevesinde yapılmıştır. Lichteim, **The Concept of Ideology**, 8-11; Larrain, **The Concept of Ideology**, 21-22; McLellan, **İdeoloji**, 4-6; Terry Eagleton, **İdeoloji**, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005):100-103.

²⁶ Larrain, **The Concept of Ideology**, 23.

²⁷ Thomas Hobbes, **Leviathan**, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 81-82.

Hobbes bir yandan dinin kaynaklarını analiz edip bunları korku ve cehalete bağlamasına rağmen insanoğlunun dine ve egemen güce ihtiyacı olduğunu söyleyerek dinin, siyasal ve toplumsal düzenin yeniden üretimindeki rolüne dikkat çekmektedir. İnsanların doğal halinin güvensizlik, rekabet ve savaş halini zorunlu kıldığını belirten düşünür, bundan çıkmanın tek yolunun bütün insanların yönetme hakkını tek bir egemene devretmesi olduğunu savunur²⁸. Hobbes'un, dinsel inançları kaynakları yönünden analiz etmesi ve maddeci bakış açısı Aydınlanma düşüncesindeki din eleştirisine katkı sunmuştur. Düşünürün ortaçağ düşünsel yapısına olan karşıtlığı, Aydınlanma ideologlarının, geleneksel fikirleri ideolojiyle analiz etmeye çalışmasına yol açmıştır. Fakat bir yandan toplumun üzerinde tanımladığı bütün yetki ve güçlerin kendisinde toplandığı egemen tanımlamasıyla politik hâkimiyeti meşrulaştırmıştır. Dolayısıyla egemenin kendi egemenliğini yeniden üretmesini veya meşrulaştırmasını sağlamasını ifade eden ideolojinin olumsuz tanımına da katkı yaptığı söylenebilir.

2.1.1.4 Holbach ve Helvetius: Aydınlanmacılar'ın İdeologlara Doğrudan Etkisi

Diderot'un yöneticiliğini yaptığı Ansiklopedistler çevresinden olan Claude Adrien Helvetius ve Paul Heinrich Dietrich Holbach da Bacon'ın idol öğretisini toplumsal ilişkilerle bağlantılandırarak, ideoloji kavramsallaştırmasına katkı sağlamışlardır. Helvetius'a göre iktidardakiler (din adamları ve politikacılar) kendi çıkarları doğrultusunda "önyargıları" sağlamlaştırmaktadırlar²⁹. Önyargılar sayesinde oluşan halkın cehaleti, egemenlerin iktidarlarının sürdürülmesinin emniyet sübabı olmaktadır.

Holbach ise önyargıların oluşmasının temel nedenini, iktidar ilişkilerine bağlamakla birlikte, buradaki esas merkezi rollerinden ötürü kiliseye ve dine çeşitli eleştiriler getirmektedir³⁰:

"İktidarın gerçek temelleri bütünüyle halkın bilgisinin dışındadır... Onlar (halk) tanrısal konuma sahip olan efendilerin doğumlarıyla birlikte getirdikleri; diğer ölümlüleri yönetmek, istedikleri oranda halkların mutluluğuna müdahale etmek gibi haklara sahip olduğuna inanıyorlar. Onlar, efendilerin acıların kaynağı olan sorumluluğunu görmüyorlar".

²⁸ age, 93-130.

²⁹ Özbek, **İdeoloji Kuramları**, 27.

³⁰ P.H.D. Holbach, **Systeme de la nature ou des lois du monde physique et du monde moral**, c.1, (Paris, 1820), Almanca'dan aktaran Kurt Lenk, **Ideologie: Ideologiekritik und Wissenssoziologie**, (Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1984): 58.'den aktaran Özbek, **İdeoloji Kuramları**, 32.

Holbach'ın, kilise ve iktidar arasındaki ilişkiler üzerinden önyargıları açıklaması; Aydınlanmacılar'ın “fikirler bilimi” ile analiz edip ayıklamak istedikleri yanlış fikirlere temel sunmuştur.

Fransız Devrimi sonrası oluşturulan ideoloji kavramsallaştırmasının kökenleri, Machiavelli'den başlayarak Aydınlanma dönemindeki düşünörlere dayanmaktadır. Aydınlanma öncesindeki materyalist geleneğin; din eleştirisi, bilim etkinliğini engelleyen önyargıları ve geleneksel düşöncelerin ayıklanmasını vurgulaması, insanların doğayı algılamalarına engel olan hatalı ve irrasyonel kavrayışları belirleme çabası, ideologların nasıl bir “fikir bilimi” oluşturulacağı anlayışına katkı sunmuştur. İdeologlar, dine yapılan eleştirileri daha da ileri götürerek toplumun mutlu ve adil bir düzene kavuşması için en büyük engelin din olduğu belirlemesini yapmışlardır. Aydınlanmacılar'a göre ideoloji, bazı fikirlerin içindeki önyargıları ve yalanları ortaya çıkartıp eğitim ile beraber toplumu düzeltmede başlıca işleve sahip bir bilim olacaktır. Fakat Aydınlanma öncesi düşünörlerin, bu olumlu veya bilim alanı olarak ideoloji tanımlamasına yaptıkları katkılar yanında, bilim karşıtı, spekülatif, akla ve mantığa aykırı olan, çeşitli toplumsal sınıfların çıkarlarıyla ilişkilenen ideoloji tanımına da katkıları bulunmaktadır. Bacon'ın idol kavramı, Hobbes'un egemenliğin yeniden üretimi için dini öne çıkartması veya Machiavelli'nin iktidarın sürdürölmesi için zor ve hilenin kullanılmasını meşrulaştırması, ideolojinin “bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler” tanımlamasını da beslemektedir. Aydınlanmadaki bir bilim türü olarak açıklanan ideolojinin, analiz edip ayırıştırmaya çalıştığı yanlış fikirler veya fikirlerin içerisindeki hatalı ve irrasyonel yönler, kavramın olumsuz anlamı üzerinden gidildiğinde bizzat ideolojinin kendisi de olabilmektedir.

2.1.2. İdeoloji Kavramının Doğuşu

İdeoloji kavramının ilk kullanımı, Fransız Aydınlanmacılar'ından Destutt de Tracy'nin metinlerinde görölmektedir³¹. 1795 yılında Fransa Cumhuriyeti Konvansiyonu'nun görevlendirdiği Aydınlanma düşünörleri, “Institut de France”ın

---

³¹ Destutt de Tracy (1754-1836), Fransız Devrimi sonrası ulusal eğitim oluşturmak için yapılan çalışmalarda önemli görevler üstlenmiş bir düşünördür. 1796 yılında Ulusal Enstitü'nün Ahlak ve Siyasal bilimler bölümünün Algi ve Fikirler dalında çalışmalara başlamıştır. İdeoloji terimini bu enstitüdeki çalışmaları sonucunda ortaya koymuştur. David Hard, “Destutt de Tracy (1754-1836): “AnAnnotatedBibliography”,http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_content&task=view&id=41&Itemid=259 [03.04.2009]; İdeoloji kullanımı için bkz. Destutt de Tracy, **Elements d'ideologie** (Paris: Chez Madame Levy Librairer, 1827)'den aktaran Larrain, **The Concept of Ideology**, 26.

(*Ulusal Bilim ve Sanat Enstitüsü*) başına getirilmişlerdir. Bu enstitünün amacı, Aydınlanma düşüncesine dayanan ulusal bir yüksek öğrenim sistemi kurmaktır³². Enstitü, matematik ve fiziksel bilimler, ahlaki ve siyasal bilimler, edebiyat ve güzel sanatlar adı altında üç ana bölümden oluşturulmuştur. Okulun hocaları arasında Cabanis, Condorcet, Constant, Daunou, Say ve Madame de Stael gibi düşünürler de bulunmaktaydı. Bu düşünürler arasında yer alan Destutt de Tracy 1796 yılında, düşünce bilimi için ideoloji teriminin kullanılmasını şu şekilde temellendirmekteydi³³:

“Düşüncelerin bilimi ya da ideoloji adının kullanılmasını tercih etmekteyim. Bu ad, bilinmeyen ya da kuşku uyandıran hiçbir şeyi ima etmediğinden, herhangi bir neden/sonuç fikrini akla getirmedüğünden uygundur. Yalnızca Fransızca ‘idea’ sözü dikkate alındığında bile anlamı herkes için açıktır, çünkü herkes ‘idea’ ile neyi kastettiğini bilir, aslında onun gerçekten ne olduğunu çok az kimse bilse bile... ‘İdeoloji’ uygun bir kelimedir, zira düşünce biliminin tam tercümesidir”.

İdeolojinin ilk kullanımının, hem olumlu hem de bir bilim dalı olarak ortaya konması Tracy’nin çalışmalarıyla ilgilidir. Sonraki kullanımlarda bir fikrin kendisi anlamına da gelen ideoloji, Fransız Ulusal Bilim Enstitüsü’nün ifadelendirmesinde fikirlerin kökenine ilişkin bilimsel araştırma anlamına geliyordu. Dolayısıyla ideolog da sonraki kullanımların tersine, fikir belirten kişi değil, fikirleri analiz eden ve fikirlerin kökenini araştıran bir bilim insanı olarak tanımlanmıştır.

Aydınlanma düşünürleri, devrim sonrası Fransız toplumunu, kendi modernist anlayışları doğrultusunda şekillendirmek için ideoloji kavramını ortaya koymuşlardır³⁴. Eagleton’a göre metafiziğin yerini alan ideoloji, insan düşüncesinin dışında hiçbir düşünceyi kabul etmeyen bir anlayış çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu şekilde eski düzenin geleneksel düşünceleri ve önyargıları ortadan kaldırılacaktır. Dolayısıyla ideologların düşünsel kökenini, akılcılık ve *apriorizme* karşıt bir görüş olarak ortaya çıkan ampirizme de dayandırmak mümkündür³⁵. İdeologların, metafiziği düşün dünyasından kovmaları ve diğer alanlardaki bilimsel çalışmalara öncülük etmeleri aynı zamanda pozitivist metodolojinin de öncüleri olduklarını göstermektedir. Lichteim’e göre Ulusal Bilim ve Sanat Enstitüsü, ideologlar sayesinde deneysel çalışmaların merkezi olmuştur. Bu durum onların pozitivistimin

---

³² Çelik, **İdeolojinin Soy Kütüğü**, 33.

³³ Tracy’dan aktaran Aktaran David Morrice, **Philosophy, Science and Ideology in Political Thought** (London: Macmillan Press, 1996), 26.

³⁴ Eagleton, **İdeoloji**, 102.

³⁵ Raymond Williams, **Marksizm ve Edebiyat**, çev. Esen Tarım (İstanbul: Adam Yayınları, 1990), 49.

öncülleri olduğunun en önemli kanıtıdır. Tracy'nin düşüncelerin tarihi üstüne çalışmaları, Cabanis'in deneysel psikolojiye öncülük etmesi ve Dupuis'in din tarihi incelemeleri pozitivist yöntem çerçevesinde yapılmıştır³⁶. Tracy, fikirlerin kökenleriyle ilgili araştırmalarında, Dupuis ve Cabanis'in çalışmalarından faydalanmıştır³⁷.

Tracy, 1801-1815 yılları arasında yazdığı “*Elements d'Ideologie*” adlı eserinde, ideoloji kavramını diğer bütün bilimlere altyapı sağlayacak bir düşünceler bilimi olarak tanıtmıştır. Tracy, ideolojinin bir bilim olarak, fikirlerin kökenini araştırırken fiziksel duylara bağlı, metafizik ve dinsel önyargılardan uzak bir yöntem üzerinden hareket edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Tracy'ye göre fikirlerin kökeni ideolojiyle araştırıldığında, irrasyonel kavrayışları ve yanlış fikirleri bulmak mümkün olacaktır. McLellan'a göre Tracy, ideoloji sayesinde Fransız toplumu için daha adil ve mutlu bir toplum kurulmasının önünün açılacağına inanan Aydınlanmacı bir düşünürdür³⁸. Morrice de benzer bir şekilde Tracy ve diğer ideologların, toplumu yeniden inşa etmek için ideolojiyi temel bir bilim olarak algıladıklarını belirtmektedir³⁹:

“... İdeoloji, önyargının ve metafiziğin, dinin ve sorgulanmayan bir otoriteye dayanan inancın, kısacası bilimsel olmayan her tür düşüncenin karşısında katı bir bilim olarak tasarlanmıştı. Bu nedenle ideologlar, aynı zamanda pozitivistimin öncüsü olarak kabul edilmektedir. İdeologlar, pozitivist bir perspektifle toplumu doğru biçimde yeniden inşa edebilmek için toplum hakkındaki doğru fikirlerden ve kavramlardan hareket etmek gerektiğine inanıyorlardı”.

Dolayısıyla ideologların Aydınlanmacı ve pozitivist düşüncelerinin, ideolojinin ilk tanımının oluşturulmasına önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Aydınlanmacılar ideoloji sayesinde, geleneksel düşünceleri ortadan kaldırarak, “Fransız Devrimi”nin düşüncelerini topluma daha iyi benimseteceklerini düşünmekteydiler.

---

³⁶ Asıl mesleği fizyolog olan Pierre Jean Georges Cabanis (1757-1808) maddeciliğin ilkel anlatımlarının bulunduğu yazılarıyla ünlüdür. En önemli eseri *Rapports du physique et du moral de l'homme*'dur. “Pierre Jean Georges Cabanis”, **Classic Encyclopedia**, 11.bs. (Encyclopedia Britannica, 1911), http://www.1911encyclopedia.org/Pierre_Jean_George_Cabanis [03.04.2009]; Astronomi, din ve mitoloji çalışmaları yapan Charles François Dupuis (1742-1809) devrim döneminde politikacılık da yapmıştır. En önemli eseri ‘*Origine de tous les cultes, ou la religion universelle*’yi 1795 yılında basmıştır. “Charles François Dupuis”, **Classic Encyclopedia**, 11. bs. (Encyclopedia Britannica, 1911) http://www.1911encyclopedia.org/Charles_Francois_Dupuis [03.04.2009].

Bu iki düşünürün katkılarıyla ilgili bkz. Lichteim, **The Concept of Ideology**, 6.

³⁷ Emmet Kennedy, “ ‘Ideology’ from Destutt de Tracy to Marx”, **Journal of the History of Ideas**, c. 3, vol. 40 (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1979): 356-357.

³⁸ McLellan, **İdeoloji**, 6.

³⁹ David Morrice, **Philosophy, Science**, 27.

2.1.3. İdeologların Düşüşü

İdeologların ve Fransız Ulusal Bilim Sanat Enstitüsü'nün, devrim sonrası Fransa'nın entelektüel ve kültürel dünyasındaki ayrıcalıklı konumu, Napolyon'un iktidarı tam olarak ele geçirmesiyle sona erecektir. Napolyon'un 1797 yılında enstitünün onur üyesi olduğu dönemde, enstitü ile olan ilişkileri onun Fransız orta sınıfları üzerindeki etkisini artırmasına yardımcı olmaktadır⁴⁰. Ancak 1801 yılında, kiliseyle olan ilişkileri düzeltme çabaları, kendisiyle ideologlar arasına bir mesafe koymasını zorunlu kılmıştı. Napolyon'un iktidarını imparatorluğa doğru evriltmesi, liberal ve cumhuriyetçi fikirleri yaymakla görevli enstitüye karşı çeşitli tedbirler almasının başlangıç noktasını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden enstitünün ahlaki ve siyasal bilimler sınıfını kapatmış ve 1812'deki Moskova yenilgisinden sonra mecliste ideologları şu ifadelerle suçlamıştır⁴¹:

“Güzel Fransamızın başına gelen felaketlerin sebebini, yasalarımızı insan yüreğinin bilgisi ve tarihten alınan dersler yerine, lüzumsuz bir detaycılıkla ilksel nedenlere dayandıran bu karanlık metafizikte yani ideolojide aramalıyız. Kaçınılmaz bir şekilde bu hatalar, bizi kana susamışların yönetimine götürecektir ve bugün de bu olmuştur. Zaten ihtilal prensiplerini görev sayan kimdir? Halka yaltaklanan ve ona pratiği şaibeli yönetim bir biçimini atfeden kimdir? Yasaları, adaletin kutsal temelleri olarak değil de bunların medeni, adli, idari, siyasi ve askeri boyutlarından habersiz adamlardan oluşan bir kurulun basit iradesi gibi görerek, yasaların saygınlığını ve kutsallığını yok edenler kimlerdir?”

Napolyon kiliseyle kurduğu ittifak sonucu, ideolojiyi ve ideologları eleştirmekteydi. Bu eleştirinin temelinde, ideologların dine yönelttikleri eleştirilerle dinin kamusal düzeni ve barışı sağlamadaki rolüne zarar vermeleri yatmaktaydı. Napolyon'a göre din, toplumsal düzenin kaynağı olduğundan, ideologların yıkıcı eleştirileri toplumsal düzenin bozulmasına sebep olmaktadır. Eagleton, Napolyon'un ideologlara karşı hareketini, modern dönemde de devam edecek olan, siyasal pragmatistin radikal entelektüele karşı duyduğu tahammülsüzlük olarak nitelemiştir. Napolyon, dini kendi yönetimini meşrulaştırmak için bir araç olarak kullanacaktır. İdeologlar ise dinin yaratacağı mistifikasyonları ortaya çıkarmak istediklerinden, pragmatist siyasal otoritelere karşı bir tehdit oluşturmaktadırlar⁴². İdeologların tasfiyesi, ideoloji kavramının bir bilim dalına karşılık gelen kullanımına son vermiştir. Artık ideoloji, bilim dışında pek çok farklı anlama karşılık gelen, bir kavram haline gelecektir⁴³.

⁴⁰ Çelik, **İdeolojinin Soy Kütüğü**, 3.

⁴¹ Napolyon'dan aktaran: Kennedy, “‘Ideology’ From Destutt”, 360 (Alıntının çevirisi bana aittir. - f. k.).

⁴² Eagleton, **İdeoloji**, 107.

⁴³ **age**, 17.

Hepsi birer Fransız Aydınlanmacısı olan ideologlar, devrim sonrası Fransız toplumunu dönüştürmek için, “fikirler bilimi” olan ideolojiye temel bir önem atfetmişlerdir. Fakat devrim sonrasında, burjuvazinin ve çeşitli siyasal öznelerin çıkarları ile geleneksel düşünceleri analiz etmeye çalışan ideologların hedefleri çelişmiştir. Böylelikle ideologların tasfiyesi o dönemdeki siyasal özneler için kaçınılmaz hale gelmiştir.

Eagleton, günümüzdeki ideoloji kullanımının bilim karşıtı bir düzeyi ve olumsuz bir yönü olduğunu belirtirken, Tracy'nin bu kavramı ilk kullanımındaki, “fikirlerin anlamını ve kökenini araştıran bilim” anlamıyla oluşturduğu çelişkiyi de açıklamaktadır. Yazara göre bu çelişkinin sebebi, kavramı ilk kullanıma sokan Aydınlanmacılar'ın, “*akla tamamen şeffaf görünen, ancien regime'e özgü karanlıkçılık, boş inanç ve önyargılardan bütünüyle arınmış bir dünya kurma düşüne*” sahip olmalarıdır⁴⁴. Aydınlanmacılar'ın fikirler bilimini oluştururken, kendi ideolojilerini kurduklarını ifade eden Eagleton, bunu iki temel neden üzerinden açıklamıştır⁴⁵. Birincisi, ideologların metafiziğe karşı kullandıkları argümanlarda, esas olarak John Locke'un ampirist felsefesine dayanmalarıdır. Yazar, bu ampirist anlayışın, bireyleri, toplumsal ilişkilerden soyutlanmış ve edilgen bir şekilde kurgulamasını, ideologların burjuva ideolojik varsayımlara bağlı kaldığının kanıtı olarak göstermektedir. İkinci neden ise din ve benzeri geleneksel anlayışları eleştiren ideologların, tarafsız bir bilim ve akıl anlayışlarının arka planındaki iktidar ilişkilerini gizleme çabalarıdır⁴⁶. Kendisi de tartışmalı bir kavram olan “Aydınlanma”, genellikle Avrupa'nın 18. yüzyıl düşünce ortamına atıfta bulunulurken kullanılmaktadır⁴⁷. Eagleton Aydınlanma'yı o dönemdeki “devrimci burjuvazinin ideolojisi” olarak tanımladığından, ideologların toplumu baştan aşağı ve rasyonel bir temelde inşa etme anlayışlarını bilimsel bir çabadan çok dönemin iktidar ilişkileriyle ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla ideologların doğru fikirleri dönemin iktidar mücadelelerinde burjuvazinin düşünce yapısını yansıtmaktaydı. Bu da ideologları, niyetleri ne olursa olsun, bir bilim insanı olmaktan çok, bir sınıfın fikri altyapısına katkı sunan entelektüeller olarak tanımlanabileceğini göstermektedir.

---

⁴⁴ **age**, 102.

⁴⁵ Burada Eagleton'ın “ideoloji”den kastı “*belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi*”dir.

⁴⁶ **age**, 102.

⁴⁷ Robert Wokler, “Enlightenment”, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (London: Routledge, 1998): 2440.

Fakat mensup oldukları sınıfların siyasal aktörlerinin yeni ittifak arayışları, ideologların tasfiye olmalarına sebep olmuştur.

Aydınlanma ideologlarının ideolojiyle doğru fikirleri, yanlış ve metafizik anlayışlardan ayırmaları, eğitimi toplumsal değişimin ana gücü haline getiriyordu. İnsan mutluluğu ve refahını eğitim merkezli çözüme anlayışı “eğitimcileri kim eğitecek?” sorusuyla çıkmaza düşmektedir⁴⁸.

Eagleton ideologların temel hatasını, aklın kendisinin de analize sokulması gerektiğini gözden kaçırmaları olarak ifade etmiştir⁴⁹. Her şeyin sorgulandığı bir dönemde akıl bu sorgulamanın dışında bırakılmıştır. Lichteim’e göre ise akıl, krallar ve rahiplerin elinden alınırken bilimsel kuramcılarının oluşturduğu seçkin bir kesime teslim edilmektedir⁵⁰. Bu seçkin kesimin ürettiği bilgi ve oluşturduğu yöntem, ideologlar için eski rejime özgü geleneksel düşüncelerin aksine tarafsız bir konumlanışı ve yeni toplumun bilimsel anlayışını temsil ediyordu. Eagleton’a göre, bu sayede ideologlar toplumun değiştirilip dönüştürülmesi için önemli bir yol açacaklarına inanıyorlardı⁵¹:

“Kısacası ideoloji toplumsal çevremizi düzenleyecek, böylelikle de duyularımızı dönüştürecek ve fikirlerimizi değiştirecek olan bir safkan toplumsal mühendislik programıdır. Yüce Aydınlanma ideologlarının, Holbach’ın, Condillac’ın, Helvetius’un, Joseph Priestley’nin, William Godwin’in ve genç Samuel Coleridge’in iyi niyetli hayali bu idi: İnsanların maddi yaşam koşullarından duyuusal deneyimlerine ve oradan da düşüncelerine ulaşan düz bir çizgi çekilebilir ve hepsi bundan ibaret olan bu işlem radikal bir reform yoluyla tinsel ilerleme ve nihai mükemmellik hedefine yöneltilebilirdi”.

Eagleton’ın “*iyi niyetli bir hayal*” olarak ifade ettiği, toplumu geleneksel düşüncelerden kurtarma süreci, ideologların fikirlerin kökenini analiz etmekten çok, yeni rejimin düşünsel taşıyıcıları rolünü gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Geleneksel düşüncelerin yanlışlığını ortaya çıkaracak yöntem aynı şekilde ideologların yaşadığı döneme uygulanamamıştır. Çünkü ideologlar sadece birer bilim adamı değil, aynı zamanda devrim sonrası toplumsal dönüşüme yürekten bağlı birer Aydınlanmacıydılar.

İdeologların, fikirlerin analizini yeni toplumun egemenlik ve hâkimiyet ilişkilerinden soyutlanarak yapabileceklerine inanmaları, Fransız Devrim sürecinin Napolyon ile girdiği yeni dönem ile beraber yerini karamsarlığa bırakmıştır. Yeni dönemde

⁴⁸ Karl Marx, **Theses on Feuerbach**, Almanca’dan çev. W. Lough (Moscow: Progress Publishers, 1969), <http://www.marxists.org/archive/Marx/works/1845/theses/theses.htm> [03.04.2009].

⁴⁹ Eagleton, **İdeoloji**, 103.

⁵⁰ Lichteim, **The Concept of Ideology**, 45.

⁵¹ Eagleton, **İdeoloji**, 104.

yönetimi ele geçirenler ideolojiyi bir bilim olarak değil toplumu birleştiren unsurlara karşı bir saldırı aracı olarak görmüşlerdir. İdeologların toplumsal ilişkilerden soyutlanmış bir şekilde fikirleri analiz etme yöntemleri, tarihsel süreç içinde kısa olarak nitelendirilebilecek, on beş sene gibi bir süre içinde çökmüş ve kendileri de dönemin egemenleri tarafından tasfiye edilmişlerdir.

2.2. İdeoloji Tanımı Üzerine Yapılan Tartışmalar

İdeoloji, sosyal bilimlerdeki farklı paradigmlar çerçevesinde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Tracy'nin "fikirler bilimi" tanımlamasından sonra esasta Marx'ın getirdiği yeni yaklaşımlarla, ideoloji kavramı Marksizm'in temel kavramı haline gelmiştir. Fransız Aydınlanmacılar'ın kullanımından sonra 1970'lere kadar olan dönem, ideolojinin Marksizm'in temel bir kavramı olarak sürdürmesi olarak da görülebilir⁵².

Çalışmamızın esas amacı Marksizm'den Postmarksizm'e geçişte, ideolojinin söyleme dönüşümünü anlama ve açıklama olduğundan, bu çerçevede, ideolojinin tanımlanması noktasındaki tartışmalara bakmanın, bu geçişi kavrama açısından ön açıcı olduğunu düşünmekteyim. Bu yüzden özellikle ideoloji tanımının evrimi üzerinde çalışan sosyal bilimcilerin eserlerinden hareket ederek, bu tartışmaları, ideolojiden söyleme geçiş bağlamı çerçevesinde daha iyi anlaşılması için aktarmaya ve analiz etmeye çalışacağım.

2.2.1. Kavramın Çokanlamlılığı ile İlgili Yaklaşımlar

İdeoloji kavramı günlük dilde, toplum bilimlerinde, siyasette, kitle iletişim araçlarında sık kullanılan kavramlardan bir tanesidir. Ama kavramın bütün bu alanlardaki kullanımına karşılık gelen tek bir tanım belirlemek mümkün değildir. Bu tanımlama zorluğu sosyal bilimler alanında da görülmektedir. Kavramın hem tanımlanması hem de sosyal bilimlerdeki açıklayıcılığı konusundaki belirsizlik ve çokanlamlılığın sebebi, farklı paradigmlar ve araştırma programları çerçevesinde yapılan çeşitli ideoloji kavramsallaştırmalarıdır⁵³.

---

⁵² Kavramı ortaya ilk olarak koyan Tracy'den sonra ideolojinin Marksizm ile ilişkilendirilip bu düşünsel yapıyla anıldığına dair bkz. McLellan, **İdeoloji**, 10; Michael Freeden, "Ideology", **Routledge Encyclopedia**, 3847-3851; Jorge Larrain, "İdeoloji", **Marksist Düşünce Sözlüğü**, çev. Mehmet Küçük, ed. Tom Bottomore (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 292-296.

⁵³ Raymond Geuss, "Eleştirel Teoriyi" ideoloji eleştirisi üzerinden açıklamaya çalıştığı kitabında ideoloji tanımlarının farklılığını, farklı ideoloji teorilerinin geliştirdiği üç ayrı araştırma bağlamına

Bu bölümde, kavramın çok anlamlılığının sebebi ve sonuçlarıyla ilgili çeşitli analizler geliştirmiş üç düşünür üzerinden gidilecektir. Bunlardan ilki İrlandalı edebiyat kuramcısı Terry Eagleton'dır. Eagleton, ideolojinin dönüşümünü çeşitli düşünürler üzerinden ele aldığı “*İdeoloji*” adlı kitabında, hem kavramın anlam değişimini ele almakta, hem de bu değişimde rol oynayan temel düşünürleri kendi metodolojisi çerçevesinde değerlendirmektedir. Ele aldığımız bir başka düşünür ise politik teori profesörü David McLellan'dır. McLellan ideolojinin “yüceltilme” ve “lanetlenme” dönemlerini değerlendirerek farklı kullanımları analiz etmekte ve bu farklı kullanımlara karşı çeşitli yanıtlar aramaktadır. Son olarak görüşlerini ele aldığımız düşünür, “eleştirel teori” yaklaşımı çerçevesinde farklı araştırma programları üzerinden ideolojiyi analiz eden felsefe profesörü, Raymond Geuss'dur.

2.2.1.1. Eagleton: Çokanlamlılığın Sadeleştirilmesi

Farklı analiz biçimleri, birbirleriyle gerilimli veya uzlaşmaz birçok ideoloji tanımının var olmasına sebep olmuştur. Eagleton ideoloji kavramının çokanlamlılığının kaçınılmaz olduğunu kabul ederek, tek ve kapsayıcı bir tanımlamanın olmadığını iddia etmektedir. Düşünüre göre birbiriyle uyumlu olmayan, hatta tamamen zıt olan farklı ideoloji tanımlarının bir arada bulunması, ana bir kuram etrafında kavramın açıklanmasını imkânsız hale getirmektedir⁵⁴.

Eagleton ideolojinin, farklı tarihsel şartlarda ortaya çıkan tanımlarının varlığını kabul etmekle birlikte bu tanımlamaların kendi içindeki tutarsızlıkları ve kullanışlı olup olmadıkları üzerinden ayıklanabileceklerini ifade etmektedir. Bunu yapmak için önemli ideoloji tanımlamalarını sıralayıp ve bunları belli özellikler çerçevesinde değerlendirmektedir. Eagleton'a göre bu ideoloji tanımlamaları şunlardır⁵⁵:

1. Toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci

---

bağlamaktadır. Üç ayrı araştırma programının, üç ayrı ideoloji tanımı oluşturmasının yanında bu ideoloji tanımlarının her biri de kendi içerisinde çeşitli ölçütler çerçevesinde alt gruplara ayrılmaktadır. Raymond Geuss, *Eleştirel Teori – Habermas ve Frankfurt Okulu*, çev. Ferda Keskin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002): 13-44.

İdeolojinin tanımıyla ilgili tartışma ve belirsizliklerle ilgili bkz. McLellan, *İdeoloji*, 1-4, Larrain, *The Concept of Ideology*; Çelik, *İdeolojinin Soy Kütüğü*, 13-16; Teun Van Dijk, “Söylem ve İdeoloji Çökelen Bir Yaklaşım”, *Söylem ve İdeoloji Mitoloji – Din – İdeoloji*, ed. Barış Çoban, Zeynep Özarslan, çev. Barış Çoban, Zeynep Özarslan, Nurcan Ateş (İstanbul: Su Yayınları, 2003):13-18; Eagleton, *İdeoloji*, 17-58; E. P. Thomson, “Theories of Ideology and Methods of Discourse Analysis”, *Studies in the Theory of Ideology* (Cambridge: Polity Press, 1990):1-16, 73-148.

⁵⁴ Eagleton bu anlam çeşitliliğini ideolojinin “*farklı kavramsal liflerle bir doku halinde örülmüş bir metin*” olmasına bağlamaktadır. Eagleton, *İdeoloji*, 17.

⁵⁵ Eagleton'ın tanımlarının hepsinin alınmasının sebebi birçok kitaptaki kavramsallaştırmaları bütünsel olarak sunmasından kaynaklıdır. Eagleton, *İdeoloji*, 18.

2. Belli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi
3. Bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler
4. Bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya hizmet eden yanlış fikirler
5. Sistematik şekilde çarpıtılan iletişim
6. Özneye belirli bir konum sunan şey
7. Toplumsal çıkarlar tarafından güdülenen düşünme biçimleri
8. Özdeşlik düşüncesi
9. Toplumsal olarak zorunlu yanılısama
10. Söylem ve iktidar konjonktürü
11. Bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri ortam
12. Eylem amaçlı inançlar kümesi
13. Dilsel ve olgusal gerçekliğin birbirine karıştırılması
14. Anlamsal(semiotic) kapanım
15. İçinde, bireylerin, toplumsal yapıyla olan ilişkilerini yaşadıkları vazgeçilmez ortam
16. Toplumsal yaşamın doğal gerçekliğe dönüştürüldüğü süreç

Bu tanımlar çerçevesinde Eagleton'ın dikkat çektiği üç özellik vardır: Bunlardan birincisi, tanımların bir kısmının birbiriyle bağdaşırken bir kısmının ise birbiriyle çelişkili veya birbirine tamamen zıt olduğudur. Örnek olarak ikinci tanımda, her grubun kendine ait fikirler kümesi tanımlaması yapılırken, dokuzuncu tanımda grubun fikirselle yapısını oluşturan düşüncelerin aksine, ideolojinin yanılısamadan ibaret olduğu belirtilmiştir. Diğer bir örnek; on birinci tanımdaki öznenin aktif konumunun ön plana çıkmasıyla, on beşinci tanımdaki öznenin toplumsal ilişkilerdeki edilginliği arasındaki çelişkidir. Bir tanesinde toplumsal aktörlerin anlam oluşturma durumu söz konusu iken diğerinde bireylerin toplumsal ilişkilerin taşıyıcılığı çerçevesinde oluşan ortama vurgu yapılmaktadır.

Yazarın vurguladığı ikinci özellik, tanımlamaların bir kısmında pejoratiflik hâkim iken, bir kısmında olumlu bir anlam ağırlık kazanmaktadır. Bazı tanımlarda ise olumlu veya olumsuz bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Örnek olarak dördüncü tanımda siyasi iktidarın meşrulaştırılmasına yarayan fikirlerin yanlışlığına vurgu yapılması kavramın pejoratif özelliğine bir örnektir. Üçüncü, dokuzuncu ve on üçüncü tanımlarda da bu olumsuzluk görülmektedir. İkinci tanımda ise toplumsal grupların düşünsel altyapısını oluşturan tanımıyla ideoloji olumlu olarak ele alınmaktadır. Diğer yandan içinde olumluluk veya olumsuzluk barındırmayan açıklamaya örnek olarak birinci ve altıncı tanımları verebiliriz.

Yazarın tanımlar üzerinden belirttiği son özellik, tanımların bir kısmında bilgi kuramı üzerinden yapılan bir vurgu ön plana çıkarken, diğerlerinde bunun görülmemesidir. Tanımların bazıları ideolojiyi, toplumsal gerçekliği çarpıttığı veya tamamen onun yerine geçtiği dolayısıyla gerçekliği ortadan kaldırdığı bir yerden açıklamaktadır⁵⁶. Bu tanımlara örnek olarak dokuzuncu tanımı verilebilir. Diğer bir yandan ikinci maddede ideolojinin bir toplumsal gruba ait fikirler veya eylem amaçlı inançlar kümesi olarak tanımlanması toplumsal gerçekliğin halen bir veri olarak alındığının göstergesidir. Dördüncü maddede egemen siyasi iktidarın yanlış fikirleri olarak açıklanan ideoloji tanımlamasında zımni olarak doğru bilince veya toplumsal gerçekliğe ulaşılabilmesi anlamı mevcuttur. İşte bu üç özellik çerçevesinde incelendiğinde, ideoloji tanımlarının kendi aralarındaki uzlaşmaz gerilimleri açıkça görülmektedir. Sonuç olarak Eagleton, kavramın çokanlamlılığının değişmeyeceği kabulüyle birlikte, bu tanımlardan bazılarının geçersiz kılınıp ayıklanarak tanımların azaltılabileceğini ifade eder. Eagleton'a göre ideoloji tanımlarının sadeleştirilmesi için bazı kriterleri öne sürmek gerekmektedir. Eagleton'a göre bu kriterler, ideolojinin; toplumsal çıkarlarla bağ kurması, bir iktidar meselesi çerçevesinde düşünülmesi, toplumsal gerçeklikle ilişkilmesi (doğru veya yanlış bir şekilde), toplumsal eylemle bağ kurması, içinde hem ampirik hem de normatif bir içeriğe sahip olması, sadece egemen olanla değil egemen olmayı hedefleyen toplumsal gruplar ile ilişkilmesidir⁵⁷. Bu kriterler ideoloji tanımına belli sınırlar koyarak, Eagleton'a göre kavramın açıklayıcılığını artırmaktadır. Dolayısıyla düşünür, kavramın çokanlamlılığını kaçınılmaz olarak görmekte, fakat bu çokanlamlılığın belli kriterler çerçevesinde azaltılacağını düşünmektedir.

2.2.1.2. McLellan: Çokanlamlılığa Karşı Sabit Konumlar

McLellan, ideolojinin çokanlamlılığının kaynağını, bu kavramın, en temel fikirlerin dayanaklarını ve geçerliliğini sorgulamasına bağlar⁵⁸. Yazarın bu fikirleri sorgulama şekli Eagleton'ın belirttiği epistemolojik problemle benzeşmektedir. Yani ideolojinin bizzat bilgi edinmemizdeki rolü, kavramı çok temel bir noktaya yerleştirmektedir. Toplumsal gerçekliğin olup olmadığı veya bu gerçekliği kavrayıp kavrayamayacağımız sorunsalı, ideoloji üzerinden tanımlanmaktadır. Dolayısıyla en

---

⁵⁶ age, 19.

⁵⁷ Eagleton, tanımlamaları bu kriterler çerçevesinde 16 ideoloji tanımlamasını 6'ya indirmektedir. Eagleton, **İdeoloji**, 20-58.

⁵⁸ McLellan, **İdeoloji**, 1.

temel bilgi edinme sorunsalında, bilginin kaynağını, ne olduğunu, sınırlarını ve doğruluğunu, ideolojinin kendisi belirlemektedir. Bu karmaşık ve çelişkili durum da birçok ideoloji tanımına sebep olmaktadır.

McLellan, Eagleton'dan farklı olarak, kavramın tanımlanmasıyla ilgili sorunun, sabit bir konumdan hareket eden anlayışlara atıfta bulunarak aşılacağını belirtmektedir. Bu sabit konuma sahip anlayışlar, ideolojik söylemlerin dışında yer alarak ideolojinin işleyişine ilişkin analizler geliştirmiştir. McLellan tarafından, Marksist ve Aydınlanmacı gelenekler, sabit konumlara zemin sağlayan iki ana gelenek olarak belirlenmiştir. Yazara göre Marksist gelenek sabit konumu bir sınıf veya grupta ararken, Aydınlanmacı gelenek ise bunu, nesnel bir toplum biliminde aramaktadır⁵⁹. Marksist gelenekte, toplumsal ilişkilerdeki eşitsizliklerin en temel mağduru olan işçi sınıfı bu ilişkileri ortaya çıkarmak için gerçeğe muhtaçtır. Öte yandan Aydınlanma düşüncesinde, dinin yerini alan evrensel akıl vurgusu ile değer yargılarından bağımsız ve toplumsal gerçekliğe ulaşmayı başarabilen bir bilimin mümkün olduğuna inanılmaktadır. Dolayısıyla hem Aydınlanma'da hem de Marksist gelenekte, ideoloji dışı değerlendirilebilecek sabit konumlar mevcuttur. Ama her ikisinde de ideolojinin çözümlenmesi, tanımlanması ve sona erdirilmesine ilişkin bulunan olumlu yaklaşım ve kabul ettikleri dayanak noktaları, bizzat bu görüşlerin ideolojik olup olmamalarıyla ilgili sorunu ortadan kaldırmamaktadır. Yani ideoloji üzerine yapılan çalışmalar ve analizler ideolojinin ne kadar dışına çıkabilirler. Temel sorun, gerek Aydınlanmada öne çıkan bilimsel çalışmanın gerekse de Marx'ta öne çıkan işçi sınıfının, ideoloji dışı analiz yöntemleriyle ideolojiyi analiz etmelerinin mümkün olup olmadığıdır. Yani işçi sınıfının gerçekliğe muhtaçlığı, onun konumunu ideoloji dışı olmasını sağlar mı veya bilimin geleneksel analiz biçimlerinin yerini alması onu değer yargılarından ve toplumsal ilişkilerden tamamen soyutlanmış bir disiplin haline getirir mi? Bunlar bu iki geleneğin sabit konumlarını sorgulatan temel sorulardır.

2.2.1.3. Geuss: Çokanlamlılığın Araştırma Programları Üzerinden Analizi

Geuss, ideoloji teriminin çokanlamlılığını, toplum teorisyenlerinin farklı sorulara cevap olarak, farklı ideoloji teorileri kurmuş olmalarına bağlamaktadır⁶⁰. Bunları üç araştırma programı çerçevesinde değerlendiren Geuss, ilk olarak insan topluluklarını

---

⁵⁹ age, 1-2.

⁶⁰ Geuss, *Eleştirel Teori*, 13.

incelediği programında, “betimsel anlamda ideoloji” tanımını açıklamaktadır. Betimsel anlamda ideoloji, hem söylemsel olarak kavram, inanç, fikir gibi şeyleri hem de söylemsel olmayan tutum, karakteristik davranışlar, ritüeller, sanatsal etkinlikler ve tutum gibi öğeleri içermektedir⁶¹. Burada tarafsız bir kavram olarak ele alınan ideoloji, herhangi bir topluluğa ait inanç, algı ve tavırlara temel olan bir inanç sistemi olarak tanımlanmıştır⁶².

Geuss toplulukların sahip olduğu bu tarafsız ideoloji tanımını analiz ederken bunları belli öğelere ayırır. Bu öğelerden önemli iki tanesi “dünya görüşü” ve “programatik anlamda” ideolojidir. Bunların her ikisi de betimsel anlamda ideolojinin alt kümesidir. Dolayısıyla topluluğun tüm inançlarını içermeyebilirler ama betimsel anlamda ideoloji bütün bu inançları bünyesinde barındırır⁶³. Dünya görüşü olarak ideoloji, gruptaki tüm öznelere tarafından ağırlıklı olarak paylaşılır. Aynı zamanda paylaşılan inançlar birbirine sistematik olarak bağlıdır. Özneler de bu görüşlere bağlıdır ve bu inançların, öznelere davranışları ve eylemleri üzerinde önemli bir etkisi mevcuttur. Son olarak bu inançlar, öznelere ölüm, çalışma ihtiyacı ve cinsellik gibi merkezi konularıyla bire bir ilişkilidir, bu yüzden de merkezidir⁶⁴.

Geuss’un dünya görüşü olarak ideoloji tanımlamasında öznenin ideoloji karşısındaki etkinliği veya edilginliği belirsizdir. Yani ideolojinin özneyi kurguladığı mı yoksa öznelere çeşitli asimetrik ilişkiler sonucu olarak mı, bunları ortaya çıkardıkları belirgin değildir. Dünya görüşü anlamındaki ideolojiyle karşılaştırılabilecek bir ideoloji tanımlaması, söylem üzerine çeşitli çalışmalar yapmış olan Hollandalı dilbilimci Van Dijk’in, hem muhalif hem de egemen düşünceleri bir arada ele aldığı tanımlamadır. Dijk, ideolojiyi yöneten/yönetilen veya yanlış bilinç/bilim gibi ikilikler çerçevesinde değerlendirmez⁶⁵. Dijk bireysel değil toplumsal inançlardan oluşan ve grup benliğini oluşturan bir ideoloji tanımından yola çıkmaktadır. Dijk, grup yaşamı ve kimliğinin temel kategorileri üzerinden ideolojiyi tanımlar. Burada ele alınan kategoriler *üyelik ölçütleri, tipik etkinlikler, genel amaçlar, kurallar/değerler, durum ve kaynaklardır*⁶⁶.

---

⁶¹ age, 16.

⁶² Eagleton, **İdeoloji**, 72.

⁶³ Geuss, **Eleştirel Teori**, 21.

⁶⁴ age, 22.

⁶⁵ Dijk, **Söylem ve İdeoloji**, 13-18.

⁶⁶ age, 27-28.

Bu kategoriler, bir toplumsal grubu oluşturan ideolojinin temel kategorileridir. Toplumsal grup ideolojiyle kendisini kurarken aynı zamanda “öteki”yi de kurmaktadır. Yani ideolojiler biz-onlar karşıtlığı üzerinden ortaya çıkan en önemli inançlardır. Aynı zamanda Dijk, her alanı kapsayan ideoloji tanımına veya başka bir deyişle bütün inançların ideoloji çerçevesinde değerlendirilmesine karşı çıkmaktadır⁶⁷.

Hem Geuss hem de Dijk’de bir grubun toplumsal inançlarını içeren bir ideoloji tanımı mevcuttur. Aynı zamanda her iki tanımlamada da egemen ve egemen olmayan inanç sistemleri arasında bir ayrım yapılmamaktadır. Bu ise Eagleton’ın ideoloji tanımları içerisinde belirttiği “*belli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi*” tanımlamasıyla örtüşmektedir⁶⁸. Yalnız Geuss’un betimsel anlamda ideoloji biçimleri arasında değerlendirdiği “programatik anlamda ideoloji”, kanıttan çok güvene dayanması hem de toplumu dönüştürenlere ait bir inançlar kümesi olması sebebiyle bu benzerlikten ayrılmaktadır⁶⁹.

Geuss’un tanımladığı betimsel anlamda ideolojinin içinde yer almasına rağmen, “programatik anlamda ideoloji” de iki farklı özellik göze çarpmaktadır. Birincisi “dünya görüşü” anlamındaki ideolojide hem muhalif hem de egemen inanç sistemlerini kapsayan bir ideoloji tanımı mevcutken “programatik anlamda ideoloji”de toplumu dönüştüren veya yeniden inşa edecek güçlerin inanç kümesine vurgu yapılmaktadır. Yani bu anlamdaki ideoloji, toplumsal sistemin yeniden üretilmesini veya sürdürülmesini amaçlayan egemen kesimlerin inanç sistemlerini kapsamamaktadır. İkincisi özellik ise; programatik anlamda ideolojinin betimsellikten çok, tutku veya güven içeren bir anlama evrilmiş olmasıdır⁷⁰. Yani bilimsel modellemeler veya kanıtların, ideolojinin benimsenmesindeki rolü talidir. İdeolojinin grup üyeleri tarafından kabul edilmesinde ve uygulanmasında bilim dışı unsurlar devreye girmektedir.

Betimsel anlamdaki ideoloji tanımından sonra Geuss, ikinci olarak “*yerici anlamda ideoloji*”yi tanımlamaktadır. Belirli bir toplumdaki grupların çıkar, inanç ve istekleri konusundaki aldatılmışlığını ele alan bu araştırma programının ideoloji tanımında, pejoratif bir anlamdan hareket edilmektedir. Anlamın pejoratifliği; epistemik,

---

⁶⁷ age, 30.

⁶⁸ Eagleton, **İdeoloji**, 18.

⁶⁹ Programatik anlamdaki ideolojinin genel özellikleri için bkz. Geuss, **Eleştirel Teori**, 23-24.

⁷⁰ age, 24.

işlevsel veya genetik özelliklerinden kaynaklanmaktadır⁷¹. Yazar, epistemik özelliklere örnek olarak toplumsal bir fenomenin doğallaştırılmasını ve bir alt grubun çıkarının bütün olarak grubun çıkarı olarak algılanmasını örnek göstermiştir⁷². İşlevselde, ideolojinin toplumsal kurumları, pratikleri sürekli kılma ve meşrulaştırmadaki rolü, maddi üretim güçlerini engelleyen yanı ve son olarak toplumsal çelişkileri maskeleyen biçimi vurgulanmaktadır⁷³. Genetik özellikte ise ideolojinin pejoratifliği, kendinden değil, bunu taşıyanların tikel bir sınıfın algı, çıkar ve deneyimlerine bağlılığından kaynaklanmaktadır⁷⁴. Sonuç olarak olumsuz anlamda ideoloji; epistemik, işlevsel veya genetik yanlarının ya tekil olarak ya da kendi aralarındaki ilişkileri sonucu tespit edilebilmektedir. Buradaki ideoloji tanımının, Eagleton'un, egemen iktidarın diğer kesimler üzerindeki meşruiyetini sağlamasına hizmet eden yanlış fikirler ile toplumsal olarak zorunlu yanılısma tanımlarına benzediği söylenebilir.

Son olarak Geuss'un üçüncü araştırma programında bahsettiği "*pozitif anlamda ideoloji*"den kastettiği şey, öznelerin veya grupların, ihtiyaç, çıkar ve nesnel durumlarına uygunluk gösteren inanç sistemleridir. Yazara göre buradaki ideoloji, hem bu ihtiyaç, çıkar ve nesnel durumlara uygunluk gösterecek, hem de bunları daha ileriye götürebilecek bir işleve sahip olacaktır⁷⁵. Bu ideolojinin oluşturulması, buna ihtiyacı olduğu düşünülen gruba, inanç sistemini götürme ya da başka bir deyişle "bilinç taşıma" şekliyle gerçekleştirilmektedir. Yani inanç sisteminin sadece oluşturulmasına değil, hedeflenen toplumsal gruba götürülmesine de vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla burada ideolojinin siyasal bir müdahale ile aktarılması söz konusudur. Bu tanımdaki esas sorun ise, verili olarak kabul edilen ortak ihtiyacın, çıkarın ve nesnel durumun nasıl belirlendiğidir. Yani ortak ihtiyaçları, çıkarları ve nesnel durumlara sahip olan grupların hangi ölçütler çerçevesinde belirlendiğidir. Bu bir sınıf, mezhep, ulus veya cinsiyet olabilir. Hangi kıstasın analize sokulacağı, ideolojinin oluşturacağı kimliği belirlemektedir.

Geuss olumlu ideoloji oluşturma programının ilk taslağının, Lenin'in "Ne Yapmalı?" adlı eserinde gerçekleştiğini söylemektedir. Lenin bu eserinde, partinin esas olarak da parti entelektüellerinin, emekçi sınıflara bilinç taşıyarak toplumu yeniden

---

⁷¹ Geuss'un genetik olarak kastettiği şey çarpık bilinç biçiminin nasıl ortaya çıktığıdır.

⁷² Geuss, **Eleştirel Teori**, 26-28.

⁷³ **age**, 28-35.

⁷⁴ **age**, 35-38.

⁷⁵ **age**, 40.

yapılandırmayı nasıl sağlayacaklarını açıklamaktadır⁷⁶. Geuss'a göre, pozitif anlamdaki ideolojiyle hareket eden Lenin, burjuvazinin yanlış bilincine karşılık olarak ortak ihtiyaç, çıkar ve nesnel duruma sahip olan emekçi sınıflara, bu ortak özelliklere uygun bir ideoloji taşımaktadır. Burada açıkça anlaşılmaktadır ki; bir toplumsal kesim hem asimetrik ilişkilerden zarar görmekte hem de yanlış bilinç ile bu ilişkileri kendiliğinden görememektedir. Geuss'un da belirttiği gibi, Lenin hem burjuva ideolojisini olumsuzlamakta, ama aynı zamanda işçi sınıfına siyasal müdahale yapılmaksızın toplumsal dönüşümün mümkün olmayacağını söyleyerek olumlu ideoloji belirlemesi yapmaktadır⁷⁷. Dolayısıyla olumlu ideoloji tanımlaması ezen-ezilen veya yöneten-yönetilen çelişkisi etrafında düşünüldüğünde iki anlamlı bir kavrama dönüşmektedir. Şöyle ki; asimetrik ilişkiden çıkarı olan kesim için ideoloji, bu ilişki biçimini meşrulaştırma aracı iken; bu ilişkiden mağdur olan kesim için bunu değiştirmenin bir aracı olmaktadır.

Sonuç olarak; Eagleton, McLellan ve Geuss'da ideoloji kavramının çokanlamlılığını, tek bir tanım üzerinde açıklayarak çözme çabasından çok, bu tanımları sadeleştirme, belli dayanak noktaları üzerinden açıklama veya belli başlıklar etrafında toplama çabası öne çıkmaktadır.

2.2.2. İdeolojinin Dönüşümündeki Üç Temel Tartışma

İdeolojinin tanımlanmasındaki zorluklar ve farklı yaklaşımlar kavramla ilgili analizleri çeşitlendirmiştir. Fakat esasta bizim odaklandığımız ideoloji-söylem ilişkisi olduğundan, burada öne çıkan değerlendirmelerde özellikle egemenlik ilişkilerine, doğru-gerçek karşılaştırmalarına ve sınıflaşma-tabakalaşma süreçlerine odaklanmak gerekmektedir. Çünkü söylemin öne çıkarılması veya ideolojinin açıklayıcılığının yitirildiğinin tespitinin yapılması, bu üç özellik çerçevesinde yapılmıştır⁷⁸. Bu çerçevede düşündüğümüzde şu üç ana başlık etrafında bu tartışmaları ele alabiliriz:

---

⁷⁶ age, 41.

⁷⁷ Geuss, **Eleştirel Teori**, 40-41; Buradaki Lenin üzerinden yapılan temellendirme için bkz. Vladimir Ilyich Lenin, "What is to be Done?", **Lenin's Collected Works**, vol. 5 (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1961): 17-18, <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/download/what-itd.pdf> [15.02.2009].

⁷⁸ Foucault'nun da belirttiği gibi ideoloji kavramsallaştırması, hakikatin kabulünü beslemektedir. Bu şekilde hakikatin nasıl üretildiği değil, hakikatin kendisinin dışsallığı öne çıkmaktadır. Bu da öznenin düzeninin kabulünü ve maddi yapı veya ekonomik yapının belirleyiciliğini beraberinde getirmektedir. Bu belirlemelerin hepsi, ideolojinin toplumsal kavramdaki yetersizliğini belirten özellikler

- İdeolojinin Merkeziliği ve İktidar ile İlişkisi
- Toplumsal Tabakalaşmanın Oluşumu ve İdeoloji İlişkisi
- İdeoloji ve Bilim İlişkisi

2.2.2.1. İdeolojinin Merkeziliği ve İktidar ile İlişkisi

İdeolojinin tanımlanmasında kesin çizgilerin çekilmemesi veya McLellan'ın belirttiği gibi bir dayanak noktasının olmaması, kavramın açıklayıcılığını güçsüzleştirmektedir. Örneğin sadece iktidar ilişkilerine atıfta bulunarak bunları korumaya, değiştirmeye veya yeniden üretmeye yarayan bir ideoloji tanımında, ideolojik olmayanın ne olduğu noktasında bir sorun ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; iktidarın her tarafa sızan bir yapısı olduğu kabulüyle hareket edersek, iktidarın ve dolayısıyla onunla beraber ilişkilendirdiğimiz ideolojinin ayırt edici bir yönü kalmaz ve toplumsal gerçekliğin yerini tamamen ideoloji almış olur. Bu şekilde bütün bilginin ve inançların ideoloji tarafından şekillendirildiği görüşü, kavramın işe yararlılığını tamamen ortadan kaldırmaktadır⁷⁹. Bu noktayı Eagleton şöyle açıklamaktadır⁸⁰:

“Eğer iktidar, kadiri mutlak bir tanrı gibi, her zaman ve her yerde olan bir şey ise, ideoloji sözcüğü, herhangi bir şeye işaret edemez hale gelir ve sonuçta bize hiçbir bilgi vermeyen bir şeye dönüşür; tıpkı, ne türden olursa olsun (işkence dâhil) her insan davranışının bir sevecenlik örneği sayılması durumunda sevecenlik sözcüğünün içi boş bir gösterene dönüşecek olması gibi”.

İktidarın ideolojisinin her alana egemen olması veya nüfuz etmesi, bu alanı analiz ettiğini söyleyen düşünürlerin kendi savlarını da boşa düşürmektedir. Çünkü düşünürlerin böyle bir belirlemeyi yapması bile, bu iktidar ilişkilerinin dışında bir alan olduğunun kanıtıdır. Dolayısıyla ideolojiyi iktidar ilişkileri çerçevesinde tanımlayanların, kavramın açıklayıcılığını kaybetmemesi için, belli kıstaslar ortaya koymaları zorunludur. Eagleton'ın bu konudaki kıstası, ideolojinin toplumsal olarak merkezi önem taşıyan iktidar mücadelelerinde devreye girdiğidir⁸¹. “Merkezi”den

---

olduğundan söylem daha açıklayıcıdır. Michel Foucault, “Truth and Power”, **Power/Knowledge selected Interviews&Other Writings 1972-1977**, ed. Colin Gordon (New York: Pantheon Books, 1980): 36.

⁷⁹ Dijk, **Söylem ve İdeoloji**, 30-32.

⁸⁰ Eagleton, **İdeoloji**, 26.

⁸¹ **age**, 26.

kasıt, toplumsal ilişkilerde belirleyici bir konuma sahip olma ve bu belirleyici konumlardaki iktidar mücadelelerine atıfta bulunma durumudur⁸²:

“Karı koca arasında, kızartma makinesindeki ekmeklerin kimin yüzünden yandığı konusunda çıkıveren bir kahvaltı kavgasının ideolojik olması gerekmez; fakat bu kavga, örneğin, cinsel iktidar meseleleriyle, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin inançlar ve benzeri sorunlarla ilgili bir yön kazanmaya başladığında ideolojik bir hal alır”.

Thomson ise tarafsız ideoloji tanımını bir sosyal eyleme ve politik projeye ait olan düşünce, inanç sistemleri ve sembolik pratikler olarak adlandırmıştır. Politik programın vurgusu sosyal düzenin korunması veya dönüştürülmesi üzerinedir⁸³. Dolayısıyla her şey ideolojiktir diyerek kavramın kendisini anlamsızlaştırmak yerine, ideolojinin bünyesinde eşitsizliği (*unequal*) barındıran toplumsal ilişkilerde ve sosyal düzenle ilgili politik pratiklerde ortaya çıktığını söylemek daha açıklayıcı olmaktadır.

Merkezi önem taşıyan iktidar mücadeleleri ve toplumsal grupların çıkar ilişkileri çerçevesi içinde düşünüldüğünde ise ideolojinin hem sosyal bilimlerde hem de toplumun içindeki konumuyla ilgili belirsizlikler öne çıkmaktadır. İdeolojinin toplumdaki merkeziliğini sorgulayan sosyologlar Nicholas Abercrombie ve Bryan S. Turner, egemen ideolojilerin varlığını kabul etmekle birlikte, bu ideolojinin kendi içinde kesin bir tutarlılığı olduğu, egemenleri birleştirdiği ve ezilenlere etkili bir şekilde nüfuz ettiği noktasında bazı eleştiriler getirmektedirler⁸⁴. Bu iki sosyolog, iktidarın her yerde oluşu, ideolojinin bütün inanç sistemleri ve davranışlar üzerindeki mutlak etkisinin bulunduğu görüşünün aksine, alt toplumsal grupların iktidardan nispeten bağımsız, kendilerine ait kültürleri ve değer sistemleri olduğunu belirtirler⁸⁵. Egemen ideolojinin, egemenlerin ezilenler üzerindeki tahakkümüne yardımcı olmaktan çok, egemen sınıfları birleştirici bir rol oynadığını söylemektedirler. Yazarlara göre ideoloji, bütün sınıfları birleştirmez; sadece sınıfların kendi kolektif eylemlerinin kaynağıdır. Abercrombie ve Turner’ın, ideolojinin işleyişini inceledikleri toplumlar geç kapitalist toplumlardır. Onlara göre bu toplumlarda günlük hayatın ağır mecburiyetleri ve ekonominin kendi işleyişi, ideolojiye ihtiyacı azaltmaktadır⁸⁶. Bu yazarlar, iktidar ve ideolojinin her yerde olduğu tezine karşılık

---

⁸² *age*, 27.

⁸³ E. P. Thomson, “Introduction”, **Studies in the Theory of Ideology** (Cambridge: Polity Press, 1990): 4.

⁸⁴ Nicholas Abercrombie, Bryan S. Turner, “The Dominant Ideology Thesis”, **The British Journal of Sociology**, vol 29, s. 2 (June 1978): 149-170.

⁸⁵ *age*, 156-159.

⁸⁶ Nicholas Abercrombie, Stephen Hill, Bryan S. Turner, “Determinancy and Indeterminancy in the Theory of Ideology”, **New Left Review**, vol 1, s. 142 (November-December 1983): 65.

ideolojiyi aşırı derecede önemsizleştirmektedirler. Düşünürler gelişmiş kapitalist sistemde alt sınıfların sistem karşısında boyun eğmelerinin sebebini, tamamen ekonomik gelişmelere bağlamaktadır. Eagleton, bu sosyologların, ezilenlerin kendiliğinden geliştirdikleri muhalif değer sistemleri ve kültürleri olduğu tezine katılmaktadır. Ayrıca Batı Marksizmi'nde oluşan ideolojiye aşırı derecede önem atfetme geleneğine getirdikleri eleştirilerine de katılmaktadır⁸⁷. Fakat ideolojinin bu kadar etkisizleştirilmesi, bireylerin hangi toplumsal sınıfa mensup olursa olsunlar bu rollerini belli anlamlandırmalar çerçevesinde ürettikleri gerçeğini değiştirmez. Ekonominin işleyişindeki kusursuzluk, bireyin yaşamındaki anlamlandırmaları tamamen yok edemez. Dolayısıyla Eagleton'a göre sistemin bireylerin yaşamındaki etkisi sadece ekonomik alanda değil, anlamlandırma alanında da mevcut olmalıdır.⁸⁸ Yani ekonomideki egemen gücün, anlamlandırma alanında ve politik düzlemde de egemen olması zorunluluğudur⁸⁹.

Belirli bir çağda, ekonomik alandaki eşitsiz ilişkilerin, bu ilişkilerden mağdur olanlar üzerindeki meşrulaştırma süreci, ideolojinin bireyler veya toplumsal sınıflar üzerindeki etkisini göstermektedir. Ekonomik alandaki eşitsiz ilişkinin büyüklüğü, ideolojinin meşrulaştırma sürecindeki rolünü artırmaktadır. Dolayısıyla bu tartışma, ekonomik yapıdaki eşitsizliklere bağlı gelişen bir ideoloji tanımı ile ideolojinin ekonomiden bağımsızlaşması ile ilgilidir. Yapısalcı gelenek ile beraber ideolojinin sosyal bilimlerde bağımsız bir değişken olarak ele alınması aynı zamanda bu kavramın söyleme giden yolunu da bize göstermektedir⁹⁰. Abercrombie ve arkadaşlarının ideolojinin merkezi konumuna ait eleştirileri, yapısalcı gelenek ve Batı Marksizmi'ne karşı geliştirilmiştir. Eagleton'a göre bu iki sosyolog, ideolojinin belirleyiciliği üzerine getirdikleri eleştiride farklı çıkış noktalarından hareket etse de diğer uçtakilerle aynı şekilde ideoloji tanımını etkisizleştirmektedir⁹¹:

“Bu anlamda, geç kapitalizm, bir baba, jüri üyesi, yurtsever, memur, ev işçisi olarak, kendi kendini disipline etmiş, ideolojik retoriğe duyarlı bir özneye ihtiyaç duymaya devam eder; ama öbür taraftan da özelliğin bu aşırı “klasik” biçimlerinin otoritesini tüketime yönelik ve kitle kültürüne özgü etkinliklerle sarsar. Hiçbir bireyin yaşamı, hatta Jean Baudrillard'ınki bile anlamdan tamamen yoksun bir şekilde sürdürülemez ve bu nihilist yolu benimseyen bir toplum, kendi içinde, ağır bir toplumsal yıkımı besler”.

---

⁸⁷ Eagleton, **İdeoloji**, 61-64.

⁸⁸ **age**, 67.

⁸⁹ Georges Labica, “Ideologie”, **Dictionnaire Critique Du Marxisme**, ed. Geroges Labica, Gerard Bensussan (Presses Universitaires de France, 1981): 565.

⁹⁰ Serpil Sancar Üşür, **İdeolojinin Serüveni – Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme** (Ankara: İmge Yayınları, 1997), 47.

⁹¹ Eagleton, **İdeoloji**, 67.

Hem iktidar kesimlerinin kendi içinde bütünlüğü sağlamak, hem de bu kesimlerin kendi yapılanmalarını meşru göstermek için ideolojiye ihtiyaçları vardır. İdeolojinin toplumsal sorunların merkezi önem taşıyan hallerinde, yani toplumsal kesimlerin iktidar ilişkilerinde devreye giren bir mekanizmaya sahip olması, tanım olarak belli durumları betimlese de bu sürecin nasıl işlediğine dair bir genişletme yapılmadığı sürece yetersiz bir açıklama olarak kalacaktır. Bu konuda toplumsal düzlemde oluşan iktidar ve sömürü ilişkilerinin işleyişi ve kendi aralarında bir hiyerarşiye sahip olup olmadıklarının incelenmesi, ideoloji ve iktidar ilişkisinin ortaya çıktığı zeminin daha açık bir şekilde görülmesini sağlayacaktır.

2.2.2.2. Toplumsal Tabakalaşmanın Oluşumu ve İdeoloji ile İlişkisi

İdeoloji ile ilgili bir diğer tartışma, ideolojinin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgilidir. İdeolojinin, sınıflaşmanın kaçınılmaz bir sonucu mu olduğu veya modern toplumlara özgü bir düşünsel yapı mı olduğu tartışmalı bir konudur. Modern toplumlardaki “evrensel akıl” vurgusu, geleneksel düşüncelerin etkisini kaybetmesi ve kamusal projelerin meşrulaştırılma ihtiyacı, ideolojinin sadece modern döneme özgü bir kavram olduğuna kanıt sunarken, sınıflaşmayı özel mülkiyetin oluşumuna götüren analizlerde ise ideolojinin toplumsal tabakalaşma ile başladığı düşüncesini öne çıkartmaktadır.

İdeolojinin ortaya çıkışını sınıflı toplumlara bağlayan Şenel, sınıfsız toplumlarda bunun yerine “*düşün biçim*”lerden söz edilebileceğini söylemektedir. Şenel’e göre bir düşüncenin ideolojik olup olmaması, onun doğru ve yanlışlığıyla ilgili değil, belirli bir sınıfın bakış açısının ürünü olup olmamasıyla ilgilidir⁹². Dolayısıyla ideolojinin ortaya çıkışını, sınıflarla, yani toplumun ürettiği artıya belli bir kesimin el koymasının, meşrulaştırılma süreciyle başladığını söylemek mümkündür. Uygar toplum ile ilkel toplumu ayıran temel özellikler özel mülkiyet ve artı değer üretimidir. Şenel’e göre, topluluğun ürettiği toplam hasılanın, gerekli tüketim ve amortisman payı çıkartıldıktan sonraki kalan kısmını, artı ürün oluşturur. Üretim araçlarının mülkiyetinin belli ellerde toplanması ise özel mülkiyetin varlığına işaret etmektedir⁹³. İkel toplumda olmayan bu iki gelişme, toplumsal tabakalaşmayı tetiklemekte ve sınıfların oluşmasına neden olmaktadır. Şenel’e göre toplumsal artı

⁹² Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş** (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004), 62.

⁹³ Halil Bertkay, **Kabileden Feodalizme** (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983), 30-33.

sonucu oluşan ilk sınıf, din adamlarıdır. İç veya dış dinamikler sonucu artı ürüne el konulmasıyla beraber, bu duruma topluluğun ikna edilmesi için, baskının yanında diğer ikna yöntemleri de kullanılmıştır. Din adamları, çeşitli toplumsal tabakalara bölünmüş toplumu bir arada tutmak için çeşitli inanç sistemleri üretmişlerdir.

Şenel'e göre ilk tapınaklar, büyüklüğü, ihtişamı ve gösterişli görünümünün yanında artı ürünün toplandığı mekânlar olarak kullanılmıştır⁹⁴. İlk uygar toplumlarda zanaatçılar artı ürünü artırmak için yeni aletler üretirken, askerler bu artıyı koruyor ve diğer toplumların artı ürününü ele geçirmek için hareket ediyor, tüccarlar ise bu artı ürünü diğer ürünlerle takas ediyordu. Dolayısıyla sadece artı ürünün değil, artı ürün arttırılıp özel mülkiyet gelişirken, işbölümünün de gittikçe karmaşıklaştığını görebilmek mümkündür⁹⁵. Artık meşrulaştırılacak tek unsur artı ürün değil, aynı zamanda bunun üzerinden şekillenen tabakalaşma, işbölümü ve özel mülkiyettir. Bu meşrulaştırma süreci ideolojiyi “yanlış fikirler” üreten bir inanç sistemi olarak devreye sokmaktadır. Eagleton'ın “*bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya hizmet eden yanlış fikirler*” tanımıyla örtüşen bir şekilde, uygarlığın oluşturduğu yeni toplumsal ilişkilerin gerçek özleri gizlenip topluluğa çarpıtılmış bir gerçeklik sunulmaktadır. Şenel'e göre ilkel dönemde topluluğun temel geçim biçimlerinden olan avcılığı organize ve motive etmekle görevli bir kurum olan büyücülük, toplumsal tabakalaşmanın oluşmasıyla, sınıflı toplumu bir arada tutan bir ideolojiye yani dine dönüşmüştür⁹⁶.

Larrain de benzer bir şekilde ideolojinin hem feodal hem kapitalist toplumlarda farklı şekillerde de olsa mevcut olduğunu belirtmektedir. Yazara göre feodal toplumlarda dine başvurarak sınıf egemenliğini meşrulaştıran ideoloji, kapitalist toplumlarda ise sınıf çelişkilerini gizlemek için kendisini bilim şeklinde göstermektedir⁹⁷.

Mandel de uygar ve ilkel topluluklardaki din anlayışını ideoloji çerçevesinde değerlendirmektedir. Mandel'e göre ilkel insan için ruhlar ve tanrılar, insanın doğayla olan ilişkilerinin ötesinde bir anlam taşımazlar. İlkel düşüncede esas olan pragmatikliklidir. Dolayısıyla olguların gizlenmesi değil, toplumsal pratik sonucu

---

⁹⁴ Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, 281.

⁹⁵ Sınıflı toplumlara geçiş ile ilgili çalışmalar için bkz. Alaeddin Şenel, **İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi** (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1995), 178-219; Bertalan, **Kabileden Feodalizme**, 157-231.

⁹⁶ Şenel, **İlkel Topluluktan**, 209-215.

⁹⁷ Larrain, **The Concept of Ideology**, 211.

bunları benimsemek esastır. Ona göre ideolojinin başladığı yer, insan-insan ilişkilerinde tabakalaşma ve işbölümünün ortaya çıkmasıdır⁹⁸:

“Toplum sınıflara bölünmeye başladığı, sosyal işbölümünün kafa emeği ile kol emeğini ayırdığı, sömürüyü meşru göstermek zarureti kendini hissettirdiği zamandır ki, ideoloji ‘yanlış bilinç’ anlamında ortaya çıkabilir.”

McLellan ise geleneksel dinin, ideoloji kapsamında değerlendirilmesine karşı çıkmaktadır. İdeolojinin aydınlanma ve burjuvazi sonrası ortaya çıkan bir kavram olduğunu belirtir. Yazara göre, dini de kapsayan tüm geleneksel inançların durağan, sınırlandırılmış ve rekabetsiz bir yapılanma içerisinde olmaları, ideolojinin çoğulcu ve çıkar temelli özellikleriyle uyuşmamaktadır. McLellan ideolojinin, modern toplumun seküler anlayışının bir ürünü olduğunu belirtir⁹⁹:

“Geleneksel din, bireylerin gündelik yaşamıyla öteki dünyanın kutsallığı arasındaki etkileşime odaklanırken; ideolojinin seküler evreni, bu dünyanın dönüşümünü öngören kamusal projeleri meşrulaştırmak için haklılığı kendinden menkul bir tarzda bilim ve akla gönderme yapar.”

McLellan, dinin metafizik öğretilerinin ve gündelik yaşama dair ahlaki buyruklarının ideoloji çerçevesinde değerlendirilemeyeceğini söylemektedir. Habermas da McLellan ile benzer bir şekilde, ideolojiyi, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi sürecindeki toplumsal, siyasal ve düşünsel dönüşümlerin ürünü olarak görmektedir¹⁰⁰:

“Yeni meşrulaştırmalar dünyanın geleneksel yorumlarının dogmatizminin eleştirisinden ortaya çıkarlar ve bilimsel bir karakter taşıdıkları iddiasındadırlar. Ancak yine de gerçek iktidar ilişkilerini analize ve kamusal bilince taşınamaz kılarak meşrulaştırıcı işlevlere sahip olurlar. Sınırlı anlamda ideolojiler bu yolla ortaya çıkmışlardır. Modern bilimin safında görünerek ve ideoloji eleştirisinden haklılaştırmalarını türeterek geleneksel iktidar meşrulaştırmalarının yerine geçerler. Bu anlamda pre-burjuva “ideolojiler” olamaz”.

Gouldner de benzer bir şekilde, ideolojinin kendini, mitik ve dinsel bilinçten ayırdığını söylemektedir. Yazara göre ideoloji, mantık ve kanıtlarla hem eylemi kurar hem de meşrulaştırır. Bunu kadere, geleneğe, vahiye, konuşmacının otoritesine göre değil, toplumsal dünyayla ilgili bakış açısına göre yapar¹⁰¹. Lefort da ideolojiyi, kapitalizm öncesi toplumlara uygulanamaz bir kavram olarak görmektedir. Yazara

⁹⁸ Ernest Mandel, **Marksist Ekonomi El Kitabı**, çev. Orhan Suda (İstanbul: Ant Yayınları, 1970), 442-443.

⁹⁹ McLellan, **İdeoloji**, 3.

¹⁰⁰ Jürgen Habermas, **Rasyonel Bir Topluma Doğru**, çev. Ahmet Çiğdem, Mehmet Küçük (Ankara: Vadi Yayınları, 1992), 118-119.

¹⁰¹ Alvin W. Gouldner, **The Dialectic of Ideology and Technology: The Origins, Grammar and Future of Ideology** (London: Macmillan Press, 1976), 30.

göre ideoloji, öbür dünyayla ilgili her türlü ilişkilenimi reddetmekte ve toplumsal tabakalaşmayı seküler bir şekilde gizlemektedir¹⁰².

Eagleton ise ideolojinin her türlü mit, metafizik ve kaderci anlayıştan soyutlanarak analiz edilmesine karşı çıkmaktadır. Modern kapitalist toplumlarda bile bazı etkinliklerin halen bu tarz geleneksel anlayışlara başvurularak meşrulaştırıldığını iddia etmektedir¹⁰³:

“... Çünkü bu tür toplumlar, bir taraftan kendi etkinliklerini hâlâ aşkın değerlerin yüksek makamında meşrulaştırmaya gereksinim duyarlarken, bir taraftan da acımasızlık ölçüsünde rasyonalize edici pratikleriyle söz konusu doktrinlerin itibarını düzenli bir biçimde her gün biraz daha düşürürler”.

Kapitalizm öncesi din ve siyasi otorite arasındaki ilişkileri ele alan düşünürlerden Machiavelli'nin, dinin siyasetteki konumunu eleştirmesi, İtalya'da ortaya çıkan burjuvazinin iktidar olma hedefini temellendirmesine hizmet ettiği düşünülebilir. Dini, siyasi otoritenin kendi eylemlerini meşrulaştırmak için bir ideolojik araç olarak gören Machiavelli, bu aracı feodal kesimlerden alıp burjuvazinin otoritesine hizmet etmesi için uğraş veriyordu¹⁰⁴. Düşünür burjuvazi adına dini eleştirirken dinin kendi varlığından çok, hangi toplumsal sınıfa ait bir ideolojik işlev göstereceğiyle ilgili bir eleştiri yapmaktaydı. Gramsci de Machiavelli'nin “Prens” adlı eserinden hareketle dinin, ideolojik işlevine vurgu yaparken ona dolaylı olarak bağlı diğer yapılanmalarla birleşerek bir siyasal kurum gibi işlev gördüğünü de belirtmektedir¹⁰⁵.

Dolayısıyla modern toplumlarda da ideolojinin, mitik veya dinsel olandan kendisini kalın bir çizgiyle ayırt etmesi mümkün gözükmemektedir. Aynı zamanda aydınlanma ve sanayi devrimi öncesinde dinin veya diğer geleneksel düşüncelerin sadece öteki dünyaya atıfta bulunmaları veya belirli ahlak ilkelerinden ibaret olmaları da tartışmalı bir konudur. Kamusal olana veya bizzat dünya sorunlarına müdahale eden bir yapılanmayla, bu ahlak ilkelerinin ve öteki dünya ile ilişkilerin sürekli düzenlenmesi, ideolojinin sadece modern toplumlara özgü bir şey olmadığını önemli bir göstergesidir.

---

¹⁰² Claude Lefort, “La naissance de l'idéologie et l'humanisme”, **Les formes de l'histoire** (Paris: Gallimard, 1978): 234-277.'den aktaran E. P. Thomson, “Ideology and the Social Imaginary”, **Studies in the Theory of Ideology** (Cambridge: Polity Press, 1990): 34.

¹⁰³ Eagleton, **İdeoloji**, 220.

¹⁰⁴ Machiavelli, **The Prince and the Discourses**, 226-228.

¹⁰⁵ Antonio Gramsci, **Modern Prens**, çev. Pars Esin (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984), 84.

2.2.2.3. İdeoloji ve Bilim İlişkisi

İdeoloji ve bilimin nasıl bir zemin üzerinden ilişki kurdukları, bilimin hem ontolojisini hem de epistemolojisini belirlemektedir. Ontolojik olarak ortaya çıkan sorun, ideolojinin toplumsal ilişkilerin bütününe etki eden bir yapı içinde olduğunun kabulü ile birlikte bilimin tamamen ideolojinin içinde hapsolmesinden kaynaklanır. Yani bilimin çalışma alanlarından biri olan gerçekliğin ideoloji tarafından kuşatılması veya ulaşılamaz bir hale getirilmesi, bilimin etkinliğine belirli sınırlar getirmektedir. Epistemolojik olarak ortaya çıkan sorun ise ideolojinin çarpıttığı veya belli bir kesime göre biçimlendirdiği anlamlandırma dünyasında, bilim insanının kendi bilim etkinliğini bozucu bir şekilde, hem nesnesiyle hem de kendi değer yargıları ve önsel bazı fikirleriyle kurduğu ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Burada öne çıkan, bilim insanının, hem araştırma öncesi hem de araştırma sürecindeki önsel kabullerinin, bilimsel bilginin oluşmasını engelleyici bir durum ortaya çıkarıp çıkarmadığı sorunsalıdır.

İdeolojinin kavramsal olarak ilk ortaya çıkışı, fikirlere ilişkin bilimsel araştırma anlamındaydı. Fakat kısa bir süre sonra kavram, inceleme nesnesinin kendisine yani olumsuz çarpıtmalardan oluşan fikirlere dönüşmüştür. Dolayısıyla ideoloji bir bilim dalı olarak ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra bilimi bozucu bir çarpıtma olarak olumsuzlanmış ve bilimin konusu haline gelmiştir. İdeolojinin yeni tanımlamalarını ortaya çıkaranlar, kavramı ilk kullanan Aydınlanmacılar'a da esaslı eleştiriler getirmişlerdir. Yani ideolojideki anlam değişikliği talepleri ve eski anlamına getirilen keskin eleştiriler, aynı zamanda kavramın oluşturulduğu düşünsel ve ekonomik ortama da – ki bunlar da Pozitivizm, Aydınlanma düşüncesi ve Sanayi devrimidir- getirilmiştir¹⁰⁶.

“*The Concept of Ideology*” adlı eserinde Larrain, ideoloji ve bilim ilişkisini kapsamlı bir şekilde ele aldığından, bu bölümde onun çalışmasından geniş ölçüde faydalanacağız. Çalışmasında, ideoloji ve bilim ilişkilerinin, tek bir bakış açısından ve kapsamdan ele alınmasının zorluğuna değinen Larrain, bu ilişkileri iki kavram açısından (ideoloji ve bilim) ayrı ayrı ele alma yolunu tercih etmiştir¹⁰⁷.

---

¹⁰⁶ Jorge Larrain “Ideology and Science: Marx and the Contemporary Debate” bölümünde ideoloji ve bilim ilişkileri çerçevesinde çeşitli tezler ortaya koyan kuramları incelemiştir. Bu kuramların çoğunluğunda ideoloji ve bilim ilişkisi, pozitivizm, aydınlanma ve kapitalizm eleştirileri çerçevesinde ele alınmıştır. Larrain, **The Concept of Ideology**, 172-211.

¹⁰⁷ **age**, 172.

Öncelikle Larrain, ideoloji merkezli düşünülduğünde; olumlu ve olumsuz tanımların farklı şekillerde bilimle ilişkilendiklerini belirtir. Düşünürü göre belli bir sınıfın çıkarlarına bağlı oluşmuş fikir, değer ve bilgi sistemlerini belirten olumlu anlamıyla ideolojinin, bilimle ilişkilmesi sınıf merkezlidir. Bu anlayış Marksizm'de Lenin ile başlamıştır¹⁰⁸. Lenin'in, Marksizm'i bilimsel bir ideoloji olarak görmesi aslında ideolojiyi, yükselen bir sınıf olarak belirlediği proletaryayla ilişkilendirmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yükselen sınıf ve çözülen sınıf ayrımı üzerinden, bilim ve ideoloji ilişkilenebilir. Fakat bu yaklaşımın zayıf yanı, bilim ve ideoloji arasındaki ayrımı bulanık hale getirmesidir¹⁰⁹. Bilimsel ideolojinin kabulü, bilimin görevlerinin bilimsel ideoloji üzerinden yapılacağına da kabulüdür. Dolayısıyla bu şekilde bilim ile bilimsel ideoloji arasında bir ayrım yapılması mümkün olmayacaktır. İdeolojiyi bir sınıfla ilişkilendirip daha sonra bunu bilimle aynı anlamda değerlendirilmesini, Eagleton, Aydınlanmacılar'ın ideoloji anlayışına geri dönülmesi olarak açıklamaktadır¹¹⁰. Yani Aydınlanmacılar'ın burjuvazi adına yanlış fikirleri ayıklama pratiği, bu sefer işçi sınıfının siyasal temsilcileri tarafından devralınmıştır.

Çarpıtılmış bilgi üzerinden şekillenen olumsuz tanımlamada ise ideoloji ve bilim birbirine karşıt bir halde ele alınır. Bilim bu görüşe göre gerçekliğin fenomenal formlarını anlamak için görünenin arkasındaki kuralları ve gerçek ilişkileri tespit eder. İdeoloji ise gerçekliğin fenomenal formlarının çarpıtılmış bilgisidir¹¹¹. Dolayısıyla bu tanımlamada ideolojinin, bilimi bir etkinlik olarak yapılmasını engelleyici bir rolü olduğu belirlenmesi öne çıkmaktadır. Olumsuz tanımlamalar, bilim ve ideoloji arasındaki çatışmalı duruma yaklaşım açısından ikiye ayrılmaktadır: Birinci yaklaşımda gerçekliğin bilgisine ulaşmak için, ideoloji alt edilmelidir. İdeolojik biliş ile bilimsel biliş arasında kesin bir sınır çeken bu anlayışı temsil edenler Viyana Okulu ve yapısalcı geleneklerdir. İkinci yaklaşımda ise bilim ile ideoloji arasında bir fark ortaya konmakla birlikte, bilimin ideolojiyi alt etmesinin, kendi etkinliğiyle mümkün olacağına karşı çıkılmaktadır. İdeolojinin ortaya çıkış nedenlerine odaklanan bu düşünce, toplumsal çelişkileri çarpıtılmış bilginin kaynağı olarak görmektedir. Bu düşünceye göre, ideolojinin hem toplumsal ilişkilerden

---

¹⁰⁸ age, 170.

¹⁰⁹ age, 172.

¹¹⁰ Eagleton, **İdeoloji**, 135.

¹¹¹ age, 173.

türemesi hem de bu ilişkileri örten bir yapılanma içerisinde olması, bunu sadece bilimsel pratik ile çözemeyeceğimizi göstermektedir. Dolayısıyla ideolojiyi ortadan kaldırmak, ancak bunu ortaya çıkaran toplumsal çelişkilerin çözümünü amaçlayan toplumsal pratik ile mümkündür. Bu yaklaşımı Larrain, Marx ile ilişkilendirmektedir¹¹².

Larrain'in ikinci kıstası olan bilim merkezli yaklaşımında ise; bilimi ideolojinin karşısına koyan pozitivist gelenek ile bilimin kendisinin bir ideoloji olduğunu savunan Frankfurt Okulu ele alınmıştır¹¹³.

Geleneksel pozitivistizmdeki gözlem ve deney, tümevarımsal genelleme, hipotez, hipotezin doğrulanmaya çalışılması, kanıtlama veya kanıtlayamama ve bilgi süreçlerini teori/gözlem ilişkisi çerçevesinde değerlendirebiliriz¹¹⁴. Pozitivist teoriyi, olgusal içerikten yoksun ve subjektif bir şey olarak ele almaz. Bu durumu, ideoloji olarak tarif eder. Bu yüzden bilimsel etkinliğin yani teori/gözlem sürecinin hiçbir aşamasında, ideolojinin varlığını kabul etmez¹¹⁵.

Pozitivist Aydınlanma sürecinin ürünü olan bir kuramdır. Bilimi, hem mitik dünyanın hem de ideolojinin antitezi olarak algılamaktadır. Nesnelliği, metodolojisinin merkezine koyarken öznel anlayışları, Aydınlanma öncesi düşünce biçimlerine özgü bir çarpıklık olarak göstermiştir. Ama iddia ettiği nesnellik; bilgi, bilim, biliş ve bilgi edinmeyle ilgili normatif belirlemeleriyle eleştiriye uğramıştır¹¹⁶. Çünkü din, gelenek, normatif değerler veya ideolojinin karşısına koyduğu tarafsız ve tekçi bir metodolojiye sahip bir bilim anlayışıyla kendisinin de etkisi altında olduğu çeşitli iktidar ilişkilerini gizlemektedir¹¹⁷. Popper ve Viyana Okulu da pozitivistimi belli noktalarda revize etseler de tekçi bilimsel yöntem anlayışlarıyla sosyal bilimlerin nesnesi olan toplumun, tarihsel ve çelişkili karakterini göz ardı etmektedirler¹¹⁸.

Larrain, belirlediği ikinci bakış açısına ise Frankfurt Okulu üyelerini örnek vermektedir. Bilimi, -insanın toplum ve doğa üzerindeki meşruiyet sağlama ve

---

¹¹² **age**, 173.

¹¹³ **age**, 200.

¹¹⁴ İlkay Sunar, **Düşün ve Toplum** (Ankara: Birey ve Toplum yayınları, 1986): 111.

¹¹⁵ Harold Kinchaid, Positivism, **Routledge Encyclopedia**, 6709-6712.

¹¹⁶ Leszek Kolakowski, **Positivist Philosophy From Hume To The Vienna Circle** (Middlesex: Penguin Books, 1972), 11.

¹¹⁷ Eagleton, **İdeoloji**, 102.

¹¹⁸ Larrain, **The Concept of Ideology**, 192.

hâkimiyet kazanmadaki rolüyle- ideoloji olarak gören Adorno ve Horkheimer, bu eleştirilerini Aydınlanma üzerinden yapmaktadırlar. Bu düşünörlere göre Aydınlanma genel kanının aksine totaliterdir¹¹⁹. Bilgi, insanı doğa üzerinde hâkim kılarken, insanın kendisini de genel kuralların boyunduruğu altına sokmaktadır.

Adorno ve Horkheimer, endüstriyel dünyayı analiz ederken, Aydınlanma'yı sadece burjuva sınıfına ait bir düşünce olarak değil, batı düşüncesini kapsayan geniş bir süreç olarak da ele almaktadır. Dolayısıyla Aydınlanma'nın bilimsel rasyonalitesi sınıfsal analizle bağlantısı olmayan bir yabancılaşma ideolojisidir¹²⁰. Buradan hareketle bilimin, burjuvaziye ait bir etkinlik olarak değil, bizzat kendi varlığıyla ideoloji olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bilimin ideolojik olması da, insan-insan ilişkilerinin bir sonucu olan sınıfsal çelişkilerden değil, insanın doğa üzerindeki konumlanışının sonucu ortaya çıkmaktadır.

Adorno ve Horkheimer'in bilimi bir ideoloji olarak görmesini, McLellan, araçsal akıl anlayışıyla ilişkilendirmiştir¹²¹:

“Geçmişin büyük felsefe sistemlerinde, ne kadar yanlışlık içerirlerse içersinler, en azından insan yaşamının amaçlarına dair tartışmalar mevcuttu. Bugünse, akıl tamamen araçlara dair teknik bir konuşmaya indirgenmiştir ve amaçların tartışılması propaganda anlamına girmektedir. Toplumun amaçlarıyla ilgili tartışmalar, aklın endüstrileşmesinin, aklın teknik tahakkümünün hizmetkârı haline gelmesinin gölgesinde kalır”.

Bilim ve ideoloji ilişkisini ele alan bir başka Frankfurt Okulu kuramcısı Marcuse'a göre ise, teknolojik rasyonalite kendini yeniden üretmek için, toplum ve doğanın, akıl ve bedenin sürekli bir hareket halinde olduğu gerçek anlamda totaliter bir evren yaratarak, politik karakterini sanki en iyi yönetimin mükemmel aracıymış gibi gösterir¹²². Böylece gelişmiş kapitalizmde egemenliğin baskıcı karakteri, politika dışı söylemler içinde gizlenmektedir. Egemenliğin rasyonel ve apolitik görünümü kendini; hayatın konforunu geliştiren, üretimi artıran, geniş çaplı tüketime izin veren ve emeğin verimliliğini artıran bir şekilde sunmaktadır¹²³. Rasyonalite ve baskı, teknoloji ve egemenliğin birleşmesi sadece bilimin ideolojiyle eşitlenmesine değil ideolojinin gerçeklikle de iç içe girmesine sebep olmuştur. Larrain'e göre bu analiz,

---

¹¹⁹ Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, **Dialectic of Enlightenment Philosophical Fragments** (California: Stanford University Press, 2002), 4.

¹²⁰ Larrain, **The Concept of Ideology**, 203.

¹²¹ McLellan, **İdeoloji**, 70.

¹²² Herbert Marcuse, **One Dimensional Man** (Boston: Beacon Press, 1968), 18.

¹²³ **age**, 158-159.

teknolojiyi, yabancılaşmanın en olgun ve etkili formu olarak görmenin bir sonucudur¹²⁴.

Habermas'a göre 20. yüzyılda kapitalizmin evrimi, beraberinde iki faktörü getirmiştir: Bunlar, devlet müdahalesinde artış ile araştırma ve teknolojinin karşılıklı bağımlılığıdır. Bu iki faktör yeni bir meşrulaştırma ideolojisi ihtiyacını doğurmuştur. Bugünkü gelişmiş kapitalizmin teknokrat bilinci ve depolitizasyonu, Habermas'ın modernleşmeyi revize etmek için önerdiği "iletişimsel eylem"ın üzerini örtmekte ve bunun yerine bilimsel manipülatif bir sistem koymaktadır¹²⁵:

"Geniş-ölçekli endüstriyel araştırmanın ortaya çıkmasıyla, bilim, teknoloji ve endüstriyel kullanım, bir sistem içerisinde birbirlerine karışmışlardır. O zamandan beri, endüstriyel araştırma, öncelikle askeri sektördeki bilimsel ve teknik ilerlemeyi olgunlaştıran hükümet sözleşmeleriyle yürütülen araştırmalara bağlanmakta; bu sektörlerden de sivil üretim sektörlerine bildirişim akışı olmaktadır. Böylelikle teknoloji ve bilim, Marx'ın emek değer teorisinin şartlarını işlevsiz kılarak yöneltken üretici bir güç haline gelmişlerdir".

Bu analize göre teknoloji bilimselleşerek, üretici güçlerin bağımlı bir değişkeni olmaktan çıkmakta ve teknokrat bir bilincin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Kitlelerin depolitizasyonu ile bu bilinç arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur.

Mandel'e göre ise teknolojinin öne çıkması geç kapitalizmdeki burjuva ideolojisinin yeni biçimidir¹²⁶. Mandel, Habermas'ın tezine karşı çıkarak, bilimin veya teknolojinin, bağımsız değişken gibi hareket etmelerinin değil, üretim ilişkilerinde veya sermayenin yapısındaki bazı değişimlerin böyle bir ideolojik yapılanmayı doğurduğunu iddia etmektedir¹²⁷.

Mandel ekonominin hâlâ değişim değeri üzerinden yürüdüğünü, yani insan gereksinimlerini temel alan bir tarzda değil, yüksek kârlılık oranlarından beslenen bir mekanizmanın devam ettiğini, aynı zamanda emek ve sermaye arasındaki çelişkinin de sürdüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla bütün çelişkilerin ortadan kaldırıldığını veya uzlaştırıldığını söyleyen "teknolojik rasyonalite" anlayışının, ideolojilerin sonunu ilan etmesi de bir tür yanlış bilinç anlayışıdır, yani ideolojidir¹²⁸. Yazara göre bu anlayış teknolojiyi mevcut sınıf ve iktidar yapısından soyutlamasıyla, batıl ve karamsar düşünceleri yeniden ortaya çıkarmasıyla ve kapitalizmin genel

¹²⁴ Larrain, **The Concept of Ideology**, 205.

¹²⁵ Habermas, **Rasyonel Bir Topluma**, 125.

¹²⁶ Ernest Mandel, **Geç Kapitalizm**, çev. Candan Badem (İstanbul: Versus Yayınları, 2008), 662.

¹²⁷ **age**, 678.

¹²⁸ **age**, 664.

irrasyonelliğini gizlemesiyle toplumsal gerçekliği ve onun çelişkilerini çarpıtmakta veya gizlemektedir¹²⁹.

Mandel bu analizleriyle teknolojinin bir bağımsız değişken gibi gelişmediğini aksine toplumun maddi gelişimine bağlı olarak bir ideoloji haline geldiğini söylemektedir. Dolayısıyla bilim ve teknolojinin geç kapitalizm döneminde, toplumsal düzenin irrasyonel yapısını gizleyici bir işlev üstlendikleri söylenebilir. Fakat bu bilimin bir ideoloji olduğunu gösterebilir mi? Larrain'e göre toplumsal düzendeki çelişkiler ve eşitsiz ilişkiler, bilimi ideolojinin tahakkümüne sokabilir. Fakat bu bizzat bilimin bir ideoloji olduğunu göstermez. Aynı zamanda sınıfların görüşleri ve bilgileri de toplumsal olarak belirlendiğinden, bunlardan herhangi birini bilim veya bilimsel ideoloji olarak adlandırmak da yanlıştır. Larrain bu analizden hareketle, bilimin kendisinin ideoloji olduğundan değil, kapitalizmdeki asimetrik ve çelişkili ilişkilerin gizlenmesi söz konusu olduğunda, ideolojik hale geldiği sonucuna ulaşmaktadır¹³⁰.

Larrain'in bilim ve ideoloji ayrımı ise Barrett tarafından, pozitivistin hakikat arayışının bir tekrarı olarak değerlendirilmiştir. Yani ideolojik olanın belirlenmesi, aslında bilimsel olanın veya doğru bilincin kabulünü de kaçınılmaz bir biçimde beraberinde getirmektedir¹³¹. İdeoloji kavramsallaştırması hakikatin kabulünü beslemektedir. Bu şekilde hakikatin nasıl üretildiği değil, hakikatin kendisinin dışsallığı öne çıkmaktadır. Bu da öznenin düzeninin kabulü ve maddi yapı veya ekonomik yapının belirleyiciliğini beraberinde getirmektedir¹³².

İdeoloji tartışmaları esas olarak ideolojinin, etkisinin sınırlarına ve hangi durumlarda ortaya çıktığına odaklanmaktadır. Etkinin, sınırların ve kıstasların belirgin olmadığı ve iktidar ilişkilerinin sınıfsallığın ortaya çıkışından önce de var olduğunun kabulüyle ideoloji kavramının tanımı da genişleyip anlamsızlaşarak yok olmaktadır. Toplumsal gerçekliğin varlığını kabul edenler ise yöneten-yönetilen ilişkilerinin esas olarak her yere nüfuz etmesine değil, bunun asimetrik ve eşitsiz toplumsal ilişkilerdeki rolüne odaklanarak bir tahlil yapmaktadırlar. Dolayısıyla merkezi önemdeki toplumsal ilişkilerde, iktidarın veya egemen sınıfın kendi eylemlerini meşrulaştırması ve buna karşı girişilen siyasal, toplumsal örgütlenmeler ve

---

¹²⁹ age, 665-673.

¹³⁰ Larrain, **The Concept of Ideology**, 210-211.

¹³¹ Michele Barrett, **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**, çev. Ahmet Fethi (Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004), 64.

¹³² Foucault, **Truth and Power**, 118.

eylemlerde ideoloji hem pejoratif hem de olumlu şekliyle devreye girmektedir. İdeolojiyi bu şekilde ele alıp sosyal bilimler alanında yaygınlaşmasını sağlayan ise Marksist paradigmadır.

3. MARKSİZM'DE İDEOLOJİNİN DÖNÜŞÜMÜ

3.1. Marx'ta İdeoloji: Tersyüz Etmeden Gerçekliğin Eksik Kavranışına

İdeoloji kavramının ilk kullanımını Fransız Aydınlanmacılar'a borçluysak, kavramın kamusal alanda ve sosyal bilimler alanında yaygınlık kazanmasını da Karl Marx'a borçluyuz¹³³. Marx, her ne kadar kavramı, kendi düşüncesinde merkezi bir yere koyma gibi bir çabası olmasa da ele alışı ile ideolojiyi gerek Marksizm'de gerek de sosyal bilimlerde pek çok tartışmanın merkezi haline getirmiştir.

Marx'tan önce, Aydınlanma ideologlarının ideoloji vasıtasıyla doğru fikirleri yanlış ve metafizik anlayışlardan ayırmaları, eğitimi toplumsal değişimin ana gücü haline getiriyordu. Eğitim, geleneksel düşüncelerden toplumu kurtararak toplumsal ilerlemeyi sağlayacaktı. Fakat mutluluğu ve refahı, eğitim merkezli oluşturma anlayışı, Marx'ın "eğitimcileri kim eğitecek?" sorusuyla çıkmaza düşmektedir. Eğitimin ve fikirlerin toplumsal ilişkilerden soyutlanarak ele alınması, Marx'ın ideologlara getirdiği en temel eleştiridir. Marx bu eleştirisini "*Feuerbach Üzerine Tezler*"in üçüncü tezinde şu şekilde ifade etmiştir¹³⁴:

"Koşulların ve yetişme şartlarının değişimine vurgu yapan materyalist doktrin, koşulların da insanlarca değiştirildiğini ve dolayısıyla eğiticinin de eğitilmesinin gerekli olduğunu göz ardı eder".

Marx'a göre Aydınlanmacılar'ın gözden kaçırdığı şey, bilginin üretiminin, mevcut toplumsal ve tarihsel şartlar çerçevesinde yapıldığıdır. Eagleton'ın ifadesiyle, bilgi ve fikir üretiminin rahipler ve krallardan, kuramcı seçkinler sınıfına geçmesi, ideolojinin bilimsel yanını kırılğan bir hale dönüştürüyordu¹³⁵. Marx'ta ideoloji, yanlış fikirleri ayıklayan bir bilimsel disiplin olmanın aksine, bizzat bilimin incelemesi gereken bir araştırma nesnesine dönüşüyordu. Marx'ın ideolojiye getirdiği yeni yaklaşımın zeminini, Aydınlanma'nın mekanik materyalizmine ve bunun arka planındaki kapitalist sisteme getirdiği eleştiriler oluşturmaktadır.

---

¹³³ Labica, "Ideologie", 560.

¹³⁴ Burada Marx'ın, materyalist doktrinden kastı Aydınlanma dönemindeki materyalistlerdir. Dolayısıyla bu eleştirinin ideologlara da yöneltildiğini çıkartmak mümkündür. Karl Marx, **Selected Writings**, der. D. McLellan (Oxford: Oxford University Press, 1977), 156'dan aktaran, McLellan, **İdeoloji**, 5.

¹³⁵ Eagleton, **İdeoloji**, 103.

Marx'ta ideoloji, genel olarak olumsuz anlama sahip bir kavrama dönüşmüştür. McLellan, bu olumsuz anlamın iki unsurdan oluştuğunu ifade etmektedir¹³⁶:

“Birincisi, ideoloji idealizmle bağlantılandırılıyor ve idealizm de sorunlu bir felsefi yaklaşım olarak kabul edilerek materyalizmin karşısında konumlandırılıyordu. Doğru bir dünya görüşü bir şekilde materyalist bir yaklaşım olmalıydı. İkincisi, ideoloji toplumda kaynakların ve iktidarın eşitsiz dağılımıyla bağlantılandırılıyordu. Toplumsal ve ekonomik düzenlemeler töhmet altında olduğuna göre, onların bir parçası olan ideoloji de töhmet altındaydı”.

Marx'taki ideoloji kuramının oluşumunu, Larrain üç ana döneme ayırmıştır. Birinci dönem, 1843-1845 yılları arasındaki erken dönem yazılarıdır. Bu dönem, Hegel ve Feuerbach referanslı felsefi tartışma ve eleştirilerden oluşmaktadır. İkinci dönem ise “*Feuerbach Üzerine Tezler*”(1845) ile başlayıp 1857'de biter. Bu dönem, tarihsel materyalizmin inşası olarak değerlendirilmektedir. Son dönem de “*Grundrisse*”(1857) eseri ile başlayıp bütün olgunluk dönemi eserlerini kapsamaktadır. Bu dönem kapitalist toplum ilişkilerine dair detaylı analizlerden oluşmaktadır¹³⁷. Fakat bu dönemlerin hiçbirinde somut bir ideoloji tanımı yapılmamıştır. Öte yandan, “*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*” (1844), “*Feuerbach Üzerine Tezler*” (1845), “*Alman İdeolojisi*” (1846), “*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*” (1859) ve “*Kapital*” (1867) adlı eserlerindeki analizlerinden çeşitli ideoloji tanımları çıkarmak mümkündür. Marx, “*Alman İdeolojisi*” ve “*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*” eserlerinde doğrudan ideoloji kavramını kullanmıştır. “*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*” ve “*Kapital*” çalışmalarında ise sırasıyla din ve meta fetişizmi üzerine yaptığı analizler, ideoloji ile ilişkilendirilmektedir¹³⁸. Marx'taki ideoloji kavramının tarihsel gelişimini ele alırken, ilk olarak, din eleştirisi üzerinden, bu kavramın nasıl ortaya çıktığını inceleyeceğiz. İkinci olarak, ideoloji kavramının ilk defa kullanıldığı, “*Alman İdeolojisi*” eserindeki iki ideoloji tanımı irdelenecektir. Üçüncü olarak, ideolojinin üstyapı ile ilişkilendirildiği kavramsallaştırma incelenecek, son olarak ise “*Kapital*”deki “meta fetişizmi” analizi üzerinden çıkartılabilecek bir tanım ortaya konacaktır.

---

¹³⁶ McLellan, **İdeoloji**, 11.

¹³⁷ Jorge Larrain, **Marxism and Ideology** (Hampshire: Gregg Revivals, 1991), 9-10.

¹³⁸ Marx'ın her iki eserindeki analizlerinde, ideoloji kavramsallaştırmasının dolaylı da olsa bulunduğu bahsedilen analizler için bkz. Eagleton, **İdeoloji**, 103-133; McLellan, **İdeoloji**, 11-22; Larrain, **Marxism and Ideology**, 10-45.

3.1.1. Din Eleştirisi Üzerinden İlk İdeoloji Tanımı: Tersyüz Etmeler

İlk olarak Marx'ın erken dönem eserlerinden “*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*” (1844) adlı eserinde, din ve Hegelci devlet anlayışı eleştirisi çerçevesinde yapılan analizlerin, ideolojinin olumsuz tanımına zemin hazırladığı söylenebilir:

“Din-dışı eleştirinin temelini şu oluşturuyor: insanı yapan din değil, dini yapan insandır. Yani din, henüz kendine erişmemiş ya da çoktan yitirmiş bulunan insanın sahip olduğu kendinin bilinci ve kendinin duygusunu oluşturuyor. Ama insan, dünyanın dışında herhangi bir yere çekilmiş soyut bir öz değil. İnsan, insanın dünyası, devlet, toplum anlamına geliyor. Bu devlet, bu toplum, dünyanın tersine çevrilmiş bilinci olan dini üretiyor, çünkü kendileri alt üst olmuş bir dünya oluşturuyor”¹³⁹.

“Dinsel üzüntü, bir ölçüde gerçek üzüntünün dışavurumu ve bir başka ölçüde de gerçek üzüntüye karşı protesto oluyor. Din ezilen insanın içli ezgisini, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığını, tinin dıştalandığı toplumsal koşulların tinini oluşturuyor. Din, halkın afyonunu oluşturuyor. Halkın aldatıcı mutluluğu olarak dini ortadan kaldırmak, halkın gerçek mutluluğunu istemek anlamına geliyor. Halkın kendi durumu üzerindeki yanılsamalardan vazgeçmesini istemek, halkın yanılsamalara gereksinim duyan bir durumdan vazgeçmesini istemek anlamına geliyor. Öyleyse dinin eleştirisi, dinin aylasını oluşturduğu bu gözyaşları vadisinin tohum halindeki eleştirisi anlamına geliyor”¹⁴⁰.

Marx'a göre, insanın dini değil, dinin insanı yarattığı anlayışı, toplumsal ilişkilerin, ters dönmüş bir halini yansıtmaktaydı. Larrain, Marx'taki din yorumunu şöyle yorumlamaktadır: Dinsel anlayış, insana dünyadaki toplumsal çelişkileri çözmek yerine, bunlara kendi içinde tutarlı ama yanılsamalı bir çözüm sunarak, gerçekliğin zihne eksik yansımaları dengelemektedir¹⁴¹. Toplumsal koşulların eşitsizliği, insan zihninde, din aracılığıyla meşrulaştırılmaktadır. Marx'a göre proletarya, dünyanın tersine dönmüş bilincini felsefe sayesinde sonlandıracaktır:

“Felsefenin proletaryada kendi maddi silahlarını bulması gibi, proletarya da felsefede kendi zihinsel silahlarını buluyor...”¹⁴².

“Bu kurtuluşun başını felsefe, kalbini, proletarya oluşturuyor. Felsefe proletarya ortadan kalkmadan kendini gerçekleştiremiyor, proletarya felsefe gerçekleşmeden kendini ortadan kaldıramıyor”¹⁴³.

Eleştiri ve felsefenin kullanılmasıyla gerçekliğe ulaşma ve yanılsamalardan kurtulma Marx'ta, ideolojiye üretilen ilk çözüm önerisi olarak nitelendirilebilir. Marx'ın tarihsel materyalist anlayışını tam olarak oluşturmadığı 1843–1845 yılları arasındaki

¹³⁹ Karl Marx, **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, çev. Kenan Somer (Ankara: Sol Yayınları, 1997), 191-192; İngilizce çevirisi için bkz. Karl Marx, **Marx's Critique of Hegel's Philosophy of Right**, çev. Joseph O'Malley (Oxford: Oxford University Press), <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.html> [03.06.2009].

¹⁴⁰ Marx, **Hegel'in Hukuk**, 192.

¹⁴¹ Larrain, **Marxism and Ideology**, 12.

¹⁴² Çevirinin düzeltilmiş halidir. Marx, **Hegel'in Hukuk**, 208.

¹⁴³ **age**, 209.

bu dönemde, din ve şeylerin gerçek niteliklerini gizleyen diğer kurumların yaptığı tersyüz etmeler, ideoloji kavramı yerine kullanılmıştır¹⁴⁴.

Marx, bu ideolojik yanılısamadan kurtuluşun felsefe sayesinde olacağını belirtmiştir. Bu erken dönemde felsefeye verilen önem, Marx'ın işçi sınıfı hareketiyle karşılaşmasından sonra bizzat proletaryanın gerçek pratiğine verilecektir. Marx din ile ilgili belirlemelerini, Feuerbach'ın din eleştirilerinin etkisinde kalarak oluşturmuştu¹⁴⁵. Marx, Feuerbach'ın dini, insan yaratımı bir kurum olarak görmesi görüşüne katılmasına rağmen, bunun zeminini felsefi bir yabancılaşmadan çok gerçek dünyanın çelişkilerinden ortaya çıktığını ifade etmiştir¹⁴⁶. Dolayısıyla din gibi tersine çevirmelerin kaynağı bilinçte değil, toplumsal çelişkilerin kendisinde aranmalıdır. Daha sonrasında, bu tersine dönmenin ana nedenini, maddi altyapıya ve üretim ilişkilerine odaklanarak gösterecektir.

Marx'ın, ilk dönem eserlerinde ideoloji kavramsallaştırmasının zeminini, din eleştirisi üzerinden oluşturduğunu söylemek mümkündür. Materyalist tarih anlayışını oluşturmadığı bu dönemde, tezleri esas olarak Feuebach etkisinde olsa da insanı salt bireyselliği üzerinden incelemediğini, toplumsal ilişkiler içindeki bireyin yabancılaşmasına odaklanarak bir analiz yapmaya çalıştığı söylenebilir. Toplumsal koşulları, üretim alanı ile ilişkilendirdiği 1845 sonrası döneminde ise ideolojiyle ilgili tezlerini geliştirecektir.

3.1.2. Tarihsel Materyalizmin İnşası: Çarpık Algılama ve Egemen Fikirler Olarak İdeoloji

Marx, 1845 ile 1846 yılları arasında yazdığı “*Alman İdeolojisi*” ve “*Feuerbach Üzerine Tezler*” adlı çalışmalarıyla, ideoloji konusundaki analizlerini daha açık bir şekilde ortaya koymuştur. Tarihsel materyalist görüşü inşa ettiği bu dönemde, hem toplumsal ilişkiler irdelenmekte hem de bu toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan, sınıfsal eşitsizlikler ile fikir dünyasındaki gelişmeler ilişkilendirilmektedir. Bu eserler ile birlikte, Marx felsefi hümanizmi ve soyut insan incelemelerini tamamen terk ederek toplumsal ilişkilere ve maddi temele odaklanmıştır¹⁴⁷:

---

¹⁴⁴ Larrain, “İdeoloji”, 292; McLellan, **İdeoloji**, 12-13.

¹⁴⁵ McLellan, **İdeoloji**, 12.

¹⁴⁶ Larrain, “İdeoloji”, 292.

¹⁴⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, “Theses on Feuerbach”, **Collected Works**, vol. 5 (Moscow: Progress Publishers, 1976), 4.

“Feuerbach, dinsel özü insansal öze indiriyor. Ama insansal öz, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında, toplumsal ilişkilerin bütünüdür. Gerçek özün eleştirisine girmeyen Feuerbach dolayısıyla:

1. Tarihsel süreçten koparak uzaklaşmak ve dinsel duyguyu [Gemüt] kendi başına bir şey olarak saptamak ve soyut -yalıtılmış- bir insan bireyini varsaymak zorunda kalmıştır.

2. Dolayısıyla insansal öz, onda ancak bir "tür" olarak, birçok bireyi salt doğal olarak birleştiren içsel, dilsiz bir genellik olarak anlaşılabilir”.

Marx’a göre insanın bilinci maddi yaşamdan bağımsız değildir. Dolayısıyla, ancak insan bilincini etkileyen toplumsal ilişkileri analiz edersek bu bilinci kavrayabiliriz. İnsanları hayvanlardan ayıran ve yaratan koşullar geçim koşullarıdır. İnsanlar kendi geçim araçlarını ürettiklerinde kendi maddi yaşamlarını da üretmeye başlamışlardır¹⁴⁸. Marx buradan hareketle fikirlerin, anlayışların üretimini ve bilincin gelişimini, insanların maddi faaliyeti ve toplumsal ilişkiler ile birlikte ele alır. Dolayısıyla ahlak, metafizik, din, sanat ve ideolojinin hiçbiri özerk değil bizatihi bu maddi ilişkilere bağlıdır¹⁴⁹:

“Gökten yeryüzüne inen Alman felsefesinin tam tersine, burada, yerden gökyüzüne çıkılır. Başka deyişle, etten ve kemikten insanlara varmak için, ne insanların söylediklerinden, imgelerinden, kavradıklarından ve ne de anlatıldığı, düşünüldüğü, imgelendiği ve kavrandığı biçimiyle insandan yola çıkılır; gerçek faal insanlardan yola çıkılır ve bu yaşam sürecinin ideolojik yansı ve yankılarının gelişmesi de insanların bu gerçek yaşam süreçlerinden hareketle ortaya konulabilir. Ve hatta insan beyninin olağanüstü hayalleri bile deneysel olarak saptanabilen ve maddi temellere dayanan, insanların yaşam süreçlerinin zorunlu yüceltmeleridir. Bu bakımından ahlak, din, metafizik ve ideolojinin tüm geri kalan kısmı ve bunlara tekabül eden bilinç biçimleri, artık o özerk görünümünü yitirirler. Bunların tarihi yoktur, gelişmeleri yoktur; tersine, maddi üretimlerini ve karşılıklı maddi ilişkilerini geliştiren insanlar, kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini, hem de düşüncelerinin ürünlerini değiştirirler”.

Marx bu maddi ilişkilerle insan bilincinin ilişkisini açıklarken, maddi ilişkilerin insan bilincine doğrudan göründükleri gibi ulaşmadığını iddia etmiştir. “*Alman İdeolojisi*”ndeki ünlü “*camera obscura*” benzetmesini, insanların sahip oldukları ilişkilerin, ideoloji nedeniyle ters bir şekilde göründüklerini açıklamak için kullanmıştır¹⁵⁰. Dolayısıyla ideoloji burada gerçekliğin çarpık bir temsili veya yanılsaması olarak açıklanmaktadır¹⁵¹:

“İnsanlar ve sahip oldukları ilişkiler tüm ideolojilerinde sanki ‘camera obscura’daymış gibi baş aşağı çevrilmiş bir biçimde görülüyorsa, nesnelerin gözün ağtabakası üzerinde ters durmalarının onların dolaysız fiziksel yaşam süreçlerinin yansıması olması gibi, bu olgu da insanların tarihsel yaşam süreçlerine aynı şeyin olmasından ileri gelmektedir”.

¹⁴⁸ Karl Marx, Frederic Engels, **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, çev. Sevim Belli (Ankara: Sol Yayınları, 1999), 39.

¹⁴⁹ **age**, 45-46.

¹⁵⁰ “Camera Obscura” karanlık oda anlamına gelmektedir.

<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/gelisim/fotograf/obscura.html> [10.07.2009]. Terimin, Marx’ın eserinde geçtiği yer ise şudur: Marx, Engels, **Alman İdeolojisi**, 45.

¹⁵¹ Marx, Engels, **Alman İdeolojisi**, 45; Marx, Engels, **Collected Works**, 36.

Marx'a göre yaşamı belirleyen bilinç olmamakta, bizzat yaşamın kendisi bilinci belirlemektedir. Fakat yaşamın bilince yansması doğrudan değil, çarpık veya yanlısalı bir şekilde gerçekleşmektedir. Buradaki çarpık algılama tanımının, Marx'ın din üzerinden yaptığı analizlerden çıkartılan ve ilk ideoloji tanımlaması olan tersyüz etmelerle olan farkı, maddi etkinliklerden kaynaklanan bir çarpıtma olmasıdır. Tersyüz etme tanımında Marx, maddi ilişkilere veya insanın bu ilişkilerdeki konumlanışına odaklanmamıştır. Proletaryanın kurtuluşunu felsefeye bağlamıştır. Oysaki "*Alman İdeolojisi*"nde, üretici güçler çerçevesinde gerçekleşen bir çarpıtma ve kurtuluştan söz etmektedir¹⁵².

Çarpık algılama olarak ideoloji tanımını, "yanlış bilinç" kavramsallaştırması ile aynı gören düşünürler de bulunmaktadır¹⁵³. Fakat Marx "yanlış bilinç" kavramını hiçbir zaman kullanmamıştır¹⁵⁴. Kavramı ilk olarak kullanan kişi çalışma arkadaşı Engels'tir¹⁵⁵. Marx, çarpık algılamayı, bir doğru/yanlış ikiliğiyle açıklamak yerine bunun yüzeysel veya yanıltıcı olma özelliğini vurgulamaktadır. McLellan, Engels'in yanlış bilinci cahilliğe benzer bir şekilde kullanımını, Marx'ın görüşlerinden farklı bulmaktadır; bunun nedenini ise bilimsel rasyonalizmin, düşünür üzerindeki yoğun etkisine bağlamaktadır¹⁵⁶.

"*Alman İdeolojisi*" eserinde Marx, insanların kendilerini hayvanlardan ayırdığı ilk tarihsel eylemi olarak gördüğü "*kendi geçim araçlarını üretmeleri*" etkinliğine odaklanır¹⁵⁷. Temel ihtiyaçları karşılama doğrultusunda başlayan bu tarihsel eylem, insanın maddi yaşamını da doğrudan etkiler. Temel ihtiyaçları üretmeyi sağlayan üretici güçlerin gelişmesi, hem farklı işbölümlerini hem de farklı mülkiyet biçimlerini doğurmaktadır. Dolayısıyla Marx, gittikçe karmaşıklaşan toplumsal yapıyı açıklarken, insan bilincinden yola çıkmayı bırakarak maddi faaliyete odaklanıp fikir, anlayış ve bilincin üretimini maddi faaliyet ile ilişkilendirmektedir.

---

¹⁵² Marx, Engels, *Alman İdeolojisi*, 105-107.

¹⁵³ "Yanlış bilinci" Marx ile ilişkilendiren bir çalışmaları için bkz. Martin Seliger, *The Marxist Conception of Ideology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 28; Jonh Torrance, *Karl Marx's Theory of Ideas* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 211.

¹⁵⁴ Eagleton, *İdeoloji*, 134.

¹⁵⁵ Engels, Mehring'e 1893 yılında yazdığı mektupta ideolojiyi şöyle açıklamıştır: "Evet ideoloji, düşünür denen kişinin bilinçli bir biçimde gerçekleştirdiği bir süreçtir, ama bunu **yanlış bir bilinçle** yapar. Kendisini etkileyen gerçek yönlendirici güçlerin ne olduğunu bilmez; aksi takdirde bu ideolojik bir süreç olmazdı. Dolayısıyla bu kişi, aslında yönlendirici güç olmayan ya da öyle görünen güçleri yönlendirici sanır." Karl Marx, Frederic Engels, *Selected Correspondence* (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1962), 459.'dan aktaran McLellan, *İdeoloji*, 20.

¹⁵⁶ McLellan, *İdeoloji*, 25-26.

¹⁵⁷ Marx, Engels, *Alman İdeolojisi*, 39.

İdeoloji tanımını da bu etkinlikle ilişkilendirerek yapmaktadır. Marx'a göre bu karmaşıklaşan ve sınıflı yapıdaki toplumsal düzende, insanların gerçekleştirdiği faaliyet biçimleri, mevcut toplumsal ilişkiler karşısında kendi buldukları konumu düzgün bir şekilde görmelerini engellemektedir. İşbölümünün doğal bir sonucu olarak bireyler, sınırlı bir maddi pratiğe girmektedir. Sınırlı bir maddi pratiğin sonucu olarak, insanların yarattığı koşullar, insana hükmetmeye başlamaktadır¹⁵⁸. Bu yüzden insanlar, gerçekliği bütünsel olarak kavrayamazlar. Marx bu durumu, baş aşağı çevrilmiş bir görünüme benzeterek, çarpık bir şekilde algılayışı göstermeye çalışmıştır¹⁵⁹.

Eagleton'a göre, "camera obscura" benzetmesi üzerinden yapılan ideoloji tanımlamasında, düşünce ve gerçeklik birbirinden kesin sınırlarla ayrılmıştır. Gerçek yaşam süreci denilen şey, bilinçten ayrılamaz bir bütünlüğü oluşturmaktadır. Bu yüzden sınırlı maddi pratik sonucu, bilincin gerçekliği çarpık algılayışı tanımlaması, Eagleton tarafından bir çeşit idealizm olarak yorumlanmıştır¹⁶⁰.

"*Alman İdeolojisi*"ndeki bir diğer ideoloji kavramsallaştırması ise egemen sınıflarla ezilen kesimler ilişkisini yeniden üreten fikirler tanımlamasıdır¹⁶¹:

"Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun maddi egemen gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağlıdır".

Marx'a göre ekonomiyi, üretimi ve dağıtımı kontrol edenler, fikirlerin de üretim ve yayılmasını kendi tekellerinde bulundurmaktadırlar. Toplumsal eşitsizlikten faydalanan kesim ideolojiye, eşitsizlikler ve çelişkileri bundan zarar gören kesimlere göstermeme veya farklı şekillerde gösterme amacıyla başvurmaktadır. Torrance'a göre Marx'ın bu analizi, maddi üretim ve toplumsal ilişkilerinin gelişiminin kaçınılmaz bir sonucu olan, kafa ile kol emeğinin ayrılmasıyla ilgilidir. Bu iki emek türünün ayrılmasıyla oluşan ekonomi dışı kurumlar, egemen sınıfların aracı haline gelmiştir. Ekonomi dışı kurumlar, ideolojinin üretilmesinde temel bir rol üstlenmekte. Torrance'a göre bu kurumlar uzmanlaşmış dinsel, legal, politik ve eğitimsel kurumlardır. Bunlar aracılığıyla üretilen din, tanrı, moral değerler, kanunlar

¹⁵⁸ Larrain, *Marxism and Ideology*, 27-28.

¹⁵⁹ *age*, 45.

¹⁶⁰ Eagleton, *İdeoloji*, 117-119.

¹⁶¹ Marx, Engels, *Alman İdeolojisi*, 75.

ve politik teoriler, insanların kafasında toplumsal eşitsizliği meşrulaştırmaktadır¹⁶². Dolayısıyla ideoloji, egemen sınıfın çıkarları çerçevesinde toplumsal eşitsizliği doğuran çelişkileri gizlemek veya farklı göstermek için düşünsel üretim araçlarının kullanılmasıyla oluşturulmaktadır.

“*Alman İdeolojisi*”nde geçen iki ideoloji tanımı, birbirini belli ölçülerde tamamlayıcı, belli ölçülerde ise çelişmektedir. Tamamlayıcı yön, birinci tanımdaki çarpıklığın, ikinci tanımda vurgulanan kurumlar tarafından üretilmesiyle beraber bir üst tanım oluşturabilmesidir. Her iki tanımı birleştirdiğimizde, ideoloji, egemen sınıfın kendi çıkarları çerçevesinde, hâkimiyetindeki zihinsel üretim araçları tarafından ürettiği yanılsamalı fikirler anlamına karşılık gelmektedir. Aralarındaki çelişir yön ise, birinci modelde yanılsamaların ortaya çıkışı maddi yapının kaçınılmaz bir sonucunu ifade ederken, ikinci modelde egemen sınıfın kurumlarının, insan bilincine dışsal bir müdahalesinin olduğu vurgusu mevcuttur.

3.1.3. Sınıf Mücadelesinin Bilinç Düzeyindeki İzdüşümü

Marx’taki üçüncü ideoloji tanımı, “*Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*” eserinde altyapı-üstyapı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu tanımlamada ideolojinin hayali, olumsuz veya çarpık yanından çok, bütün toplumsal kesimlerin bilincini kapsayan bir alan olarak vurgulanması söz konusudur¹⁶³:

“Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entellektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine, ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile —ki bu bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir— hukuki, siyasal, dini, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götördükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir”.

¹⁶² Torrance, **Karl Marx’s Theory**, 211.

¹⁶³ Karl Marx, **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı** (Ankara: Sol Yayınları, 2005): 39; İngilizcesi için bkz Karl Marx, **A Contribution to the Critique of Political Economy** (Moscow: Progress Publishers, 1931), <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1850/pol-econ/index.html> [15.06.2009].

Bu metindeki ideoloji ve üretim ilişkisini şöyle bir tabloyla göstermek mümkündür¹⁶⁴:

Tablo 2. Marx'ın “Ekonomi Politğin Eleştirisi” eserindeki sosyo-ekonomik yapının bileşenleri

Sosyo-Ekonomik Yapı (SEY)		
A	Yapı veya Altyapı	Üİ: Üretim İlişkileri
		ÜG: Üretici Güçler
B	Üstyapı	Hukuki/Siyasi Üstyapı
C		Bilinç Biçimleri

Bu tablodaki A'nın, B ve C ile ilişkisi bir bütün olarak Marx'ın kurmaya çalıştığı tarihsel materyalizmin ana hatlarını ortaya koymaktadır. A, B ve C bütünsel olarak buldukları toplumun sosyo-ekonomik yapısını oluştururlar. İdeoloji kavramı ise hem B hem de C'ye karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır¹⁶⁵. Marx'a göre *üretici güçlerin* belirleyici rol oynadığı durumda, *üretim ilişkileri/üretici güçler* çelişkisi devrimci süreci belirleyerek toplumsal devrimin önünü açmakta, bu durum, tüm *sosyo-ekonomik yapının* devrilip yeni bir yapının oluşmasıyla sonuçlanmaktadır¹⁶⁶. İşte Marx'ın bu değerlendirmesinin, Marksist gelenekte kullanılan, genelde toplumsal yapı ve ilişkiler, özelde ise ideoloji tartışmalarının merkezinde bulunan referanslardan biri olduğunu söyleyebiliriz¹⁶⁷.

Metinde altyapının üzerinden yükselen üstyapının tanımlaması yapılırken, üstyapıda sürdürülen sınıf mücadelesinin ve burada oluşan toplumsal çelişkilerin, bilinç düzeyinde kavranması, ideoloji olarak tanımlanmaktadır. “*Alman İdeolojisi*”ndeki olumsuz ideoloji tanımı yerine burada, bütün sınıfların bilinç biçimlerini kapsayan bir ideoloji tanımı ortaya konmaktadır. İdeoloji sadece egemen sınıflara ait veya

¹⁶⁴ Tablo çalışması Labica'nın Marx'ın “*Ekonomi Politğin Eleştirisi'ne Katkı*”nın önsözündeki analizler ile Labica'nın bu eserdeki önsöz ile ilgili değerlendirmeleri karşılaştırarak oluşturulmuştur. Labica, “*Ideologie*”, 39.

¹⁶⁵ Labica, “*Ideologie*”, 562.

¹⁶⁶ Marx, **Ekonomi Politğin**, 39.

¹⁶⁷ Labica, “*Ideologie*”, 563.

onların ürettiği bir şey olarak görülmemekte, tüm sınıfların fikir ve bilinçlerini kapsamaktadır. Eagleton buradaki tanımlamayı fikirler düzeyinde yürütülen sınıf mücadelesi olarak yorumlamıştır. Dolayısıyla “*Alman İdeolojisi*”ndeki gibi ideolojinin, her zaman yanılısama olduğu düşüncesi, bu yeni tanımda yoktur¹⁶⁸. Artık ideoloji, sadece egemen sınıfın kontrolünde bir yanılısama işlevi görmemekte; aynı zamanda ezilen kesimlere de bir dünya görüşü sunmaktadır.

Barrett’a göre Marx, bu yeni ideoloji tanımlamasıyla “*Alman İdeolojisi*”ndeki belirlemelerinden uzaklaşmıştır. Yeni yaklaşımda altyapı-üstyapı ayrımı, ideolojik mücadele fikri ve ideoloji ile bilim arasındaki koyulan ayrım öne çıkmaktadır¹⁶⁹. Bu ayrım noktaları ve belirlemeleriyle Marx, kendi yorumlayıcılarının önüne önemli ve tartışmalı konuları miras bırakmaktadır¹⁷⁰. Çünkü özellikle altyapının kesin olarak belirleyici olduğu kabulü üstyapıyı ve ideolojiyi doğal olarak etkisiz bir hale getirip bunları bir yansıma düzeyine indirgiyordu. Dolayısıyla ideolojinin hangi düzlemde ve ne zaman etkin olduğu belirsiz kalıyordu.

Larrain ise, Marx’ta altyapı ve üstyapı ilişkisinin mekanik bir şekilde ve tek taraflı bir belirlenim halinde olduğuna karşı çıkmaktadır. Larrain’e göre Marx’ta ağır basan, etkileşimin karşılıklı olduğu fakat bu durumun altyapının nihai belirleyiciliği altında gerçekleştiğidir¹⁷¹.

Marx’ın “*Felsefenin Sefaleti*” (1847) eserinde yaptığı “*kendinde sınıf*” (class in itself) ve “*kendisi için sınıf*” (class for itself) ayrımı politikanın işçi sınıfının dönüşümünde temel bir rol oynadığını göstermek için yapılmaktadır¹⁷². Marx’ın burada vurguladığı, işçi sınıfının ancak politik bir mücadele ile *kendisi için sınıf* haline geleceğidir. Bu analiz ve “*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*”daki ideoloji tanımı birlikte düşünüldüğünde, hem siyasetin özgül konumlanışına bir kanal açılmakta, hem de ideoloji olumsuz bir içeriğin dışında ele alınmaktadır¹⁷³.

---

¹⁶⁸ Eagleton, **İdeoloji**, 123.

¹⁶⁹ Barrett, **Marx’tan Foucault’ya**, 25.

¹⁷⁰ İdeolojinin üstyapısallığıyla ilgili tartışma için bkz. Franz Jakubowsky, **Ideology and Superstructure in Historical Materialism**, çev. Anne Booth (London: Allison and Busby Limited, 1978), 37-58; Allen W. Wood, **Karl Marx** (Londra: Routledge, 1981), 111-112; Larrain, **Concept Of Ideology**, 49-51; Eagleton, **İdeoloji**, 122-126.

¹⁷¹ Jorge Larrain, “Temel ve Üstyapı”, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, ed. Tom Bottomore (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 581-583.

¹⁷² Karl Marx, **Felsefenin Sefaleti**, (Ankara: Sol Yayınları: 1999), 171-172.

¹⁷³ Bir sonraki bölümde değineceğimiz Lenin’in “bilinç taşıma” modeli, Gramsci’nin “hegemonya” kuramı ve Althusser’in düzey ve aygıtlar yaklaşımı bu tanımdan faydalanılarak oluşturulmuştur. Lenin, “What is to be Done?”, Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri**, çev. Adnan Cemgil

3.1.4. Meta Fetişizmi: Toplumsal Gerçekliğin Çarpıklığının Yansıması

Marx'taki son ideoloji tanımlamasının geçtiği yer, "*Kapital*" adlı temel eserinin "*Meta Fetişizmi*" bölümündedir. Marx'ın, ideoloji kuramındaki son dönemini oluşturan bu evredeki temel görüşü, "*görüntüler veya fenomenal düzey*" ile "*gerçek ilişkiler veya öz*" arasındaki temel ayırmadan ortaya çıkmaktadır¹⁷⁴. Artık bu görüntüler, "Alman İdeolojisi"ndeki gibi bir yanılısma veya illüzyon değil, gerçekliğin bir parçasıdır. Marx'a göre gerçeklik, sadece görünüşten ibaret olarak algılandığında, ideoloji ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla düşünüre göre, ancak görünenin arka planına odaklanılarak gerçekliğin bütünü kavranabilmektedir. Örneklersek; emek zamanın ücretini, emeğin ücreti olarak görmek, bir gerçekliğin sadece görünen yüzünü algılamaktır. Bu şekildeki bir bakış açısı, artı değer, metaların satılmasından elde edilen kâr gibi görülmesini sağlar. Emek zamanın ücretinin gerçek ilişkiler düzeyindeki karşılığına odaklandığımızda ise, kapitalistin, işçinin artı zamanından elde ettiği değer ortaya çıkmaktadır¹⁷⁵. Dolayısıyla bu noktada, gerçekliğin görüntüden arındırılmış yüzeyi artı değer olarak ortaya çıkmaktadır. Görüntü/öz ayrımı analizinden hareketle Marx bilimi, gerçekliğin görünen kısmını değil, temelindeki özü arayan bir etkinlik olarak tanımlar¹⁷⁶: "*Nesnelerin dış görünüşü ve özü tümüyle özdeş olsaydı, bütün bilim gereksiz olurdu.*"

Marx'a göre kapitalist maddi pratik, kendi bütünsel gerçekliğini açıkça ortaya koymaz. Buna en temel örnek olarak, üretim düzeyinde ortaya çıkan artının kendini dolaşım düzeyinde gizlemesini verir¹⁷⁷. "*Meta Fetişizmi*"nde de bu temel görüşe bağlı kalınarak şu sonuca ulaşılır: Gerçekliğin çarpıtılması veya tersyüz olması bizatihi gerçekliğin kendisinin çarpıklığından veya altüst olmasından

---

(İstanbul: Belge Yayınları, 2007); Louis Althusser, **Yeniden Üretim Üzerine**, çev. A. Işık Ergüden, Alp Tümertekin (İstanbul: İthaki Yayınları, 2006).

¹⁷⁴ Larrain, **Marxism and Ideology**, 31.

¹⁷⁵ Kapital'deki öz ve görünüm ile ilgili detaylı analizler için bkz. Norman Geras, "Essence and Appearance: Aspects of Fetishism in Marx's Capital", **New Left Review**, no. 65 (1971): 69-81.

¹⁷⁶ Karl Marx, **Capital**, c.3 (New York: International Publishers, 1959): 557, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ch48.html> [10.08.2009].

¹⁷⁷ **age**, 32-33.

kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı ideoloji, artık sadece bilinç alanında değil gerçeklik alanında da mevcut olmaktadır¹⁷⁸:

“Demek ki, metanın gizemli bir şey olmasının basit nedeni, onun içinde insan emeğinin toplumsal niteliği, insana, bu emeğin ürününe nesnel bir nitelik damgalanmış olarak görünmesine dayanmaktadır; üreticilerin kendi toplam emek ürünleri ile ilişkileri, onlarla kendi aralarında bir ilişki olarak değil de emek ürünleri arasında kurulan toplumsal bir ilişki olarak görünmesindedir. Emeğin ürünlerinin, metalar haline, niteliklerinin duyularla hem kavranabilir hem de kavranamaz toplumsal şeyler haline gelmesinin nedeni budur. Bunun gibi, bir nesneden algılanan ışın, bize, görme sinirimizin öznel etkilenmesi olarak değil de gözün dışında bir şeyin nesnel biçimi gibi geliyor. Oysa görme olayında her zaman, ışının bir şeyden başka bir şeye, dıştaki bir nesneden göze fiilen geçmesi söz konusudur. Fiziksel şeyler arasında, fiziksel bir ilişki vardır. Ama metalarda, bu farklıdır. Şeylerin, metaların varlığı ve bunlara meta damgasını vuran emek ürünleri arasındaki değer-ilişkisi ile bunların fiziksel özellikleri ve bu özelliklerden doğan maddi ilişkiler arasında mutlak olarak bağ yoktur. Burada, insanlar arasındaki belirli toplumsal ilişki, onların gözünde, şeyler arasında düşsel bir ilişki biçimine bürünüyor. Bu nedenle, benzer bir örnek vermek için, din âleminin sislerle kaplı katlarını dolaşmamız gerekir. Bu âlemde, insan beyninin ürünleri, bağımsız canlı varlıklar gibi görünür ve hem birbirleriyle, hem de insanoğlu ile ilişki içine girerler. İşte metalar âleminde de, insan elinin yarattığı ürünler için durum aynıdır. Emek ürünlerine, meta olarak üretildikleri anda yapışıveren ve bu nedenle meta üretiminden ayrılması olanaksız olan şeye, ben, fetişizm diyorum”.

Kapitalizmin geliştiği toplumlarda, değişim değerinin olduğu ürün yani meta toplumsal ilişkilere nüfuz eder. Meta toplumsal ilişkilere nüfuz ederken, aynı zamanda üretim ilişkilerindeki işleyişi de gizlemektedir. Metaların üretimi ve dolaşımının görüntüler düzeyindeki halinden gerçek haline baktığımızda iki durumla karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki metaların satışında elde edilen kârın, üretim düzeyindeki artı değer sömürsünü gizlediğidir. İkincisi ise kapitalizmde üretim faaliyetinin temel amacının, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak değil, metaların satışından kâr etmek olduğunu bize gösterdiğidir. Dolayısıyla ideoloji artık bilinç düzeyinde başlayan bir durum değil, gerçeklik alanından itibaren gerçekleşmeye başlayan bir durumdur.

Meta fetişizmi, kapitalist sistemde emekçilerin metalar aracılığıyla, kendi ürettikleri ürünler karşısında nasıl edilginleştiklerini göstermek için kullanılmıştır. Sistemin kendi ilişki ve yapılanmasından ortaya çıkan eşitsizlik ve çarpıklıklar, emekçileri kendi ürettikleri ürünlere yabancılaştırırlar. Bu ürünler, alıcısına ihtiyaç temelli değil, satın alma temelli dayatılmaktadır. Metanın emek ürünü olduğu, dolaşım sürecinde gizlenmektedir. Dolayısıyla metaları üretenler, bu metaların yarattığı yanılsamalı

---

¹⁷⁸ Karl Marx, **Kapital** (Ankara: Sol Yayınları, 2000), 82-83; İngilizce tercümesi için bkz. Karl Marx **Capital Volume One** (Moscow: Progress Publishers, 1931) Online Version: Marx/Engels Internet Archive (marxists.org) 1995, Transcribed: Zodiac, Hinrich Kuhls, Allan Thurrott, Bill McDorman, Bert Schultz and Martha Gimenez (1995-1996), HTML Markup: Stephen Baird and Brian Basgen (1999) , s. 31-32, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1867-c1/ch01.html> [18.07.2009].

dünyayı gerçekmiş gibi algılarlar. Eagleton Marx'ın bu analizini şöyle yorumlamaktadır¹⁷⁹:

“Kadınlar ve erkekler bir şeyler üretir ve kendi ürünleri olan bu şeyler daha sonra kendi kontrollerinden çıkararak onların varoluş biçimini belirlemeye başlar. Borsadaki bir dalgalanma binlerce insanın işsiz kalması demek olabilir. Gerçek insani ilişkiler, bu ‘meta fetişizmi’ yüzünden, şeyler arasındaki gizemli ilişkiler gibi görünür. Bu çeşitli ideolojik sonuçlar doğurur. Birincisi, toplumun gerçek işleyiş tarzı böylece gizlenir: Emeğin toplumsal karakteri, artık toplumsal ürünler olarak tanınamayan metaların dolaşımının arkasında gözlerden saklanır. İkincisi, -gerçi bu daha sonraki Marksist gelenek tarafından geliştirilmiş bir görüştür- toplum bu meta mantığı ile parçalanır: Ortak toplumsal emeğin kolektif etkinliğini cansız, soyut şeyler arası bir ilişkiye dönüştüren metanın atomize edici işlemlerine maruz kalan toplumu bir bütün olarak düşünmek zorlaşır”.

Dolayısıyla, meta fetişizmi teorisinde, insanların ürettiği şeylerin kendi kontrollerinden çıkıp onların varoluş biçimlerini kontrol etmesiyle hem toplumun gerçek ilişkisinin gizlendiği hem de bu toplumsal ilişkileri bir bütün olarak algılamının zorlaştığı belirtilmektedir. “*Alman İdeolojisi*”nde, şeyleri gerçekte olduklarından farklı görme meselesi, Marx'ın olgun dönem çalışmalarında, gerçekliğin kendisinin çarpıklığından ortaya çıkan durumlara dönüşmüştür:

“Terzi ve marangoz arasındaki toplumsal ilişki, elbise ve masada cisimleşmiş emek olarak değil de bunların birbirleriyle değiştirildikleri oran biçiminde ifade edilmiş bir çelişki olarak görünür. Fakat Marx bu meta ilişkileri görüntüsünün şeyler arasında bir ilişki gibi görünmesinin yanlış olmadığına hemen işaret eder. Böyle bir ilişki vardır, fakat üreticiler arasındaki ilişkiyi gizler: ‘bireyin emeğini öteki üreticilerin emeklerine bağlayan ilişkiler, üreticilere, aslında olduğu gibi, çalışan bireyler arasında doğrudan toplumsal ilişki olarak değil, tersine, kişiler arasında maddi ilişkiler ve şeyler arasında toplumsal ilişkiler olarak görünür’”¹⁸⁰.

Emekçiler, birbirlerinin ürettiği metaları, kendi emeklerinden bağımsız birer varlık gibi görmeye başladıkları anda, ideoloji oluşmaktadır. Artık insanların zihninde, kendi emek ürünlerini, kendi emeklerinden soyutlayarak algıladıkları bir zihinsel ortam oluşmuştur. Şu gözden kaçırılmamalıdır ki; Marx burada görünen gerçeklik alanının güvenilmez olduğunu, asıl özü bulmak için görünen alanın ideolojik örtüsünü kaldırmak gerektiğini belirtmektedir¹⁸¹. Fakat bunun bilimle mi yoksa praksisle mi yapılacağındaki belirsizlik çeşitli tartışmaların çıkmasına neden olmuştur¹⁸².

Larrain'e göre, gerçekliğin iki düzeyi (öz ve görüntüler) olduğu varsayımıyla Marx, kapitalist maddi pratiğin kendi bütünlüğünü olduğu gibi açığa çıkartmadığını göstermek istemektedir. Artık fikirlerin çarpıklığından değil, gerçekliğin altüst

¹⁷⁹ Eagleton, **İdeoloji**, 128-129.

¹⁸⁰ Ben Fine, “Meta Fetişizmi, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, ed. Tom Bottomore (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 432.

¹⁸¹ Eagleton, **İdeoloji**, 136.

¹⁸² Bu tartışmalar 3.1.5’de ele alınmaktadır.

oluşundan söz edilmektedir. Bu yüzden ideoloji, gerçeklik alanının da içindedir. Düşünürü göre, mübadele düzeyindeki metanın, üretim düzeyindeki artı değeri gizlemesi bu duruma verilebilecek örneklerden bir tanesidir. Dolayısıyla Larrain, ideolojinin toplumsal temelden yoksun bir yanılsama olmadığını, toplumsal gerçeklikle bağlantılı olduğunu, Marx'ın olgun dönem analizlerinden çıkartılabileceğini belirtmektedir¹⁸³.

Marx “*Meta Fetişizmi*”nde ideolojiyi, gerçekliğin bir parçası olarak açıklayarak, “bilinç düzeyinde gerçekleşen bir çarpıtma” tanımından köklü bir şekilde ayrılmıştır. Artık gerçekliğin kendisi de aldatıcı bir görünüme sahiptir. Bir metanın gerçekliği tartışılmaz; fakat Marx'ın düşüncesine göre sadece metaya odaklanıldığında, onun gizlediği artı değer sömürüsü ve işçilerin kendi ürettikleri ürünlere yabancılaşmaları görülememektedir. Dolayısıyla ideoloji toplumsal ilişkilerin gerçek yüzünü gizlese de bu ilişkileri çarpıtan bir bilinç durumunu değil, bu ilişkilerin kendisinin çarpıklığından ortaya çıkan bir yabancılaşma durumunu göstermektedir.

3.1.5. Marx'taki Farklı İdeoloji Tanımlamaları ve Çözümlerindeki Çelişkiler

Marx'taki farklı ideoloji tanımlama girişimlerini beş ana başlıkta toplayabiliriz:

1. Şeylerin gerçek özelliklerini gizleyen, din ve mitolojik inançlar gibi tersyüz etmeler¹⁸⁴;
2. İnsanların toplumsal işbölümünün karmaşıklaşmasından kaynaklanan bireysel sınırlı maddi etkinliklerinden ötürü, toplumsal ilişkileri çarpık ve yanılsamalı bir şekilde görme durumu¹⁸⁵;
3. Egemen sınıfın, zihinsel üretim araçlarıyla toplumsal eşitsizlik ilişkilerini yeniden üretmesine yardımcı olan fikirler¹⁸⁶;
4. İnsanların, toplumsal çelişkilerin bilincine vardıkları üstyapısal alan¹⁸⁷;
5. Sistemin kendi çarpıklığı ve altüstlüğüünün, toplumsal alanın tümüne yansıma durumunu ifade bir yabancılaşma türü¹⁸⁸.

Birinci tanımda Marx, toplumsal gerçekliğin ters bir şekilde görülmesini din örneğiyle açıklamaktadır. Din kendini yitirmiş insanın bilinci olarak, insanın

¹⁸³ Larrain, **Marxism and Ideology**, 31-33.

¹⁸⁴ Marx, **Hegel'in Hukuk**, 191-192.

¹⁸⁵ Marx, Engels, **Alman İdeolojisi**, 45; Marx, Engels, **Collected Works**, 36.

¹⁸⁶ **age**, 75.

¹⁸⁷ Marx, **Ekonomi Politigin**, 39.

¹⁸⁸ Marx, **Kapital**, 82-83.

gerçekliği ters bir şekilde algılamasını sağlıyordu. Bu yüzden ideoloji, her şeyin insan tarafından ters bir şekilde görülmesini sağlayan bir durumu ifade etmektedir. İkinci tanımda ise, üretim ilişkilerindeki karmaşıklaşma ve işbölümünün insan üzerindeki etkisi irdelenirken; bireyin bu ilişkiler karşısındaki sınırlı faaliyet biçiminin, bütün toplumsal ilişkileri çarpık bir şekilde görmesini sağladığı ifade edilmektedir. Üçüncü tanımda, ideolojinin üretimiyle egemen sınıflar arasında doğrudan bağ kurulmakta ve bu sayede sömürü ilişkilerinin yeniden üretiminde hem ideolojinin hem de egemen sınıfların rolü vurgulanmaktadır. Yani bir siyasi iktidar, sömürü ilişkilerine dayanan bir düzeni devam ettirmek istiyorsa, kendi konumlanışını meşrulaştıracak fikirlere ve bunları üretecek kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Dördüncü tanımda ise Marx diğer açıklamalarının aksine, ideolojiyi bir çarpıtma veya egemen kesimlerin çıkarlarına uygun bir şey olarak değil, tüm toplumsal kesimlerin sahip olduğu ve bünyesinde sınıf mücadelesinin verildiği bir alan olarak tanımlamaktadır. Marx'ın son tanımlaması da olgun döneminde kapitalizm üzerinden yaptığı meta fetişizmi analizinden çıkartılmaktadır. Bu analizde bir yabancılaşma teorisi ortaya konulmakta ve metaların toplumsal ilişkilerde yarattığı etkiler incelenmektedir. İdeoloji bu analizde, bilinçte ortaya çıkan bir şey olarak değil, gerçekliğin çarpık yapılanmasından kaynaklanan bir yabancılaşma türü olarak ele alınmaktadır.

Bu tanımların her biri Marx'tan sonraki izleyicileri tarafından çeşitli şekillerde sahiplenilmiş veya göz ardı edilmişlerdir¹⁸⁹. Fakat üçüncü tanımları dışta bıraktığımızda, Marx'ta esas olarak ideolojinin, gerçekliği çarpıtarak veya gerçekliğin çarpıklığından ortaya çıkarak, çelişkili toplumsal ilişkilerdeki eşitsizliği yeniden üretme gibi bir işlevi olduğunu ortaya koymak mümkündür. Gerçekliğin çarpıtılmasında, birey mevcut ilişkileri olduğu gibi göremezken, gerçekliğin çarpıklığından çıkan yabancılaşmada ise birey varolan ilişkiyi gerçek ilişkinin bütünüyümüş gibi algılamaktadır.

Aydınlanmacılar'ın ortaya koyduğu bir bilimsel disiplini ifade eden ideoloji, Marx'ın bu belirlemeleriyle beraber, tam aksine hem bilimi engelleyen hem de toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesini sağlayan bir araç haline gelmiştir. Burada

---

¹⁸⁹ Marx'taki farklı ideoloji tanımlarıyla ilgili Marksistlerin farklı ele alış şekillerinin bir kısmını bundan sonraki bölümde ele alacağız. Bununla ilgili değişik yaklaşımların bütünsel olarak sergilenmesi açısından bkz. Larrain, **Marxism and Ideology**, 46-122; Barrett, **Marx'tan Foucault'ya**, 55-117; Eagleton, **İdeoloji**, 138-179.

eklemek gerekir ki; ideolojinin çarpıtma, yanılsama ve mistifikasyonlardan oluşan yapısı epistemolojik bir konumlanışı ifade etmektedir. Yani yanılsamalı veya çarpıtılmış bir bilginin karşısına bir hakikati zorunlu olarak ortaya koymaktadır¹⁹⁰. Çarpık veya yanılsamalı bilginin karşısına konulan öz veya gerçeklik, Marx'ın ideoloji çözümlerinde temel bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır.

Bu tanımlarda ağırlıklı olarak vurgulanan şeylerden biri de çelişkilerin gizlenmesi durumudur. Larrain'e göre çelişkilerin gizlenmesi bakımından Marx'ta dört form mevcuttur. Birincisi, çelişkilerin reddidir. Özgürlük, eşitlik ve insan haklarının sınıfsal ilişkilerden soyut ele alınması bu forma dâhildir. İkincisi, çelişkilerin yanlış anlaşılmasıdır. Buna örnek olarak, “*ütopik sosyalistler*”in maddi yapıyı görmezden gelerek kapitalizmi yanlış algılayışları verilmektedir. Üçüncüsü, çelişkilerin yer değiştirmesidir. Buna kapitalist sistem yerine toplumsal eşitsizliğin sorumlusu olarak gördükleri makinelere yönelen “makine kırıcıları” (*Luddist Hareket*) örnek olarak verilebilir¹⁹¹. Dördüncüsü, çelişkilerin yoğunluğunun azaltılmasıdır. Buna örnek olarak ise toplumsal karşıtlığı kabul edip bunu iyileştirme yoluna inanan tüm reformcu anlayışlar verilmektedir¹⁹².

Dolayısıyla ideolojinin altyapıdaki çelişkileri veya daha doğru bir deyişle toplumsal ilişkilerin görünmeyen gerçek özünü kavramayı engelleyen bir yapısı olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Fakat bunun çözümü noktasında çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Barrett bunu Marx'ın çıkmazı olarak belirlemektedir. Çünkü Barrett'e göre Marx, bunun çözümünü bilimde görmüştür. Marx'ın hem sınıfsal bakış açısına hem de bilim-ideoloji ayırımına karşı çıkan Barrett, bu noktalarda Marx'ın tıkanıldığını ifade eder. İdeolojinin, doğrudan ekonomik temel ile açıklanamayacağını ifade eden Barrett, bilimle de böyle keskin bir şekilde ayırlamayacağını iddia etmektedir¹⁹³.

---

¹⁹⁰ Larrain'e göre ideoloji eleştirisinin karşısına getirilecek geniş perspektife sahip bir noktanın olup olmadığıyla ilgili bir problem olduğunu belirtmektedir. Larrain, **Marxism and Ideology**, 44; Barrett ise Foucault'dan hareketle ideolojinin karşısına getirilen hakikat belirlemesinin zorunlu olarak yine ideolojik konumlanışın dışına çıkmadığını belirtir. Barrett, **Marx'tan Foucault'ya**, 64.

¹⁹¹ Luddist hareket 1811 yılında İngiltere'de tekstil işçileri arasında ortaya çıkmıştır. Vasıflı tekstil işçilerinin, işsizlik ve ücretlerin düşmesini makinelere bağladığı bir dönemde makineleri kırarak bu sorunu çözebileceklerini iddia eden bir harekettir. Kevin Binfield, **Luddites and Luddism History** (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 2004). <http://campus.murraystate.edu/academic/faculty/kevin.binfield/luddites/LudditeHistory.html> [15.07.2009].

¹⁹² Larrain, **Marxism and Ideology**, 39-41.

¹⁹³ Barrett, **Marx'tan Foucault'ya**, 55-71.

Bütün toplumsal ilişkilerin ekonomik temel üzerinden açıklanamayacağı kabulü hem de ideolojinin yarattığı doğru-çarpık bilinç ayırımına karşı çıkma, Marx'ın oluşturduğu fikirsel kıtadan ayrılarak Post-Marksizm'e geçişte önemli bir eleştiri noktası olmaktadır. Bu eleştirinin özü ideolojinin, toplumsal gerçeklik ile bağ kuran tanımlanmasına karşı çıkmasıdır. Toplumsalın verili bir şekilde ele alınması, Marx'ın "çıkılmaz" olarak düşünülmektedir. Post-Marksistlere göre bu verili olarak kabul edilen toplumsal, aslında "söylemsel" olarak üretilmektedir¹⁹⁴. Aynı zamanda Marx'ta, toplumsal gerçekliğin en önemli alanını temsil eden, altyapı kavramsallaştırmasıyla tanımlanan üretim ilişkileri ve üretim araçlarının ideoloji üzerindeki belirleyici etkisi de eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin en önemlilerinden biri, Laclau tarafından erken dönemde yapılmıştır. Laclau, ideoloji kavrayışında sadece ekonomiye odaklanarak, siyasal alanın özgüllüğünün ortadan kaldırıldığını ve aynı zamanda faşizm, popülizm gibi ideolojilerin basit bir sınıfsal temele indirgenemeyeceğini iddia etmektedir¹⁹⁵. Post-Marksist anlayışa göre ise, Marx'ın altyapı-üstyapı, yanılısama/görünüm-gerçeklik ayrımları üzerinden yaptığı analizlerde, ideolojiyi basit bir yansıma veya gerçeklik karşıtı olarak açıklandığından, kavram açıklayıcılığını yitirmektedir¹⁹⁶.

Larrain'e göre, hem yanlış-doğru bilinç dikotomisi hem de ekonomik indirgemecilik Marx'ta bulunmamaktadır. Ona göre ekonomik indirgemecilik, Marx'tan sonraki Marksistler'in bir kısmının düşüncesine hâkim olan bir yaklaşım tarzıdır. Marx'ta, maddi üretim ile ideoloji ve üstyapısal alan arasındaki ilişkinin, tek yönlü bir belirlenimden çok karşılıklı etkileşimle açıklandığını söyleyen Larrain, bu analizde siyasal ve ideolojik alanların kendine has özgüllüklerinin bulunduğunu belirtmiştir¹⁹⁷. Diğer taraftan çarpık bilinç meselesinde Marx, bu tarz yanılısamalı bilgilenmenin çözümünde bir etkinlik olarak bilimi değil, praksiyi ortaya koymaktadır. Larrain, Marx'ta ideolojinin alt edilme veya sona erdirilme yönteminin, bilimin aksine devrimci praksisle mümkün olduğunu söylemektedir¹⁹⁸.

---

¹⁹⁴ Bununla ilgili Post-Marksizm'in detaylı analizleri için bölüm. 5.1.3'e (İdeoloji Kuramını Terk Etmenin Zorunluluğu) bakılabilir.

¹⁹⁵ Ernesto Laclau, **İdeoloji ve Politika**, çev. Hüseyin Sarıca (İstanbul: Belge Yayınları, 1985): 5-7.

¹⁹⁶ Marx'a ve Marksizm'e ideoloji tanımı çerçevesinde yapılan eleştiriler, erken dönem Laclau ve Mouffe'u ele aldığımız 3. Bölümde ve Post-Marksizm'i ele aldığımız 4. Bölümde geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Post-Marksist döneminde Marksizm'in ideoloji tanımına yapılan eleştirilerle ilgili bkz. Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji – Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**, çev. Ahmet Kardam, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001): 130-149.

¹⁹⁷ Larrain, "Temel ve Üstyapı", 581-583.

¹⁹⁸ Larrain, **Marxism and Ideology**, 33-34.

Praksisin ne olduğunu şöyle açıklayabiliriz¹⁹⁹:

“[Praksis]: İnsanın kendi tarihsel, insani dünyasını yarattığı (yaptığı, ürettiği) ve değiştirdiği (biçimlendirdiği) özgür, evrensel, yaratıcı ve özyaratıcı etkinliği; temel olarak insanın kendisini tüm öteki varlıklardan ayrı kıldığı insana özgü bir etkinliği anlatır”.

İnsanın ihtiyaçlarını gidermek için doğayı dönüştürdüğü, bu dönüşüm esnasında kendisinin de bir değişime uğradığı bir süreç ile praksis arasında doğrudan bir ilişki vardır. “İhtiyaç-emek-tatmin” bağlamında oluşan praksis, toplumsal işbölümünün karmaşıklaşmasıyla bünyesinde teorik, felsefi, estetik ve politik öğeleri de kaçınılmaz olarak oluşturur. Dolayısıyla praksisi, tek tek kuramsal veya pratik alana indirgeyerek değil, her iki alanı da kapsayan, bütünsel bir insan etkinliği olarak görmek gerekmektedir. Bir bireyin veya topluluğun praksis ile yaptığı müdahaleden sonra, artık ne müdahale edilen nesne, ne de müdahale eden özne eski halinde kalabilir²⁰⁰.

Eğer ideoloji, sınıflı toplumun, iş bölümünün nesnelleştirilmesi ve yeniden üretilmesinde temel bir rol oynuyorsa, Marx’a göre bunu ancak devrimci praksis ile çözebilmek mümkündür. Eşitsiz ve artı-değer sömürüsüne dayanan toplumsal ilişkiler dönüşmeden, bu ilişkilere bağlı bir kurumsallaşma olan bilim, tek başına ideolojiyi yok edememekte, bunun için toplumu kökten dönüştürecek bir praksis gerekmektedir. Dolayısıyla işbölümü ve fetişizm sarmalındaki işçi sınıfının, toplumsal ilişkileri bütünsel kavrayışı, bu ilişkilere müdahale ettiği oranda, kendini kısıtlayıcı yönleri çözmektedir.

Son olarak diğer dört tanımın aksine Marx’ta “*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*”da ortaya konulan ideoloji tanımı, çelişkileri gizlemekten öte bütün bilinç biçimlerini bünyesinde barındıran bir üstyapısal alana dönüşmüştür. Bu tanım; Lenin, Gramsci, Althusser gibi Marksistleri çeşitli açılardan etkilemiştir. İdeolojinin sadece burjuvazi tarafından üretilen bir yanılısma olarak görülmemesi, ideolojinin her türlü toplumsal grupta zorunlu olarak varolan çeşitli bilinç biçimlerine dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla hem çelişkileri çeşitli şekillerde gizleyen hem de toplumdaki bütün düşünsel alanı kapsayan iki ideoloji tanımının, Marx’ta mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁹⁹ Gajo Petrovic, “Praksis”, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, ed. Tom Bottomore (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 468.

²⁰⁰ Marx’ta “*Praksis*” ile ilgili geniş bir açıklama için bkz. Henry Lefebvre, **The Sociology of Marx**, çev. Norbert Guterman (New York: Vintage Books, 1969), 25-58.

3.2. Marx Sonrası İdeolojide Dönüşüm: Ekonomik Determinizmden İdeolojinin Özerkleşmesine

Marx'ın farklı ideoloji kavramsallaştırmaları, ardıllarına önemli tartışma konuları bırakmıştır. Bunlardan en önemlisi, ideolojinin sadece bir çarpıtma olarak egemen sınıflara ait bir şey mi olduğu, yoksa tüm toplumsal bilinçlerin var olduğu, üstyapısal bir alana mı ifade ettiği tartışmadır. Marksizm'in, tarihsel materyalist yöntemi kuran ve kapitalizmin eleştirel analizini yapan bir kuramdan, siyasal iktidarı kazanmak için örgütlenen işçi sınıfı partilerinin fikir sistemi haline gelmesiyle, ideoloji kavramsallaştırmasındaki tartışmalar alevlenmiştir. Çünkü işçi sınıfı partilerinin ülkelerinde yürüttüğü siyasal mücadelede ortaya çıkan şey, sadece kapitalizmin çarpıklıklarını deşifre eden bir pratik değil, aynı zamanda işçi sınıfı önderliğinde toplumdaki tüm ezilen kesimleri bir araya getiren bir siyasal kurumun gerekliliğidir. Bu durum da ideolojiyi bir çarpıtmadan çok çeşitli sınıfların fikir sistemleri anlamında yorumlanmasına zemin hazırlamıştır²⁰¹. Marx sonrası ideolojideki değişimi ele alan McLellan bu konuyla ilgili farklı yaklaşımları şöyle ifade etmektedir²⁰²:

“Ondokuzuncu yüzyıldan 20. yüzyıla geçişte, Marx'ın düşünceleri bir kitle hareketi doktrininde sistemleştirildi ve böylece Marksist ideoloji kavramının evrimi siyasal etkenlere tabi hale geldi. Ayrıca, Marx'ın ideolojiyi etrafıca ele aldığı Alman İdeolojisi'nin de ancak 1929'lı yılların ortasında yayımlandığı akılda tutulmalıdır. Bu dönemde Marksist geleneğe, ideoloji kavramının ele alınış şekliyle ilgili üç gelişme oldu. Birincisi, İkinci Enternasyonal Marksizmde, Marx'ın fikirlerinin basitleştirilip genel bir ekonomik determinizm doktrinine dönüştürülmesiyle birlikte, ideoloji eşittir yanlış bilinç denklemi ön plana çıktı. İkincisi, öncekinin tam aksine, Lenin'le birlikte ideoloji kavramı olumsuz çağrışımlarından sıyrıldı ve bir sosyalist ya da Marksist ideoloji düşüncesi belirdi. Üçüncüsü, devrimci hareketin Batı'da yeterince gelişmemesiyle birlikte, ideolojinin o zamana dek düşünüldüğünden daha etkili ve bağımsız bir güç olduğu izlenimi yaygınlaştı ve dolayısıyla Gramsci ve Althusser gibi Batı Marksistleri bu kavrama daha fazla dikkat ve önem verdiler”.

Şunu söyleyebiliriz ki; ideoloji konusunda çalışmalar yapan Marksistler'in çoğunluğu, ideolojinin yansız tanımı diyebileceğimiz “insanların, toplumsal çelişkilerin bilincine vardıkları üstyapısal alan” tanımı üzerinden analizlerini yapmışlardır. Bunun en önemli sebeplerinden biri olarak Marx'ın ideolojiyle ilgili görüşlerini en açık bir biçimde ifade ettiği “*Alman İdeoloji*”si eserinin, Rusya'da

---

²⁰¹ Larrain, ideolojinin negatif içeriğini korumakla birlikte, farklı sınıfların fikir sistemleriyle ilişkilendirilen bir hale gelmesini Marksizm'in Rusya'da güçlenmesine ve bu dönemde parti örgütlenmesinin öne çıkmasına bağlamaktadır. Rusya'da çeşitli sınıf ve kesimlerin varlığı ve bunları birarada tutacak güçlü bir örgütlenme ihtiyacı, ideolojinin çelişkileri maskeleyen yöünden çok, her sınıfın bakış açısını ifade eden bir terime dönüşmesine sebep olmuştur. Larrain, **Marxism and Ideology**, 63-65.

²⁰² McLellan, **İdeoloji**, 23.

1924'te, Almanya'da ise 1926'da basılmış olmasıdır²⁰³. Tarihsel materyalizmin inşa edildiği eser olarak gösterilen bu kitaptaki pek çok belirleme ve kavramsallaştırma, Marx ve Engels'in daha sonraki eserlerinde yeniden formüle edilirken, ideoloji tanımı bu kadar açık bir şekilde irdelenmemiştir²⁰⁴. İdeolojiyle ilgili formülasyonları olan önemli Marksistler, bu dönemde, “*Alman İdeolojisi*”nden habersiz bir şekilde eserlerini yazmışlardır. Lenin eserin yayınlandığı tarihte, 1924 yılında ölmüştür. Gramsci ideoloji ve hegemonyayı ilişkilendirdiği “*Hapishane Defterleri*” adlı eserini 1929-1935 yılında yazarken “*Alman İdeolojisi*”den haberdar değildir. Aynı biçimde Lukacs da “*Tarih ve Sınıf Bilinci*” eserini bu çalışmadan habersiz, 1923 yılında yayınlamıştır²⁰⁵.

Bu metin dışında ideoloji alanında bir parantez olarak da görülebilecek, Engels'in konuya dair açıklamalarıdır. Engels'in 1890'lardaki yazılarında ekonominin son kertede belirleyiciliği vurgulanırken, ideoloji ve siyasetin tali bir şekilde ele alınması söz konusudur²⁰⁶. İdeolojinin altyapıdan uzaklaştıkça bir yanlış bilinç haline geldiğini belirten Engels'in bu yaklaşımı, McLellan tarafından 19. yüzyıl rasyonalizminin bu düşünür üzerindeki olumsuz etkisi olarak açıklanmaktadır²⁰⁷:

“Engels'in ideolojiyle ilgili yargıları da elbette Marx'inkilerle aynı zorluklarla karşılaşmıştır. Ancak Engels'te bunlara eklenen iki unsur daha vardı. Birincisi, tarihi bir dizi etkenin etkileşimi olarak tasarlayıp bunlar arasında ideolojiyi de düzgün bir biçimde üstyapının en tepesine yerleştirerek, materyalist tarih görüşünün yavan sayılabilecek bir biçimini geliştirmiştir. İkincisi, diyalektik materyalizm görünümü altında geliştirdiği materyalist metafizik, ideolojinin yanlış olduğu gibi dar bir görüşü yaymıştır. Marx'la karşılaştırıldığında bu iki vurgu birer geri adımdır, çünkü her ikisi de ideolojinin gücünü ve inceliğini görmezden gelir”.

Sonuç olarak Marx sonrası dönemde, ideolojinin çarpıtma ve yanılsamalı tanımlamalarından çok bir üstyapısal alan olarak bilinç biçimlerine odaklanılan tanımlamalar izinden gidilmiştir. Bu tanımlamalar çerçevesinde yapılan tartışmalarda, ideolojinin üstyapısal alana ait basit bir yansıma mı, yoksa belli düzeyde de olsa bir otonoma sahip bir bilinç düzeyi mi olduğu tartışması önem kazanmaktadır. II. Enternasyonal'de ideolojiyi basit bir yansıma olarak ele alan düşünürlerin yanında, siyasetin ve partinin önemini vurgulayan Lenin ve

²⁰³ Larrain, **Marxism and Ideology**, 54.

²⁰⁴ **age**, 54-55.

²⁰⁵ **age**, 54. Burada Lukacs ile ilgili bir parantez açmak gerekir. Lukacs, ideoloji tanımını oluştururken aynı zamanda “*Kapital*”deki meta fetişizmi yaklaşımından da yoğun bir biçimde faydalanmıştır. György Lukacs, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, çev. Yılmaz Öner (İstanbul: Belge Yayınları: 2006), 153-187.

²⁰⁶ Marx, Engels, **Selected Correspondence**, 467 'den aktaran McLellan, **İdeoloji**, 24.

²⁰⁷ McLellan, **İdeoloji**, 26.

Luxemburg'un ideolojiyle ilgili analizleri, Marx sonrası dönemdeki tartışmalarda önemli bir yer tutmaktadır.

3.2.1. II. Enternasyonal Tartışmalarında İdeolojinin Yeri: Marksist Siyasal Literatüre “Kitle Grevi” ve “Bilinç Taşıma”nın Girişi

Avrupa'daki “1848 Devrimleri” sürecinin bir sonucu olarak görülen ve içlerinde anarşistlerden cumhuriyetçilere, sendikalistlerden komünistlere kadar geniş bir toplumsal muhalefeti barındıran I. Enternasyonal'in ömrü fazla uzun olmamıştı²⁰⁸. Fakat bunu takip eden yıllarda hem işçi hareketinin hem de sosyal demokrat partilerin hızlı gelişimi, yeni bir birlik kurulması ihtiyacını doğurmuştur. Bu uluslararası örgütlenme ihtiyacını karşılamak amacıyla oluşturulan II. Enternasyonal, 1899 yılında Almanya, Fransa, Macaristan, Rusya, Polonya, İngiltere, İtalya, Hollanda, Belçika gibi belli başlı Avrupa ülkelerindeki sosyalist, sosyal demokrat ve işçi partileri tarafından kurulmuştur²⁰⁹. Bu dönemde kapitalizmin serbest rekabetten tekelci bir yapıya dönüşmesi, beraberinde burjuva siyasal ve ekonomik yapılanmalarının güçlenmesini doğurmuştur²¹⁰. Buradaki dönüşüm, gelişen siyasal işçi hareketinin önderleri arasında, temel nitelikte sayılabilecek farklı yaklaşımları da beraberinde getirmiştir²¹¹. Özellikle emperyalizm, silahsızlanma, parlamentarizm ve liberallerle olan ilişkiler ile ilgili tartışmalarda ideoloji çerçevesine odaklandığımızda, Kautsky ile Luxemburg arasındaki tartışmaların, bu noktada önem kazandığı görülmektedir²¹².

²⁰⁸ Birinci Enternasyonal'in diğer adı Uluslararası Emekçiler Birliğidir. “First International (International Workingmen's Association)”, Encyclopedia of Marxism <http://www.marxists.org/history/international/iwma/index.html> [19.06.2009].

²⁰⁹ “Second International (Social Democracy)”, Encyclopedia of Marxism, <http://www.marxists.org/history/international/social-democracy/index.html>

²¹⁰ Serbest rekabetçi dönemden tekelci döneme geçişle ilgili detaylı analizler için bkz. Ernest Mandel, “Tekelci Kapitalizm”, **Marksist Ekonomi El Kitabı**, çev. Orhan Suda (İstanbul: Ant Yayınları, 1970), 94-151.

²¹¹ Bu dönemdeki Marksistler arasındaki tartışmalar için bkz. John Rees, **The Algebra of Revolution – The Dialectic and Classical Marxist Tradition** (London: Routledge, 2005), 121-165; Anton Pannekoek, “Marxist Theory and Revolutionary Tactics”, **Die Neue Zeit**, XXXI, No:1(1912) Published in Pannekoek and Gorter's Marxism (Pluto Press, 1978), <http://www.marxists.org/archive/pannekoek/1912/tactics.htm>, [19.08.2009]; Larrain, **Marxism and Ideology**, 54-69.

²¹² Bu tartışmalar hem Rees hem de Pannekoek tarafından geniş bir şekilde irdelenmiştir. Luxemburg ve Kautsky arasındaki tartışmaları iki ana metinde takip etmek mümkündür. Bunlar için bkz. Karl Kautsky, **The Class Struggle (Erfurt Program)** translated: William E. Bohn Askew, transcribed: Sally Ryan (Charles H. Kerr & Co, 1910) <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1892/erfurt/index.htm> [18.07.2009] ; Rosa Luxemburg, “The Mass Strike, The Political Party, and the Trade Unions”, **The Rosa Luxemburg Reader**, ed. Peter

II. Enternasyonal'in en güçlü partilerinden biri olan Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin liderlerinden Karl Kautsky (1854-1938), parti için hazırladığı “*Erfurt Programı*”yla kapitalizmin kaçınılmaz olarak çökeceğini belirtmiştir. Kapitalizmin kaçınılmaz çözülüşünü sadece bir zaman sorunu olarak gören düşünür, bunun bir istek veya dileği değil, karşı konulamaz bir süreci ifade ettiğini belirtmiştir²¹³. Başka bir çalışmasında, bu katı belirlenimci anlayışı daha açık bir şekilde ifade etmektedir. 1881'deki bir yazısında sosyal demokratların asıl görevinin “*devrimi örgütlemek değil, kendilerini devrim için örgütlemek; devrimi yapmak değil, ondan yararlanmak*” olduğunu belirtmiştir²¹⁴. Nesnel koşulların kaçınılmazlığı ve zorunluluğu Kautsky'ye göre iradi müdahaleleri gereksiz bir hale getirmektedir. Şimdi bu konumlanışı “Marx'ın “*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*” eserinden çıkarttığımız “sosyo-ekonomik yapının bileşenleri” adlı tablomuzdaki (Tablo 2) belirlemelerle karşılaştırsak şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

- Üretim İlişkileri (Üİ) / Üretici Güçler (ÜG) çelişkisi, toplumsal dönüşümlerin kaçınılmazlığını ifade etmektedir.
- Dolayısıyla üstyapı ve bunun kavrandığı bilinç biçimlerine karşılık gelen ideolojik alan tamamen tali bir konumdadır.
- İşçi sınıfının tarihsel misyonu, kapitalizm kaçınılmaz olarak çökeceğinden, kapitalizmi yıkmak değil, yeni toplumsal yapıyı oluşturmaya hazırlanmaktır.

Rees, bu katı belirlenimci yaklaşımı ve toplumu dönüştürmede pratik mücadeleye değil de tarihsel sürecin kendiliğinden işleyişine vurgu yapılmasını, Kautsky'nin parlamento merkezli bakış açısıyla birleştirerek şu sonuca ulaşmıştır: Kautsky'nin bakış açısı, devrimci praksis ve iradi müdahaleyi hiçe sayan, evrimci ve kaderci bir Marksizm anlayışdır²¹⁵. Kautsky ile aynı dönemde yaşamış Marksist bir düşünür olan Pannekoek ise bu anlayışla, Marksizm'in tahrifata uğratıldığını söylemiş, bu tahrifatın Marx'ın altyapı-üstyapı ilişkilerini doğru algılayamamaktan geçtiğini ifade

---

Hudis, Kevin B. Anderson (New York: Montly Review Press, 2004): 168-200; Türkçesi için bkz. Rosa Luxemburg, **Kitle Grevleri** (İstanbul: Maya Yayınları, 1976).

²¹³ Kautsky, **The Class Struggle**, 67.

²¹⁴ Karl Kautsky, “Verschwörung oder Revolution?”, **Der Sozialdemokrat**, 20 Şubat 1881'den aktaran Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 55.

²¹⁵ Rees, **The Algebra of Revolution**, 132-147.

ederek görüşünü temellendirmiştir²¹⁶. Pannekoek bunu ayrıntılılarca Marx'ın "*Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*" eserindeki şu pasaja atıfta bulunmaktadır²¹⁷:

"İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar".

Pannekoek'e göre Marx'ın, insanların tarihlerini yaparken belli koşullara bağlı olmaları görüşü, hem belirli tarihsel ve toplumsal koşulları hiçe sayan aşırı iradeci görüşlere hem de tarihsel gelişmelerde öznenin rolünü hiçe sayan kaderci anlayışlara karşı bir alternatiftir. Hem eylemlerin bir irade ile gerçekleşmesi hem de bu eylemlerin belirli koşulların çerçevesinde amacına ulaşması bir diyalektik bütünlük içinde birbirine bağlıdır²¹⁸. Dolayısıyla Kautsky, "*Erfurt Programı*"ndaki analizlerinde, sadece koşulların belirleyiciliğine odaklanırken, insanın pratik müdahalesini hiçe saymaktadır.

Laclau ve Mouffe, katı belirlenimci anlayışı Marksizm'in kendi tarihsel gelişimi boyunca sürececek bir tartışma ve kriz döneminin kaçınılmaz sonuçlarından biri olarak görmüştür. Tartışma siyasal müdahalenin gerekliliği ile dışsal koşulların belirleyiciliği analizlerinin gerilimli yapısından kaynaklanmaktadır. Krizin ilk kıvılcımı II. Enternasyonal'de başlamış, daha sonra ise günümüze kadar uzanmıştır²¹⁹. Dolayısıyla Kautsky'de belirgin hale gelen bu durum, Post-Marksistler'e göre Marksizm'e içkin bir sorundur.

McLellan'a göre ise II. Enternasyonal Marksistleri Marksizm'i "*genel bir ekonomik determinizm doktrini*"ne çevirmişlerdir²²⁰. Bu anlayış ideolojiyi ya Engels'ten devraldığı biçimiyle basit bir "yanlış bilinç" denklemiyle açıklamakta ya da "*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*"nın yorumlanmasıyla bir üstyapı alanına hapsetmektedir. Bu dönemde ideoloji ile ilgili olan yaklaşımlarda iki farklı bakış açısından söz edilebilir: Bunlardan ilki Rosa Luxemburg'a aittir. Luxemburg, "*Kitle Grevi, Siyasal Parti ve Sendikalar*" adlı makalesinde, Kautsky'nin katı determinist bir anlayış çerçevesinde sınırladığı Marksizm anlayışına karşı, siyasal

²¹⁶ Pannekoek, "Marxist Theory".

²¹⁷ Karl Marx, **Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i**, çev. Sevim Belli (Ankara: Sol Yayınları, 2002): 13.

²¹⁸ Pannekoek, "Marxist Theory".

²¹⁹ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 31-87.

²²⁰ McLellan, **İdeoloji**, 23

işçi hareketini oluşturacak olan “kitle grevi” yöntemini ortaya koymaktadır. Luxemburg’un kitle grevi yöntemini Norman Geras şu şekilde açıklamaktadır²²¹:

“En geniş kitlelerin yaratıcı gücünün kendiliğinden ifadesi ve bürokratik ataletle karşı bir panzehir olarak grevler, ekonomik ve politik mücadeleyi, acil ve uzun dönemli talepleri (bunlar arasında dünya kapitalist düzenine toptan meydan okumak da bulunuyordu) birleştirmektedir”.

Luxemburg, 1905 devrimi öncesi Rusya’daki kitle grevlerini çözümleyerek, buradaki tecrübelerden, Almanya’daki siyasal işçi hareketinin geliştirilmesine dair analizler geliştirmiştir²²². Burada Kautsky’nin “kaderci Marksizm” anlayışı eleştirilirken tarihsel zorunlulukların kaynağı olarak adlandırılan Üretim İlişkileri / Üretici Güçler çelişkisi, yani altyapı göz ardı edilmiyordu²²³:

“Eğer Rus devrimi bize bir şey öğretmişse, bu da en başta kitle grevlerinin suni olarak ‘yapılamayacağı’, boşlukta alınan bir ‘kararla’ ya da ‘propagandayla’ gerçekleştirilemeyeceği, tersine onun belirli bir anda sosyal ilişkilerden tarihsel zorunlulukla doğan tarihsel bir olgu olduğudur”.

“...kitle grevini doğurabilecek nedenleri ve sosyal ilişkileri araştırmakla, başka türlü söylersek: arzu edileni öznel açıdan değerlendirmekle değil, tarihsel zorunluluğa dayanarak kitle grevinin kaynaklarını nesnel bir biçimde araştırmakla sorun anlaşılabilir ve üzerinde tartışılabilir”.

Luxemburg tarihsel koşul ve şartları kabul etmekle birlikte, devrimci dönüşümün kendiliğinden veya reformlarla değil, tarihsel ve toplumsal koşulları göz ardı etmeyen bir siyasal müdahaleyle gerçekleşeceğini savunuyordu. Bu yüzden “kitle grevi” yöntemini “*devrimin her sürecini yansıtan çok yönlü bir olgu*” olarak görmekteydi²²⁴. Kitle greviyle işçiler, hem siyasal hem de ekonomik mücadelelerini diyalektik bir bütün içinde gerçekleştirerek, toplumsal dönüşümün yolunu açacaklardı.

Luxemburg, sosyal demokrasinin görevini, kitle grevleri ve tek tek yerel grevleri siyasal işçi hareketine dönüştürüp bu süreçleri genel olarak devrim hedefine uygun bir tarzda yapılması olarak belirlemiştir²²⁵:

“İşçilerin greve karar vermesi ve bunda azmetmesi elbette bir rol oynamakta, ayrıca grevi başlatma ve yürütme görevi doğal olarak proletaryanın en iyi örgütlenmiş ve en bilinçli sosyal-demokrat çekirdeği üstüne düşmektedir. Eğer devrimci dönem başlamışsa bile, bu eyleme geçiş ve onu yönetiş, tek bir hareket, tek bir grev olarak kalır ve genellikle ve hatta çoğu kez tek bir kentin sınırlarını aşamaz”.

Bu analizlerden yola çıkarsak, II. Enternasyonal’in genel bakışının aksine Luxemburg’da ideoloji, sosyal demokrasinin kitle grevlerine müdahalesiyle işçi

²²¹ Norman Geras, “Luxemburg, Rosa”, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, çev. Uygur Kocabaşoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 390.

²²² Bu analizleriyle ilgili bkz. Luxemburg, “The Mass Strike”, 192-200.

²²³ Luxemburg, **Kitle Grevleri**, 14-15.

²²⁴ **age**, 48

²²⁵ **age**, 58.

sınıfının toplumsal dönüşüme önderlik etmesini sağlayacak bir düşünsel araç haline gelmiştir.

II. Enternasyonal döneminde, ana akımdan farklı olan ikinci yaklaşım Lenin'e aittir. Luxemburg'un kendiliğindencilik ve zorunluluk yaklaşımlarıyla ilgili analizlerini Lenin daha da uç bir noktaya taşıyarak, sosyalizmin kendisinin de bir ideoloji olduğunu savunmaktadır. Aslında Lenin'den önce Bernstein, Marksizm'i bir ideoloji olarak ifade etmiştir. Fakat Lenin bu analizi daha açık bir şekilde temellendirilmiştir. Lenin'de ideoloji, her sınıfın kendine özgü bakış açısını ifade etmekte ve ideolojinin çelişkileri maskeleyen özelliği dikkate alınmamaktadır²²⁶.

Rusya'daki sınıf çatışmalarının artması ve buradaki siyasal mücadelenin keskinleşmesi, Lenin'in, ideolojiyi tek başına olumsuz bir olgu olarak görmemesine yol açmıştır. Artık işçi sınıfı dâhil her sınıfın bir ideolojik konuma sahip olması, Lenin tarafından öne çıkarılmaktadır²²⁷:

“Biricik tercih, burjuva ve sosyalist ideoloji arasındadır. Bunun dışında bir orta yol yoktur (çünkü insanlık bir ‘üçüncü’ ideoloji yaratmamıştır. Dahası, sınıf karşıtılarıyla bölünmüş bir toplumda, sınıfsız ya da sınıf üstü bir ideoloji olamaz). Dolayısıyla sosyalist ideolojiyi herhangi bir şekilde küçültmek, ondan çok az bile olsa sapmak, burjuva ideolojisini kuvvetlendirmek demektir”.

Lenin sosyalizmin bir ideoloji olduğunu belirtirken, aynı zamanda işçi sınıfına bilinç taşınmasının zorunluluğundan bahsetmektedir. Burada Marx'ın kendiliğinden sınıf ve kendisi için sınıf ayrımından faydalanan Lenin, işçi sınıfının kendiliğinden mücadelesinin kaçınılmaz sonucunun sendikalizmden öteye gidemeyeceğini belirtmektedir. Çünkü sınıflı toplum yapısının yerleşikliği burjuva ideolojisine üstünlük sağlamaktadır²²⁸:

“Ama okuyucu soracaktır: Kendiliğinden hareket, en az direnme çizgisini izleyen hareket, niçin burjuva ideolojisinin egemenliğine götürüyor? Şu basit nedenden dolayı ki; burjuva ideolojisi köken olarak sosyalist ideolojiden, çok daha eski, çok daha gelişkin ve ölçülemez derecede yayılım olanaklarına sahiptir”.

Sonuç olarak kendiliğindenciliği mahkûm eden Lenin, buna ikame ettiği “bilinç taşıma” yöntemiyle ideolojiyi, sosyalizm için verilen siyasi mücadelede temel bir konuma getirerek olumlamaktadır²²⁹:

“Kendiliğindenlikten sıkça bahsedilmektedir. Ama işçi sınıfı hareketinin kendiliğinden gelişimi, onu burjuva ideolojisinin egemenliği altına girmesine, Credo programı doğrultusunda

²²⁶ Larrain, **Marxism and Ideology**, 63-64.

²²⁷ Vladimir Ilyich Lenin, “What is To Be Done?”, **Collected Works**, vol. V, 4. bs, (Moscow: Progress Publishers, 1975): 384.

²²⁸ **age**, 386.

²²⁹ **age**, 384.

gelişmesine neden olur; zira kendiliğinden işçi hareketi sendikalizmdir, yani basit bir sendikacılıktır ve sendikalizm işçi sınıfını burjuvazinin köleliğine sokmaktır. Bundan dolayı bizim görevimiz yani sosyal demokrasinin görevi, kendiliğindenlikle savaşmak, işçi sınıfı hareketini, burjuvazinin kanatları altına sokmaya çabalayan bu kendiliğindenci sendikalizmden uzaklaştırıp onu devrimci sosyal demokrasinin kanatları altına getirmektir”.

Şunu eklemek gerekir ki; Lenin’in ideolojiyi bir sınıfsal bakış açısı olarak tanımlaması, bazı çelişkileri de beraberinde getirmiştir. Larrain’e göre bu çelişkinin sebebi, Lenin’de ideolojinin, hem bilim, hem de bilinç şeklinde açıklanmasıdır²³⁰. İdeoloji sosyalist bilinçtir, çünkü işçi sınıfının çıkarlarını ifade eder ve bir sınıf bilinci olarak, kendiliğindenci sendikalist bilincin karşısındadır.²³¹ Marksist ideoloji bilimseldir, çünkü entelektüeller tarafından geliştirilmiştir ve nesnel gerçekliğe uygun düşmektedir²³². İdeolojinin, hem bilim hem de sınıf bilincine karşılık gelmesi, II. Enternasyonal’deki zorunluluk ve kendiliğindenlik tartışmalarına bir cevap olurken yeni sorunları da beraberinde getirmiştir.

Lenin’in ideolojiyi olumlu bir şekilde ele alarak “bilinç taşıma” şeklinde analiz etmesi öncelikle bu dönemde Marksistler açısından örgütsel ve siyasal mücadelenin önem kazanmasıyla ilgiliydi. Bir yandan II. Enternasyonal’in katı determinist ve parlamenterist çizgisi ile bir yandan da düşünsel ve entelektüel araçlarını geliştiren burjuvazi ile yürütülen siyasal mücadele, ideolojinin bir çarpıtma olarak değil; başta işçi sınıfı olmak üzere toplumdaki diğer ezilenler arasındaki bağı sağlayacak bir sosyalist bilinç olarak algılanmasına sebep olmuştur. Lenin için, burjuvazinin dünya görüşüne karşılık işçi sınıfının dünya görüşünü ortaya koymak, yani sosyalist ideolojiyi işçi sınıfına taşımak, sosyal demokratların öncelikli görevidir.

Anderson’a göre Marksist siyasi sınıf mücadelesinin sistemli bir biçimde kurulması Lenin sayesinde gerçekleşmiştir²³³. Bu siyasi sınıf mücadelesine Lenin’in en önemli katkılarından biri de kendiliğindenci anlayışa karşı geliştirdiği ideoloji yaklaşımıydı. Fakat Lenin’in Marksizm’i hem proletaryanın ideolojisi, hem de bir bilim olarak

²³⁰ Larrain, **Marxism and Ideology**, 68.

²³¹ **age.**

²³² Bu açıklamayı yine “Ne Yapmalı eserinde Kautsky’den alıntıyla ve buna katıldığını beyan ederek yapmıştır. Lenin’e göre bilimin taşıyıcısı genel olarak burjuva aydın kesimdir. Modern sosyalizmin sınıf mücadelesine girişi, burjuva entelektüeller sayesinde gerçekleşmiştir. Burada Kautsky’nin kendiliğindenci tavrıyla bu tespit arasında bir çelişki olduğu doğrudur. Fakat Kautsky’nin ağırlıklı olarak Marksist kuramın determinist yönlerine bağlılığı buradaki alıntıyla değişecek bir zayıf yan gibi görülmez. Kautsky’nin determinist yaklaşımıyla ilgili bkz. Patrick Goode, “Karl Kautsky”, çev.

Uygur Kocabaşoğlu, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, ed. Tom Bottomore (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 344; Lenin’de bu görüşlerin geçtiği yer için bkz. Lenin, “What is To Be Done?”, 383; Vladimir Ilyich Lenin, “Materialism and Empirio-Criticism”, **Lenin’s Collected Works**, vol. 14 (Moscow: Progress Publishers, 1972),

<http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1908/mec/two5.htm> [10.07.2009].

²³³ Perry Anderson, **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler** (İstanbul: Birikim Yayınları, 2004), 34.

kabul etmesi çelişkiliydi. Eagleton'ın işaret ettiği şekliyle Lenin'de, ideolojinin tarihsel materyalizme eşitlenmesi yaklaşımı, Aydınlanmacılar'ın ideoloji-bilim eşitlenmesine tekrar geri dönüldüğünün bir göstergesiydi²³⁴. Şunu belirtmek gerekir ki; Lenin'in ideolojiyi bilim ile eşitlerken kastettiği şey, tarihsel materyalizmin bilimsel bir yöntem olduğu şeklinde de değerlendirilebilir. Yani Lenin için, siyaset alanında bir dünya görüşü olan Marksizm; toplumu değerlendiren ve analiz eden yapısıyla da, belli bir bilimselliğe sahip bir ideoloji olarak kabul edildiği düşünülebilir.

3.2.2. Lukacs'da İdeoloji: Atfedilen Sınıf Bilinci

1920 sonrası Marksist kuşağın, hem entelektüel düzeyde hem de siyasal alandaki önemli figürlerinden biri olan Lukacs, edebiyat, felsefe ve sosyoloji alanında önemli eserler vermiştir. İdeoloji ile ilgili yaklaşımlarını ise erken Marksist dönemi olarak nitelendirilen bir dönemde, "*Tarih ve Sınıf Bilinci*"(1922) eserinde açıklamıştır²³⁵. Bazı Marksistler tarafından, bu eserde Avrupa idealizminin derin bir etkisi bulunduğuyla ilgili eleştiriler getirilmiştir²³⁶. Lukacs da eserin 1967 yılındaki önsözünde, 1920'lerde Macaristan komünist hareketinde yaşanan siyasal çalkantılardan etkilenecek, bazı idealist hatalara düştüğünü kabul etmiştir²³⁷. Fakat bu eleştiriler ve özeleştiriyeye rağmen, Lukacs'ın eseri, özellikle 1960'lı yıllarda komünist partilerin resmi ideolojilerine karşı çıkan Marksistler arasında; determinizm, pozitivizm ve bilim fetişizmi yaklaşımlarına karşı önemli bir başvuru kaynağı sayılmıştır²³⁸.

"*Tarih ve Sınıf Bilinci*" eserinde Lukacs, Marx'ın "meta fetişizmi" ve Lenin'in "bilinç taşıma" analizinden hareketle, genel bir söyleşme ve sınıf bilinci teorisi ortaya koymaktadır. Bu analizlerinde Marksizm'i, proletaryanın ideolojik ifadesi

²³⁴ Eagleton, **İdeoloji**, 135.

²³⁵ Istvan Meszaros, Ted Benton, "György Lukacs", **Marksist Düşünce Sözlüğü**, ed. Tom Bottomore (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 387-389.

²³⁶ İdealizme düşüşün tarihsel arka planı ve Hegelci etkiyle ilgili bkz. Anderson, **Batı Marksizmi Üzerine**, 60, 94-95,102.

²³⁷ Lukacs'ın 1967 yılında "*Tarih ve Sınıf Bilinci*" eseri için yaptığı özeleştirisi dört ana başlıkta toplanabilir: İlk olarak Lukacs diyalektiği sadece tarih ve topluma uyguladığını kabul eder. İkinci olarak bu kavrayış sonucunda, ekonominin geri planda kaldığı bunun da insan-doğa ilişkisinin dolayımı olan emeğin merkezi konumunu yitirdiğini belirtmiştir. Üçüncü olarak ortaya attığı praksis kavramı ekonomik ilişkilerden bağımsızlaşmış çok soyut bir hale gelmiştir. Son olarak da Hegelci anlayış maddeci bakış açısının önüne geçmiştir. György Lukacs, "1967 Baskısına Önsöz", **Tarih ve Sınıf Bilinci**, çev. Yılmaz Öner (İstanbul: Belge Yayınları, 2006), 7-40; İngilizcesi için bkz. Georg Lukacs, "Preface to New Edition (1967)", **History and Class Consciousness – Studies in Marxist Dialectic**, trans. Rodney Livingstone (London: Merlin Press, 1971), ix-xxxxix.

²³⁸ Gülnur Acar Savran, **Özne-Yapı Gerilimi Maddeci Bir Bakış** (İstanbul: Kanat Kitap, 2006), 197.

olarak gören düşünür, Lenin'in kendiliğinden bilinç/sosyalist bilinç(proletaryanın bilimsel ideolojisi) yerine, psikolojik (*psychological*) veya şeyleşmiş (*reified*) bilinç ve atfedilen (*imputed*) sınıf bilinci ayrımını ortaya koyar²³⁹. Lukacs'ın, Marx ve Lenin'in yaklaşımlarını sentezleme çabasını, II. Enternasyonal'in pozitivist-determinist yaklaşımına bir alternatif olarak görmek de mümkündür.

Lukacs'a göre, meta fetişizmde belirtilen, insanlar arasındaki ilişkinin şeyler arasındaki ilişkiler olarak algılanma süreci, genel bir şeyleşme ile kaçınılmaz olarak sonlanmaktadır²⁴⁰:

“İnsan, hem nesnel açıdan hem de çalışma süreciyle olan ilişkisi veya bu süreçteki davranışları açısından artık bu sürecin gerçek öznesi olmaktan çıkıyor; tam tersine kendisinden tamamıyla bağımsız ve hazır olarak önünde çalışır bulduğu, üstelik yasalarına da iradesi dışında uymak zorunda kaldığı mekanik bir sistemin içine sokuşturulmuş ve böylece mekanikleştirilmiş bir parça rolünü oynuyor.

İnsanın buradaki iradesizliği, çalışma sürecinin giderek rasyonelleştirme ve makineleştirilmesiyle birlikte işçinin faaliyetinin, bu faaliyetin özünde yatan karakteri daha da şiddetlenerek yitirmesi ve düşünen bir seyircinin kontemplatif davranışına dönüşmesi sonucu, artıyor”.

Şeyleşmeyle beraber, toplumsal oluşumu bütünsel olarak değil parçalı olarak kavrama süreci, kaçınılmaz bir hal almaktadır. Bu nedenle Lukacs'a göre şeyleşme, kapitalizmin yapısal bir sorunu olarak ele alınmak zorundadır. Metaların dünyası ve metaların pazardaki hareketlerinin, insanların yaşamına egemenliği, insanın etkinliğini kendisine yabancılaştırmaktadır²⁴¹:

“Meta ilişkisinin ‘hayalet benzeri bir nesnellik’e dönüşmesi, ihtiyaçları tatmin konusu veya hedefi olan tüm nesnelere meta haline gelmesiyle sona ermez. Bu dönüşüm insanın tüm bilincine damgasını vurur: İnsanın özellikleri ve yetenekleri artık kişiliğin organik birliği halinde birbirleriyle bağlantı kurar olmaktan çıkar, insanın dış-dünyada ‘sahip’ olduğu veya tersine, ‘feragat edip elden çıkardığı’ nesnelere benzer şeylerin kılıfına bürünür. Ve ortada insanların birbirleriyle ilişki kurabilecekleri hiçbir doğal biçim kalmaz. İnsanların fiziksel ve psikik ‘niteliklerini’, bunları şeyleşme sürecine giderek artan bir ölçüde bağımlı kılmaksızın gerçekleştirme olanakları yok olur”.

Yabancılaşmanın, kapitalizmde ortaya çıkan formlarından bir tanesi olarak görebileceğimiz şeyleşme, Lukacs'ın analizinde merkezi bir yerde bulunmaktadır. Şeyleşmenin bütünsel belirleyiciliği, sınıfsal bilinçlerin oluşmasında da etkilidir. Lukacs'a göre kapitalizmin iki temel sınıfı olan burjuvazi ve işçi sınıfının bilinci,

²³⁹ Proletaryanın ideolojik ifadesi kelimesini Lukacs tam olarak kullanmamıştır. Fakat ideoloji için yaptığı şu tanımlama böyle bir ifadeyi kullanmamıza sebep olmuştur: “Proletarya için ideoloji, ne savaşta takip ettiği bir bayrak, ne de kendi gerçek hedefleri için bir örtüdür. Tam tersine amacın ve silahın kendisidir.” Georg Lukacs, **History and Class Consciousness – Studies in Marxist Dialectic**, trans. Rodney Livingstone (London: Merlin Press, 1971), 70. Burada kastedilen hedef ve silah Marksizm'dir. Dolayısıyla Marksizm, proletarya için kendini açıklama şekli olmaktadır. Proletarya ancak Marksizm ile kendi sınıfsal kimliğine, amacına ve araçlarına ulaşabilmektedir.

²⁴⁰ Lukacs, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, 161.

²⁴¹ **age**, 175.

şeyleşme sürecinden bağımsız düşünülemez. Lukacs'a göre bir toplumsal gerçeklik vardır; ama her iki sınıf için bu gerçekliği algılama şekli farklıdır. Çünkü her iki sınıfın bu nesnel gerçekliği algılamalarını sağlayan özgül aracılık veya dolayım kategorileri farklıdır²⁴². Burjuvazinin bilinci bu şeyleşmenin etkisinde, rasyonelleştirme, mekanikleştirme ve nicelleştirme çerçevesinde gelişmektedir. Eagleton'a göre burada Lukacs, Marx'ın ekonomi analizleriyle Weber'in rasyonalizasyon kuramını sentezleme çabası içerisindedir²⁴³:

“...Lukacs, Tarih ve Sınıf Bilinci'nde, meta biçiminin kapitalist toplumlarda, toplumsal yaşamın her tarafına nüfuz ettiğini ve insan yaşantısının insanlıktan uzaklaştırılması, nicelleştirilmesi ve kapsamlı makineleştirilmesi şekline büründüğünü öne sürer. Toplumun “bütünlüğü”, her biri kendine ait yarı özerk bir hayat biçimi haline gelip insan varoluşu üzerinde sanki doğal bir güçmüş gibi tahakküm kuran bir yığın birbirinden kopuk, uzmanlık isteyen, teknik işler şeklinde parçalanır. Tamamen biçimsel hesaplama teknikleri, fabrika tezgâhından siyasi bürokrasiye, gazetecilikten adliye koridorlarına kadar toplumun her köşesine yayılır; doğa bilimleri ise şeyleşmiş düşüncenin yalnızca bir başka örneği olmaktan öteye gidemez. Özerk nesne ve kurumlardan oluşan ironik dünyanın bunalıtığı insani özne büyük bir hızla, bu şeyleşmiş ürünlerde kendi yaratıcı pratiğini tanıma gücünden yoksun, atıl, seyre dalmış bir varlığa indirgenir”.

Burjuvazinin toplumsal gerçekliği algılamasını sağlayan dolayım kategorileri, kapitalizmin “görünüm düzeyindeki” ilişki ağlarını kavramasını olanaklı kılar. Dolayısıyla burjuvazinin bilinci, ideolojik olduğundan değil, sınıfsal pozisyonu yapısal olarak sınırlı olduğundan çarpıktır. Proletarya ise kapitalizm içindeki konumlanışıyla, şeyleşmeyi ortadan kaldıracak bilinç durumunu, gizil de olsa bünyesinde taşımaktadır²⁴⁴:

“Çalışma süresi sorununda –bu arada şeyleşme, doruk noktasına ulaştığı için- proletarya düşüncesinin bu dolayımsızlığı aşmaya ister istemez nasıl zorlandığını görüyoruz. Çünkü bir yandan işçi, kendi sosyal varlığı içinde dolayımsız olarak tamamıyla nesnenin yanına koyuluyor: İşçi kendini toplumsal çalışma sürecinde aktör, yani aktif bir taraf olarak değil, dolayımsız olarak bir nesne durumunda görüyor. Öte yandan onun nesne olarak oynadığı bu rol aslında hiç de dolayımsız değil. Başka bir deyişle, işçinin üretim sürecinde düz bir nesneye (kölelik ve serfliğin tersine) kapitalist üretim yöntemleriyle dönüştürülmesi, nesnel olarak işçinin kendi işgücünü kendi bütünsel kişiliğinin önünde nesne haline getirmeye ve kendine ait bir meta olarak satmaya zorlanması biçiminde oluyor. İşte burada kendini meta olarak nesne haline sokan insanda, nesnellik ile öznellik arasında açılan bu gedik yüzündendir ki; durumun farkında olunması, bilinci edinilmesi elverişli bir biçime kavuşuyor”.

Lukacs'ın analizinde hakikatin anlaşılmasında, sınıf bilinci aracı olmaktadır. Burjuva ve proletaryanın bilinçleri arasında hakikatin kavranması açısından bir eşitsizlik söz konusudur. Burjuvazinin bilinci, kapitalizmin bütünsel yapısını kavrayamazken, proletaryanın bünyesinde taşıdığı bilinç yapısı, bu yapıyı kavramaya müsaittir. Şunu belirtmek gerekir ki; Lukacs, Lenin'in yaklaşımına benzer bir tanım yaparak, işçi

²⁴² age, 238-239.

²⁴³ Eagleton, **İdeoloji**, 144-145.

²⁴⁴ Lukacs, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, 261.

sınıfının şeyleşme sürecindeki edilgin halini betimleyen psikolojik bilinçle, toplumsal ilişkileri bütünsel olarak kavrayan bilincin (atfedilen bilinç) ayrımını da ortaya koymaktadır.

“Proletaryanın bilincindeki diyalektik çelişki, proletaryanın tarihsel misyonunu, varolan toplumsal düzenin ötesini göstererek mümkün kılan şeyin ürünüdür. Öteki sınıfların durumunda, sınıfın kendi çıkarı ile toplumun çıkarı veya bireyin eylemi ile toplumsal sonuçları arasındaki bir antagonizma bulmaktayız. Bu antagonizma bilince bir dışsal limit oluşturmaktadır. Proletarya da ise bu antagonizma günlük çıkarlar ile nihai hedef arasında olup bu durum, proleter işçi sınıfının bilincinin merkezinde bulunmaktadır. Bu nedenle proletaryanın zaferi ancak bu antagonizma bilinç düzeyinde aşılsa, mümkün hale gelebilir.

Bu çelişki bize, proleter sınıf bilincinin, ne tek tek proleterlerin psikolojik bilinci, ne de tüm proleterlerin kitlesel psikolojik bilinci olduğunu değil, tam tersine proletaryanın, tarihsel durumunu algılamış hali demek olduğunu kavramamıza destek sağlıyor²⁴⁵.

“...Kısaca oportünizmin kaynağı, proleterlerin fiili psikolojik bilinç durumunu, onların sınıf bilinciyle karıştırmasında yatıyor²⁴⁶.

Buradan şöyle bir atfedilen sınıf bilinci tanımı ortaya koymak mümkündür: Atfedilen sınıf bilinci, belirli bir anda sınıfın üyelerinin tek tek bilinçlerinin toplamı değil, bütün olarak üretimdeki tarihsel konumlanışlarını algıladıkları zaman ortaya çıkan bir bilinçtir. Kapitalizmin yalnızlaştırdığı ve tikelleştirdiği işçi sınıfının bireylerinin, sınıf olarak emeklerinin toplumsal karakterinin bilincine varmalarıyla psikolojik bilinç ortadan kalkar ve atfedilen bilinç etkin hale gelir²⁴⁷. Kapitalizmde işçi sınıfının kendi öz bilincine ulaşması yani tarihsel ve toplumsal konumunun farkına varması, işçi sınıfına toplumdaki diğer kesimlerden farklı olarak tüm toplumun kurtuluşunu sağlayacak bir olanak sunmaktadır.

Lukacs'da, kapitalizmdeki meta ilişkisinin sonuçlarından biri olan şeyleşme sürecinden, kapitalizmin yıkılışına giden süreci şu üç adımda özetlemek mümkündür:

- Meta fetişizminin kaçınılmaz bir sonucu olan şeyleşme, toplumun kapitalizmi bütünsel olarak görmesini engeller.
- Proletarya ise üretim alanındaki konumlanışından kaynaklı bu bütünselliği görme kapasitesine gizil olarak sahiptir.
- Proletarya, tarihsel ve toplumsal olarak ayrıcalıklı bilincini kazanması ile bütün toplumun kurtuluşunu sağlayacak, tarihsel ve evrensel özne konumuna kavuşur.

²⁴⁵ Türkçe çevirideki hatalar yüzünden, İngilizce'sinden çevrilmiştir. Lukacs, **History and Class Consciousness**, 73.

²⁴⁶ Lukacs, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, 143.

²⁴⁷ **age**, 266.

Bu analizleriyle Lukacs, burjuvazinin yanlış bilinç yapılanmasını ve proletaryanın bilincini ideolojik olarak kabul etmektedir. Fakat proletarya, psikolojik bilinç halinden ona atfedilen bilinç seviyesine sıçramasıyla, toplumsal dönüşümü sağlayacak bir sınıfa dönüşür. Lukacs'ın her iki sınıfında bilincini ideolojik olarak belirlemesini Eagleton şöyle yorumlamıştır²⁴⁸: “*Sınıf bilincinin bütün biçimleri ideolojiktir ama bazıları daha ideolojiktir.*” Yani sınıfların arasındaki fark, kapitalist toplumu bir bütün olarak kavrayıp kavramamaları üzerinden oluşmaktadır. Proletarya şeyleşmenin etkilerinden kurtulup kendi tarihsel ve toplumsal konumunun farkına varırsa, evrensel bir kurtarıcı haline gelmektedir. Proletaryayı ontolojik olarak ayrıcalıklı kılan, potansiyel olarak sahip olduğu bu tarihsel konumlanıştır.

Lukacs'ın, psikolojik bilinç ile atfedilen bilinç arasında yaptığı ayrım, ancak bunların arasındaki dönüşümün, nasıl gerçekleştiğini ifade etmekle somutluk kazanacaktır. Lukacs'a göre, bu iki bilinç biçimindeki dolayımı sağlayacak yegâne araç, proletarya partisidir. Proletaryanın eyleminin praksis haline dönüşmesi ve tarihsel maddeciliğin somut duruma gelmesi, siyasal örgüt sayesinde gerçekleşmektedir²⁴⁹. Buradan gerek “bilinç taşıma” gerekse de örgütün işlevi noktasında Lukacs'ın, Lenin'den etkilendiği anlaşılmaktadır.

Yapısalcı Marksist Poulantzas'a göre, Lukacs'ın sınıf bilinçlerini ele alma anlayışı yanlıştır, çünkü Lukacs egemen sınıfların dünya görüşlerini saf olarak ele almakta ve onları idealize etmektedir²⁵⁰. Dolayısıyla onun analizinde egemen sınıflar arasındaki çelişkiler göz ardı edilmektedir²⁵¹. Eagleton da benzer bir şekilde, bu katı ayrımı “soyut” olarak nitelendirmiş ve her sınıfın ideolojisinin karşıt sınıfın ideolojisi tarafından şekillendirildiğini iddia etmiştir²⁵². Yani iki karşıt sınıfın ideolojisi birbirlerinden yalıtılmış bir halde değil, tam aksine sürekli birbiriyle ilişkilenerken varlıklarını sürdürürler. Hâkim sınıfların kendi egemenliklerinin devamını sağlamaları, salt kendi ideolojilerini saf bir şekilde sürdürmeleriyle değil, alt sınıfların ideolojik öğelerini, kendilerine eklemeleriyle de ilgilidir. Eagleton'a

---

²⁴⁸ Eagleton, **İdeoloji**, 140.

²⁴⁹ Lukacs, **History and Class Consciousness**, 295-339.

²⁵⁰ Althusser'in öğrencisi olan Poulantzas toplumsal sınıflar, devlet, iktidar ve faşizm üzerine analizleri bulunan, yapısalcı Marksist olarak kabul edilen bir düşünürdür. Düşünürün fikirleri Avrupa Komünizmi düşüncesinin gelişiminde de etkili olmuştur. C. Tipton, “Nicos Poulantzas”, **The A-Z Guide To Modern Social and Political Theorists**, ed. Noel Parker, Stuart Sim, (Hertfordshire: Prentice Hall, 1997), 301-305.

²⁵¹ Nicos Poulantzas, **Political Power and Social Classes** (London: NLB and Sheed and Ward, 1973), 205.

²⁵² Eagleton, **İdeoloji**, 149.

göre bu yüzden, ideolojileri ayırık ve saf bir biçimde ele almak, ideolojinin karmaşık yapısını göz ardı etmek ve sınıf ile dünya görüşünü aşırı derecede içsel bir ilişki olarak görmekten kaynaklanmaktadır²⁵³. Bir hâkim sınıfın ideolojisi, alt sınıfların ideolojisi ile ilişkili olduğu oranda egemenliğini sürdürebilir.

Lukacs'ın şeyleşme ile ilgili analizleri de çeşitli eleştirilere uğramıştır. Lukacs, Marx'ın meta fetişizmi yaklaşımından geliştirdiği şeyleşme teorisiyle, toplumu maddi ilişkiler düzeyinden değil, tamamen bilinç alanından açıklamaya çalışmıştır. Eagleton'a göre şeyleşme yaklaşımıyla bütün ideolojiler meta fetişizmine indirgenerek ekonomizme; diğer taraftan şeyleşmenin, ekonomik sömürünün yerini alan konumlanışıyla idealizme düşülmektedir²⁵⁴. Aynı zamanda şeyleşmeyle beraber ideolojik hâkimiyet meselesi tamamen bir bilinç sorunsalına dönüşür. Stedman Jones'a göre ise, Lukacs'ın bu bakış açısı, burjuvazinin ideolojik hâkimiyetinde kurumsal aygıtların yerini tamamen göz ardı etmesiyle ilgilidir. Oysaki Lenin'de, bu kurumların, ideolojinin yayılmasında ve hâkimiyet kurmasındaki rolü merkezidir²⁵⁵.

Anderson'a göre Lukacs'ın, meta fetişizmi ve işçi sınıfının bilinci tartışmalarına getirdiği yaklaşımlar yoğun bir biçimde Hegelcilik etkisi altındadır²⁵⁶. Lukacs da "*Tarih ve Sınıf Bilinci*" eserine 1967 yılında yazdığı önsözde diyalektik yöntemi, tarih ve topluma uygularken ekonomik alana yeterli bir şekilde eğilmediğini belirtmiştir²⁵⁷. Ekonomik alana eğilmemenin kaçınılmaz bir sonucu olarak, Lukacs'da, toplumsal dönüşümler bilinç düzeyinde ele alınmıştır.

Lukacs şeyleşme sürecinde, işçinin emeğini değil de işçinin kendisini meta olarak görmektedir. İşçinin kendisini meta olarak görmek, şeyleşmenin mutlak olarak ele alınmasına sebep olmuştur. Bu yüzden düşünür, şeyleşmeden kurtuluşu siyasetin aracılığına bağlar. Savran'a göre eğer işçinin kendisinin değil emeğinin metalaştığı analizi yapılır ise şeyleşmenin etkili olduğu kabul edilir, fakat Lukacs'daki gibi ekonomik alanın, tamamen şeyleşmenin yanılması halinde olmadığı ortaya çıkar. Dolayısıyla özerk bir politik özgürleşmeden çok, bu özgürleşmenin temelini ekonomik yapıda başladığını söylemek mümkün hale gelir²⁵⁸.

---

²⁵³ age, 149.

²⁵⁴ age, 147.

²⁵⁵ Gareth Stedman Jones, "The Marxism of the Early Lukacs", *New Left Review*, no. 70 (1971): 48-49; McLellan, *İdeoloji*, 29.

²⁵⁶ Anderson, *Batı Marksizmi Üzerine*, 102.

²⁵⁷ Lukacs, "1967 Baskısına Önsöz", 17-20.

²⁵⁸ Savran, *Özne-Yapı Gerilimi*, 219.

Lukacs'ın şeyleşmenin sona erdirilmesini, işçi sınıfının kendi öz bilincine varmasıyla ilişkilendirmesi, kapitalist üretim ilişkilerinin çözümünü, tamamen üretim ilişkilerinden soyutlanmış bir praksis anlayışına bağlama sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Bu soyut ele alış şekli de ideolojinin tamamen sınıflara içsel bir şekilde gerçekleştiği kabulünü ortaya çıkarmaktadır. Lukacs'da şeyleşme ve bilinç çerçevesinde ele alınan ideoloji, ekonomi alanına bağlı gibi gözükmektedir. Ama düşünürün ekonomist ve katı determinist anlayışa karşı getirdiği, üretim alanından özerkleşmiş tözsel bilinç anlayışı, ideolojinin sosyo-ekonomik yapıyla ilişkisini belirsizleştirmiştir.

3.2.3. Antonio Gramsci: Hegemonya ve İdeoloji

Marksizm'deki siyasal alan ile ekonomik yapı arasındaki ilişkileneşme dair tartışmalar, ideolojinin, basit bir yansımadan, siyasetin kuruculuğuna aracılık etmesine kadar geniş bir varyantta ele alınmasına sebep olmuştur. Bir yandan “*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*”nın önsözünde vurgulanan sosyo-ekonomik yapı vurgusu, diğer yandan “*Komünist Manifesto*”daki sınıf mücadelesi vurgusu Marx'ta mevcuttur²⁵⁹. Aynı zamanda Marx'ın işçi sınıfının “*kendisi için sınıf*” olması için siyasetin gerekliliği belirlemesi de bu bağlamda düşünülebilir. Bu yüzden, tarihi ve toplumu çözümlenmede, toplumsal yapıdaki gelişmeler ile mücadele içindeki öznel güçlerden, hangisine esas olarak odaklanılması gerektiği tartışmaları, Marksizm içerisinde en temel tartışmalardan biri olmuştur²⁶⁰. Bu tartışmalarda, siyasetin görece otonomisi üzerinden hareket ederek ideoloji kavramına, köklü bir değişimin önünü açan düşünürlerden biri de Gramsci'dir. Düşünür, “hegemonya yaklaşımı” ile siyasetin ve ideolojinin kurucu özelliğiyle ilgili geniş tartışmalar yaratacak bir düşünce geliştirmiştir²⁶¹.

Gramsci'nin görüşlerinin olgunlaştığı 1930'larda, üretim ilişkilerindeki gelişmelere rağmen, Batı Avrupa'daki siyasal gelişme, Marx'ın öngördüğünün aksine faşizm gibi bir siyasal sistem doğurmakta ve komünist hareket gerilemekteydi. Anderson'un

---

²⁵⁹ Marx, **Ekonomi Politikin**, 39-40; Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar** (İstanbul: Yordam Yayınları, 2008), 22-41.

²⁶⁰ Perry Anderson, **Tarihsel Materyalizmin İzinde**, çev. Mehmet Bakırcı, H. Gürvit, 2. bs. (İstanbul: Belge Yayınları, 2004), 44.

²⁶¹ McLellan'a göre Gramsci ile beraber Marksizm'de ideoloji tartışmaları zirveye ulaşmıştır. McLellan, **İdeoloji**, 30-31; Post-Marksist Laclau ve Mouffe'un kendi anlayışlarını Gramsci'nin analizleri olmadan geliştiremeyecekleri kabulü, düşünürün Post-Marksizm üzerindeki etkisini göstermektedir. Laclau ve Mouffe'un Gramsci ile ilgili düşünceleri için bkz. Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 114-124.

deyimiyle Batı Marksistleri'nin tüm belli başlı eserlerinin ortaya çıkışının kaçınılmaz koşulu olan “*siyasi yalnızlık ve umutsuzluk*” ortamı Gramsci'nin döneminde fazlasıyla mevcuttu²⁶². Düşünün, köylü kültüründen gelip aynı zamanda endüstrileşme sürecini yaşaması ve dönemin komünist partilerinin yeni strateji arayışları; faşizmin büyüttüğü siyasi umutsuzluk ortamında, ittifak, rıza, hegemonya gibi kavramlar çerçevesinde, üstyapıya odaklanan bir analiz geliştirmesine zemin oluşturmuştur²⁶³.

Marx'ın altyapı-üstyapı ayrımından hareket eden Gramsci, üstyapının anlık durumlarda özerk bir hal alabileceğine vurgu yapar. Buradan da siyasal alanın kendine has özelliklerini analiz ederek bir hegemonya yaklaşımı geliştirir. Hegemonya kavramı Gramsci'den önce, dönemin en güçlü uluslararası komünist örgütlenmesi olan Komintern'in uluslararası belgelerinde de geçmektedir. Özellikle yoksul köylülük ile işçi sınıfının ittifakı ve demokratik görevler noktasındaki tartışmalar, dönemin Rus sosyalistleri tarafından, hegemonya çerçevesinde yapılmaktaydı:

“**Gegemonia** (hegemonyanın Rusçası) terimi 1890'lardan 1917'ye kadar Rus Sosyal-Demokrat hareketinin en temel siyasi sloganlarından. Kodlaştığı fikir ilk defa Plehanov'un 1883-4 yazılarında belirmişti. Plehanov Rus işçi sınıfının, işverenlere karşı ekonomik mücadeleyle yetinmeyip Çarlığa karşı siyasi mücadele de vermesi gerektiğini vurgulamıştı”²⁶⁴.

“Bu sırada Lenin, Plehanov'a yazdığı bir mektupta sözü uzatmadan ‘Sosyal Demokrasi’nin şu ünlü ‘hegemonyasına’ değinir ve Rusya’da işçi sınıfının ‘gerçek hegemonyasına’ hazırlamanın tek etkili aracı olarak bir siyasi gazete çıkarma çağrısında bulunur. Sonuçta işçi sınıfının siyasete ‘bütün ülke’ çapında yaklaşım toplumunda ezilen her sınıf ve kesimin kurtuluşu için mücadele etmesi şeklinde ilk defa gündeme getiren Plehanov ve Axelrod’un vurguladığı fikri Lenin, 1902’de önce Plehanov, Axelrod ve Potresov’un okuyup onayladığı (ve sonradan **İskra** adını alacak olan devrimci bir gazetenin yayınlanması için acil bir çağrıyla son bulan) bir metin olan **Ne Yapmalı**’da yeni bir boyutta ve ustaca geliştirecektir”²⁶⁵.

Gramsci ise öncelikle, doğu ve batı toplumları arasındaki farkı ortaya koyarak, hegemonya kavramını, batı toplumları için yapılacak siyasal mücadelede, merkezi bir konuma yerleştirir. Gramsci'ye göre doğu toplumlarında sivil toplum gelişmemiş ve ilkel iken, batıda gelişmiştir. Devlet doğu toplumunda baskın iken, batı toplumunda dengelidir. Buradan Gramsci, doğu toplumlarında devrimler için ana stratejinin manevra savaşı şeklinde, batı toplumlarında ise mevzi savaşı şeklinde olması

²⁶² Anderson, **Batı Marksizmi Üzerine**, 77.

²⁶³ Anne Showstack Sassoon, “Antonio Gramsci”, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, çev. Meral Özbek, ed. Tom Bottomore (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 258.

²⁶⁴ Perry Anderson, **Gramsci Hegemonya Doğu – Batı Sorunu ve Strateji**, çev. Tarık Günersel (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2007), 31.

²⁶⁵ **age**, 33; Lenin'in hegemonya kelimesini kullandığı mektup için bkz. Vladimir Ilyich Lenin, **Lenin's Collected Works**, vol. 34 (Moscow, Progress Publishers, 1974), <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1901/jan/30gvp.htm> [13.08.2009].

gerektiğini belirtir²⁶⁶. Batıda mevzi savaşının esas olmasının sebebi, sivil toplumun güçlü olmasından dolayıdır. Gramsci’de sivil toplum, Marx’ta analiz edildiği gibi üretim alanını değil, ekonomi dışı ideolojik, kültürel ilişkilerin ve düşünsel hayatın bütünüdür²⁶⁷. Gramsci’ye göre Batı toplumunda iktidarı ele geçirmenin tek yolu sivil toplum alanında hegemonya kurmaktan geçer²⁶⁸.

Sasson’a göre Rus devrimcilerinde rızayla liderliği ifade eden hegemonya, Gramsci’de, burjuva iktidarı yıkmak için oluşturulan ittifaklar sistemini ifade etmektedir²⁶⁹. Gelişmiş toplumlarda sivil toplumun varlığı, iktidarın hegemonya aracılığıyla ele geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. İşte ideoloji de bu tür toplumlarda hegemonyanın sağlanmasında, fikrîsel birleştiriciliği sağlayan araç görevini görmektedir²⁷⁰.

Gramsci ideolojinin pejoratif anlamına karşı çıkmamaktadır. Fakat ona göre odaklanması gereken, ideolojinin çelişkileri gizleyip gizlememesinden çok, hegemonyanın kurulmak istendiği kesimlerde birleştirici rolü gerçekleştirmesidir²⁷¹. Düşünürün tarihsel olarak iki ayrı ideoloji tanımlaması vardır: Bunlardan ilki bireysel hareket ve polemiklerden oluşan “keyfi ideolojiler”dir. Gramsci bu ideoloji şeklini inceleme konusu yapmaz; çünkü ona göre bunların tarihte bir belirleyicilikleri yoktur. Düşünürün üzerine eğildiği ideoloji türü ise “organik ve zorunlu ideolojiler”dir. Bu tür ideoloji, insan yığınlarını örgütler. Kitleler bu tür ideolojilerle sınıfsal konumlarının bilincine varırlar²⁷². Eagleton’a göre tarihselci bir Marksist anlayışı ifade eden bu görüşe göre ideoloji, “*tarihsel gelişimin özel bir aşamasına ve belirli bir ana uygun düşün*” fikirleri ifade etmektedir²⁷³. Larrain’e göre ise buradaki

---

²⁶⁶ Antonio Gramsci, **Selections From The Prison Notebooks**, ed. and trans. Quintin Hoare, Geoffrey Nowell Smith (New York: International Publishers, 1971), 229-238.

²⁶⁷ Norbert Bobbio, “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı”, çev. Mehmet Küçük, **Sivil Toplum ve Devlet**, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993): 103.

²⁶⁸ Gramsci, **Hapishane Defterleri**, 270-272.

²⁶⁹ Anne Showstack Sassoon, “Hegemonya”, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, çev. Meral Özbek, ed. Tom Bottomore (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 273.

²⁷⁰ Eagleton, İdeolojiyle hegemonya arasındaki farkı, şöyle ifade etmektedir: “...hegemonya, ideolojiden daha geniş bir kategoridir: ideolojiyi kapsar, ama ona indirgenemez. Bir egemen grup veya sınıf kendi iktidarı için gerekli rızayı ideolojik araçlarla sağlayabilir; ama aynı ölçüde, vergi sistemini, desteğine gereksinim duyduğu kesimin yararına olacak şekilde değiştirerek, ya da nispi olarak refaha ulaşmış ve dolayısıyla siyasi yönden uyusuk bir işçi tabakası yaratarak da hedefine ulaşabilir; ya da hegemonya, ekonomik olmaktan çok siyasi bir biçim alabilir: Batılı demokrasilerde parlamenter sistem, halkta kendi kendini yönettiği yanlısamasına yol açtığından bu tür iktidarın son derece önemli bir biçimidir.”. Eagleton, **İdeoloji**, 164.

²⁷¹ Gramsci, **Hapishane Defterleri**, 82.

²⁷² **age**, 80-82.

²⁷³ Eagleton, **İdeoloji**, 171.

organik ideoloji tanımı, sanat, ekonomik aktivite gibi bütün kolektif hayatın tezahürlerini gösteren bir dünya anlayışı veya düşünce sistemi olarak algılanmalıdır²⁷⁴.

Gramsci'ye göre hegemonyanın kurulmasında etkin rol oynayan iki özne vardır: Bunlardan biri "organik aydın", diğeri ise "modern prens" olarak adlandırdığı siyasal örgüttür. Düşünüre göre her toplumsal sınıf siyasal ve toplumsal alanda bir aydınlar topluluğu yaratır. Bu aydınların, toplumsal sistem içerisindeki görevleri, toplumsal yaşama etkin bir şekilde katılarak mensup oldukları sınıfa siyasal, ekonomik ve kültürel alanda bağdaşık bir bilinç edindirmektir. Bu aydınlar ideolog, siyasal eylemci, felsefeci veya teknisyen gibi çeşitli statülere sahip olabilirler²⁷⁵. Dolayısıyla hegemonya kurmak isteyen sınıf; ahlaki, kültürel ve entelektüel alandaki liderliği kazanmak için organik aydınlara ihtiyaç duymaktadır²⁷⁶:

"Başa geçmek isteyen her grubun en önemli özelliklerinden biri, geleneksel aydınları "ideolojik olarak" kendine dönüştürme ve kazanma yolunda yaptığı savaştır. Bu grup, organik aydınlarını yetiştirdiği ölçüde, bu dönüştürme ve kazanma işi çabuk ve etkili olarak gerçekleştirebilir".

Diğeri yandan Gramsci'ye göre, hegemonyayı sağlayacak diğeri bir araç siyasal partilerdir. Machiavelli'ye atıfta bulunarak *modern prens* olarak adlandırdığı siyasal parti *teori ve pratiğin içinde kaynaşık birleştiği potlardır*²⁷⁷. Gramsci, siyasal örgütü tarihsel gelişme içerisinde iradi bir tavır sonucu oluşan bir kurum olarak görmektedir²⁷⁸:

"Çağdaş prens, mit prens (le mythe prince) gerçek bir kişi, somut bir birey olamaz; bir örgütten bir toplumun karmaşık elemanlarından başka bir şey olabilir ancak; bir örgüt içinde eylemde kendisini belli eden bir kamusal irade somutlaşmaya başlamıştır; bu eylem de zaten bir partiye bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu örgüt tarihsel gelişme ile ortaya çıkmış bulunan siyasal partidir. Parti, içinde evrenselliğe ve bütünleşmeye yönelik kamusal irade tohumlarının biriktiği ilk hücredir".

Gramsci'de siyaset ve ideoloji, altyapının basit birer yansımaları olarak görülmemekte, tersine bunların kendine özgü dinamikleri ve işleyişlerinin olduğu varsayılmaktadır. Fakat bu otonomi özelliğine rağmen siyasetin ekonomik yapıyla bütünleştiği bir alan mevcuttur. Ekonomik yapı ve siyasal-ideolojik üstyapının birliği, Gramsci'nin ifadesiyle "*tarihsel blok*"u oluşturmaktadır²⁷⁹. Tarihsel bloğun

²⁷⁴ Larrain, **Marxism and Ideology**, 80.

²⁷⁵ Gramsci, **Selections From The Prison**, 3-24.

²⁷⁶ Antonio Gramsci, **Aydınlar ve Toplum**, çev. V. Günyol, F. Edgü, B. Onaran (İstanbul: Örnek Yayınları, 1983), 21.

²⁷⁷ Gramsci, **Hapishane Defterleri**, 35.

²⁷⁸ **age**, 212-213.

²⁷⁹ **age**, 69.

kurulması, hegemonik bir düzenin sağlanması sonucu, yönetenler ve yönetilenler arasındaki denge haline karşılık gelmektedir²⁸⁰. Bu analizden hareketle, Marx, Engels ve Lenin tarafından geliştirilen, “yönetici sınıfın siyasal, hukuksal ve askeri işlerini yürüten” devlet tanımı da değişmiştir²⁸¹. Modern koşullarda hegemonik mücadelenin ürünü olan devlet, bir sınıfın basit bir kurumsal aracı olmaktan öte, güç ve rızayı bünyesinde barındıran tarihsel bloğun kurumsal ürünüdür²⁸²:

“Devletin kendisi artık sınıf uzlaşmalarının, iktidar bloklarının olduğu ve örgütlendiği alandır; bir ‘mevzi savaşı’ sürecinde bu devletin bağrında çelişkiler oluşmaya başlayabilir. Demek ki, bir yandan sivil toplum yapılarına sızarak genişleyen, öte yandan da bu alanlarda hegemonyasını kurmayı başarmış bir devlete karşı verilecek mücadele bir karşı-hegemonya kurma mücadelesidir, bir mevzi savaşıdır”.

Gramsci kendinden önceki Marksistler’in ideoloji tanımlamalarından farklı bir tanımlama geliştirmiştir. Lenin ideolojinin siyasal yanına vurgu yaparken, Gramsci ideolojiyi daha geniş bir şekilde yani siyasal, dinsel, kültürel ve ortak toplumsal anlayış çerçevesinde ele alır²⁸³. Lukacs ise ideoloji konusunda, Gramsci’nin rıza anlayışına benzer bir şekilde, proletaryanın toplumsal sisteme bağlanmasını sağlayan mekanizmalardan bahsetse de iki düşünür arasında bazı temel farklar mevcuttur. Öncelikle Gramsci, ideolojiyi bir bütün olarak ele almaz; çeşitli düzeylere ayırır. Bunlar, en alt düzeyden en üst düzeye; folklor, ortak toplumsal anlayış, din ve felsefe düzeyinden oluşmaktadır²⁸⁴. Lukacs ise sadece bilinç alanında, psikolojik ve atfedilen olarak açıkladığı iki düzeyden bahseder. Gramsci, ideolojinin üretimi ve yayılımı noktasında maddi kurumlara ve entellektüellere önem verirken, Lukacs bu konuda sadece parti örgütlenmesinden bahsetmektedir²⁸⁵.

Gramsci’nin bu analizleri çeşitli eleştiriler almıştır. Çünkü düşünür, toplumsal bütünlüğü analiz ederken, üretim ilişkileri ve sınıflarla ilgili analizlerden ziyade üstyapısal kurumları öne çıkarmaktadır. Bu tarz bir yöntem de genel olarak Marksist düşüncede toplumsal bütünlüğü gerçek temelinden değil, yansımalarından açıklamak olarak algılanmaktadır.

Poulantzas’a göre toplumu bir arada tutan şey hegemonya değil, toplumsal formasyon içerisindeki düzeylerdir. Hegemonik sınıf, ancak bu düzeylerin içerisinde

---

²⁸⁰ **age**, 138.

²⁸¹ Sassoon, “Hegemonya”, 274.

²⁸² Christine Buci Glucksmann, **Gramsci and State** (Londra: Lawrence and Wishart,1980); Glucksmann’dan aktaran: Savran, **Özne-Yapı Gerilimi**, 173.

²⁸³ Gramsci ile Leninist anlayışın, hegemonya ve ideoloji konusundaki farklılıklarıyla ilgili analizler için bkz. McLellan, **İdeoloji**, 33-34.

²⁸⁴ Gramsci, **Hapishane Defterleri**, 17-30.

²⁸⁵ Bu farklarla ilgili ayrıntılı analizler için bkz. Larrain, **Marxism and Ideology**, 82-85.

anlam kazanır. Dolayısıyla ideolojiyi, hegemonik özne çerçevesinde açıklamak da hatalıdır. Çünkü ideoloji, bir kolektif iradenin siyasal bilincini değil, bütün olarak maddi yapıyı yansıtır. Kolektif irade veya özne, egemenliğin kurucu unsuru değildir. Tam tersine toplumdaki hâkim ve yönetilen sınıfların ilişkilerini yansıtır²⁸⁶. Poulantzas, bir yapısalcı Marksist olarak hegemonik özne kavramının, toplumdaki yapıların önüne geçerek bir kurucu unsur gibi ele alınmasına karşı çıkmaktadır. Poulantzas'da hegemonik öznenin, toplumsal yapı içerisinde anlam kazanması, yapının özne karşısındaki belirleyiciliğini göstermek için vurgulanmaktadır.

Anderson'a göre hegemonya, ancak işçi sınıfı ve köylülük arasında gerçekleşebilir. Bunun sebebi, Marksist düşünceden hareketle, her iki sınıfın antagonist olmamasından kaynaklanır. Oysaki işçi sınıfı ve burjuvazi arasında sadece rızaya dayanan bir hegemonya türü gerçekleşemez. Çünkü her iki sınıf arasındaki çelişkiler uzlaşmazdır²⁸⁷. Bu sınıfların, birbirleri üzerinde sadece iknaya dayanan bir tahakküm ilişkisi kurması demek, kendi sınıfsal konumlarını tamamen reddetmeleri demektir. Dolayısıyla antagonist sınıflarda hegemonya ilişkisi, eğer bu ilişki sadece rızadan oluşuyorsa gerçekleşmesi mümkün değildir.

Hegemonya anlayışından, devlet iktidarını ele geçirmeden toplumun yönlendirebileceği fikrini de çıkartmak mümkündür. Bu fikir de Marx'ın devrimci praksis anlayışıyla tamamen ters düşmektedir. Çünkü toplumsal dönüşüm köklü bir şekilde gerçekleşmeden, bir sınıfın eski sistem içinde hegemonyasının gerçekleşeceği kabulü, reformcu anlayışların önünü açabilmektedir. Larrain, Gramsci'de böyle bir yaklaşımın olmadığını iddia etmektedir. Çünkü Gramsci, hegemonyayı işçi sınıfının, iktidar gücünü ve sınıf bilincini elde etmesinde kullanacağını söylemektedir. Bu yüzden Gramsci'ye göre bütünsel ideolojik hâkimiyet ancak iktidarı bütünüyle ele geçirerek mümkün olmaktadır²⁸⁸.

Gramsci'nin "Tarihsel Blok" yaklaşımını göz önünde bulundurduğumuzda ise, burjuvazi – proletarya çelişkisinin, halk – devlet çelişkisine dönüştürülmesiyle sınıfsal içeriği zayıflamış bir Marksizm'le karşılaşılmaktadır²⁸⁹. Bu da Marksizm'in

---

²⁸⁶ Poulantzas, **Political Power**, 216-217.

²⁸⁷ Anderson, **Gramsci Hegemonya Doğu – Batı**, 69-70.

²⁸⁸ Larrain, **Marxism and Ideology**, 82.

²⁸⁹ Savran Gramsci'nin hegemonya kuramının hem Avrupa-Komünizmi'ne hem de Post-Marksist anlayışa etkide bulunduğunu belirtmektedir. Bunun en temel sebebi her iki anlayışta da öne çıkartılan halk-iktidar bloğu anlayışının Gramsci'nin hegemonya kuramında temel bir yer teşkil etmesidir.

temel sınıf antagonizması analizini geri plana atıp demokrasi ve reform merkezli anlayışı ön plana çıkarmaktadır.

Gramsci'nin analizleriyle sınıf, ekonomik yapı ve ideoloji arasındaki ilişki belirsizleşmiştir. Hegemonyanın, siyasetin otonomisine dayanan sınıflar-üstü konumu, bu kuramın Post-Marksistler için önemli bir referans kaynağı olmasına sebep olmuştur²⁹⁰:

“Gramsci üçüncü ve en önemli yer değiştirmesini bu belirleyici noktada yapar: indirgemeci ideoloji sorunsalından kopuş. Gramsci'ye göre politik özneler –tam olarak ifade edildiğinde– sınıflar değildir, “karmaşık kolektif iradeler”dir; benzer şekilde, hegemonik bir sınıfın eklemlediği ideolojik öğeler zorunlu bir sınıf aidiyetine sahip değildir. Birinci noktaya ilişkin olarak, Gramsci'nin konumu açıktır: Kolektif irade, dağınık ve parçalı tarihsel güçlerin politik-ideolojik eklenmesinin sonucudur”.

Laclau ve Mouffe, gerek erken dönemlerinde gerekse de Post-Marksizm'e geçiş dönemlerinde Gramsci'nin, Marksizm'in indirgemeci ve ekonomist yanlarına çözüm bulmaya çalışan bir düşünür olduğunu belirtmişlerdir. Laclau erken döneminde, sınıfsal antagonizmalar dışında bir antagonizma olarak belirlediği, halk/iktidar bloğunu Gramsci'nin analizleri üzerinden yapmıştır²⁹¹. Mouffe ise Gramsci ile ilgili bir makalesinde, düşünürün ideolojiyi basit bir çarpıtma veya altyapının yansımından öte kolektif özneleri üreten bir pratik olarak ele aldığını vurgulamıştır²⁹².

Gramsci hegemonya ve tarihsel blok analizleriyle, kapsamlı bir ideoloji kavramsallaştırması oluşturmuştur. İdeolojinin sadece bir çarpıtma veya bilinç meselesi değil, toplumsal ilişkilerin bütününde çeşitli kurumlar aracılığıyla etkili olan bir mekanizma olduğunu vurgulamıştır. Hegemonya teorisine herhangi bir sınıfın hâkimiyet kurmasının, sadece zora değil, rızaya da dayandığını belirterek Marksist devlet teorisini geliştirmiştir. Fakat ideolojinin toplumsal ilişkilerde ne kadar belirleyici ve ne kadar toplumsal ilişkilere bağımlı olduğu noktasına bir açıklık getirememiştir. Gramsci'nin yaklaşımında, ideolojinin etkisinin ve sınırlarının belirsizliği, ideolojinin toplumsal ilişkilerden bağımsız ve kurucu rol üstlenen bir mekanizma olarak tanımlanmasına zemin hazırlamaktadır.

Savran'a göre bu tarz bir yaklaşımda ise sınıflar arası ilişkilerden soyutlanmış bir anlayış mevcuttur. Savran, **Özne-Yapı Gerilimi**, 172-179.

²⁹⁰ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 117-118.

²⁹¹ Ernesto Laclau, **Politics and Ideology in Marxist Theory** (London: New Left Books, 1977), 112-120.

²⁹² Chantal Mouffe, “Hegemony and Ideology in Gramsci”, **Gramsci and Marxist Theory**, ed. Chantal Mouffe (London: Routledge&Kegan and Paul, 1979): 168-201.

3.2.4. Louis Althusser: İdeolojinin Özneleri Adlandırması

Marksizm'dek ideoloji tartışmalarında en özgün konumlardan birini temsil eden ve bu tartışmalarda en köklü kopuşu sağlayan düşünür Louis Althusser'dir. Özellikle 1960 sonrası yaptığı analizlerde, Marksizm'de tartışmalı konular olan ekonomizm, tarihselcilik, hümanizm, tarihte öznenin rolü ve ideolojinin işlevi gibi konulara Marksizm'in genel belirlemelerinden farklı açıklamalar getirmiştir. Öte yandan, Althusser'in bu yeni yaklaşımları, kimi Marksistlerce özgün bir katkı olarak nitelendirilirken, kimileri ise Althusser'in yapısalcı bir perspektifle hareket edip Marksist paradigmadan tamamen uzaklaştığını iddia etmişlerdir²⁹³.

Althusser, Marx'ı tek ve bütünsel bir şekilde ele almamaktadır. “Genç” ve “Olgun” Marx ayrımı yapan düşünür, Marx'ın bilimsel düşünceye geçişinin “*Alman İdeolojisi*”(1845) ile başladığını belirtmektedir. Ona göre Marx, bu eserle birlikte ideolojik konumlanışından koparak, bilimsel bir kuramın oluşturulmasına geçiş yapmıştır²⁹⁴. Althusser, bunu, “epistemolojik kopuş” (*epistemological break*) olarak ifade etmektedir²⁹⁵. Bu analizlerinden düşünürün, ideoloji ve bilimi karşıt iki kutupta değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Düşünüre göre herhangi bir bilim adayı kuram için bilimsel alana geçiş, bu kuramın ancak kendinden önceki ideolojik sorunsaldan kopuşuyla mümkündür. Düşünüre göre Marx, 1845'ten itibaren yeni bir bilimin, “Tarih Bilimi”nin temellerini atmıştır.

Althusser'e göre çeşitli bilimler, üç ana bilimsel kıtada toplanmışlardı. Marx Tarih Kıtasını keşfetmişti²⁹⁶. Marx'tan önce ise iki bilim kıtası daha keşfedilmişti: Matematik Kıtasını Thales, Fizik Kıtasını ise Galileo bulmuştu²⁹⁷. Bütün diğer bilimler bu kıtaların içerisinde toplanmışlardı. Bu bilimsel kıtaların bulunmasının

---

²⁹³ Althusser'in analizlerini özgün olarak kabul edenlerle ilgili bkz. Poulantzas, **Political Power**; Laclau, **Politics and Ideology**. ; Paul Hirst, **On Law and Ideology** (London: Macmillan, 1979).; John Mepham, “The Theory of Ideology in Capital”, **Radical Philosophy**, no. 2 (Summer 1972); Althusser'in analizlerinin Marksizm'den yapısalcılığa kaydıyla ilgili analizler için bkz. E. P. Thomson, **Teorinin Sefaleti**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1994); Jorge Larrain, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik** çev. Neşe Nur Domaniç (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1995). ; Ellen Meiksins Wood, **Sınıftan Kaçış Yeni ‘Hakiki’ Sosyalizm**, çev. Şükrü Alpogut (İstanbul: Yordam Yayınları, 1998).

²⁹⁴ Althusser Marx'taki ideolojik alandan bilimsel alana geçişi, “radikal burjuva liberalizmi (1841-1842), “küçük burjuva komünizmi (1843-1844) ve proletarya komünizmi (1844-1845) olarak ifade etmektedir. Louis Althusser, **John Lewis'e Cevap**, çev. Alp Tümertekin (İstanbul: İthaki Yay, 2004), 66.

²⁹⁵ L. Althusser, **Marx İçin** (İstanbul: İthaki Yay, 2002), 43-47; Louis Althusser, **Özeleştirici Öğeleri**, çev. Levent Targu, 2. bs. (İstanbul: Belge Yayınları, 2000), 63-75.

²⁹⁶ Louis Althusser, **Lenin ve Felsefe** (İstanbul: İletişim Yay, 1989), 24.

²⁹⁷ **age**.

ardından, bunlara bağlı felsefi dönüşümler gerçekleşmiştir. Althusser'e göre felsefe, teori alanındaki sınıf kavgasını temsil etmektedir²⁹⁸. Felsefenin temelde politik olması ve sınıf mücadelelerini düşünsel alanda ifade etmesi, onu kaçınılmaz olarak toplumsal formasyonun bir parçası yapmaktadır²⁹⁹. Toplumsal yapıya kaçınılmaz olarak bağlı olması ve kendi bünyesindeki temel tartışmaların idealizm-materyalizm ekseninde yürütülmesi yüzünden felsefenin kendine ait bir tarihi yoktur³⁰⁰.

Althusser, bilimsel etkinliği hem ideolojiden hem de ampirist anlayıştan ayrı tutmaktadır. Verili nesneyi verili bir özneye indirgeme yaklaşımının, ampirisist bir anlayış olduğunu söyleyen düşünür, bu yaklaşıma karşı bilgi nesnesi ile gerçek nesnenin ayrımını ortaya koymaktadır³⁰¹. Marx'ın görüntü/öz ayrımına dayanarak, özün bulunduğu yapıdan soyutlanarak elde edilmiş bilgisinin, özün kendisine indirgemesine karşı çıkmaktadır. Althusser'e göre nesnenin kendisi her zaman için nesnenin bilgisinden daha geniş olacaktır. Althusser bunu açıklamak için Spinoza'nın aforizmalarına başvurur: "Bilgi nesnesi olan çember, gerçek olan çemberle karıştırılmamalıdır.", "Köpek kavramı havlamaz."³⁰².

Bilimsel etkinlik, bilgi nesnesini sürekli dönüşümler yoluyla geliştirerek gerçek nesneye ilişkin bilginin derinleşmesini sağlamaktadır³⁰³. Althusser, bilimsel etkinliğin düşünce alanında gerçekleştiğini iddia etmektedir³⁰⁴:

"Teori konusunda pratik ölçütünden söz etmek, zaten tüm diğer pratiklerde olduğu gibi, tüm anlamını bu durumda edinir: Çünkü teorik pratik zaten kendi kendinin ölçütüdür, ürününün niteliğinin tanımlı geçerli sayılma protokollerini, yani bilimsel pratiğin ürünlerinin bilimsellik ölçütlerini de kendi içinde içerir. Bilimlerin gerçek pratiğinde durum başka türlü değildir: Bilimler bir kez gerçekten oluştuğunda ve geliştiğinde, ürettikleri bilgileri 'doğru', yani bilgi ilan etmek için dışsal pratiğin doğrulanmasına hiç ihtiyaç duymazlar. Dünyadaki hiçbir matematikçi bir teoremin kanıtlanmış olduğunu ilan etmek için, matematiğin tüm bölümlerinin zaten uygulanmış olduğu fizik tarafından doğrulanmış olmasını beklemez".

Althusser gerçekliğin düşüncesi ile gerçekliğin ilişkisini bir bilgi ilişkisi olarak görmektedir. Bilgi kavramsal olarak üretildiğinden, bilgi ilişkisini gerçekliğe

---

²⁹⁸ **age**, 27.

²⁹⁹ **age**.

³⁰⁰ Althusser'e göre bu durum sadece felsefe için değil, ideoloji için de geçerlidir. İdeoloji, eğer son kertede ideoloji dışındaki aygıtlar ve bunların bağlı olduğu toplumsal yapı tarafından belirleniyorsa, ideolojinin kendine ait bir tarihi olduğundan söz edilemeyeceğini söylemiştir. Felsefe için bkz. Althusser, **Lenin ve Felsefe**, 76; İdeoloji için bkz. Louis Althusser, **Yeniden Üretim Üzerine**, 270-273.

³⁰¹ Ampirist anlayışın geniş bir analiziyle ilgili bkz. Louis Althusser, **Kapital'i Okumak**, çev. Işık Ergüden (İstanbul: İthaki Yayınları, 2007), 55-95.

³⁰² **age**, 63-65.

³⁰³ Norman Geras, "Althusser'in Marksizm Anlayışı: Bir Değerlendirme", der. Kemal Saybaşı, **Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar** (Ankara: Doruk Yayınları, 1999): 425.

³⁰⁴ Althusser, **Kapital'i Okumak**, 92-93.

doğrudan indirgemek yanlıştır. Düşünüre göre bilgi ilişkisi ve gerçek ilişkisi arasındaki ayrım kavranmazsa iki yanılgıya düşülebilir. Bunlardan biri gerçeği düşünceye indirgeyen kurgusal idealizmdir. Diğeri ise düşünceyi gerçeğe indirgeyen ampirist idealizmdir³⁰⁵.

Althusser, bilimsel bilginin üretilme sürecini ise “Genellikler” (Generalites) yaklaşımıyla açıklamaktadır³⁰⁶. “Genellik 1”, bilimin üzerinde çalıştığı yarı bilimsel yarı ideolojik hammaddeyi ifade etmektedir. “Genellik 2” ise, bilginin üretim araçlarını oluşturan kavramlar, teknikler ve yöntemlerden oluşmaktadır. “Genellik 2”, “Genellik 1” üzerinde çalışarak “Genellik 3”ü, yani düşüncedeki somutu oluşturur. Düşüncedeki somut, dönüştürülmüş hammaddenin bilgi haline gelmesini betimlemektedir. Bu süreç soyuttan somuta geçişi ifade etmektedir. Bilimsel pratik “Genellik 2”deki ideolojik olguların ayıklanması sayesinde gerçekleşmektedir³⁰⁷. Dolayısıyla Althusser’in bilimsel pratiği açıklarken ilk ideoloji tanımını yapmaktadır. Burada ideoloji, bilimsel pratiği engelleyen düşünsel yapılanmalar olarak tanımlanmaktadır.

Althusser’in ideoloji yaklaşımına geçmeden önce, sorunsal (problematique) tanımlamasından söz etmek gerekir. Sorunsal bir dünya görüşü değildir. Kuramın içinde gömülü bulunan ve belirli kavramların anlamını, temel önermeleri, soruları ve ihmalleri belirleyen teorik çerçevelerdir³⁰⁸. Kuramın içindeki sorunsalın bulunmasıyla kuramdaki sistematik yapı keşfedilmiş olur³⁰⁹. Her terim ve kavram bir sorunsal içerisinde anlam kazanır. Althusser’e göre sorunsal, kuramın içinde bulunduğundan dolayı, düz okuma yöntemiyle kavranamaz³¹⁰:

“Basit bir düz okuma, argümanlarda, metnin sürekliliğinden başka bir şey görmez. Bu boşlukları algıların kılmak ve dile getirilen sözcüklerin altında, sözel söylemde ortaya çıkarak, onun içinde kesinliğin kusurları ya da onun çabasının aşırı sınırları –bir kez bu sınırlara erişildiğinde, yine de onun açtığı uzam içindeki yokluğu- olan bu boşluklara yol açan sessizliğin söylemini saptayabilmek için “semptomal” bir okuma gerekir”.

“Semptomatik Okuma”(Lecture Symptomale), kuramın içinde gömülü olan sorunsalı ortaya çıkarmak için uygulanan bir metin okuma yöntemidir. Geras’a göre, Marx’ın kurduğu bilimi, Althusser bu yöntemle kavramıştır: Olgun Marx’ı, Genç Marx’ın

---

³⁰⁵ age, 323-324.

³⁰⁶ Althusser, **Marx İçin**, 224-231.

³⁰⁷ age, 226-227.

³⁰⁸ Norman Geras, “Louis Althusser”, çev. İrfan Cüre, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, ed. Tom Bottomore (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 22; Ben Brewster, “Problematic”, **Althusser Glossary**, 1969, <http://www.marxists.org/reference/archive/althusser/glossary.htm> [25.08.2009].

³⁰⁹ Althusser, **Marx İçin**, 97-98.

³¹⁰ Althusser, **Kapital’i Okumak**, 322.

ideolojik yanlarından ayırarak, Marx'ın metinlerinde gömülü bir biçimde bulunan, tarihsel materyalizm ve toplumsal formasyonların teorisini ortaya çıkarmıştır³¹¹. Althusser bu yöntem ile bilim-ideoloji karşıtlığını metodolojik bir düzleme oturtmuştur. Dolayısıyla semptomatik okumayla ortaya çıkan sorunsal, analiz edilen eser veya düşünürün bilimsel ve ideolojik yanlarını ayırmaktadır.

Althusser, bilimin karşısına koyduğu ideoloji tanımlamasından sonra üç kapsamlı ideoloji tanımlaması yapmıştır. Bunlardan ilkinin 1967 yılında yayımlanan "*Marx İçin*" eserinde yapmaktadır³¹²:

“Çok şematik olarak, bir ideolojinin, verili bir toplumun bağrında tarihsel bir varoluşla ve rolle donanmış, (kendine özgü mantığı ve kesinliği olan) bir temsil sistemi (imgeler, mitler, duruma göre idealar ve kavramlar) olduğunu bilmek yeter”.

Althusser bir temsil sistemi olarak adlandırdığı ideolojiyi aynı zamanda toplumsal formasyonun düzeylerinden biri olarak görmektedir. Düşünüre göre toplumsal formasyon üç düzeyden oluşmaktadır. Bunlar ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerdir³¹³:

“Her toplumda kimi zaman çok paradoksal biçimler altında, temelde bir ekonomik faaliyetin, politik örgütlenmenin ve ‘ideolojik’ biçimlerin (din, ahlak, felsefe vs.) varlığı gözlemlenir. Dolayısıyla, ideoloji, mevcut haliyle, her toplumsal tümlüğün organik anlamda parçasıdır”.

Althusser'e göre her toplumda ideolojik düzey mevcuttur. İdeolojisiz bir toplumdan söz etmek mümkün değildir. Sınıfsız bir toplumda dahi ideoloji var olmaya devam edecektir. Althusser kendinden önceki Marksistler'den ideoloji noktasında kopuş yaşadığı yerlerden biri bu belirlemesidir. Düşünür, ideolojiyi sınıflı toplumlara özgü bir düzey olarak görmemektedir. Aynı zamanda ideolojiyi sadece bir bilinç düzlemine indirgeyen anlayışları da eleştiren düşünür, ideolojinin insanlara kendini yapılar olarak dayattığını söylemektedir. Larrain'e göre Althusser, yanlış bilinç anlayışına karşıdır; çünkü bu anlayışta ideolojinin, öznenin bilinci tarafından üretildiği iddia edilmektedir. Oysa Althusser, ideolojinin, toplumsal formasyonun bir düzeyi olarak, özneyi ürettiğini söylemektedir³¹⁴. Althusser'in buradaki ideoloji tanımı, son tanımındaki “adlandırma” belirlemesi ile birlikte düşünüldüğünde yarım bırakılmış bir açıklama olarak durmaktadır. Düşünürün yaptığı ilk tanım, ideoloji sorununa kapsamlı bir şekilde eğildiği “*İdeoloji ve Devletin Aygıtları*” (1970) eserinde daha açıklayıcı bir hale gelecektir.

³¹¹ Norman Geras, “Louis Althusser”, 23.

³¹² Althusser, **Marx İçin**, 282.

³¹³ **age.**

³¹⁴ Larrain, **Marxism and Ideology**, 95-96.

Althusser, diğer iki ideoloji tanımını, 1970 yılında yayımlanan “*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*” çalışmasında ortaya koymuştur. Bunlardan ilki, üretim ve sömürü ilişkilerinin yeniden üretiminde rol oynayan kurumsal yapılanmaları analiz ettiği belirlemeler çerçevesinde oluşturulmuştur. Burada ideolojinin; okul, aile, sendika, partiler gibi kurumlar aracılığıyla, üretim ve sömürü ilişkilerinin yeniden üretimindeki rolüne vurgu yapılmaktadır. İkincisi ise, özneyi “adlandırma” (*interpellation*) çerçevesinde açıkladığı ideoloji tanımıdır. Bu tanımda ise ideoloji, sadece sömürü ilişkilerinin devamını sağlayan bir araç değil, bütün toplumsal pratiklerde özneyi kuran bir yapılanmayı ifade etmektedir. Althusser, bu iki tanımlamayı birbiriyle ilişkilendirse de ilk tanımlama daha çok kapitalizmin işleyişinde işlevsel bir konumlanışa denk düşmekte, ikinci tanımlama ise ideolojiyi tüm toplumsal ilişkilerin merkezine, kurucu bir unsur olarak yerleştirmektedir³¹⁵.

Althusser, üretim ilişkilerinin yeniden üretimini analiz ederken, öncelikle baskı ve sömürüyü ayırt etmektedir. Düşünüre göre, bir sistemin işleyişinde baskıyı temel olarak gören anlayışlar, ideolojiyi yanlış kavramaktadır³¹⁶. Düşünüre göre, sömürünün sadece baskıya indirgenmesi, üretim ilişkilerinin yadsınması anlamına gelmektedir. Üstyapısal kurumlarda oluşan baskı, üretim ilişkilerinden bağımsız bir şey olarak, yani bağlamından kopuk bir şekilde ele alınırsa, hem ideolojiyi hem de sömürüyü kapsayan bir kavrama dönüşecektir³¹⁷. Althusser için baskı bir sonuçtur; düşünüre göre esas odaklanılması gereken yer, üretim ve sömürü ilişkileridir.

“Eflatun daha o zamanlar bile bunu biliyordu. Köleler ile ‘zanaatkârları’ gözaltında tutmak ve baskı altında bulundurmak için aynasızlar (‘Muhafızlar’) gerektiğini öngörmüştü. Her kölenin ya da her zanaatkârın kafasına, hatta her bireyin kıcına bile kalkıp bir tek onunla uğraşacak bir ‘aynasız’ takılamayacağını (yok, eğer böyle bir şeye girilirse, o zaman ilk aynasız gözaltında bulunduracak ikinci bir aynasız, vb. gerekecek, sonuçta toplum bir tek aynasızlardan oluşacak, üreten kimse kalmayacaktı, peki, ama bu durumda aynasızların bile karnı neyle doyacaktı?). Eflatun ‘halka’ daha çocuk yaşından itibaren, tek başına ‘işlemesini sağlayacak ‘güzel yalanlar’ söylenmesi gerektiğini, ‘halkın’ ‘işlemesi’ amacıyla bu Güzel Yalanlar ile eğitilmesi gerektiğini biliyordu”³¹⁸.

³¹⁵ Althusser bu iki tanımlamayı birbirini destekleyen ve birbirinin devamı olan yaklaşımlar olarak analiz etmiştir. İdeolojik aygıtlar çerçevesindeki ilk yaklaşımı Gramsci’nin hegemonya kuramındaki kurumsal yapılanmalara benzetilebilir. Fakat ikinci yaklaşım, ideolojinin etkisini maddi altyapıyla eşit hale getirmektedir. Her ne kadar altyapı-üstyapı dikotomisine bağlı kalındığı ifade edilse de Althusser ikinci yaklaşımıyla, özne ve praksiyi silikleştirerek Marksizm’den Post-Marksizm’e evrilen sürecin temelini atmıştır. Althusser’in iki yaklaşımı beraber aldığı çalışma için bkz. ... Louis Althusser, **Yeniden Üretim Üzerine**, 253-317; Bu iki çerçevenin farklılığı ve Post-Marksizm’e temel oluşturduğuyla ilgili analizler için bkz. Barrett, **Marx’tan Foucault’ya**, 117-156.

³¹⁶ Louis Althusser, **Yeniden Üretim Üzerine**, 275; Larrain, **Marxism and Ideology**, 97-102.

³¹⁷ **age**, 276-277.

³¹⁸ Althusser’in “halkın işlemesi” olarak betimlediği şey bireylerin mevcut toplumsal ilişkilerin taşıyıcısı olmasıdır. **age**, 278.

Althusser, Platon'dan verdiği örnekle kastettiği şey, toplumu analiz ederken öncelikli tespitini, üretim ilişkilerinin, yeniden nasıl üretildiğine odaklanmak olduğuydu. Baskı burada tali bir konumdadır. Çünkü sadece baskı ile üretim ilişkilerinin devamı sağlanamaz. Düşünürü göre esas analiz edilmesi gereken şey üretim ilişkilerindeki 'güzel yalanlar', yani ideolojydi. İdeoloji sayesinde üretim ilişkilerinin yeniden üretimi sağlanmaktadır³¹⁹. Althusser, ideolojinin üretim ilişkilerinin yeniden üretimindeki merkezi yerini belirledikten sonra iki tez öne sürmektedir:

“Tez 1: İdeoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkiyi gösterir”³²⁰.
“Tez 2: İdeoloji maddi bir varoluşa sahiptir”³²¹.

Birinci tezde ideoloji, insanların gerçek dünyalarını değil, bireylerin bu dünyadaki varoluş koşullarıyla kurdukları ilişkiye karşılık gelmektedir. Bu ilişki hem gerçekleri yansıtır, hem de hayalidir. Gerçektir; çünkü gerçek ilişkilerden kaynaklanır. Hayalidir; çünkü bu gerçek ilişkilerle ilgili bir umut, istenç veya nostaljiyi ifade eder³²²:

“İdeoloji, bu durumda, insanların kendi “dünya”larıyla ilişkilerinin ifadesidir, yani gerçek varlık koşullarıyla gerçek ilişkilerinin ve hayali ilişkilerinin (üstbelirlenmiş) birliğidir. İdeolojide, gerçek ilişki kaçınılmaz olarak hayali ilişkinin içine dâhildir: Bir gerçekliği tarif etmekten çok, bir istenci(tutucu, konformist, reformist ya da devrimci) hatta bir umudu ya da nostaljiyi ifade eden bir ilişkidir”.

İdeolojinin öne çıkan özelliği, bir çarpıtmadan çok imgeselliğidir. Çarpıtmada gerçekliğin, bireye olduğundan farklı yansıtılması durumu söz konusu iken, imgesellikte, bireyin gerçeklikle kurulan doğrudan bir ilişkisi söz konusudur³²³. İmgesellik, Althusser'in ifadesiyle gerçek varlık koşullarını, gerçek ilişkileri ve hayali ilişkileri üstbelirlenmiş (*surdetermination*) bir halde bütünleştirmektedir³²⁴.

---

³¹⁹ **age**, s. 218-219.

³²⁰ **age**, s. 280.

³²¹ **age**, s. 283.

³²² Althusser, **Marx İçin**, 284.

³²³ İmgesellik burada, “zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey ile ilgili” anlamında kullanılmaktadır. Zihinde tasarlanma durumu, toplumsal formasyonun düzeylerinden kopuk olduğunu göstermemektedir. “İmgesel”, Türk Dil Kurumu Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=imgesel&ayn=tam> [04.08.2009].

³²⁴ Üstbelirlenim (*surdetermination*), Althusser'in Freud'dan devraldığı bir terimdir. Toplumsal yapı içerisindeki çelişkilerin yalıtılmış bir durumda olmadıklarını, hem belirleyici hem de belirlenen duruma gelebileceklerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Üstbelirlenim, toplumsal formasyonun çeşitli düzeylerinde oluşan çelişkilerin, herhangi bir tarihsel momentte birbirlerinden etkilenecek, daha karmaşık ve üst boyutta bir çeliki haline gelmelerini betimlemektedir. L. Althusser, **Marx İçin**, çev. Işık Ergüden İstanbul: İthaki Yay, 2002, s. 124-143; Ben Brewster, “Overdetermination”, **Althusser Glossary**, 1969, <http://www.marxists.org/reference/archive/althusser/glossary.htm> [25.08.2009].

İkinci tezde vurgulanan ise, ideolojinin kendisini, maddi aygıtlarda ve bunların pratiklerinde var ettiğidir. Yani ideolojiyi bilinç düzeyinde algılayanlara karşı Althusser, ideolojinin maddi varoluşunu kanıtlamaya çalışmaktadır.

Her toplumsal formasyonun var olması üretimle ilgilidir. Bunun sürekliliği de ancak üretim koşullarının, yeniden üretimiyle sağlanmaktadır³²⁵. Althusser bu yeniden üretimi iki ana başlıkta ifade eder³²⁶:

1. *Üretim Araçlarının Yeniden Üretimi*
2. *Mevcut Üretim İlişkilerinin Yeniden Üretimi*

Bunlardan ikincisinde, ideolojinin maddi yapısı ortaya çıkmaktadır. Mevcut üretim ilişkilerinin yeniden üretimi “Devletin Baskı ve İdeolojik Aygıtları” sayesinde gerçekleşmektedir. “Devletin Baskı Aygıtları” (DBA), hükümet, idare, polis, ordu, mahkemeler ve hapishanelerdir. “Devletin İdeolojik Aygıtları” (DİA) ise, din, eğitim, aile, siyaset, sendika, haberleşme, kültür ve basın-yayıncıdır³²⁷. Althusser’e göre bu aygıtlar kendilerini, kurumsal yapılanmaları aracılığıyla oluştururlar. Örnek olarak “Eğitim DİA’sı”, ilkokuldan yüksekokula kadar olan okullar sayesinde eğitim ideolojisinin oluşmasına olanak sağlar. Din ideolojisi ise, kilise vb. dini kurumların vasıtasıyla kendini var etmektedir.

DİA’ların mekanizmasını asıl olarak sağlayan şey DBA’lardan farklı olarak, şiddet değil, ideolojidir. DİA’lar arasındaki uyumlu işleyiş, egemen ideoloji tarafından sağlanmaktadır. Egemen ideoloji, DİA ve DBA arasındaki birliği de sağlamaktadır³²⁸. Althusser’e göre DİA ve DBA’ları ortadan kaldırmadan, devlet iktidarını ele geçirmek mümkün değildir³²⁹.

Althusser’in “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları” çalışmasındaki ideolojiyle ilgili iki tezi, birleştirildiğinde şöyle bir tanım ortaya çıkmaktadır: İdeoloji, insanların gerçek ilişkilerle kurduğu imgesel ilişkilerin, yaşadıkları ilişkileri yeniden üretimi çerçevesinde, maddi kurum, ritüel ve pratiklerde kendini ortaya koymasıdır. Örneklersek; Tanrı’ya inanma imgesel bir ilişkiyse, bunun maddi pratiği veya ritüeli ayine katılmadır. Adalette inanma, hukuk kurallarına kesin olarak boyun eğme

---

³²⁵ Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, 84.

³²⁶ *age.*

³²⁷ *age*, 128.

³²⁸ *age*, 219.

³²⁹ *age*, 145.

pratiğini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla ideoloji bütün insani pratikleri belirlemektedir.

Althusser, ideolojinin, bireyler için ancak bir ana imgesel özne aracılığıyla var olduğunu iddia etmektedir³³⁰. Burada imgesel öznenin kasıt dinde tanrı; ahlakta görev; hukukta adalet; siyasette vatan, ulusal çıkar, ilerleme veya devrimdir. Bunlara tabi olan özneler ise kullar, vicdanlar, hür, eşit insanlar ve üyelerdir (seçmenler, militanlar)³³¹.

Althusser, ideolojinin bireyleri kurguladığı tespitiyle, bambaşka bir düzleme kaymaktadır. Çünkü ideoloji, toplumsal formasyon içindeki bir düzey olarak, her türden toplumsal grubu veya bireyi adlandırarak özneleştirilmektedir. Althusser için özneleşme toplumsal ilişkilere müdahale eden bir etkinliği değil, toplumsal formasyonun edilgin bir taşıyıcısı olma durumunu betimlemektedir. Yani “Aydınlanma Düşüncesi”nin etkin ve tarihsel öznesi aslında, toplumsal yapının, ideolojiyle kurgulanmış taşıyıcısından başka bir şey değildir. Tarih de buna bağlı olarak *öznesiz ve ereksiz bir süreçtir*³³².

Bireylere özne diye seslenilmesinden itibaren, ideolojinin maddi pratiği gerçekleşmeye başlar. İnsanlar, ideolojik onaylama kurallarını devamlı olarak yerine getirirler. Kabul etme kuralları, birisinin bizi çağırmasıyla başlar. “Kim o”ya verilen “benim” cevabıyla, ilk ideolojik işlev yani kabul etme ve tanıma işlevi etkinleşmektedir³³³. İşte bireylerin çeşitli şekilde çağrılarak özneleştirilmesi Althusser’in adlandırma(*interpellation*) yaklaşımının temel tespitidir.

Althusser’in kuramında, bireylerin özne diye çağırılmasıyla başlayan ideoloji, hayatın tüm alanında insanı çeşitli adlandırmalarla özneleştirir. Bu özneler, kendilerini eyleyen zanneden, fakat ideoloji tarafından eyletilen taşıyıcılarıdır. Yani Althusser’e göre tarihte etkin olduğunu zanneden bir birey ya da toplumsal grup, aslında ideolojinin kesin belirlenimi altında olan bir taşıyıcıdır. Bu adlandırma özelliği ile Althusser için, ideolojinin nihai tanımı da yapılmaktadır: İdeoloji, bireyleri adlandırarak özneleştiren yani toplumsal yapının taşıyıcısı haline getiren bir düzeydir.

---

³³⁰ **age**, 289.

³³¹ **age**, 305.

³³² Althusser, **John Lewis’e Cevap**, 117.

³³³ Althusser, **Yeniden Üretim Üzerine**, 291-292.

Bireylere özne olarak seslenilmesi, öznelere birbirlerini, kendilerini tanımaları ve bu süreçlerin mutlak bir güvence çerçevesinde yapılması, ideolojinin insanlar üzerindeki etkisini göstermektedir. İdeolojinin bireyi kurgulaması, üretim ve sömürü ilişkilerinin, çeşitli işlevlerini yerine getiren özneyi oluşturma sürecini ifade etmektedir. Althusser'e göre bireyin "vicdanın"da ya da maddi davranışında her gün aralıksız olarak yeniden üretilen, kabullenme ve tanıma sayesinde taşıyıcılık görevi kusursuzlaşmaktadır³³⁴. İdeoloji, insanların sistem içerisindeki kusursuz taşıyıcı rollerini oluşturması yönünden toplumsal işleyişte merkezi bir konuma sahip olmuştur³³⁵:

"Bir proleter, 'ihtiyaç' nedeniyle zorunlu olmasa çalışmayacaktır, ama bir yandan da, çalışmaya ilişkin bir ahlaki-ekonomik ideoloji (Bkz. Rene Clair'in gerçekten ince alay yollu cümlesi: 'Çalışmak zorunludur, çünkü çalışmak özgürlüktür') tarafından veya hukuki ideoloji (aldığım ücretin karşılığını vermek için çalışmam gerekli) aracılığıyla çalışmaya tabi kılınmasa ya da çalışmaya ilişkin dinsel bir ideoloji nedeniyle (selamete ermek için didinip durmak gerekir, İsa Mesih işçiydi, çalışmaya dayalı 'cemaat' Ruhlar'ın oluşturduğu 'cemaat'in taslağıdır), vb. 'yavaşlamış' olmasa da, çalışmayacaktır".

Althusser, bu analizlerinden hareketle Marksizm'i de bir ideoloji olarak tanımlamaktadır. Yani Marksizm'i temel alan bir siyasal örgüt de siyasal ideolojisi doğrultusunda ve büyük imgesel öznesi olan devrim hedefiyle, üyeleri ve taraftarlarını özneleştirir. Fakat düşünür burada bir parantez açarak; bu ideolojinin diğerlerinden farkının, Marx'ın açtığı bilimsel kıtada oluşan ve geliştirilen; tarih, toplumsal formasyonlar, sınıf mücadeleleri ve devrim bilimi ile dönüştürülmüş olduğunu ortaya koymaktadır³³⁶. Tanrı, efendi ve yargının oluşmayacağı bir dünyayı hedeflediğini söyleyen Enternasyonal'in, ideolojiyi ne ölçüde ortadan kaldırdığını ise bir soru işareti olarak ortaya koymaktadır. Althusser'in analizlerinin esası, Marksizm noktasındaki paranteze rağmen, ideolojinin, sadece kapitalizmde veya sınıflı toplumların diğer biçimlerinde varolan bir düzey değil, sınıfsız toplumlarda da sürecek bir düzey olduğunu göstermektedir³³⁷:

"Ve en yakıcı soruyu göz ardı etmeyelim: Tarihsel materyalizm, komünist bir toplumun, ister ahlak ya da sanat olsun, isterse de 'dünya temsili' ideolojiden sonsuza dek vazgeçebileceğini tasavvur edemez. Elbette komünist bir toplumdaki ideolojik biçimlerde ve ilişkilerde önemli değişimler öngörülebilir, hatta mevcut bazı biçimlerin yok olacağı ya da işlevlerinin komşu biçimlere aktarılacağı öngörülebilir; yeni ideolojik biçimlerin (örneğin, 'bilimsel dünya kavrayışı', 'komünist hümanizm' ideolojileri) gelişimi bile (önceden edinilmiş deneyimin öncülleri üzerinde) öngörülebilir, ama kesinliği içinde ele alınan Marksist teorinin güncel halinde, belirli üretici güçler ve üretim ilişkileri içeren yeni üretim tarzı olarak komünizmin,

---

³³⁴ **age**, 304.

³³⁵ **age**, 313-314.

³³⁶ **age**, 305.

³³⁷ Althusser, **Marx İçin**, 282-283.

üretimin toplumsal örgütlenmesinden ve buna denk düşen ideolojik biçimlerden vazgeçebileceği tasavvur edilemez”.

Dolayısıyla Althusser’in ideoloji kuramındaki tepe noktası, toplumsal yapıda bir düzey olan ideolojinin, öznelere taşıyıcı hale getirme sürecinin, toplumsal ilişkilerin her döneminde var olacağı belirlemesidir. İdeoloji bir yandan toplumsal ilişkilerin her yerinde etkin bir düzey olmasıyla, bir yandan da bilime keskin bir şekilde karşıtlığıyla Althusser’in kuramında merkezi bir yerde durmaktadır.

Althusser’in bilim/ideoloji karşıtlığı ile ideolojinin her alana nüfuz eden yapısı tanımları ciddi çelişkileri bünyesinde barındırmaktadır. Marksizm ile “Aydınlanma Düşüncesi” arasına yönetsel bir çizgi çekmek isteyen düşünür bilim-ideoloji karşıtlığıyla Aydınlanma rasyonalizmine geri dönmektedir. Eagleton’a göre bu yanılığın sebebi, bilim-ideoloji karşıtlığını, doğruluk ile yanılığın çerçevesinde yapmasından kaynaklanmaktadır³³⁸. Althusser’in ideolojiyi somut olarak tanımladığı üç tanımlamada da esas olarak, yanılığın veya çarpıtma olarak ele alınan ideolojiden uzaklaşma çabası vardır. Fakat ideoloji-bilim karşıtlığı üzerinden yapılan tanımlamada ise mesafe konulmak istenen yanılığın ve çarpıtma anlamında ideoloji, tekrardan Althusser’in kuramına girmektedir.

Larrain ise ideolojik düzeyin bütün fikirleri içermesi tespitinin, hem bilimsel hem muhalefet pratiğini geçersiz kıldığını belirtmektedir. İdeolojinin kapsayıcılığı gerçeğin doğru temsilini imkânsızlaştırmaktadır³³⁹. Dolayısıyla ideolojinin kapsayıcı bir düzey olarak sömürü ilişkilerinin devamını sağlaması, ideoloji dışındaki alanı belirsizleştirmektedir. Larrain’e göre, eğer ideoloji hâkim sınıfların öznelere kurma aracıysa, sistemin eleştirisine nasıl dönüştüğü cevapsız kalmaktadır³⁴⁰. Aynı zamanda Althusser’in kuramında temel bir yer teşkil eden, bilimsel pratiğin tamamen düşünce alanında gerçekleşmesi, kuramla toplumsal gerçeklik arasındaki bağı koparmakta ve böylece düşüncede ortaya çıkan gerçeklikler arasındaki seçimleri, tamamen göreceli bir hale getirmektedir. Larrain’e göre Althusser, ekonomik indirgemecilik anlayışına karşı geliştirdiği ideoloji kuramıyla, başka bir indirgemecilik türü olan fikir indirgemeciliğine düşmüştür³⁴¹. Üretim ilişkileri ve diğer toplumsal ilişkilerdeki çelişkileri incelerken başvurduğu üst

---

³³⁸ Eagleton, **İdeoloji**, 196.

³³⁹ Larrain, **Marxism and Ideology**, 94.

³⁴⁰ **age**, 93.

³⁴¹ Larrain, **Marxism and Ideology**, 102.

belirlenim kavramı, sınıf mücadelesi ve praksis ile bağlantı kurulamamasından kaynaklı belirsiz bir hale dönüşmüştür³⁴².

Althusser'in ideolojide çağırmaı merkeze alan düşüncesinde de çeşitli sorunlar mevcuttur. Eagleton'a göre Althusser, özneyi taşıyıcıya indirgemesine rağmen, çağırma durumunda öznenin karşılık verme halini de kabul etmektedir. Bu da taşıyıcının daha önceden özneleşmiş olduğunu, zımnen de olsa kabul etmeyi gerektirmektedir³⁴³. Althusser yapısalcı anlayış çerçevesinde ele aldığı "adlandırma" yaklaşımını, öznenin verili olarak bulundurduğu çıkar ve toplumsal konumlanışlarını geri plana atarak öne sürmektedir. Aynı zamanda her ne kadar toplumsal ilişkilerden söz etse de yapı toplumsal ilişkilerden bağımsız, hatta ona hükmeden bir pozisyonda bulunmaktadır. Daha sonradan bu görüşünü sınıf mücadelesinin devindiriciliği ile revize etmeye çalışsa da, kuramının esasını, toplumsal formasyonun her türlü toplumsal ilişkiden bağımsız, içsel bir şekilde dönüşen bir mekanizmaya sahip olduğu belirlemesi oluşturmaktadır.

Bireyleri, toplumsal formasyondaki ilişkilerin taşıyıcıları olarak kabul etmesi, Althusser'i, tarihin öznesiz ve ereksiz süreç olduğu tespitine götürmüştür. Marksizm'in praksisle ve sınıf mücadeleleriyle ilişkisi belirsizleştirilmiştir³⁴⁴. Larrain'e göre, Althusser'de yok olan özne anlayışı, Marx'taki özne-nesne birliği analiziyle çelişmektedir. Marx'ın itiraz noktası özneye değil toplumsal ilişkilerden soyutlanmış özne anlayışınadır³⁴⁵. Fakat Althusser'de özne, toplumsal yapının içinde kaybolmuştur.

Sunar'a göre ise Althusser, egemen sınıf ile ideoloji arasındaki kurduğu ilişki biçimiyle, öznesizleştirmek istediği tarihe, özneyi tekrar sokmaktadır. DİA ve DBA analizlerindeki egemen sınıf belirlemesi, tekrardan öznenin oluşturucu gücünü geri getirmektedir³⁴⁶. Sunar burada Althusser'i, DİA ve DBA arasındaki uyumu egemen ideolojinin sağladığı belirlemesinden dolayı eleştirmektedir. Fakat Althusser burada egemen ideolojiyi bir düzey olarak ele almaktadır.

---

³⁴² Zafer Yılmaz, "Althusser'in Bilim, İdeoloji ve Düzeyler Teorisinin Açmazları: Üstbelirlenimden Post-belirlenime", **Praksis**, no. 4 (2001): 41.

³⁴³ Eagleton'a göre Althusser'in ideoloji kuramı Lacan'ın psikanalitik yazılarının yanlış yorumlarını içermektedir. Bu yüzden adlandırma anlayışı ideoloji kuramına çarpık bir biçimde yerleştirilmiştir. Bununla ilgili detaylı analizler için bkz. Eagleton, **İdeoloji**, 204-206.

³⁴⁴ Geras, "Louis Althusser", 24.

³⁴⁵ Larrain, **Marxism and Ideology**, 97-99.

³⁴⁶ Sunar, **Düşün ve Toplum**, 266.

Savran'a göre ise Althusser, ideolojiye verdiği merkezi öneme rağmen ideolojinin sadece yeniden üretimine odaklanmakta, fakat bunun maddi temelini açıklayamamaktadır. DİA'larla açıklanan yeniden üretim, ideolojinin esasta nasıl üretildiğini belirsiz bırakmaktadır³⁴⁷. Althusser bir yandan genel anlamda bir ideoloji tanımı ortaya koyarken, bir yandan da bunları burjuvazinin ideoloji aygıtları yaklaşımıyla açıklamaya çalışmaktadır.

Althusser'in Marksist paradigmadan, Hegelci, tarihselci, ekonomist ve hümanist yanları ortadan kaldırma amacı, düşünürü yapısalcılığa götürmüştür. Düşünürün kendisi de bu mücadeleden kaynaklı anlayışındaki yapısalcı sapmaları kabul etmiştir³⁴⁸. Fakat bunları revize etme noktasında hamleleri yetersiz kalmıştır. Düşünür, öznesiz/ereksiz bir tarih anlayışı ve ideoloji kuramıyla Marksizm'de yeni bir yaklaşım geliştirmeye çalışsa da analizlerindeki çelişkiler ve ideolojinin kurucu rolü, düşünürün, söylem kuramı ve Post-Marksist paradigmayla kaçınılmaz olarak bağlantısını kuracak bir teorik malzeme yaratmıştır³⁴⁹.

---

³⁴⁷ Savran, **Özne-Yapı Gerilimi**, 154-155.

³⁴⁸ Althusser, **Özeleştirme Öğeleri**, 33-38.

³⁴⁹ Althusser'in analizlerini Post-Marksizm ve söylem kuramıyla ilişkisini kabul eden çalışmalar için bkz. Trevor Purvis, Alan Hunt, "Discourse, ideology, discourse, ideology, discourse, ideology...", **The British Journal of Sociology**, vol. 44, no. 3 (1993): 473-499; Larrain, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**; Wood, **Sınıftan Kaçış**; Barrett, **Marx'tan Foucault'ya**; Üşür, **İdeolojinin Serüveni**.

4. ERKEN DÖNEM LACLAU VE MOUFFE'DA İDEOLOJİ

Post-Marksist akımın iki önemli temsilcisi olan Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, Marksist paradigmada önemli bir yer tutan ideoloji yaklaşımına, ekonomizm ve sınıf indirgemecilik noktalarında çeşitli eleştiriler getirmişlerdir. Erken dönemlerinde, ideolojinin Marksizm'deki evrimini analiz eden düşünürler, Gramsci ve Althusser'den hareket ederek; mevcut ideoloji tanımlarının yetersizliğini belirtip yeni bir ideoloji kavramsallaştırmasına yönelmişlerdir³⁵⁰. Bu dönemde, Marksizm'deki ideoloji ve siyasetin altyapıya katı bir şekilde bağımlı olduğunu savunan ekonomist anlayışı eleştiren iki düşünür, bu kavramların daha geniş ve özerk bir şekilde ele alınması gerektiğini söylemektedir. Bundan dolayı Marksizm'deki ideoloji ve siyaset anlayışının belli noktalarda değişim geçirmesinin gerekliliğini ifade etmektedirler.

Marksizm'de ideolojinin dönüşümünden bahsettiğimiz üçüncü bölümde, ideolojinin çeşitli Marksistler tarafından ele alınmış şekli, Marx'ın yaptığı tanımlamalardan daha kapsayıcı bir şekildedir. Bu dönüşümden hareket ettiklerini belirten Laclau ve Mouffe, ideolojinin bir sınıfa indirgenerek açıklanma şeklini tamamen reddetmişlerdir. Düşünürler, ideolojinin sınıf karakteriyle değil, hegemonya mücadelesi çerçevesinde, eklemleme ve adlandırma özellikleriyle anlam kazanan bir kavram olduğunu belirtmişlerdir. İdeoloji kuramlarını geliştirirken beslendikleri iki Marksist düşünür, Gramsci ve Althusser'dir. Her iki düşünür de altyapının nihai belirleyiciliğindeki ideoloji tanımına kuşkuyla yaklaşmış ve indirgemeci yaklaşıma karşı çeşitli analizler geliştirmiştir. Laclau ve Mouffe'un analizlerinde, Gramsci'nin hegemonya kuramı ile Althusser'in adlandırma ve üst belirlenme kuramından faydalanılmıştır. Aynı dönemde dil bilim, anlam bilim ve gösterge bilim alanlarında gelişen söylem teorisinin, getirdiği yeni yaklaşımların da düşünürler üzerinde etkisi olduğu söylenebilir³⁵¹.

Bu düşünsel mirasa sahip çıkılmasının yanında, her iki düşünürün ilk dönemlerini belirleyen siyasal ve toplumsal koşullardan da söz edilebilir. 1968 sonrasına denk

³⁵⁰ Erken dönemlerinde yazdıkları iki temel çalışma için bkz. Mouffe, "Hegemony and Ideology"; Laclau, **İdeoloji ve Politika**.

³⁵¹ Purvis, Hunt, "Discourse, ideology, discourse", 480-494.

gelen bu dönemde, Avrupa Marksistleri arasında “Avrupa Komünizmi” ve “Yeni Toplumsal Hareketler” analizleri önemli bir yer tutmaktadır³⁵². İtalya, Fransa ve İspanya komünist partilerinin öncülük ettiği bu yeni yaklaşımda, refah devleti sonrası; parlamentarizm, devlet, sınıf, demokrasi ve devrim stratejileri noktasındaki tartışmalar öne çıkmaktadır. Bu tartışmalar sonucunda Leninist örgüt ve devrim teorisi önemli ölçüde terk edilmiş; işçi sınıfı dışındaki toplumsal muhalefet ile bağ kurma ve parlamenter mücadeleye odaklanma stratejisi öne çıkartılmıştır³⁵³. Komünist partilerdeki bu değişim, Laclau ve Mouffe’un, ideoloji ve politika üzerindeki analizlerini etkilemiştir³⁵⁴. Bu dönemde her iki düşünür de bir yandan Marksizm’de revize edilmesi gereken yerler olduğunu belirtirken, bir yandan da yapılması gerekli değişikliğin paradigmanın özünü değiştirmeyeceğini iddia etmektedir. Bu şekilde hem tarihsel materyalist anlayış korunacak, hem de Marksist paradigmanın, “ekonomist” ve “sınıf indirgemeci” dar bakış açısından kurtulabilmesi mümkün hale gelecektir³⁵⁵. Her iki düşünürün, fikirlerinin temel çerçevesini çizdiği bu ilk dönem, Marksist anlayış içerisinde değerlendirmekle birlikte, Post-Marksist teoriye geçiş yapacakları dönem için, bir hazırlık ifadesi olarak da görülebilir³⁵⁶.

4.1. Laclau’da İdeolojinin Özerkleşmesi

Laclau 1977’de “*İdeoloji ve Politika*” eserini yayınladığında, Marksist paradigmaya bağlı kalmakla birlikte, tarihsel materyalizmin içinde bazı mutlak görülen yaklaşımların sorgulanmasını gerekli görmekteydi. Kendi deyişiyle *soruşturulamaz hakikatlerin* içsel yapısını sorgulamak gerekiyordu; bu hakikatlerin en başında da toplumsal sınıflar gelmekteydi³⁵⁷. Laclau’ya göre, toplumsal aktörler; adlandırma, eklemlenme ve hegemonya süreçlerinden geçerek inşa ediliyordu. Bu süreçte,

³⁵² Bu tartışmalarla ilgili değerlendirmeler için bkz. Giorgio Amendola, “İtalyan Komünist Partisi’nin Sosyalizm Yolu”, çev. Alp Kaya, **Birikim**, c. 7, no: 40-41, (Haziran-Temmuz 1978): 44-51; “Fransa ve İtalya Komünist Partileri Deklerasyonu”, çev. Tarık Günersel, **Birikim**, c. 7, no: 40-41 (Haziran-Temmuz 1978): 53-55; Ernest Mandel, “Avrupa Komünizmi’nin Üç Yönü”, çev. Aydın Pesen, **Birikim**, c. 7, no: 40-41 (Haziran-Temmuz 1978): 96; Giacomo Sani, “Mass Support for Italian Communism: Trends and Prospects”, **Eurocommunism: The Italian Case**, ed. Austin Ranney, Giovanni Sartori (Washington, American Enterprise, 1977): 75.

³⁵³ Simon Torney, Jules Townshend, **Key Thinkers from Critical Theory to Post-Marxism** (London: Sage Publications, 2006), 88.

³⁵⁴ Wood, **Sınıftan Kaçış**, 78-79; Savran, **Özne-Yapı Gerilimi**, 174-175.

³⁵⁵ Chantal Mouffe, “Introduction: Gramsci today”, **Gramsci and Marxist Theory**, ed. Chantal Mouffe (London: Routledge&Kegan and Paul, 1979): 1-6; Laclau, **İdeoloji ve Politika**, 5-7, 117-118.

³⁵⁶ Erken dönem Laclau ve Mouffe’un Marksizm dışı değerlendirildiği çalışma için bkz. Wood, **Sınıftan Kaçış**, 83-84; Eleştirmekle birlikte Marksizm’e özgün katkılarının bulunduğunu belirten çalışma için bkz. Larrain, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, 122.

³⁵⁷ Laclau, **İdeoloji ve Politika**, 6.

politika ve ideolojinin işleyişi belirli otonom özelliklere sahip olmakta ve toplumsal ilişkiler bir doğa yasası çerçevesinde zorunlu bir şekilde çözülmeyip hegemonya mücadelesi sonucu dönüşmektedir³⁵⁸. Laclau, faşizm ve popülizm üzerinden yaptığı analizlerde, sadece ekonomik biçimleri analiz ederek, siyasetin kendine has yapısı ve dinamiklerinin kavranamayacağını ve çeşitli ideolojik unsurların basit bir sınıfsal temele indirgenerek incelenemeyeceğini söylemektedir³⁵⁹. 1977 yıllarının Laclau'su bu analizlerini yaparken, bir yandan da tarihsel materyalizmle olan bağlarını koparmamaya özen göstermektedir³⁶⁰:

“Bu analizle, faşizmin doğuşunda ideoloji olayına aşırı bir ağırlık verdiğimiz sanılabilir. Fakat ben durumun böyle olduğu kanısında değilim. Egemen sınıfların krizi, ancak, sermaye birikimi sürecinin çelişkilerine, emperyalist savaşın bu süreç üzerindeki etkisine, ekonomik krize vb. başvurulursa anlaşılır hale gelebilir. Tarihi süreçlerin nihai belirleniminde üretim ilişkilerinin önceliğine şüphe düşürmek gibi bir amacımız yok. Söylemek istediğimiz şey şu: Toplumsal yeniden üretim süreci sadece egemen üretim tarzının yeniden üretiminden ibaret olmayıp aynı zamanda onun koşullarının da yeniden üretimidir ve bu koşullardan biri de ideolojidir; Bir toplumsal formasyonda egemen üretim ilişkileri içerisinde doğrudan yer almayan kesimlerin önemi arttıkça, toplumsal yeniden üretimin bütünü içinde ideolojik süreçlerin önemi ve görece özerkliği de artacaktır”.

Laclau'ya göre Marksizm'in, gerek teorik gerek de siyasal alandaki en kusurlu yanı sınıf indirgemeciliğidir. Bu kusurlu yan, Marksizm'in II. ve III. Enternasyonal'deki teorisyen ve politik öznelerinin, dar bakış açılarından türemiştir³⁶¹. Bütün toplumsal çelişkilerin sınıf çelişkisine indirgenmesi, toplumu analiz etme açısından, eksik bir bakış açısına sebep olmaktadır. Oysa sınıf çelişkileri dışındaki çelişkileri tespit etme ve bu çelişkiler üzerinden yükselen ideolojik alanları belirleme, kapsamlı bir ideoloji ve siyaset anlayışının önünü açacaktır. Kapsamlı ideoloji kavrayışı ise yeni toplumsal hareketler üzerindeki işçi sınıfı hegemonyasını güçlendirerek sosyalist siyaseti, yeniden etkin hale getirecektir³⁶². Görüldüğü gibi Laclau erken döneminde, tarihsel materyalizmin çarpıtılmış yanları olarak tespit ettiği ekonomist ve indirgemeci yanları, Marksizm'den temizleyerek sosyalist mücadelenin önünü açmayı hedeflemektedir.

4.1.1. Sınıfsal Olmayan Adlandırmalar

Laclau 1977'de yayınlanan “*İdeoloji ve Politika*” eserinde, politik düzeyin özgüllüğü ve faşizm ile ilgili analizlerinde, esas olarak Poulantzas ve Althusser'in

---

³⁵⁸ age.

³⁵⁹ age, 5.

³⁶⁰ age, 146.

³⁶¹ age, 13-14.

³⁶² age, 15.

tezlerinden faydalanmıştır³⁶³. Bu bağlamda Poulantzas ve Althusser'in analizleri, Laclau için bir başvuru kaynağıdır; ama öte yandan bunlar, eleştirel olarak yaklaştığı analizler olarak da değerlendirilmelidir. Örneklesek; Althusser'in, adlandırma/çağırma kuramı Laclau'nun analizlerinde temel bir yer teşkil ederken; onun ekonomik, politik ve ideolojik düzeyler ayrımı fazlasıyla soyut bulunmaktadır³⁶⁴. Poulantzas'a gelince, onun faşizmi basit bir ekonomik çelişkiye indirgemeyen yaklaşımı sahiplenilirken; ekonomist anlayıştan tam olarak kurtulamaması ve popüler demokratik mücadele alanını görememesi ise eleştirilmektedir³⁶⁵.

Laclau, ideoloji ve siyaseti analiz ederken özellikle faşizm analizlerine odaklanmıştır. Bunun için "*Faşizm ve İdeoloji*" makalesinde faşizm ile ilgili çeşitli yaklaşımları değerlendirmiştir. Bu yaklaşımların yetersizliklerini ortaya koyduktan sonra kendi yaklaşımına en yakın gördüğü Poulantzas'ın analizlerini eleştirel bir biçimde ele alarak, faşizmin yükselişinde, sınıfsal olmayan ideolojilerin rolünü kanıtlamaya çalışmıştır³⁶⁶. Bu değerlendirmelerden hareketle ideolojilerin sınıf dışı aidiyetleri ile ilgili yeni yaklaşımlar geliştirmiştir.

Genel olarak Marksizm'deki ideoloji tanımlamalarını yüzeysel, toptancı ve indirgemeci bulan Laclau, bu yaklaşımların, Hitler ve Mussolini rejimlerini, Şili Cuntasını, Yunanistan'daki Albaylar diktatörlüğünü ve İran'daki Şah rejiminin ayrım noktalarını analiz etmede eksik kaldığını belirtmiştir³⁶⁷. Laclau'ya göre Poulantzas, faşizmi basit bir çelişkiye indirgemekten öte, çelişkilerin karmaşık bir üst belirlenimi çerçevesinde ele aldığından, Marksizm içinde özgün bir pozisyonu ifade etmektedir³⁶⁸. Laclau'ya göre Poulantzas'ın faşizm üzerine temel tespitleri şunlardır³⁶⁹:

1. Faşizm, kapitalizmin emperyalist aşamasında ortaya çıkar.
2. Geç burjuva devrimi, feodalitenin varlığı ve tekelci sermayenin oluşturduğu çelişkilerin birikimine bağlıdır.

---

³⁶³ Althusser'in adlandırma ve ideoloji kuramıyla ilgili kısımlar için bkz. Louis Althusser, **Yeniden Üretim Üzerine**. Poulantzas'ın devlet ve faşizm teorileri ilgili analizleri için bkz. Poulantzas, **Political Power**. ; Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, çev. Ahmet İnel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

³⁶⁴ Laclau, **İdeoloji ve Politika**, 78.

³⁶⁵ **age**, 94-100, 118.

³⁶⁶ Laclau, **İdeoloji ve Politika**, 86-155.

³⁶⁷ **age**, 94-95.

³⁶⁸ **age**.

³⁶⁹ **age**, 95-98.

3. Faşist devlet, tekelci sermayeden görece özerktir.
4. Faşizmin yükselişi esnasında, işçi sınıfı ekonomik taleplere odaklanırken, burjuvazinin siyasal mücadelesi artar.
5. Faşizmin iktidarlaşmasında küçük burjuvazinin temel bir rolü vardır.
6. Faşizm kentsel bir olgudur.
7. Tekelci sermaye faşizme, kendi hegemonyasını kurmak için başvurur.

Poulantzas, görüldüğü gibi faşizmi analiz etmede, siyasal alanın özgüllüğünü ifade ederken, II. Enternasyonal'in ekonomist anlayışından farklılaşmaktadır. Fakat Laclau'ya göre Poulantzas, bu özgün konumlanışına rağmen, muğlâk ve sınırlı ideoloji tanımından kaynaklı, hatalı bir faşizm analizine düşmekten kurtulamamıştır³⁷⁰. Çünkü ideolojinin kurucu öğelerini saptarken, bunların sınıfsal aidiyetlerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım da Poulantzas'ı, zorunlu olarak her ideolojinin bir toplumsal sınıfa ait olduğu tezini sürdürmesini sağlamaktadır. Laclau'ya göre, Poulantzas'ın da devam ettirdiği bu hatalı anlayış açısından, Marksizm işçi sınıfının, liberalizm ise rekabetçi kapitalizm aşamasındaki burjuvazinin ideolojisidir³⁷¹. Laclau bu noktada, kendinden önceki Marksistler ile temel ayrımını ortaya koymaktadır. Düşünüre göre somut ideolojilerin, sınıfsal aidiyet ile açıklanması zorunlu değildir³⁷²:

“Poulantzas'ın serbest rekabetçi kapitalizm aşamasındaki burjuva ideolojik ‘ögesi’ olarak düşündüğü liberalizm, Latin Amerika'da feodal toprak sahiplerinin karakteristik ideolojisiydi. Militarizm mutlaka, emperyalist veya feodal bir ideoloji değildir: 19. yy. İspanyası'nda, askeri ‘tebliğler’, yeni ortaya çıkmış olan burjuva kesimlerin tipik bir ifadesiydi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Üçüncü Dünya'nın her tarafında görülen militarizm genellikle anti-emperyalist, anti-feodal hareketin temel ideolojik bir ögesiydi. Milliyetçilik, güçlü ulusal devletçilik, otoriterlik ve aslında, Poulantzas'ın sınıfsal bir aidiyet yakıştırdığı tüm ideolojik öğeler için de aynı şey söylenebilir”.

Laclau'ya göre ideolojik öğelerin zorunlu olarak bir sınıfsal ifadeye sahip olmamaları, bu öğelerin hiçbir zaman sınıfsallıkla ilişkileneceği anlamına gelmemektedir. Sınıfsal ifade bu öğelerin somut bir ideolojik söylem halinde birbirine eklenmesiyle oluşur³⁷³. Bu eklenmenin nasıl olduğunu göstermek için de Althusserci adlandırma (*interpellation*) ve üstbelirlenme (*overdetermination*) yaklaşımını kullanır. Laclau'ya göre, ideolojilerin özneli kurması olarak tanımlanan bu yaklaşım, Althusser'in ideoloji sorununa en önemli ve özgül

---

³⁷⁰ age, 100.

³⁷¹ age.

³⁷² age, 104-105.

³⁷³ age, 106.

katkısıdır. Aynı zamanda Laclau, Alhusser'e ait olan, farklı çelişkilerin birbirlerini belirli bir tarihsel momentte etkileyerek daha üst bir çelişki oluşturmalarını ifade eden üstbelirlenme yaklaşımından da ideolojik öğelerin sınıf ideolojisine eklemelenmesini açıklarken faydalanmıştır³⁷⁴.

Laclau'ya göre birbirine eklemelenip bir ideolojik söylemi oluşturan ideolojik öğeler, adlandırmayla kendi taşıyıcılarını, yani öznelere kurarlar³⁷⁵. Bu adlandırmalar sadece sınıfsal adlandırmaları değil, aynı zamanda sınıf dışı adlandırmaları da içerir. Fakat ideoloji ve siyasetin içindeki sınıf karakteri, söylemi oluşturan eklemleyici ilkededir. Örneğin burjuvazi, milliyetçi veya militarist ideolojik öğeleri kendi sınıf söylemine eklemleyerek, feodal parçalanmışlığa karşı yürüttüğü siyasal mücadelesine yön verebilir. Benzer bir şekilde, emperyalizme karşı mücadelesinde proletarya da milliyetçiliği ve militarizmi kullanabilir. Dikkat edilirse, sınıfsal analiz devam ettirilmekle birlikte; liberalizm, milliyetçilik veya militarizm gibi ideolojik öğeler ancak sınıfın ideolojik söylemine eklemledikleri zaman, bir sınıfa ait bir rol üstlenmektedirler. Laclau'ya göre bu eklemelenme olmadan, ideolojik öğelerin kendi başlarına bir sınıfsal karakterleri mevcut olamamaktadır.

Sınıfsal olmayan adlandırmaları tanımlamak için, üretim tarzı düzeyi ile toplumsal formasyon düzeyi ayrımı yapan Laclau, ilk düzeyde ekonomik sömürünün gerçekleştiğini söylerken, ikinci düzeyde ise egemenlik mücadelesi verildiğini belirtmektedir³⁷⁶. Bu iki düzey farkını ortaya koyarken vurgulamak istediği şey ise ekonomik ve politik mücadelenin kendine özgü gerçekliği ve dinamiklerinin varlığıdır. Bu analizle Laclau, sınıf indirgemeci yaklaşımdan kurtulabilmek için iki tez öne sürer³⁷⁷:

“1. Sınıf mücadelesi ancak, sınıfları sınıflar olarak kuran mücadeledir.

2. Sonuç olarak, her çelişki sınıf çelişkisi değildir, fakat her çelişki sınıf mücadelesi tarafından üstbelirlenir”.

Laclau, çelişkilerin sadece sınıfsal içeriğe sahip olmadığını belirterek daha önceki Marksist analizlerden, tamamen ayrı bir çerçeve oluşturmuştur. Düşünür bu durumun, sınıf belirlenimi alanını daraltmış olmasına rağmen, sınıf mücadelesi alanını genişleten bir çerçeve kazandırdığını düşünmektedir. Sınıf mücadelesi alanının genişlemesinin sebebi, şimdiye kadar burjuvaziye ait olduğu düşünülen pek

---

³⁷⁴ age, 114.

³⁷⁵ age, 108.

³⁷⁶ age, 112-113.

³⁷⁷ age, 114.

çok öge ve adlandırmanın, sosyalist ideolojik söylemin, kendisine eklemleyebileceği şeyler olduğu belirlemesidir³⁷⁸. Laclau'nun sınıfsal ve sınıfsal olmayan antagonizmalar ayrımını şöyle bir tabloda açıklayabilmek mümkündür³⁷⁹:

Tablo 3. Laclau'nun Antagonizma Ayrımı

Antagonizma	Uzlaşmazlığın Zemini	Toplumsal Aktörler	Mücadele Biçimi
Sınıf Antagonizmaları	Burjuvazi/İşçi	Sınıf	Sınıf Mücadelesi
Diğer Antagonizmalar	Egemen İktidar Bloğu/ Ötekiler, Hakkı Yenenler	Halk	Popüler– Demokratik Mücadele

Özellikle Laclau, sürekli kullanılan iki ögeyi farklı bir içerikle Marksist literatüre katma çabası içerisindedir. İlk öge, halk kavramıdır. Düşünür “halk”ı şöyle tanımlamaktadır³⁸⁰:

“ ‘Halk’ sınıfsal belirlenimden ayrı olarak, sistemin nesnel belirlenimini oluşturur. ‘Halk’ bir toplumsal formasyonun egemen çelişkinin, yani anlaşılabilirliği sadece üretim ilişkilerine değil, politik ve ideolojik egemenlik ilişkilerinin toplamına da dayanan bir çelişkinin kutuplarından biridir. Eğer üretim tarzı soyut düzeyinde sınıf çelişkisi egemen çelişkiye; toplumsal formasyon düzeyinde de halk/iktidar bloku çelişkisi egemen çelişkidir”.

Halk kavramıyla beraber, egemen blok/hakkı yenenler (underdog) antagonizmasını düşündüğümüzde, çelişkinin içeriği belirsiz olan bir alanla karşılaşmaktayız. Wood’a göre bu belirsizlik, hem çelişkiler düzeyinde hem de ideolojinin sınıfsal ilişkilerden özerkleşmesinde bulunmaktadır³⁸¹. İşçi sınıfı ve burjuvazinin antagonizmasının üretim ilişkilerinden ortaya çıktığı belirlemesinin yanında, verili olarak bulunduğu söylenen egemen/ezilen ayrımının, hangi çerçevede bir uzlaşmazlık veya çelişki olarak ele alındığı, açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Laclau bu belirsizliği açıklamak yerine, iki ayrı antagonizma ayrımını Marksist teoriyle uzlaştırmak için, bu antagonizmaların sonucunda oluşan mücadele biçimlerinden yola çıkarak, bu duruma çözümler getirmeye çalışmaktadır.

“Eğer her çelişki, bir sınıf çelişkisine indirgenemezse de her çelişki sınıf mücadelesi tarafından üstbelirlenir. Temel Marksist teoriye göre, bir toplumsal formasyonda üretim ilişkileri her

³⁷⁸ age, 119.

³⁷⁹ Tablo çalışması Laclau'nun analizlerinden hareketle yapılmıştır. Laclau, **İdeoloji ve Politika**, 114-116.

³⁸⁰ age, 116.

³⁸¹ Wood, **Sınıftan Kaçış**, 80-81.

zaman son tahlilde belirleyici rol oynar. Bu da, sınıf mücadelesinin popüler – demokratik mücadeleye önceliğini kurar, çünkü popüler – demokratik mücadele sadece ideolojik ve politik düzeylerde vuku bulur, (Üretim ilişkileri düzeyinde ‘halk’ yoktur). Bu öncelik, popüler – demokratik ideolojilerin kendilerini sınıf ideolojik söylemlerinden asla ayrı olarak değil, fakat onlarla eklenmiş olarak sunmaları gerçeğinde açığa çıkar. İdeolojik düzeydeki sınıf mücadelesi, büyük ölçüde antagonistlik sınıfların popüler – demokratik çağrılmaları (adlandırma) kendi ideolojik söylemlerinde eklemleme uğraşlarından ibarettir. Popüler demokratik adlandırma sadece, hiçbir kesin sınıfsal içeriğe sahip olmamakla kalmaz, aynı zamanda en belli başlı ideolojik sınıf mücadelesi alanıdır. Her sınıf ideolojik düzeyde hem sınıf olarak hem de halk olarak mücadele eder, daha doğrusu, kendi sınıfsal çıkarlarını halkın çıkarlarının tamamı gibi sunarak ideolojik söylemine uygunluk vermeye çalışır³⁸².

Dolayısıyla Laclau’ya göre işçi sınıfının iktidara gelmesi, popüler demokratik alanda çeşitli ideolojik öğeleri kendi sınıf söylemine eklemleyerek “halk”ı kurmasıyla olanaklı hale gelmektedir. Dolayısıyla düşünür için sadece halk değil, antagonizmanın kendisi de adlandırmayla kurulmaktadır.

Laclau’nun Marksist literatüre katmak istediği ikinci öğe, popüler-demokratik alandır. Popüler-demokratik alanda oluşan ideolojik öğelerin sınıf aidiyetleri yoktur. Düşünüre göre Marksistlerin temel eksikliklerinden bir tanesi, popüler-demokratik mücadele alanının önemini görememeleridir. Halk/iktidar çelişmesini sadece sınıfsal analizle açıklamaya çalışan bütün yaklaşımlar, ekonomizmin eksik analiz yöntemleriyle toplumsal ilişkileri açıklamaktadırlar. Laclau’ya göre bu eksik bakış açısı, hem sendikalist hem de reformist anlayışı, sosyalist düşünce içinde güçlendirmiştir³⁸³. Faşizmi analiz eden bu eksik bakış açısına sahip sosyalistler, faşist siyasetin popüler demokratik alan üzerinden, toplumun geniş kesimlerini hâkimiyet altına almasına karşı, sınıf indirgemeci yöntemlerle hareket ettiğinden başarısız olmuştur. Laclau, faşizmin yükselişini sadece iktidar bloğunun krizine değil, işçi sınıfı siyasetindeki krize de bağlamaktadır³⁸⁴. İşçi sınıfının siyasal özneleri eğer popüler-demokratik adlandırmaları kendi ideolojik söylemlerine eklemlemeyi başarabilselerdi; faşist siyasetin iktidarı gerçekleşmeyebilirdi. Bu analizde, tekelci sermayenin ekonomik alanda yaşadığı kriz de göz önünde bulundurulmaktadır. Fakat Laclau, faşizmin iktidara gelme sürecini, sadece ekonomik krizle değil; aynı zamanda hâkim iktidar bloğundaki yeni siyasal yapılanma ihtiyacının, popüler-demokratik alan kullanılarak sağlanmasıyla da açıklamaktadır³⁸⁵:

“Sonuçta tekelci burjuvazi kendini var olan politik sisteme, radikal bir karşı çıkışa mecbur görmüşse ve dolayısıyla da iktidar bloğunun hiçbir aygıtını sıkı bir dayanak olarak alması mümkün olamamışsa, amaçlarını, ancak bir kitle hareketine dayanarak gerçekleştirebilirdi.

³⁸² Laclau, **İdeoloji ve Politika**, 117-118.

³⁸³ **age**, 146-147.

³⁸⁴ **age**, 125.

³⁸⁵ **age**, 129.

Fakat her kitle hareketi onun ihtiyaçlarına uygun düşmezdi. Bu tip bir uyumlulaştırmanın ihtiyaçlarına uygun düşmezdi. Bu tip bir uyumlulaştırmanın etkili olabilmesi için, iki tür koşulun görülmesi zorunluydu. 1) Hareketin radikal olması; yani sistem içinde bir değiş tokuş formülü değil, sisteme karşı bir alternatif olarak sunulabilir olması gerekiyordu, -çünkü aksi takdirde, bu hareket yönetimdeki sistem tarafından özümlelenebilir ve tekeli sermayenin ihtiyaç duyduğu yapısal değişikliklerin sağlanması imkânsızlaşır. 2) Hareketlenme, radikal adlandırmalar ile sosyalist hedefler arasında her türlü özdeşleşmeyi engelleyecek adlandırmalar vasıtasıyla yürümek zorundaydı; çünkü böylesi bir özdeşleştirme kapitalist sınıfların tümüne – tekeli sermaye dâhil bir tehdit teşkil ederdi”.

Laclau'nun sınıfsal olmayan adlandırmalar modelini şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: İlk önce üretim alanında verili olarak var olan, iki antagonist ve modern sınıf - tekeli burjuvazi ve işçi sınıfı- belirleyelim. Bunların üretim alanındaki mücadelesi, antagonist özelliklerinden dolayı kendiliğinden bir şekilde de oluşmaktadır. Fakat siyasal alandaki mücadele, bu iki sınıfın, sınıfsal olmayan ideolojik öğeleri, kendi ideolojik söylemlerine eklemleyerek gerçekleşmektedir. Tekeli burjuvazinin siyasal ve ekonomik alandaki krizi, yeni bir siyasal hegemonya ihtiyacı doğurduğu anda, popüler demokratik alandaki ideolojik öğeleri, kendi ideolojik söylemine eklemleme yönelimi başlar. Krizin derinliği ve işçi sınıfının buna karşı mücadelesinin zayıflığı faşizmi doğurabilir. Faşizm de korporatist, jakoben, anti statükocu ve anti-kapitalist ideolojik öğeleri, tekeli burjuvazinin kendi ideolojik söylemine eklemleyip sınıflar arasındaki antagonizmaların üstünü örter (mistifiye eder). Aynı zamanda, halkın popüler alandaki muhalif ideolojik öğeleri etkisizleşerek tekeli burjuvazinin kendi ideolojik söyleminde var olmayı sürdürür. Eğer işçi sınıfının siyasal öznelere, popüler demokratik alanı sınıf indirgemeci bir perspektifte analiz etmeyip bu alana dair bir ideolojik eklemlemeyi sağlayacak bir siyasal hat izlerlerse, faşizm bir kaçınılmazlığı ifade etmez. Dolayısıyla Laclau'ya göre faşizm sadece tekeli burjuvazinin krizinin bir sonucu olarak görülemez:

“...faşizm ikili bir krizden doğdu: Popüler-demokratik adlandırmaları geleneksel yöntemlerle etkisizleştiremeyen egemen kesimlerin krizi ve bu popüler-demokratik adlandırmaları sosyalist siyasal söylemle eklemleyemeyen işçi sınıfının krizi”³⁸⁶.

“Sosyalizm kesinlikle faşizme karşı tavır alıştır, ama şu anlamda ki: Faşizm, burjuvazi tarafından etkisizleştirilmiş ve bir kriz döneminde burjuvazinin kendi sınıf söylemine dönüştürülmüş popüler-radikal bir söylem iken, sosyalizm, işçi sınıfının radikal anti-kapitalizmiyle olan bağlantısı, onun tüm devrimci potansiyelini geliştirmesini mümkün kılan, popüler bir söylemdir”³⁸⁷.

Saf sınıfsal perspektife sahip ekonomik indirgemeci analiz yöntemi, popüler demokratik mücadele alanının önemini görememektedir. Laclau'ya göre bu anlayışın kaçınılmaz sonucu hegemonik mücadelede geriye düşmek ve burjuvazinin çeşitli

³⁸⁶ age, 146.

³⁸⁷ age, 155.

ideolojik söylemlerinin, kendi perspektiflerine göre işçi sınıfını yeniden adlandırmasıdır³⁸⁸. Bütün saflığıyla bir sınıf ideolojisi, ideolojik ve siyasal alanda mümkün değildir. Kaçınılmaz olarak çeşitli sınıfsal olmayan ideolojik öğelerle eklenerek oluşan sınıfsal ideolojik söylem, sınıfa kendini bütün toplumun temsilcisi olarak kabul ettirmesine olanak sağlamaktadır. Böylelikle Marx'taki ideolojinin mistifikasyon özelliği sadece burjuvazi veya egemenler tarafından değil, tüm sınıflar tarafından, iktidara gelmek için kullanılan bir araç haline gelmiştir. Laclau adlandırma yönteminde mistifikasyonun olduğunu söylememektedir; fakat çeşitli ideolojik öğelerin eklenip “halk” öznesini adlandırması, çeşitli toplumsal kesimlerin çıkarlarının belli ölçülerde törpülenmesini veya geri plana itilmesini gerektirmektedir. Bu yüzden özneyi adlandırma süreci kaçınılmaz olarak ideolojik söylemin mistifikasyonunun gücüne bağlı olmaktadır.

4.1.2. Popülizm Teorisi: Popüler Demokratik Adlandırmaların Antagonizması

Laclau faşizm çalışmasında tanımladığı, popüler-demokratik alanı ve toplumsal aktör olarak “Halk”ı, popülizm teorisini açıklarken derinleştirmektedir. Popülizm teorilerinde genel olarak ekonomik gelişim ve geleneksel/modern toplum ayrımlarından hareket edildiğini belirten düşünür, burada da faşizm teorileri gibi sınıf indirgemeciliğine düştüğünü belirtmektedir³⁸⁹. Popülist hareketleri incelerken hem sınıf indirgemeciliğinden kurtulma, hem de temel yapısal uğrak olarak sınıfsal çelişiklere başvurma zorunluluğunu belirten düşünür, bu karmaşık durumu çözmek için iki ayırım noktasını vurgulamaktadır: *Politik ve ideolojik üstyapıların sınıfsal belirlenişi ve bu üstyapılar düzeyinde sınıfların varoluş biçimleri*³⁹⁰.

Sınıf ve üstyapı arasında ilişkiyi, II. ve III. Enternasyonal'den farklı bir biçimde ele alan Laclau, verili her grup ve siyaseti bir sınıfla ilişkilendirmenin, üstyapıyı, altyapının basit bir yansıması olarak görme hatasından kaynaklandığını belirtmektedir³⁹¹. Bu hata, sınıfların ideolojik ve politik düzeydeki varlıklarının ekonomik alandan farklı olduğu tespitiyle çözülebilmektedir. Çünkü sınıflar ideolojik düzeyde çeşitli sınıfsal olmayan ideolojik öğeleri kendilerine eklemleyerek bir sınıf söylemi oluştururlar. Bu söylem ise sınıfları daha geniş bir özne olarak inşa eder. Bu

---

³⁸⁸ **age**, 136-138.

³⁸⁹ Laclau'nun çeşitli popülizm teorilerini değerlendirmeleriyle ilgil bkz. Laclau, **İdeoloji ve Politika**, 156-172.

³⁹⁰ **age**, 172.

³⁹¹ **age**, 173.

sınıf ideolojisini genişleten şey, belli bir sınıfsal niteliği olmayan ideolojik öğelerin varlığıdır. Örnek olarak; milliyetçiliğin sınıfsal niteliğini kazanması, burjuvazi veya işçi sınıfı ideolojisiyle eklemesiyle sağlanmaktadır. Bu eklememe durumu, hem milliyetçiliğe sınıfsal bir nitelik kazandırmakta; hem de kendi söylemine milliyetçiliği ekleyen sınıfın, siyasal etkinliğini genişletmesini sağlamaktadır. Laclau'ya göre Peronizm'de, Nazizm'de, Mao'nun mücadelesinde ve Bismarck'da gözlemlediğimiz ideolojik konumlanış, değişik siyaset ve sınıfların milliyetçiliği kendi ideolojik söylemlerine nasıl eklemledikleriyle ilgili eşsiz örneklerdir³⁹².

Dolayısıyla anlamsal bir çekirdeği olan milliyetçilik veya benzeri ideolojik öğeler, bir sınıfın ideolojik söyleminde sınıfsal niteliklerini kazanmaktadır. Fakat Laclau, milliyetçilik vb. ideolojik öğelerin eklememe ilkesi dışında nasıl var olduklarını veya bu anlamsal çekirdeği nasıl kazandıklarını somut bir şekilde açıklamamaktadır. Çünkü bir ideolojik öge tanımlaması yapılırken, onu toplumsal ilişkiler içerisindeki yeri veya nasıl ortaya çıktığını açıklamak, tarihsel materyalist bir yöntemle hareket ettiğini söyleyen düşünür için bir zorunluluktur³⁹³. Fakat Laclau, bu içeriklerin oluşumundan ve toplumsal ilişkiler ile bağlantısından çok, ideolojik öğelerin sınıfsal söyleme nasıl eklemendiğine odaklanmaktadır. İdeolojinin sınıf karakterini nasıl kazandığını belirten Laclau, üç sonuç ortaya koymaktadır:

1. Sınıfların ideolojik ve politik düzeydeki varlığı indirgeme yoluyla analiz edilemez.
2. Sınıf hegemonyası için sınıfsal olmayan içerikler (adlandırmalar ve çelişkiler) gerekmektedir.
3. Özneleşme veya taşıyıcı olma süreci sadece sınıfsal değil, sınıfsal olmayan çelişkilerden de başlamaktadır³⁹⁴.

İkinci sonuçta sınıf hegemonyasını sağlayan iki yol vardır: Bunlar sınıfsal olmayan adlandırmaları eklememe ve özümlemedir. Eklememede, ideolojik söylem ile ideolojik öğeler arasında bir sentezlenme söz konusudur. Özümleme ise egemen sınıfın, ezilenlerin ideolojik ve politik söylemlerindeki bazı içeriklerini, kendi söylemi içerisinde eritmesiyle gerçekleşmektedir. Laclau özümlemeyle ilgili

---

³⁹² age, 174-175.

³⁹³ Laclau, ideolojik öğelerin kökenini, popüler gelenekler üzerinden, kısa da olsa açıklamaktadır. Burada yaptığı tanımda popüler geleneklerin, çeşitli kısıtlamalarla oluşan "ötekileştirme"nin bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Popüler gelenekleri bir çıkarsama yaparak; ideolojik öğelerle ilişkilendirsek dahi, tarihte çok önemli konumları ve etkileri olan iki ideolojiyi –demokrasi ve milliyetçiliği- salt ötekileştirme üzerinden açıklamak çok yetersiz olmaktadır. Bu açıklamanın geçtiği yer için bkz. Laclau, **İdeoloji ve Politika**, 181.

³⁹⁴ age, 174-178.

İngiltere'deki işçi sınıfının talepleri çerçevesinde yaptığı mücadelenin, burjuvazinin kendi söylemsel alanına dâhil edilmesini örnek vermektedir³⁹⁵:

“19. yy. İngiliz burjuvazisi yekpare bir dünya görüşünü diğer sınıflara kabul ettirmesi yoluyla değil, fakat değişik ideolojileri bunların antagonistik özelliklerini bertaraf ederek, kendi tasarımına eklemeyi başardığı ölçüde hegemonik sınıfa dönüşmüştü: Aristokrasi, Jakoben türde lağvedilmeyip giderek tali ve dekoratif bir role indirgenirken, işçi sınıfının talepleri de kısmi olarak özümlemişti –ki bu da reformizm ve sendikacılık sonucunu vermiştir. Dolayısıyla Büyük Britanya'da egemen kurum ve ideolojilerin parçalanmış ve ad hoc niteliği yetersiz bir burjuva gelişmeyi değil, tam aksine burjuvazinin üstün eklemleme gücünü yansıtır”.

Dolayısıyla bir sınıf hegemonyasını kurarken eklemleme ve özümleme yoluyla, hem kendi üyelerini, hem de mücadele ettiği sınıfları adlandırır. Üçüncü sonuçta ise hegemonya mücadelesinin, hem sınıfsal hem de sınıfsal olmayan öğeleri içerdiği varsayımından hareketle, özneleşme süreci de her iki öğeyi içerir. Fakat Laclau, burada eklemleyici ilkenin sınıfsal olduğunu belirterek, modern sınıflar dışında, ideolojik olmayan öğeleri kendi ideolojik söylemine eklemleyebilecek bir kesimin olmadığını belirtmiştir³⁹⁶. İdeolojik söyleme sahip olabilecek modern sınıflar, işçi sınıfı ve burjuvazidir.

Laclau, politik ve ideolojik düzeylerin sınıf indirgemeci yöntemle anlaşılamayacağını gösterdikten sonra, bu alanların kendi kısmi özerk konumlarının, halk/iktidar bloğu çelişkisini doğurduğunu belirtmektedir. Yöneten ve yönetilen çelişkisi olarak da görülebilecek halk/iktidar bloğu çelişkisi, Laclau için popüler geleneklerin kaynağıdır³⁹⁷. Genel olarak popüler adlandırmalar, yönetenlerin yani iktidar bloğunun siyasal, dini, hukuki vb. kısıtlamalarla yarattığı “öteki” direnişiyle oluşmaktadır. Bu direnişin niteliği ve yarattığı popüler gelenek, modern sınıfların mücadelesinde eklemlemeyi veya özümlemeyi bekleyen ideolojik öğeleri yaratır³⁹⁸. Modern sınıflar, üretim düzeyindeki mücadelelerini siyasal alana taşıdıklarında, hegemonya kurmak için bu tarz ideolojik öğeleri, kendi ideolojik söylemlerine eklemeler veya özümlemeler. Egemen sınıf için, genel olarak kendiliğinden oluşmuş bu popüler adlandırmalar özümledikleri ölçüde etkisizleşir ve muhalif niteliğini kaybederler. İktidara gelmeyi hedefleyen bir sınıf için ise bu adlandırmaların, egemen ideolojik söyleme antagonist bir çelişki oluşturacak ölçüde muhalif ve mücadelecilik nitelikleri öne çıkartılır. Bu sayede iktidar bloğuna karşı

---

³⁹⁵ **age**, 176.

³⁹⁶ **age**, 178.

³⁹⁷ **age**, 180-181.

³⁹⁸ **age**.

çelişkileri keskinleştirilerek, mevcut düzenin dönüşümünü sağlayacak yeni ideolojik söylem oluşturulmuş olur.

Laclau, “halk”ı soyut, bu yüzden adlandırmayla ortaya çıkan ve en aykırı sınıfa dahi eklemenebilecek özelliklere sahip bir toplumsal aktör olarak görmektedir. Sınıf ise somuttur ve ideolojik alana özgül özelliğini vererek, söylemin eklemleme ilkesini belirlemektedir³⁹⁹. Popüler demokratik mücadele ise, sınıf söyleminden bağımsız olarak değil, ancak bu söyleme eklenerek var olur. Halk ile sınıf birbirine diyalektik bir biçimde bağlıdır. Fakat bu bağımsız var olamama, popüler demokratik adlandırmaların önemini azaltmaz. Çünkü hegemonya mücadelesi, popüler ideolojik öğelerin antagonistik söylemlere eklenmesi sonucunda yürütülen mücadelenin en özgül konumlanışıdır⁴⁰⁰. Bu özgül konumlanış olmadan, sınıf söylemlerine sahip siyasal öznelerin arasındaki mücadele gerçekleşemez.

“Halk”ın eklemleme sonucu genişlemiş sınıf söylemince adlandırılması, bu sınıf söylemince bütünüyle özümsemiği anlamına gelmez⁴⁰¹:

“...‘halk’ herhangi bir sınıf söylemince hiçbir zaman bütünüyle özümleme, çünkü yapılaşması hiçbir zaman tamamlanmış olmayan ideolojik alanda bir boşluk daima bulunur ve sınıf mücadelesi ideolojik mücadele olarak da sürebilir”.

“Halk”ın sınıf söylemi içinde adlandırılma sürecinde oluşan boşluğun sebebi sınıf ile halk arasındaki diyalektik etkileşimden kaynaklanmaktadır. Laclau, sınıf mücadelesinin mekanik bir mücadele olmadığını, devamlı çatışma ve birlik şeklinde geliştiğini belirtmektedir. Sınıfın genişleyen söyleminin, kendini toplumsal aktör olarak halk şeklinde sunması ile sınıfın üretim ilişkilerinden kaynaklanan rolü arasındaki çelişki, bu boşluğa sebep olmaktadır. Laclau bu yaklaşımıyla söylemsel olarak oluşturulan ile toplumda verili halde bulunan konumlanışı anlatmaya çalışmaktadır. Bir yanda çeşitli ideolojik öğelerin eklemlemeyle söylemsel olarak kurulmuş olan “halk”, bir yanda ise toplumsal ilişkilerde verili halde bulunan sınıfların etkileşiminde ortaya çıkan gerilimi açıklamak için “boşluk” kavramına başvurmaktadır⁴⁰². Laclau erken döneminde vurgulayarak belirttiği şey söylemsel

---

³⁹⁹ **age**, 210.

⁴⁰⁰ **age**, 211.

⁴⁰¹ **age**.

⁴⁰² Boşluk durumu sınıfın tarihsel ve toplumsal olarak verili olan görevleri ile söylemsel olarak kurulan halkın popüler alandaki kimliği arasında ortaya çıkmaktadır. Her ikisinin de kendine özgü dinamik ve içerikleri olması zaman zaman çakışmalarına sebep olmaktadır. Laclau erken döneminde bu gerilimin nihai çözümünün sosyalizmde olduğunu belirtirken; Post-Marksist döneminde hiçbir kimliğin verili olmadığını, hepsinin –işçi sınıfı dâhil- söylemsel olarak kurulduğunu söyleyerek, söylemsel olan ile verili halde bulunan arasındaki boşluğun sona ereceği öngörüsünden vazgeçmiştir.

olan halk ile verili olan sınıf arasındaki boşluğun, nihai olarak ortadan kalktığı düzen sosyalizmdir. Çünkü bu düzende hem sınıf çelişkileri hem de halk/iktidar bloğu çelişkisi ortadan kalkmaktadır⁴⁰³:

“Dolayısıyla ‘populizmin’ en üst biçimiyle sınıf çatışmalarının en son ve en radikal çözümleri sosyalizmde çakışır. ‘Halk’la sınıflar arasındaki diyalektik, burada birliğin en son uğrağını bulur: Popülizm olmadan sosyalizm yoktur ve popülizmin en üst biçimi ancak sosyalist olabilir”.

Laclau, popülizmi, popüler demokratik adlandırmaları salt bir farklılık biçiminde değil, antagonist bir biçimde sunan bir ideoloji olarak tanımlar. Bir sınıf ideolojik-söylemini kurarken çeşitli ideolojik öğeleri eklemesiyle kurduğu “halk” ile onun karşısında olarak belirlediği kesimler arasındaki ilişkiyi bir uzlaşmazlık üzerinden ifade etmelidir. Laclau bu yaratılan antagonizmayı yapay olarak nitelendirmektedir⁴⁰⁴:

“...bir ideolojik söylemi popülist bir söyleme dönüştüren şey, içindeki popüler-demokratik adlandırmaların özel bir eklemeliş biçimidir. Tezimiz o ki: Popülizm, popüler-demokratik adlandırmaların, egemen ideolojiye göre yapay-antagonist bir kompleks olarak sunulduğunu içerir”.

Popülizm, hem ezilenler hem de ezen sınıflar tarafından kullanılır⁴⁰⁵. Egemen blok tarafından popüler demokratik adlandırmaların devrimci potansiyelleri etkisiz hale getirilir. Ezilen sınıflar ise bunları, kendi ideolojik söylemlerine eklemeyerek iktidara gelebilir. Dolayısıyla Laclau’ya göre “sosyalist popülizm”, işçi sınıfı açısından geri bir ideolojik biçimi değil, en ileri ideolojik biçimi temsil eder⁴⁰⁶. Popülizm sayesinde işçi sınıfı toplumun geri kalan bölümüne, kendi ideolojik söylemini kabul ettirir. Laclau burada, faşizm analizlerinde geliştirdiği popüler adlandırmalar yaklaşımını popülizm ile nihai noktasına ulaştırmaktadır. Laclau’ya göre, sosyalist düzenin gelmesi için popülist bir politik hat izlenmesi zorunludur.

Laclau’nun; Hitler’i, Mao’yu ve Peron’u popülist olarak görmesinin temel sebebi, bunların toplumsal tabanlarının benzer olması veya ideolojik söylemlerinin aynı olması değil; üç siyasal önderin de popüler adlandırmaları, basit bir farklılık düzlemi yerine antagonizma şeklinde sunmalarından dolayıdır⁴⁰⁷.

Post-Marksist dönemindeki kimliklerin söylemsel kurulduğuyla ilgili tezleri için bkz. Ernesto Laclau, “The Impossibility of Society”, **New Reflections on the Revolution of Our Time** (London: Verso, 1990): 89-92.

⁴⁰³ **age**, 213.

⁴⁰⁴ **age**, 187.

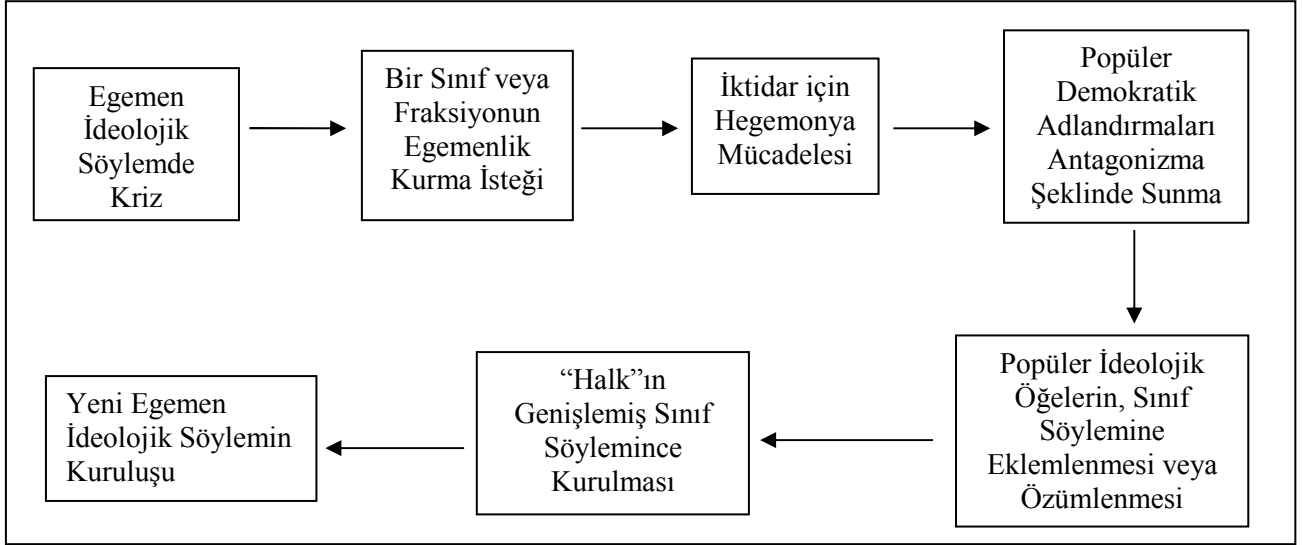
⁴⁰⁵ **age**, 188.

⁴⁰⁶ **age**, 189.

⁴⁰⁷ **age**.

Popülizm teorisinde öğelerin çeşitli ideolojik söylemlere eklenerek yeni egemen ideolojik söylemin oluşumunu şöyle bir tabloyla göstermek mümkündür:

Tablo 4. Laclau'nun Popülizm Teorisinde İktidarın Yeniden Kurulması

Herhangi bir tarihsel momentte, ekonomik, siyasal, etnik vb. bir kriz sonucu, popüler alandaki hegemonyası sarsılan egemen gücün ideolojik söylemi, toplumu bir arada tutma yeterliliğini kaybeder. Bu durum da modern sınıfların veya o sınıflara ait bir fraksiyonun egemenlik kurma mücadelesini başlatır. Bu mücadele bir hegemonya mücadelesidir; çünkü egemenlik kurmak isteyen sınıflar, popüler alandaki sınıfsal olmayan ideolojik öğeleri, kendi ideolojik söylemlerine eklemeleri için mücadele etmektedirler. Bu eklemleme sürecinde popüler adlandırmalar bir antagonizma şeklinde sunulur; çünkü varolan egemen sınıf ve onun ideolojik söylemine daha önceden eklemleme bu adlandırmaları, o söylemden kopararak kendi ideolojik söylemine katmanın tek yolu budur. Bu adımda iki farklı sınıf için iki ayrı yöntem söz konusudur. Egemen sınıf veya onun bir fraksiyonu için popüler adlandırmaları özümlemek esastır. Çünkü özümlemeyle popüler adlandırmalardaki çelişkiler egemen sınıf söyleminin içinde etkisizleştirilir⁴⁰⁸. Ezilen sınıflar için ise, bu adlandırmalar, ezilen sınıfın ideolojik söylemine eklenir. Bu eklemleme veya özümleme sürecinden sonra “halk” kurulmuş olur. Modern sınıfların popüler-demokratik mücadelede, eklemleme veya özümleme süreçlerinden sonra oluşturdukları kolektif özne “halk”tır. Yeni öznenin kurulmasıyla, hegemonya

⁴⁰⁸ Laclau hem popüler adlandırmaları bir antagonizma şeklinde sunup hem de bunların mevcut çelişkilerini egemen söylemin nasıl etkisizleştirdiğini ayrıntılandırmamaktadır. Sadece “yapay” antagonizma yaklaşımından popüler adlandırmaların içinin boşaltılarak sınıf söylemi içinde yapay bir antagonizmanın bir parçası haline getirildikleri düşünülebilir. Bu konuyla ilgili analizleri için bkz. *age*, 189-195.

mücadalesi sona erer ve egemen ideolojik söylem tekrardan kurulmuş olur. Laclau'nun popülizm teorisinde, egemen ideolojik söylemin kuruluşunu böyle özetlemek mümkündür.

Laclau burada, ideolojik öğelerin eklemlendiği sınıf ideolojisinden bahsederken, sınıf söylemi veya sınıfın ideolojik söylemi kavramını sık sık kullanmaktadır⁴⁰⁹. Söylemin burada kullanılma amacı, ideolojik öğelerin sınıf ideolojisine eklemlendikten sonra oluşan yapılanmayı açıklamak içindir. Laclau'nun ideolojik söylemi kullanmasının sebebi görelî bir birlik halinde eklemlenmiş, değişik tipte ideolojik öğelerin sınıfsal bir zeminde birleştiklerini göstermek içindir⁴¹⁰. Erken döneminde Laclau, sınıf mücadalesinin sınıfsal olmayan adlandırmaları üstbelirlediği tezine bağlıdır.

Görüldüğü gibi Laclau, erken döneminde hem Gramsci'nin hem de Althusser ideoloji ile yaklaşımlardan faydalanarak kendi kuramını oluşturmaktadır. Althusser'in adlandırma ve üstbelirleme analizleri popülizm teorisinde temel bir yer teşkil etmektedir. Aynı zamanda Gramsci'nin hegemonya ve kolektif özne yaklaşımlarını da kullanmaktadır.

Larrain'e göre Laclau'nun popüler adlandırmalar yaklaşımı, esas olarak Gramsci'nin kendiliğinden popüler gelenekler yaklaşımının yeniden yorumlanması olarak analiz edilmiştir⁴¹¹. Gramsci'deki popüler gelenekler yaklaşımında temel bir yer teşkil eden kamusal düşünüş (sens commun), toplumda yaygın olarak bulunan görüşlere karşılık gelmektedir. Bunlar, tarihsel-toplumsal düzeydeki mücadelelerin sonucunda oluşan, düzensiz ama kolektif bir inanca denk gelen düşüncelerdir. Bunların genel bir felsefeyle yani ideolojiyle bağlantısını kuran düzey ise siyasettir. Gramsci'nin yüksek dünya görüşü olarak adlandırdığı; insanın estetik, hukuk ve ekonomik faaliyetinde ve toplumsal yaşamın diğer bütün görüntülerinde bulunan ideoloji ile kamusal düşünüşün arasındaki ilişkiyi siyaset sağlamaktadır⁴¹². Laclau'nun yaklaşımında da benzer bir şekilde, sınıf siyasetinin popüler adlandırmaları kendi ideoloji söylemine eklemleyerek iktidara geldiği iddia edilmektedir⁴¹³.

Marksizm'deki sınıf ile siyaset arasındaki ilişki, Laclau'nun yeni yaklaşımıyla belirsizleşmektedir. Bu yaklaşım ile ideolojinin özerkliği ilan edilmiştir. Her ne

---

⁴⁰⁹ Bu kullanımla ilgili örnekler için bkz. **age**, 10, 118, 124, 127, 189, 210.

⁴¹⁰ **age**, 110.

⁴¹¹ Larrain, **Marxism and Ideology**, 119.

⁴¹² Gramsci'nin kamusal düşünüş, din, felsefe, praksis felsefesi ve kültür arasındaki ilişkilendirmeleri açıkladığı bölüm için bkz. Gramsci, **Selections From The Prison**, 321-343.

⁴¹³ Laclau, **İdeoloji ve Politika**, 110.

kadar Althusser'in analizlerine benzer bir şekilde, son kertede üretim ilişkilerinin belirleyiciliğinden söz edilse de analizlerin özünde, ideoloji ve siyasetin asıl olarak ekonomi dışı alanda gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Laclau'da ideolojinin, öznelere kuran ve üstyapı alanında oluşan bir kurucu söyleme dönüştüğü söylenebilir.

4.2. Mouffe'da Sınıf İndirgemeciliğinden Kurtulma

Chantal Mouffe, sınıf indirgemeci ve ekonomist yaklaşımı, Marksizm'den çıkarmak için, "Neo-Gramscist" bir çerçeve üzerinden analizlerini geliştirmiştir. Laclau ideolojiyle ilgili analizlerinde daha çok Althusser'in adlandırma ve üstbelirlenme yaklaşımlarından faydalanırken; Mouffe, Gramsci'nin hegemonya kuramını geliştirmeye yoğunlaşmıştır. Mouffe'a göre 1960'larda Marksist teoride belirleyici olan Althussercilik ise 1970'lerde de Gramsciliktir⁴¹⁴. Bu dönemdeki Stalinist, Troçkist, sosyal demokrat, Togliattici veya özgürlükçü Gramsci yorumlarıyla, kendi Gramsci yorumu arasına bir ayırım koyan Mouffe, hegemonya yaklaşımıyla Laclau ile benzer bir şekilde, sınıfsal olmayan toplumsal çelişki ve aktörlerin varlığına vurgu yapmaktadır. Bu vurgulamayla ekonomizmin ortadan kaldırılması amaçlanmakta, aynı zamanda tarihsel materyalizme bağlılık devam ettirilmek istenmektedir⁴¹⁵.

Mouffe'a göre, Gramsci öncesi Marksizm'in, ideoloji teorisinin yetersizliği ve buradaki ihmal edilmiş alanların varlığının en temel sebebi ekonomist anlayıştır. Ekonomist anlayışın bütün biçimleri, politika ve ideolojinin özerkliğini yanlış algılamaktadır. Düşünürün yanlış anlama olarak kastettiği şey, ekonomist anlayış tarafından, ideolojinin konumlanışındaki özgülüğün, altyapıdan tamamen özerkleşme olarak algılanmasıdır. Bu yanlış anlayış, iki belirsizliğin oluşmasına neden olmuştur: Bunlar, ekonominin kavramsal olarak belirsizliği ve ideoloji ile siyasetin ekonomiye bağlılığıyla ilgili belirsizliklerdir⁴¹⁶.

Mouffe'un analizinin başlangıç noktası da bu belirsizliklerin, Gramsci'ye kadar olan dönemdeki ele alınışlarını, genel bir çerçeve içerisinde toplamaktır⁴¹⁷. Düşünüre göre Marksizm'de üstyapının ele alınışı ekonomizm ve ideoloji ilişkisiyle yakından ilişkilidir. Mouffe öncelikle Marksizm'in içinde, ideolojinin ekonomist sorunsalıyla

⁴¹⁴ Mouffe, "Introduction: Gramsci today", 1.

⁴¹⁵ Mouffe, "Hegemony and Ideology", 199.

⁴¹⁶ *age*, 168.

⁴¹⁷ *age*, 172-178.

ilgili ve birbirine bağılı iki bakış açısı tespit etmektir. Bunlardan ilki üstyapı ile altyapının birbirine nedensel bir şekilde bağılı olduğunu kabul etmektedir. Bu nedensellik ilişkisinde, üstyapı altyapının mekanik bir yansımasıdır. Diğerisi ise üstyapıyı, üretim ilişkilerindeki öznelere konumlanması tarafından belirlenen bir alan olarak ifade etmektedir. Marksizm'deki ideoloji tartışmalarının şekillendiğı yer, bu iki bakış açısı arasında gerçekleşmiştir. Üstyapının basit bir yansıma olarak analiz edildiğı anlayışlarda, en saf ve klasik ekonomizm formuyla karşılaşılmaktadır⁴¹⁸. II. ve III. Enternasyonal'deki ideoloji ve üstyapı kavrayışı bu tür bir ekonomist anlayışın ürünüdür. İdeolojinin tali ve yansıma rolü bu kavrayışta katı bir biçimde korunmuştur. Mouffe'a göre Lukacs ve Korsch'un üstyapı ve ideoloji yorumlayışları bir özgünlüğü temsil etse de ekonomist anlayıştan kurtulamamıştır. Çünkü ideolojinin ikincil yönünü reddetmelerine rağmen, sınıf indirgemeci anlayıştan kurtulamamışlar, bu yüzden de ekonomizm anlayışını sürdürmüşlerdir.

Mouffe, sınır noktalarını belirlediğı çerçevede, üstyapıya basit bir yansıma rolü biçen II. Enternasyonal'deki konumlanışa, özel bir önem vermektedir. Çünkü ekonomizmin kaynaklandığı yer, Marx'ın kendi görüşleri değil; bu dönemdeki Marksistler'in Marx'ın düşüncesini yorumlayışlarıdır. Proleter devrimi bir kaçınılmazlık olarak gören, bu dönemdeki ana akım Marksistler, teorilerinin geçerliliğini, pozitivistten yoğun bir şekilde etkilenerek kanıtlamaya çalışmışlardır. Mouffe'a göre bu etkilenmenin en büyük sebebi, teoriyi salt ampirik kanıtlara katı bir bağlılık içinde açıklama çabalarıdır⁴¹⁹. Tarihsel materyalizmi sosyoloji metodolojisine indirgeyerek, praksis anlayışından koparmışlardır. Mouffe için tarihsel materyalizmin tarih ve politikayı ele alış şekli sadece ampirik verilerle değil, çelişki ve hareketi anlamaya çalışan bir yöntemle gerçekleşmektedir⁴²⁰.

II. Enternasyonalciler'in bakış açlarına göre kapitalist üretim ilişkilerindeki artan yoğunlaşma, aşırı üretim ve proleterleşme sonucu, proleter devrim kaçınılmaz hale gelecektir. Bu kaçınılmaz sürecin içerisinde, ideoloji basit bir yansımadan ibarettir. Proletaryanın niceliksel artışı ve ekonomik çelişkilerin şiddetlenmesi, doğal bir sonuç olarak sosyalist bilincin yaygınlaşmasına sebep olacaktır⁴²¹. Buradan anlaşıldığı gibi, Mouffe'a göre II. Enternasyonal'in ideolojiye bakışı, genel olarak

---

⁴¹⁸ age, 169.

⁴¹⁹ age, 173.

⁴²⁰ Mouffe, "Introduction: Gramsci today", 6.

⁴²¹ Mouffe, "Hegemony and Ideology", 173.

ekonomist bir perspektif üzerindedir. Bu dönemde Mouffe, iki istisnadan bahsetmektedir. Bunlardan ilki Bernstein'dır. Katı determinist bir Marksist anlayışı reddederek, kapitalizmin genel çöküşüyle ilgili yaklaşımları eleştirmesi, Bernstein'ı üstyapıların önemini kavramaya götürmüştür. Gelişmiş kapitalist ülkelerde üstyapıların önemli bir rol oynadığını söyleyen düşünür, sosyalist bilincin işçi sınıfının oluşmasında etkin rolünü vurgulamıştır. Fakat Mouffe'a göre Bernstein, katı determinizme getirdiği eleştiri ve yeni yaklaşımlara rağmen, II. Enternasyonal'in genel ekonomist çerçevesinden çıkmayı başaramamıştır⁴²².

İkinci istisna kişi ise Lenin'dir. Mouffe'a göre Lenin bu dönemde, 1917 Ekim Devrimi'nin tarihsel tecrübelerinin yardımıyla, ekonomist ve ideolojinin tali yönünü savunan ana akımın etkisini en güçlü bir şekilde sarsan kişidir. Beklenen Avrupa Devrimi'nin gerçekleşmemesi o dönemde Lenin'i, II. Enternasyonal'in determinist anlayışıyla hesaplaşmaya itmiştir. Bu hesaplaşma Lenin için, demokratik görevlerin sosyalist görevlerle sentezlenmesi gerektiği sonucunu doğurmuştur. Fakat Mouffe'a göre Lenin, ekonomizm ve determinizm sorununa, siyasal pratiğinde çözüm bulmasına rağmen sorunun kaynaklandığı kuramsal analizlerin üzerine eğilmemiştir. Bu tarz ele alışı da Lenin'in eski sorunsaldan tam olarak kopmasını engellemiştir⁴²³. Lenin'in o dönemde Avrupa komünist hareketindeki etkisinin fazlalığı sebebiyle Avrupa'daki Marksist entelektüeller de benzer bir şekilde ekonomizm sorununa yeterli derece de eğilmemişlerdir. Mouffe'a göre bu yoğun etki Batı Marksizmi'nde ideoloji konusunda Gramsci istisnası dışında, sınıf indirgemeci anlayıştan kurtularak oluşturulmuş bir ideoloji teorisinin oluşmasını engellemiştir⁴²⁴. İdeoloji teorisinin ihmal edilmiş alanları da, Marksizm'in hem teorik hem politik hareket olarak gelişimini engellemektedir⁴²⁵.

Mouffe'a göre, istisnai durumlara rağmen, II. Enternasyonal döneminde ekonomist anlayıştan kurtulamayan, Marksist yaklaşımlara ait indirgemeci ideoloji anlayışının üç ortak prensibi mevcuttur⁴²⁶:

“1) Bütün özneler sınıf özneleridir.

---

⁴²² **age**, 175.

⁴²³ **age**, 176.

⁴²⁴ Gramsci'nin özgün katkısını savunduğu yazısında Mouffe, bu katkının Avrupa Marksistleri arasında sadece Althusser tarafından geliştirildiğini belirtmiştir. Bu katkı ve gelişimlere rağmen Marksizm'in ekonomizmin “sinsi” formları tarafından tehdit altında olduğunu da eklemektedir. **age**, 198-199.

⁴²⁵ **age**, 168.

⁴²⁶ **age**, 189

- 2) Toplumsal sınıfların kendilerine ait paradigmatik ideolojileri vardır.
- 3) Bütün ideolojik unsurların zorunlu olarak sınıf aidiyetleri vardır”.

Mouffe’a göre Gramsci, ekonomist anlayışın politika ve ideolojinin tarihsel rolünü kavrayışındaki yetersizliğini, kapsamlı bir şekilde ortaya koymuş ilk düşünürdür. Düşünürün en önemli katkısı, indirgemeci olmayan bir ideoloji tanımlamasını geliştirmesidir. 1970’lerde gelişmekte olan “Avrupa Komünizmi” yaklaşımına analizleriyle önemli katkılar sunan Gramsci, sosyalizmin yeni algılanma biçiminin de temellerini atmıştır⁴²⁷. Bu yeni algılanma biçimi Gramsci’nin üstyapılar üzerindeki analizlerinden kaynaklanmaktadır.

İndirgemeci ideoloji sorunsalının üç ilkesiyle ilgili Gramsci’nin eleştirileri, Mouffe’un yeni yaklaşımının ana hatlarını göstermektedir. Mouffe, Gramsci’nin analizinde belirttiği gibi, hegemonya mücadelesi sonucu oluşan kolektif iradelerin, çeşitli sınıf ve kesimlerin kaynaşmasıyla özneleştiklerini iddia etmektedir⁴²⁸. Yani farklı toplumsal kesimler arasındaki ideolojik birlik, ana grubun kendi sınıf ideolojisini dayatmasıyla değil, farklı anlayışların bir ortak çerçevede kaynaşmasıyla oluşmaktadır. Dolayısıyla indirgemeciliğin ilk prensibi olan, bütün öznelere sınıfsallığından farklı olarak, içinde sınıfsallığı da barındıran ama sadece buna dayanmayan kolektif iradeler, siyasal öznelerdir.

Gramsci’nin hegemonya ile kastettiği şeyin, ittifak yapılan gruplar üzerinde politik, entelektüel ve moral liderlik olduğunu belirten Mouffe, bu yaklaşım ile ikinci ve üçüncü prensibin çeliştiğini söylemektedir. Çünkü sınıfa karşı sınıf anlayışıyla, ara kesimlerin ideolojik anlayışları toptan bir şekilde reddedilmektedir. Bu reddetme de rıza ve zorun özel bir bileşimini ifade eden hegemonyanın kurulmasını imkânsız hale getirmektedir⁴²⁹.

Hegemonya mücadelesi, iki sınıfa indirgenerek açıklanamaz veya sürdürülemez. Mouffe, bu anlayış çerçevesinde Laclau ile benzer bir şekilde, ekonomist ve determinist Marksizm’i yani “Kaba Marksizm”i eleştirmektedir. Nesnel koşullar subjektif koşulları mümkün hale getirir. Fakat “Kaba Marksist” algılayışta nesnel koşulların, subjektif şartlara ihtiyaç duymadan kaçınılmaz bir şekilde ilerlediği görüşü hâkimdir. Mouffe, bu yaklaşımla kendi arasına bir çizgi çekmek için Gramsci’nin üstyapı ve hegemonya yaklaşımından faydalanmaktadır. Nesnel

---

⁴²⁷ Mouffe, “Introduction: Gramsci today”, 15.

⁴²⁸ Mouffe, “Hegemony and Ideology”, 189.

⁴²⁹ **age**, 192.

koşulların kesin bir tarihsel belirleme özelliği varsa faşizm ve “New Deal” nasıl açıklanacaktır⁴³⁰. Dolayısıyla politik iradenin veya bu hegemonya mücadelesinin yokluğu, ezilenler açısından krizin, bir toplumsal devrimle sonuçlanmasını engelleyebilir. Mouffe bu yüzden, ekonomik, politik ve ideolojik kaynaşmayı analiz eden hegemonya kuramının, determinist ve ekonomist Marksist anlayışı değiştireceğine inanmaktadır. Mouffe’un deyimiyle Gramsci, II. Enternasyonal’in “bekle ve gör” anlayışının karşısına, basit bir yansıma olarak değil, bizzat toplumsal değişimin ana yürütücü görevini gerçekleştiren hegemonya mücadelesini getirmiştir⁴³¹.

Mouffe’a göre Gramsci’nin katkıları üç nedenden ötürü önemlidir⁴³²:

- “1) Gramsci, ideolojinin maddi doğasına, tüm sosyal oluşumlar için gerekli bir düzey olarak onun varoluşuna, pratiklerdeki ifadesine ve aygıtlardaki materyalizasyonuna vurgu yapan ilk kişiydi.
- 2) İdeolojinin “yanlış bilinç” tanımlamasından -yani üretim ilişkileri içindeki öznelerin bulunduğu konumlanış tarafından belirlenen gerçekliğin, çarpıtılmış temsilinden- radikal bir şekilde kopmuştur. Gramsci ideolojinin, özneleri üreten bir pratik olduğunu kestirmiştir.
- 3) Son olarak, düşünür aynı zamanda bütün ideolojik unsurları zorunlu olarak sınıfsal aidiyete dayandıran indirgemeciliğin genel prensibini sorgulamıştır”.

Mouffe başta belirttiği gibi, Stalinci, Troçkist veya sosyal demokrat Gramsci yorumlayışlarından farklı bir şekilde kendi Gramsci analizini geliştirmiştir. Kendi yorumunu daha önceki Gramsci yorumlarından ayıran en temel şey ise Gramsci’de ideolojinin özgül konumlanışını keşfetmesidir. Bir başka deyişle Mouffe, Gramsci’nin politika ve hegemonya kuramı üzerinden, kendi ideoloji yaklaşımını inşa etmektedir.

Althusser’in, Gramsci’nin düşüncelerini geliştirdiğini belirten Mouffe, Gramsci’de açık bir şekilde belirtilmeyen “özneyi adlandıran ideoloji” yaklaşımının, Althusser tarafından ortaya konduğunu söylemektedir⁴³³. Fakat tüm bu katkılara rağmen Mouffe’a göre, ekonomist anlayış halen Marksistler’de sürmektedir. Ekonomist ve

---

⁴³⁰ “New Deal”(Yeni Düzen) ABD ekonomisini 1929 ekonomik krizinden kurtarmak için, 1933 yılında başlatılan yeniden yapılanma programının adıdır. Program sadece ekonomik ilişkilerde değil tüm toplumsal alanlarda derin bir etki yaratmıştır. Programın Amerikan toplumsal hayatına etkileri için bkz. Robert S. McElvaine, **The Depression and New Deal – A History in Documents** (New York: Oxford University Press, 2003). Bu yüzden kapitalist krizin kaçınılmaz olarak toplumsal düzeni sosyalizme evrileceği görüşü geçersizdir. Mouffe, politik kolektif iradenin basit bir yansımadan öte belirleyiciliğini ve kapitalizmin krizinin, bu iradenin ezilen kesimler açısından başarısızlığa uğradığındaki sonuçlarını açıklamak için faşizm ve “New Deal” örneklerini kullanmaktadır. Mouffe, “Introduction: Gramsci today”, 11-12.

⁴³¹ Mouffe, “Hegemony and Ideology”, 200-201.

⁴³² **age**, 199.

⁴³³ Mouffe Althusser’in katkılarını önemsemekle birlikte, Althusser’in son kertede ekonominin belirleyiciliğini savunmasını ekonomist olarak nitelendirmiştir. **age**, 187-188, 200.

indirgemeci yaklaşımlara karşı, Foucault ve Derrida'nın çalışmalarını önemseyen düşünür, bu çalışmalarda toplum, iktidar ve politika alanındaki analizlerin Gramsci'nin açtığı yolu ilerleteceğini belirtmektedir⁴³⁴.

Mouffe'un metni 1979 yılında yayınlandığında, söylem-ideoloji tartışmaları mevcut olmakla birlikte, bu iki kavram arasında kesin bir karşıtlık kurulması için erken bir dönemdi. Laclau gibi Mouffe da hem ideolojiyi hem de söylemi birlikte kullanmakta bir sakınca görmemekteydi. Fakat Foucault ve Derrida gibi bugün söylem teorisinin en önemli temsilcilerinden sayılan post-yapısalcılar ile Mouffe'un kurduğu ilişki, tarihsel materyalizmin genel çerçevesinin dışına çıkıldığının en önemli kanıtlarından birisidir. Çünkü her iki düşünür de söylem teorilerini Marksizm'in ideoloji anlayışına karşıt bir şekilde kurmuşlardır⁴³⁵. Laclau'nun erken dönemindeki çalışmasında, söylem kavramı kullanılmakla beraber, post-yapısalcı yaklaşımdan faydalanılmamıştır. Laclau'da söylem daha çok ideolojik unsurların eklemlendiği sınıf ideolojisini ifade etmek için kullanılmaktadır. Mouffe ise yazısında esas olarak, ideolojinin ekonomist ve indirgemeci yanlarına karşı, düşünür olarak en önemli dayanak noktası belirlediği Gramsci'yi incelemiştir. Daha sonra Althusser'in adlandırma yaklaşımını önemli bir katkı olarak nitelendirmiştir. Sonuç bölümünde ise, detaylı olarak açıklamasa da Foucault ve Derrida'nın, Gramsci'nin yaklaşımlarıyla olan benzerliğine vurgu yapıp bu katkılarla gelişen yeni ideoloji ve politika anlayışının etkisinin gelecekte artacağını belirtmiştir⁴³⁶. Gramsci ile Foucault ve Derrida arasında bir bağlantı kurmaya çalışan Mouffe'un 1979 yılında her iki düşünürün de Marksist ideoloji kuramının yanlışlığını belirterek, söylem kuramını oluşturduğunu bilmemesi mümkün değildir⁴³⁷. Dolayısıyla Mouffe'un Gramsci-Althusser-Foucault-Derrida çizgisini, üstyapı, politika ve en önemlisi de ideoloji alanında, bir gelişim çizgisi olarak ifade etmesi, başta belirttiği tarihsel materyalizme bağlı kalarak bir ideoloji kuramı geliştirdiği iddiasını zayıflatmaktadır.

---

⁴³⁴ age, 201.

⁴³⁵ Foucault'nun neden Marksist ideoloji kavramının terk edilmesiyle ilgili görüşleri için bkz. Foucault, **Truth and Power**, 118; Derrida ve Foucault'nun Marksist düşünceyle kurduğu negatif ilişkilendirme ile ilgili analizlerle ilgili bkz. Madam Sarup, **Post-yapısalcılık ve Post-modernizm**, çev. Abdülbaki Güçlü, 2. bs. (Bilim ve Sanat Yayınları, 2004), 51-131.

⁴³⁶ Mouffe, "Hegemony and Ideology", 201.

⁴³⁷ Derrida, post yapısalcı yaklaşımlarını aktardığı üç kitabını –Yazıbilime Dair, Konuşma ve Görüngü, Yazı ve Ayrım- 1967 yılında yayınlamıştır. Aktaran Sarup, **Post-yapısalcılık ve Post-modernizm**, 51; Foucault'da söylem kuramını aktardığı eserlerini 1969 yılından itibaren yayınlamıştır. Künyedeki önsözde bilgi şudur: L'Archeologie du savoir first published 1969 by Editions Gallimard. Bilgi için bkz. Michel Foucault, **Archaeology of Knowledge** (London: Routledge, 2002).

4.3. Eleştiriler

Laclau ve Mouffe'un erken dönemdeki yaklaşımlarından kopup yeni kuramlarına geçişlerinin, 1985 yılında yazdıkları "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" eseriyle, keskin bir biçimde gerçekleşip gerçekleşmediği tartışmalı bir konudur. Çünkü erken dönemlerinde kurmaya çalıştıkları yeni anlayışı, Marksizm'e bir katkıdan çok, farklı bir paradigmaya geçişin ilk işareti olarak gören düşünürler de vardır. Bu düşünürlerden, genel olarak sınıfı geri plana iten tüm sosyalist anlayışları eleştiren Wood, Laclau ve Mouffe'un erken döneminde getirdiği yeni yaklaşımın, ideolojiyi sınıfsal ilişkilerden özerkleştirdiği, bu yönelimin de toplumsal gerçekliği tamamen ortadan kaldıran söylem anlayışına yol açtığı düşüncesindedir⁴³⁸. Larrain ise Wood'dan farklı olarak, düşünürlerin erken dönemini belli noktalarda eleştirmesine rağmen, bunu Althusserci bir perspektiften Marksizm'e özgün katkılar yapan bir dönem olarak değerlendirmektedir. Larrain'e göre Laclau ve Mouffe, erken dönemleri sonrasında bir düşünsel kırılma yaşayarak ideoloji ve sınıf arasındaki ilişkiyi tamamen koparmışlardır⁴³⁹. Torney ve Townshend'e göre ise, düşünürlerin erken dönemlerini Marksizm açısından "post" olmaktan çok "neo" bir dönem olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu dönemdeki "Avrupa Komünizmi" anlayışı, Althusser ve Poulantzas'ın yapısalcı teorileri ve Gramsci'nin hegemonya yaklaşımı, Laclau ve Mouffe'u işçi sınıfı dışındaki toplumsal güçlerin önemini ve yapısını kavramaya itmiştir. Bu kavrayış tarihsel materyalizme bağlı kalınarak yeni bir Marksist anlayışın oluşturulmasına zemin hazırlamıştır⁴⁴⁰.

4.3.1. Avrupa Komünizmi ile Etkileşim

Dönemin Avrupa'daki komünist partilerindeki değişimin Laclau ve Mouffe'un geliştirmeye çalıştığı kurama etkisinden bahsederek, "Avrupa Komünizmi" yaklaşımından söz etmek gerekmektedir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin etki alanından uzaklaşma, parlamenter mücadeleyi merkeze alma, yeni toplumsal hareketler ile bağ kurma, örgütlenme ve ittifak anlayışında değişikliğe gitme, demokrasi mücadelesinin öne çıkartılması gibi yeni yaklaşımlarla özetlenebilecek "Avrupa Komünizmi" yaklaşımı, dönemin güçlü komünist partileri olan İtalya,

---

⁴³⁸ Wood, **Sınıftan Kaçış**, 84.

⁴³⁹ Larrain, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, 121-122.

⁴⁴⁰ Torney, Townshend, **Key Thinkers**, 88-89.

Fransa ve İspanya komünist partileri tarafından çeşitli şekillerde benimsenmiştir.⁴⁴¹ İspanya Komünist Partisi genel sekreterliğini yapan Santiago Carillo, “Avrupa Komünizmi”ni şöyle tanımlamıştır⁴⁴²:

“Avrupa’nın gerçeklerini kavrama ve bunlara uyma isteğinden doğan ortak bir programa dayanmayan, Leninist devlet tezlerinden ayrılan ama sosyal demokrat olmayan bir akımdır”.

Laclau ve Mouffe’un “Avrupa Komünizmi” anlayışıyla ilişkileni mi tesadüfi bir dönemsel çakışma değildir. Avrupa Komünizmi’nde işçi sınıfı dışındaki öznelerle ittifak ile ilgili yaklaşımların, Laclau ve Mouffe’un popüler mücadele alanı ile ilgili tespitlerine zemin hazırladığı düşünülebilir. Wood’a göre Laclau, Avrupa Komünizmi yönelimini desteklemekte ve bu görüş doğrultusunda ideoloji yaklaşımına “yenilikler” getirmeye çalışmaktadır⁴⁴³:

“Daha önce gördüğümüz gibi, Avrokomünist bakış açısına göre ‘işçi sınıfı’ hareketinin baş görevi, ‘orta kesimler’ in gönüllerini ve kafalarını kazanmaktır. Bu savaşın ideolojik ve siyasal alanda yürütülmesi gerektiği için, halk ittifakları stratejisi, ideolojik mücadeleye özel bir ağırlık veriyor ve ideoloji sorununa çok özel bir kuramsal önemle eğiliyor. Laclau, “Faşizm ve İdeoloji” başlıklı makalesinde, sınıf ittifakları stratejisinin kuramsal gereklerini açık açık formüle ediyor: ‘Avrupa işçi sınıfının gitgide arttırdığı, yürüttüğü mücadelenin orta kesimler üzerinde ideolojik ve siyasal egemenlik kurma yarışı olduğunu gitgide daha iyi kavramak durumunda kaldığı günümüzde, Marksizm’in, güçlü bir ideolojik pratik kuramı geliştirmesi, her zamankinden daha çok gereklidir.’ Laclau bu görüşü doğrultusunda bu stratejik gereksinimleri karşılama amacını ön planda tutarak, Marksizm’in ideoloji kuramlarına önemli yenilikler sağlıyor”.

Torney ve Townshend’e göre, Laclau ve Mouffe’un erken dönemdeki görüşlerini, *Post-Marksist* olarak değil; *Neo-Marksist* olarak nitelendirmek daha doğrudur. Çünkü düşünürler hala Marksist çerçeveden hareket etmekte ve Avrupa Komünizmi’nin etkisi altındaki Britanya Komünist Partisi’nin görüşlerini onaylamaktadır⁴⁴⁴. Laclau ve Mouffe da erken dönemlerindeki düşünsel ve siyasal ortamı; entelektüel ve politik sol arasında güçlü bağların olduğu, entelektüel Marksistler’in güçlü olduğu ve Avrupa Komünizmi deneyiminin henüz sona ermediği bir süreç olarak tarif etmektedirler. Bu ortamın da erken dönemlerindeki

⁴⁴¹ “Avrupa Komünizmi”nin hangi koşullarda ortaya çıktığı, gelişimi, etkileri, yarattığı tartışmalarla ilgili bkz. Manuel Azcarate, “What is Eurocommunism?”, **Eurocommunism**, ed. G. R. Urban (New York: Universe Books, 1978), <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/it/eurocommunism.htm#azcarate> [18.08.2009]; “Fransa ve İtalya Komünist Partileri Deklerasyonu”, çev. Tarık Günersel, **Birikim**, C. 7, No: 40-41, (Haziran-Temmuz 1978): 53-55; Mandel, “Avrupa Komünizmi’nin”, çev. Aydın Pesen, **Birikim**, C. 7, No: 40-41, (Haziran-Temmuz 1978).

⁴⁴² Santiago Carillo, “Avrupa – Komünizmi ve Devlet, çev. Emine Uşaklıgil, **Birikim**, c. 7, no. 40-41 (Haziran-Temmuz 1978): 31.

⁴⁴³ Wood, **Sıftan Kaçış**, 78-79.

⁴⁴⁴ Torney, Townshend, **Key Thinkers**, 88.

gelişimlerine etki ettiğini belirtmektedirler⁴⁴⁵. Erken dönemlerinde, sosyalist stratejiyi değerlendiren bir makalelerinde, demokratik ve popüler mücadalenin kavranmasında, Avrupa Komünizmi'nin ekonomist yanlarına rağmen önemli bir siyasal girişim olduğundan bahsetmektedirler. Özellikle İtalyan Komünist Partisi'nin; yeni kitle partisi, işçi sınıfının ulusal görevleri ve ilerici demokrasi anlayışını onaylayan Laclau ve Mouffe, Fransız Komünist Partisi'nin tekelci kapitalizm görüşleri çerçevesinde geliştirdiği orta katmanlar belirlemesini ekonomizmin etkisinden kurtulamamış bir belirleme olarak açıklamaktadırlar⁴⁴⁶.

Savran, Avrupa Komünizmi projesinin Laclau ve Mouffe'a etkisini refah devletinden neoliberalizme geçiş çerçevesinde değerlendirmektedir⁴⁴⁷:

“Bati’da refah devleti döneminin kapanmasıyla birlikte, stratejisini esas olarak bu devletin sınıf doğasının değiştiği yanılmasıyla türeten Avro-komünizmin ayağının altındaki toprak sağdan da soldan da kaymaya başladı. Yine o dönemin “sol” Avro-komünistlerinden sayılabilecek Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe’un gelişme çizgileri farklı oldu. Onlar Gramsci’nin hegemonya anlayışının başka bir yönünü vurguluyor ve ‘sol’ Avro-komünizme katkılarını bu temele dayandırıyorlardı. Burada ön plana çıkarılan nokta, hegemonya kurmada ideolojik mücadelenin önemi ve ideolojilerin ‘sınıf dışı’ nitelikleriydi. Dolayısıyla, refah devletinin zayıflaması ve burjuvazinin yeni-liberal politikalarına yerini bırakması, Gramsci’ye dayalı bu tahlilin iflasına değil, tersine güçlenip serpilmesine yol açtı. Liberalizmin sol içindeki etkisinin en ilginç örneklerinden birini oluşturan bu ‘vaka’da, Laclau ve Mouffe’un ‘sol’ Avro-komünizmden sol liberalizme, hem de kesintisiz kopuşsuz bir biçimde geçiş serüvenlerini adım adım izlemek olanaklı”.

Avrupa Komünizmi'nin ömrü, bir siyasal proje olarak kısa sürmüştür. 1980’ler sonrasında kuram olarak etkisini kaybetmiştir⁴⁴⁸. Aynı dönemde, Laclau ve Mouffe da erken dönemlerindeki analizlerinde tarihsel materyalist kabulleri terk ederek, sosyalizm hedefinden uzaklaşmış bir demokrasi mücadelesi ve söylem teorisine yönelmişlerdir⁴⁴⁹.

4.3.2. Halk/İktidar Bloğu: Yapay “Antagonizma” Belirlemesi

Laclau popülizm teorisinde, popüler-demokratik mücadele alanındaki toplumsal aktörlerin halk ve iktidar bloğu olduğunu belirtmektedir. Buradaki antagonizma, sınıf antagonizmasından farklı olarak yapay bir antagonizmadır. Yapay olmasının sebebi,

⁴⁴⁵ Ernesto Laclau, “Politics, Polemics and Academics: An Interview by Paul Bowman”, **Parallax**, vol. 5, no. 2 (April 1999): 105.

⁴⁴⁶ Ernesto Laclau; Chantal Mouffe, “Socialist Strategy Where Next?”, **Marxism Today**, 25:1 (1981): 19-20, http://www.amielandmelburn.org.uk/collections/mt/pdf/81_01_17.pdf [15.08.2009].

⁴⁴⁷ Savran, **Özne-Yapı Gerilimi**, 174.

⁴⁴⁸ George Ross, “Avrupa Komünizmi”, çev. İrfan Cüre, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, ed. Tom Bottomore (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 52-53.

⁴⁴⁹ Laclau ve Mouffe’un yeni yönelimleriyle ilgili bkz. Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 231-295.

söylemsel olarak üretimiyle ilgilidir. Sınıf indirgemeciliğini aşmak için geliştirilen bu yaklaşıma çeşitli eleştiriler getirilmiştir.

Halk/iktidar ayrımını bir çelişki gibi sunan Laclau'nun, sınıf mücadelesi ve çelişkiyi birbirine karıştırdığını söyleyen Larrain, iktidar ile halk arasındaki etkileşimin bir çelişki olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir; çünkü çelişki, tanım olarak birbirine karşıt iki kutbu ifade etmektedir⁴⁵⁰. Bu karşıtlık hali, iki kutup arasındaki ilişkiyi sağlayarak, zıtlığa sahip kutupların kendilerini yeniden üretmesini sağlar. Yani çelişki yapısaldır, sonradan üretilen bir şey değildir. Halk/iktidar çatışması, *kurulan bir şey* olduğundan çelişki olarak ifade edilemez. Toplumdaki bütün çatışma ve mücadeleler, temel çelişki olan işçi sınıfı ve burjuvazinin çelişkisi tarafından belirlenirler. Ama toplumdaki bütün mücadele ve çatışmaların, bu çelişkinin doğrudan ifadesi olduğu anlamına gelmez⁴⁵¹. Dolayısıyla Laclau'nun halk/iktidar bloğu ayrımı ancak sınıf mücadelesinin belli bir anında oluşabilir, fakat bunu temel çelişki olan işçi-burjuva çelişkisiyle niteliksel olarak eşitlemek yanlıştır. Larrain'e göre, toplumdaki ırk, mezhep, kadın-erkek gibi çatışmalar, temel çelişkinin doğrudan göstergesi olmasa da bunlar temel çelişkinin etkisinden bağımsız olarak var olamazlar⁴⁵².

Wood, Laclau'nun yaptığı halk/sınıf ayrımında, sınıfın kuramsal varlığını koruduğunu, fakat tarihsel önemini yitirdiğini belirtmektedir. Wood'a göre, halk kuramsallaştırması sonucunda ideoloji, sınıfsal ilişkilerden özerkleştirilerek analiz edilmekte, böylece de üretim ilişkileri ve sermaye/emek karşıtlığı Marksist paradigmadan uzaklaştırılmaktadır:

“Poulantzas'ın tersine, Laclau, ‘yeni küçük burjuvazi’nin, işçi sınıfının bir parçası olduğunu kabul ediyor; üretim ilişkileri bakımından bu grupların nesnel sınıfsal durumu ne olursa olsun, onların konumunun belirlenmesinde bu durumun ikinci derecede etkili olduğunu saptayıp devam ediyor. Onlar açısından, ‘egemen blok’la olan birincil ‘çelişki’, sınıf çelişkisi değildir. Bu gruplar söz konusu olunca, önemli çelişkiler, ‘başat durumdaki üretim ilişkileri düzeyinde değil, siyasal ve ideolojik düzeyde ortaya çıkar...’ Başka bir deyişle, ‘onların halk olarak taşıdıkları kimlik, sınıf olarak taşıdıkları kimlikten çok daha önemli bir rol oynar’⁴⁵³.

“Bu, Marksist sınıf ve sınıf mücadelesi anlayışında açıkça önemli bir yeniliği temsil ediyor. Ama belirtmek gerekir ki, Marksist kuramı ‘orta kesimler’e uyacak şekilde gözden geçirmeye yönelik bu üç girişim –FKP’nin ücretli sınıfsız ara katmanlar kuramı, Poulantzas’ın yeni küçük burjuvazi kuramı ve Laclau’nun sınıfsal çelişkileri ideolojik bölünmelerle saf dışı etmesi- aile içindeki bir tartışmadır; yani halk ittifakı stratejisini ve bu stratejinin dayandığı ‘iktidar bloğuna karşı halk’ ikiliğini en iyi destekleyen sınıf kuramının hangisi olduğu konusundaki bir tartışmadır. **Her üç girişim de üretim ve sömürü ilişkileri ile sermaye ve emek arasındaki,**

⁴⁵⁰ Larrain, *Marxism and Ideology*, 166-167.

⁴⁵¹ Larrain, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, 110-111.

⁴⁵² *age*, 167.

⁴⁵³ Wood, *Sınıftan Kaçış*, 79-80.

Marksist kuram ve pratiğin merkezinden şöyle ya da böyle uzaklaştırmaya dayanmaktadır; şu farkla ki, Laclau, bu konuda Poulantzas'ın çok ilerisine geçiyor⁴⁵⁴.

Wood'un analizlerinden hareketle Laclau'nun, halk/iktidar bloğu yaklaşımıyla, çelişki ve çıkarların söylemsel olarak üretildiği görüşüne zemin hazırladığı söylenebilir. Mouffe'un da benzer bir şekilde hegemonik mücadele sonucu üretilen öznelere vurgusu, sınıfsal antagonizmaların ve çıkarların önemini geri plana atmaktadır. Toplumdaki birey veya sınıfların, siyasi-ideolojik çelişkileri ile sosyo-ekonomik yapıdaki konumlanışları arasındaki bağı zayıflatan bu anlayış; her toplumsal ögeyi, hegemonya mücadelesi içinde üretilen kimliklerle ilişkilendirmektedir.

4.3.3. İdeolojinin Eklemlenme ve İçerik Yönünden Belirsizliği

Laclau ve Mouffe, "sınıfsal olmayan ideoloji"leri ortaya koyarken, bunların sınıfsal niteliklerini sınıfların ideolojik söylemlerine eklemlenerek kazandığını belirtmektedir. Fakat burada üzerine eğilmedikleri durum, bu eklemlenmenin nasıl gerçekleştiğidir. Mouzelis için, "Erken Dönem Laclau"nun sınıf ve popüler adlandırmalar ayrımı Marksist gelenek için önemli bir katkıdır; fakat Laclau'nun, halk/iktidar bloğu ve sınıfsal çelişkileri, yapısal çelişkiler olarak kabul etmesine rağmen, bunların ne tür bir politik düzenleyici süreçlerden geçerek birbirine eklemlendikleri veya özüksendiklerini açıklamamasını, önemli bir eksiklik olarak görmektedir⁴⁵⁵. Mouzelis'e göre eğer Laclau, popüler adlandırmaları, toplumsal formasyonun bütün alanlarına etki eden bir ilişki ağı olarak görüyorsa; bu adlandırmaların genel ideolojik söylemle birleşmesini sağlayan karmaşık politik-organizasyonel süreçlerin nasıl gerçekleştiğini açıklamaları gerekmektedir.⁴⁵⁶ Fakat Laclau, eklemlenmeyi özgül olarak ortaya koyarken, ideolojilerin eklemlenmesini doğal bir süreç gibi gösterip bunların işleyişi hakkında ayrıntılı bir analiz geliştirmemiştir.

Wood'a göre ise eklemlenmenin kendisi de problemlidir; çünkü sınıf mücadelesinin ağırlık merkezi buraya kaydırılmıştır. Sınıf mücadelesi, sınıf dışı ideolojik öğelerin eklemlenme yarışına indirgenmiştir⁴⁵⁷:

---

⁴⁵⁴ Vurgu bana aittir. **age**, 80.

⁴⁵⁵ Nicos Mouzelis, "Ideology and Class Politics a Critique of Ernesto Laclau", **New Left Review**, vol. I/112 (November-December 1978): 50-52.

⁴⁵⁶ **age**, 51.

⁴⁵⁷ Wood, **Sınıftan Kaçış**, 81-82.

“Laclau, bu öznelerin var olabileceği konusunda bize bazı ipuçları veriyor. Sınıf mücadelesinin ağırlık merkezini, özerk ideolojik ‘gensorular’ın ‘eklemlenmesi’ne ve ‘ayrılması’na kaydırarak, sınıf mücadelesinin, büyük ölçüde, ‘özerk’ bir fikir jimnastiği gibi görünmesine neden oluyor; bu mücadelede, her sınıfın ‘özerk’ entelektüel sözcüleri, sınıfaşırı ideolojik öğeler üzerinde halat çekme yarışı gibi bir yarışa girişiyorlar, hangi sınıfın entelektüelleri, bu öğeleri, kendi çıkarları doğrultusunda en inandırıcı şekilde tanımlamayı başarır, zafer o sınıfın oluyor”.

“Sınıfsal olmayan ideoloji” tanımlamasındaki bir diğer problem, bu ideolojilerin eklemlemeden önceki anlamsal özleri ve bunların nasıl ortaya çıktıklarıdır. Larrain’e göre Laclau, ideolojilerde sınıf indirgemeciliğine karşı çıkararak; liberalizmin burjuva ideolojisi, Marksizm’in proleter ideoloji ve militarizmin feodal ideoloji olmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Larrain Laclau’nun, burada indirgemecilikten kaçınmak için, ideolojinin formu ile özünün farklılığını ortaya koyduğunu belirtmektedir⁴⁵⁸. Larrain’e göre Laclau’da ideolojinin formu, sınıf karakterini vermektedir; fakat özü belirsizdir. İdeolojinin özünü, eklemlelenebilirlik özelliği olarak ortaya koysak bile; bir ideolojiyi diğer ideolojiden ayıran şeyi bize göstermez. Çünkü bir ideoloji kendine ait olan özü çerçevesinde ancak diğer ideolojilerden ayırt edilebilir.

Örneğin milliyetçilik ve demokrasinin eklemlelenebilirlik özüne sahip olması, bu iki ideoloji arasındaki içerik farklılığını ortaya koymamaktadır. Bu yüzden eğer sınıfsal özün bulunmadığı iddia ediliyorsa, ideolojilerin ayırım noktalarını ne belirlediği açıklanmak zorundadır. Larrain, Laclau’nun aksine, bu tarz ideolojik öğelerin hepsinin sınıfsal olduğunu, bunların geçerlilik ve fonksiyonlarının, sınıfsal nitelik tarafından çerçeveslendirildiğini belirtmektedir⁴⁵⁹. Örneğin liberalizmi ele alırsak; Avrupa burjuvazisi ve Latin Amerika toprak sahiplerinin, her ikisinin de liberalizmi kullanması Larrain’e göre, ideolojilerin sınıfsal özü olmadığı anlamına gelmez. Çünkü liberalizmin, her iki sınıf tarafından kullanılma şekli farklıdır. Latin Amerika’nın, yarı feodal ama ihracatçı sınıfının kullandığı liberalizm ile burjuva liberal anlayış arasında farklılıklar vardır: Avrupa’da burjuva ideolojisi olarak ortaya çıkan liberalizmin, Latin Amerika’daki kullanım şekli ilk orijinal halinden farklıdır; fakat bu farklılığı veren, yine bir başka sınıfın çıkarlarıdır⁴⁶⁰. Burada bir eklemlemeden söz edilse bile, ideolojinin sınıfsal özelliği üzerinden bir eklemlemeden de bahsedilebilir. Mouzelis de benzer bir biçimde, sosyo-politik

⁴⁵⁸ Larrain, **Marxism and Ideology**, 201.

⁴⁵⁹ **age**.

⁴⁶⁰ **age**, 202.

bağlamın dışına çıkılarak yapılan bir ideoloji analizinin, açıklayıcılığını yitireceğini söylemektedir⁴⁶¹.

İdeoloji, sosyo-politik bağlamdan çıkarılarak analiz edilmek isteniyorsa; ideolojinin nasıl oluştuğuyla ilgili alternatif bir açıklama yapılması gerekmektedir. Örneklersek eğer, milliyetçilik sınıfsal bir öze sahip değilse, onu diğer ideolojilerden ayıran özellikler nasıl oluşmuştur. Laclau bu tarz sınıfsal olmayan ideolojilerin özelde değil ama genel olarak; üretim ilişkilerine bağlı olmayan siyasal, dini, hukuki vb. çelişkilerin yarattığı mücadelelerle oluştuğunu belirtmektedir⁴⁶². Fakat bu çelişkilerin yarattığı mücadelelerin, nasıl bir düzlemde meydana gelerek sınıfsal olmayan ideolojileri ortaya çıkarttığını, detaylı bir şekilde açıklamamaktadır.

Laclau ve Mouffe, sınıfsal indirgemecilikten kurtulmak için toplumsal formasyonda, özü ve geçmişi belirsiz bir ideolojik öğeler topluluğunun varlığını kabul etmişlerdir. Bu tür öğeler ancak sınıfsal söylemlere eklenilerek hegemonya mücadelesinin bir parçası olabilmektedir. Laclau ve Mouffe'un analizlerinde, sınıfsal olmayan ideolojik öğelerin, toplumsal formasyonda “yüzer-gezer” biçimde eklenmeyi beklemesi ve bu durumdaki ideolojik öğeleri, kendine en iyi eklemleyebilen sınıfsal ideolojik söylemlerin başarılı olduğu bir toplumsal sistem ortaya konmaktadır. Egemen sınıfın bir fraksiyonu, bu popüler ideolojileri etkisizleştirip kendi sınıfsal söylemine eklemeler veya özümserse, sömürü ilişkileri yeniden ama farklı siyasal yapılanmalarla üretilmektedir. Eğer ezilen sınıf bu tarz ideolojileri kendi sınıfsal söylemine eklemleyebilir ise yeni bir toplumsal düzen kurulabilmektedir. Yani sınıf indirgemeciliğinden kurtulma hedefi, toplumsal ilişkilerin işleyişini ve gelişimini, tamamen ideolojik söylem sahibi sınıfsal öznelerin hegemonya mücadelesine indirgeyerek, başka bir indirgemeciliğin önünü açmaktadır: “İdeolojik Söylem İndirgemeciliği”.

Laclau ve Mouffe, erken dönemlerindeki yeni yaklaşımlarıyla, ideolojik söylem sahibi siyasal öznelerin, hegemonya mücadelesiyle oluşturduğu toplumsal kimlikleri öne çıkarmışlardır. Bu da toplumsal gerçekliğin belirsizleştiği, siyasal alanın ekonomik alan ile olan ilişkisinin zayıfladığı ve sınıfsal temelin sadece eklemleyici ilkede oluşan bir yan unsura dönüştürüldüğü yeni bir anlayışın oluşmasını sağlamıştır. Bu anlayışın sonucunda, düşünürlerin bağlı kalmaya çalıştıkları tarihsel

---

⁴⁶¹ Mouzelis, “Ideology and Class”, 50-52.

⁴⁶² Laclau, **İdeoloji ve Politika**, 180-181.

materyalist kuram ile aralarındaki bağ zayıflamış; ideoloji kavramını tamamen terk edip söylem yaklaşımına geçiş yapacakları alana teorik zemin hazırlanmıştır.

Laclau ve Mouffe erken dönemlerinde, Marksizm'deki ideoloji kavramına getirdikleri yeni yaklaşımlarla sınıf indirgemeci ve ekonomist konumlanışı eleştirerek, toplumsal ilişkilerin çeşitli alanlarında verilen, hegemonya mücadelesi anlayışına kaymışlardır. Hegemonya mücadelesinin de zorunlu olarak, adlandırılmış özneler ve birbirine eklenen sınıfsal ve sınıfsal olmayan ideolojik öğelerle beraber geliştiğini ifade etmişlerdir. Marksizm'de, değiştirmeyi amaçladıkları ekonomist anlayışlara getirdikleri alternatifleri, tarihsel materyalist paradigmayla uzlaşmaz bir çelişki olmasının aksine bir katkı olarak değerlendirmektedirler. Fakat altı sene sonra birlikte yazdıkları "*Hegemonya ve Sosyalist Strateji*" adlı eserlerinde bu görüşlerinden tamamen vazgeçeceklerdir. Bu eserlerinde, tarihsel materyalizm ile olan ilişkileri sona ermiş ve ideoloji yerine tamamen söylem kavramının kullanılması gerekliliği vurgusu öne çıkmıştır. Zizek'in deyimleriyle, erken dönemlerinde ideoloji kavramını "*enflasyonist bir biçimde kullandıktan*" sonra bu kavramı tamamen terk eden düşünürler, çalışmalarını bambaşka bir kuram üzerinden devam ettirmeye başlamışlardır⁴⁶³. Yeni kuramlarının ismi kendi deyimleriyle Post-Marksizm'dir⁴⁶⁴.

---

⁴⁶³ Slavoj Zizek, **Kırılğan Temas**, çev. Tuncay Birkan, 2. bs. (İstanbul: Metis Yayınları, 2006), 55-56.

⁴⁶⁴ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 29.

5. POST MARKSİZM'DE SÖYLEM ALANINA GEÇİŞ

Erken dönemlerinde, Marksizm'in ekonomist ve indirgemeci yanlarına çözüm bulmak iddiasıyla kuramlarını geliştiren Laclau ve Mouffe, 1985 yılında yazdıkları "*Hegemonya ve Sosyalist Strateji – Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*" adlı eserlerinde erken dönemdeki görüşlerinden köklü bir kopuş sergileyerek yeni bir paradigmaya kendi deyimleriyle Post-Marksist bir zemine geçiş yapmışlardır. Yeni paradigmanın kalkış noktası Marksizm'in krizidir. Marksizm'de ekonomist, indirgemeci ve determinist yaklaşımların yapısal olarak bulunduğunu belirten düşünürler, bu yaklaşımların Marksizm'in toplumu açıklayıcı gücünü azalttığını belirtmişlerdir. Düşünürlere göre, bu krizin çözümü için Marksizm'in kendi teorik varsayımları yeterli değildir. Hatta Marksizm'in kuramsal çerçevesinin tamamen değiştirilmesi gerekmektedir⁴⁶⁵.

Marksizm'in teorik ön kabullerinin eleştirel analizinin ve yapıbozumunun yanında, kendi kuramsal çerçevelerini kurmak için başvurdukları, Gramsci'nin hegemonya analizleridir. Düşünürler açısından Gramsci'nin hegemonya kuramı her ne kadar özcü ve sınıfçı nitelikler içerse de Post-Marksizm'in analiz ve belirlemelerine temel bir katkı sunmaktadır⁴⁶⁶. Kuramsal çerçevelerini kurarken, indirgemeci ve ekonomist unsurlardan kurtulmak için faydalandıkları teorik arka plan ise, post-yapısalcılığın – Foucault, Derrida ve Lacan'ın görüşleri çerçevesinde- söylem kuramı, geç dönem Wittgenstein'in dil ve eylemi bir bütün olarak analiz ettiği kuramsal çerçeve ve Saussure'ün geliştirdiği göstergebilim analizleridir⁴⁶⁷. Bu teorik arka plan ve

---

⁴⁶⁵ Kitaplarının birinci bölümü Marksizm'in yapısal anlamdaki krizini ortaya çıkarmak için, kendi deyimleriyle bu düşünsel yapının tarihini yapıbozumuna uğratmaktadır. Laclau; Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 31-86; Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, **Hegemonya&Socialist Strategy Towards a Radical Democratic Politics**, 6. bs. (London: Verso, 1996), 7-46.

⁴⁶⁶ **age**, 10.

⁴⁶⁷ Foucault'nun söylemi ve söylemseli ele aldığı çalışmaları için bkz. Michel Foucault, **Ders Özetleri**, çev. Selahattin Hilav, 6. bs. (İstanbul: Yapıkredi Yayınları, 2003); Michel Foucault, **Power/Knowledge selected Interviews&Other Writings 1972-1977**, ed. Colin Gordon, (New York: Pantheon Books, 1980); Michel Foucault, **Bilginin Arkeolojisi**, çev. Veli Urhan, 3. bs. (İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999); Derrida'nın yapıbozum ve 'fark' kavramını ele aldığı çalışma için bkz. Jacques Derrida, **Of Grammatology**, trans. Gayatri Chakravorty Spivak, 3. bs. (Maryland: The John Hopkins University Press, 1997); Jacques Derrida, "Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences", **Writing and Difference**, çev. Alan Bass (Chicago: The University of Chicago Press, 1978): 278-293; Saussure'un göstergebilim kuramı için bkz. Ferdinand de Saussure, **Genel**

Marksizm’de bulunduğunu iddia ettikleri aşamacılık, özcülük, gerekircilik, ekonomizm ve indirgemecilik gibi özelliklerden kesin bir kopuş yaşayarak bunlara karşı oluşturdukları olumsuzluk, kısmi bütünlük, söylem ve hegemonya gibi yeni yaklaşımlar, Post-Marksizm’in kuramsal olarak ana hatlarını oluşturmaktadır.

Laclau ve Mouffe’un kendi kuramlarını oluşturmalarında, erken dönemlerinden itibaren yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmeler de çeşitli biçimlerde etkili olmuştur. 1960’larda gelişen “yeni toplumsal hareketler” ve mevcut sosyalist deneyimlerin çözülüş süreci, düşünürlerin deyimiyle sol düşüncenin yenilenmesini sağlayacak “*iki toplumsal pratiği*” oluşturmaktadır⁴⁶⁸. Post-Marksist Torfing de söylem kuramını analiz ederken benzer bir şekilde; 1968 hareketlerini, refah devletinin krizini ve komünizmin çöküşünü, bu kuramın doğuşuna, gelişimine ve yayılmasına etki eden toplumsal gelişmeler olarak değerlendirmiştir⁴⁶⁹.

Yeni toplumsal hareketler olarak kastedilen, özellikle Avrupa’da 1968 hareketiyle gelişen ulusal, etnik, ırkçılık karşıtı, cinsel ve çevreci hareketlerdir. Laclau ve Mouffe, bu hareketlerin sınıfsal analizlerle açıklanamayacağını düşünmektedir. Düşünürler bu hareketlerin sol siyaset içinde yer alabilmelerini, sınıfsal olmayan bir hegemonik özne tarafından eklemlenmelerine bağlamaktadırlar. Mevcut sosyalist deneyimlerin başarısızlığı ise düşünürlere göre doğrudan Marksizm’in kuramsal açmazlarıyla ilgilidir. Foucault’nun, ideoloji anlayışını, “mutlaka bir gerçeklik veya doğruluğu veri olarak alması görüşünü” eleştirisinden hareketle, erken dönemlerinde sıkça kullandıkları ideoloji kavramını terk edip söylem kavramına ve analizine geçiş yapmışlardır⁴⁷⁰. Düşünürler için toplumsal, artık verili olanı değil, siyasal hegemonik mücadele içinde söylemsel bir şekilde ve kısmi olarak kurulan bir bütünlüğü ifade etmektedir⁴⁷¹. Dolayısıyla Marksizm’deki toplumsal gerçeklik, sınıflar, üretim ilişkileri gibi kavramsallaştırmalar Post-Marksist paradigmada önemlerini yitirmiştir. Laclau ve Mouffe erken dönemlerinin aksine, işçi sınıfına ontolojik bir ayrıcalık

---

Dilbilim Dersleri, çev. Berke Vardar (İstanbul: Multilingual Yayınları, 2001); Bu düşünürlerin Laclau ve Mouffe’un analizlerine yaptığı katkılarla ilgili analizler için bkz. David Howarth, **Discourse** (Buckingham: Open University Press, 2000); Jacob Torfing, **New Theories of Discourse Laclau, Mouffe and Zizek** (Oxford: Blackwell Publishers, 1999), 1-135.

⁴⁶⁸ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 25.

⁴⁶⁹ Torfing, **New Theories of Discourse**, 6.

⁴⁷⁰ Foucault’nun, ideolojinin mutlaka bir gerçekliğe atıfta bulunan bir kavram olduğu için terk edilmesi gerektiği görüşü, söylem teorilerinin gelişiminde önemli bir referans noktasıdır. Foucault, **Power/ Knowledge**, 36.

⁴⁷¹ Ernesto Laclau, **New Reflections on the Revolution of Our Time** (London: Verso, 1990), 89-92.

verme yerine, bu sınıfı “yeni toplumsal hareketler”in bir parçası olarak görmektedirler.

Laclau, kendi kuramlarının gelişme döneminde soldaki siyasal ufuk krizinin önemine de dikkat çekmektedir. Düşünürüne göre, 1970’lerden itibaren neoliberal düşünce çerçevesinde gelişen sağ düşünce, solun iki ufuğu olan, refah devleti ve komünizmin gerilemesine bir çözüm bulunamadığından gelişmiştir⁴⁷². Sağın hegemonyasının başarısı, solun bu iki toplumsal ufuğun yerine yeni bir ufuk kuramamasından kaynaklanmaktadır. Solun rönesansı için yeni bir toplumsal ufuğun oluşturulması zorunludur⁴⁷³. Yeni ufuk, düşünürlerin söylem ve hegemonya kuramları çerçevesinde geliştirdikleri “*Radikal Demokrasi*” projesidir. Laclau ve Mouffe’a göre radikal demokrasi projesi, solun, toplumsalın içerisinde oluşan tüm bölüşüm ve tanıma meseleleriyle ilgili talepleri herhangi bir hiyerarşik sıralamaya sokmadan gerçekleştirilmesine olanak sağlayan tek projedir. Post-Marksist bakış açısına göre solun “eskimiş” iki ufuğu, toplumdaki tüm talepleri bir ekonomik çerçeveye indirgeyerek çözmek isteyen bir anlayış tarafından oluşturulduğundan, çağın yeni ihtiyaçlarına cevap verememektedir⁴⁷⁴.

Post-Marksizm’e eleştirel olarak yaklaşan iki düşünür, Petras ve Wood ise bu düşünsel akımın ortaya çıkışını farklı bakış açılarından da olsa dönemin şartlarına bağlamaktadır. Petras’a göre genel anlamda Post-Marksist teorinin gelişimi, 1970’lerden itibaren işçi sınıfı hareketinin gerilemesi ve neo-liberalizmin hâkimiyetini güçlendirmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Solun boş bıraktığı alanlarda bulunan siyasi aydınlar, sendikaların politize olmuş kesimleri, kentsel ve kırsal toplumsal hareketler gibi kesimler arasında Post Marksizm’in gelişmesi tesadüfi değildir. Geçmişte büyük ölçüde sosyal demokrasinin etkili olduğu bu alanlarda, neo-liberalizme geçiş dönemiyle birlikte bir boşluk oluşmuştur. Bu boşluk Post-Marksistlerin teorik girişimleriyle doldurulmaya çalışılmaktadır⁴⁷⁵. Wood ise Petras’ın aksine bu gelişimin toplumsal zeminini, işçi sınıfının gerilemesine değil; 1968’lerde gelişen yeni toplumsal hareketlerin siyasal pratiklerinden olan Avrupa

---

⁴⁷² Ernesto Laclau, “Structure, History and The Political”, **Contingency, Hegemony, Universality**, ed. Ernesto Laclau and Chantal Mouffe (London: Verso, 2000): 211.

⁴⁷³ **age.**

⁴⁷⁴ Ufuk kavramı (*horizon*) erişilmeyen bir evrensel ifade etmek için düşünürler tarafından kullanılmaktadır. Düşünürüne göre her toplumsal mücadele, hegemonya mücadelesinde bir ufuk çerçevesinde hegemonik öznelerini adlandırır. **age**, 210-212

⁴⁷⁵ James Petras, **A Marxist critique of post-Marxists**, 11.18.1997, The James Petras Website, <http://lahaine.org/petras/articulo.php?p=79&more=1&c=1> [20.08.2009].

Komünizmi ve Maoizm'in etkinliğine bağlamaktadır. Wood için bu tür akımların Avrupa'daki teorisyenliğini yapan, Althusser ve Poulantzas'tan Laclau'ya uzanan çizgi Post-Marksizm'in teorik arka planını vermektedir⁴⁷⁶. Aynı zamanda İngiltere ve Amerika'da gelişen yeni sağın gelişiminin, sınıf dışı analizler çerçevesinde yanlış yorumlanmasının da bu düşünce akımının oluşumunda katkısı olmuştur⁴⁷⁷.

Laclau ve Mouffe ise kendi kuramsal görüşlerini oluşturdukları dönemi ikiye ayırmaktadırlar. İlk dönemlerini, entelektüel ve politik sol arasında bir bağın olduğu, Avrupa'daki komünist partiler arasında Avrupa Komünizmi anlayışının geliştiği, entelektüel Marksistlerin yoğun olduğu bir dönem olarak belirtmektedirler. İkinci dönemlerini ise komünizmin çöküşü sonrasına denk gelen, Avrupa Komünizmi anlayışının sona erdiği, politik ve entelektüel sol arasındaki bağın koptuğu, Marksizm'e ilginin azaldığı bir dönem olarak tarif etmektedirler⁴⁷⁸.

Şunu belirtmek gerekir ki; Post-Marksizm'in kuramsal ve siyasal arka planı, önemli ölçüde Marksizm'e dayanmaktadır. Bu durumun Laclau ve Mouffe açısından en temel iki özelliği, kendi düşünsel geçmişlerinin Marksizm ile bağlantılı olması ve bu geçmişin üzerinden yeni bir kuram inşa etmeye çalışmalarıdır. Düşünürler, Marksizm ile bağlarını kendi deyimleriyle, Marksizm'i yapı bozumuna tabi tutarak kopartmışlardır⁴⁷⁹. Fakat bu kopuşa rağmen, özcü ve indirgemeci anlayıştan kurtulamadıklarını söyledikleri Gramsci ve Althusser'in bazı belirlemelerini kendi analizlerinde kullanmışlardır. Gramsci'nin hegemonya, Althusser'in ise adlandırma ve üst-belirleme yaklaşımları erken dönemleri de dâhil olmak üzere düşünürlerin paradigmasında temel bir yer teşkil etmektedir. Dolayısıyla düşünürlerin geliştirdikleri Post-Marksizm'in, Marksizm dışı veya onu aşan bir model olup olmadığını anlamak için, Marksizm ile kurduğu ilişkinin biçimini kavramak gerekmektedir.

Laclau ve Mouffe, solun siyasal ve kuramsal krizine bir cevap olabilmek için hegemonya ve söylem kuramı çerçevesinde geliştirdikleri "radikal demokrasi" projesini ve "popülizm" teorisini ortaya koymaktadırlar. Özcü ve ekonomist olarak

---

⁴⁷⁶ Wood, **Sınıftan Kaçış**, 27-29.

⁴⁷⁷ **age**, 29.

⁴⁷⁸ Röportajın yapıldığı tarih 1999 yılıdır. Laclau, "Politics, Polemics", 105.

⁴⁷⁹ Yapıbozum, incelediği yapıyı önce bozup yani temel dayanak noktaları ve ikilikleri ortaya çıkartılıp sonra tekrar inşa edilmesi anlamında kullanılmaktadır. Laclau ve Mouffe'a göre, yapıbozumuna uğratılan Marksizm, ekonomist ve indirgemeci yanları ayıklanarak, daha geniş bir özgürleşimci söylemin içerisine yerleştirilir. Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 29-30; Laclau, **Emancipations**, 81-82.

nitelendirilen ideoloji kavramı yerine, toplumsalın anlamının belli kurallar çerçevesinde kısmi olarak kurulduğunu belirten “söylem”i kullanmaya başlamışlardır. Bu çerçevede Marksizm’in evrensel kurtuluş projesine karşı çıkan düşünürler, aynı zamanda tikelciliği öne çıkartan çokkültürcü yaklaşımları da sorunlu bulmaktadırlar⁴⁸⁰. Her iki tözcü ve zıt yaklaşıma karşı hem tikeli hem de evrenseli bir ufuk olarak bünyesinde barındıran radikal demokrasi projesini öne sürmektedirler. Sınıf ve diğer tüm tikel kimlikler tek başlarına bir siyasal hegemonya kuramayacağından, ancak bunların bir söylem etrafında ve hegemonya pratiği çerçevesinde eklenerek oluşturdukları yapılanma, bir siyasal projeyi anlamlaştırabilir⁴⁸¹. Bu yüzden ideolojinin söyleme dönüşümü, aynı zamanda sosyalist projenin sınıfsızlaştırılarak radikal demokrasi projesine dönüştürülmesiyle yakından bağlantılıdır.

Bu bölümde ilk olarak Marksizm’in krizi ve ideoloji kavramsallaştırmasındaki sorunlara, Laclau ve Mouffe’un cevapları verilerek söylem analizine geçişleri açıklanacaktır. İkinci olarak söylem yaklaşımlarındaki temel kavram ve yöntemler irdelenecektir. Üçüncü olarak söylem kuramından önce verili bir gerçeklik olarak düşünülen toplumsalın kısmiliği ve hegemonya mücadelesi sonucunda söylemsel olarak kuruluşu ele alınacaktır. Bölümün sonunda ise Post-Marksist kuramla ilgili eleştiriler ele alınacaktır.

5.1. Marksizm’in Krizi ve Post-Marksizm’e Geçiş

5.1.1. Zorunluluk ve Olumsuzluk Arasındaki Gerilim

Laclau ve Mouffe’un kuramsal kalkış noktası Marksizm’in krizidir. Kendi erken dönemlerinde de benzer bir girişimde bulunarak bu krizi çözmeye çalışan düşünürler, Post-Marksizm’e geçiş yaptıkları dönemde bu krizin, Marksizm’de yapısal bir sorun olarak bulunduğu belirlemesini yapmışlardır. Düşünürlere göre geleneksel

---

⁴⁸⁰ Laclau, evrensel kurtuluş projeleri olarak gördüğü Hıristiyanlık, Aydınlanma, Marksizm gibi anlayışlar ile tikelciliği öne çıkartan, post-modernist çok kültürcü yaklaşımlara karşı çıkmıştır. Kendi yaklaşımında, hem evrenselliğin imkânsızlığını vurgulayan hem de bir siyasal ufuk olarak olması gerektiğini öne süren Laclau, aynı zamanda tikel kimliklerin reddedilemeyeceğini, ama bu tikel kimliklerin, bir hegemonik özne tarafından birbirlerine eklenerek toplumsalı kurabileceğini açıklamıştır. Yani evrensel-tikel dikotomisine karşı özgül bir analiz geliştirmiştir. Bu konuyla ilgili detaylı analizler için bkz. Ernesto Laclau, **Emancipations**, 2. bs. (London: Verso, 2007).

⁴⁸¹ Ernesto Laclau, “Constructing Universality”, **Contingency, Hegemony, Universality**, ed. Ernesto Laclau and Chantal Mouffe (London: Verso, 2000): 300-304.

Marksizm'in, ekonomist ve sınıf indirgemeci yönü, özcü bakış açısı ve tarihsel zorunluluk yasasından oluşan kuramsal çerçevesinden kaynaklanmaktadır⁴⁸².

Laclau ve Mouffe'a göre, Marksizm'de toplumsal söylemsel ve hegemonik kuruluşunu kavrayamayan, eksik bakış açısının açık bir şekilde temsili, II. Enternasyonal tartışmalarında bulunmaktadır⁴⁸³. II. Enternasyonal'de, tarihsel gelişimin zorunlu yasalarının bulunduğu kavrayışı ve pozitivist düşünceden yoğun bir şekilde etkilenecek oluşturulan "Bilimsel Marksizm" anlayışı, politika ve ideolojinin rolünün basit bir yansıma olarak ele alınmasına sebep olmuştur⁴⁸⁴. Politika ve ideolojiye verilen bu ikincil rol; olumsuzluk mantığının kavranamamasından ileri gelmektedir. Bu olumsuzluk mantığını ve önemini açıklamadan önce Marksizm'deki tarihsel zorunluluk yasasını incelemek gerekmektedir. II. Enternasyonal döneminde dile getirilen bu yasaya göre tarihsel gelişimlerde temel rol oynayan şey üretici güçlerin gelişimidir. Siyaset ve ideoloji, ekonomik yapının yansımasıdır. II. Enternasyonal'de temel bir yer teşkil eden bu yasa, kapitalizme uygulandığında şöyle bir sonuca ulaşılmaktadır: Kapitalizm zorunlu yasaları uyarınca, üretici güçlerin gelişmesinin sonucu olarak toplumdaki farklı kesim ve sınıflar, işçi ve burjuva sınıflarının içine hızla dahil olacaktır. Bu iki antagonist kampın oluşması da kapitalizmin ekonomik kriziyle beraber ele alındığında, devrimin kaçınılmaz olduğu bir bilimsel gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki; II. Enternasyonal'de ortaya çıkan bu belirgin durumu Laclau, Marx'ın kurduğu tarihsel materyalist kuramsal çerçeveye bağlamaktadır. Laclau'ya göre Marx'da, tarihsel dönüşümleri açıklamak için birbiriyle çelişkili iki belirleme mevcuttur. Bu belirlemelerin ilki, tarihsel dönüşümleri üretim ilişkileri-üretim araçları arasındaki çelişkiler üzerinden açıklamadır⁴⁸⁵. İlk belirlemede teknoloji ve emek gücünün genişlemesi, üretim araçlarındaki özel mülkiyet sürecinin emekçileri mülksüzleştirme süreciyle eşzamanlı gittiğinden toplum saf bir şekilde iki karşıt sınıfa –burjuvazi ve proletaryaya- ayrılacaktır. Farklı tekil kimlikler ve sınıflar bu homojenleşme

---

⁴⁸² Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 28.

⁴⁸³ II. Enternasyonal'deki tartışmalar ve bu tartışmalardaki Marksizm'in krizi belirlemesinin nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili bkz. **age**, 31-86.

⁴⁸⁴ Laclau, Mouffe, "Socialist Strategy Where", 17-18,

⁴⁸⁵ Bu yöntemi Marksizm bölümündeki Tablo 3.1 üzerinden detaylı olarak işlemiştik. Analizle ilgili detaylı belirlemeler için bkz. Marx, **Ekonomi Politigin**, 39; Marx, **A Contribution to the Critique**.

sürecinde hızla proletarya ve burjuvazinin saflarına dahil olmaktadır⁴⁸⁶. Post-Marksistlere göre bu anlayış, kapitalizmin çöküşünü kaçınılmaz bir sonuç olarak görmektedir⁴⁸⁷. Bu açıklama yöntemi Laclau'ya göre, katı belirlenimcilik içermekte ve öznelerin siyasal ve ideolojik yapılanmalarını ikincil bir pozisyonda değerlendirmektedir. Yani toplumsalın zemini olan altyapı nihai belirleyici olurken, üstyapı Laclau'nun deyimiyle *retorik bir süsten* öteye bir anlam taşımamaktadır⁴⁸⁸. İkinci belirleme ise "*Komünist Manifesto*"da vurgulanan sınıf mücadelesidir⁴⁸⁹. Tarihsel dönüşümlerde sınıf mücadelesine verilen önem, kaçınılmaz olarak siyaset ve ideolojiyi başat pozisyona getirmektedir. Burada Pannekoek'in her iki yaklaşımın Marx'ta sentezlendiği görüşüne karşı çıkan, Laclau ve Mouffe, bu iki belirlemenin birbirini dışladığını iddia etmektedirler⁴⁹⁰. Bu iki belirlemenin arasındaki çelişki, bir bakıma toplumsalı siyasal ve ekonomik olarak iki düzeyde açıklama yönteminden ileri gelmektedir. Marksizm'in düzey veya yapı olarak ayırdığı bu iki alanı Laclau ve Mouffe beraber ele almaktadır. Düşünürlerin farklılığı, sadece toplumsalı bir bütün olarak ele almaları değil, aynı zamanda bu iki alanı oluşturan toplumsalın, bir hegemonik pratik ile ancak söylemsel olarak kurulacağını iddia etmeleridir. Bu yüzden ekonomiye veya bu alandaki bir sınıfa ontolojik bir ayrıcalık tanımazlar. Toplumsal, daima kısmi ve olumsal bir bütünlüğü ifade ederken; çeşitli hegemonik öznelerin müdahalelerine de açıktır. Dolayısıyla Laclau ve Mouffe, iradecilik ve yapısalcılık arasında sıkışan tarihsel dönüşüm tartışmalarına geliştirdikleri hegemonya mantığıyla farklı bir düzlemde cevap verdiklerini düşünmektedirler.

---

⁴⁸⁶ Laclau kapitalistleşme sürecinin kaçınılmaz sonucu olan iki sınıfın, (toplumsal düzlemdeki tüm kimliklerin erimesiyle veya talileşmesiyle) "sınıfa karşı sınıf" şeklinde geldiği belirlemesini erken dönem Marx'ta da bulunduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda politikanın kurucu bir rol üstlendiği kurtuluşçu söyleminde genç Marx'ın analizlerinde var olduğunu belirtmektedir. Ernesto Laclau, "Identity and Hegemony: The Role of Universality in the Constituting of Political Logics", **Contingency, Hegemony, Universality Contemporary Dialogues on the Left**, ed. Ernesto Laclau, Judith Butler and Slavoj Žižek (London: Verso, 2000): 44-47.

⁴⁸⁷ Marx'taki düzen ve toplumsal dönüşüm analizleri hakkında Laclau'cu perspektiften yapılmış değerlendirmeler için bkz. Howarth, **Discourse**, 85-87.

⁴⁸⁸ Ernesto Laclau, "Kurtuluşun Ötesi", **Birikim**, no. 66 (Ekim 1994): 54.

⁴⁸⁹ Tarihsel gelişimleri ele alış şeklini gösteren çarpıcı cümle: "The history of all hitherto existing society is the history of class struggles" Karl Marx, Friedrich Engels, **Communist Manifesto** (Utrecht: Open Source Socialist Publishing, 2008), 6.

⁴⁹⁰ Pannekoek'e göre Marx tarihsel dönüşümde hem nesnel koşulları hem de iradi müdahaleyi birlikte ele almaktadır. Pannekoek, "Marxist Theory". Laclau ve Mouffe için tarihsel dönüşümde, hegemonya aracılığıyla siyaset birincil konumda olduğundan, verili nesnel koşullardan söz edilemez. Dolayısıyla verili ekonomik altyapıdan veya tarihsel zorunlu yasalardan öte bir durumdan söz etmek gerekmektedir. Bu da olumsalık görüşü çerçevesinde, toplumsalın, hegemonik bir mücadele sonucu ancak kısmi olarak kurulduğunu kabul ederek yapılabilir. Ernesto Laclau, "God Only Knows", **Marxism Today** (December 1991): 56-59.

Marx'taki iki gerilimli kavrayışı belirleyen Laclau ve Mouffe, bu gerilimli noktalarda belirleyici bir yerde duran tarihsel zorunluluk anlayışını eleştirmektedir. Bu anlayışın, ilk olarak teolojik anlayışlarda varolduğunu söyleyen Laclau, modernizm sonrasında da sürdürüldüğünü belirtmektedir⁴⁹¹. Tarihsel zorunluluk anlayışı tarihin belli bir mantık çerçevesinde geliştiği düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Modernizmin, somut bir gerçeklik temelini kabul etmesi ve bütünsel bir temsil kabulü Laclau'ya göre, Hıristiyanlığın evrensellik düşüncesinin başka bir şekilde de olsa sürdürülmesidir. Düşünürün deyiimiyle modernizm, tanrısız olmayan bir dindir. Yani modernizm, insanlık tarihinin ilerlemesini belli ve zorunlu yasaların mantığına göre analiz etmede teolojik anlayışın ötesine geçememiştir. Modernizmde değişen, zorunluluk yasası değil, bu yasanın uygulandığı zemin ve ilişkiler ağıyla ilgilidir. Laclau ve Mouffe'a göre Marksizm ise modernist düşüncenin bir kolu olarak tarihsel zorunluluk yasasını, üretim ilişkileri ve üretim araçları analizinden hareketle, kapitalizmin kaçınılmaz çöküşünü belirlemede kullanmaktadır. Yani sekülerize edilmiş bir tanrı veya kader anlayışıyla karşılaşmaktayız. Laclau'ya göre "Klasik Marksizm'in inşa edildiği üretim araçları/üretim ilişkileri zeminini kıran şey, bizzat bu düşüncenin politik uygulamalarıdır⁴⁹². Politik uygulamalarda, üretim alanındaki çelişkilerden çok politikleşmiş ve hegemonya kuramına dayanan bir sınıf mücadelesi öne çıkmıştır. Klasik Marksizm'den bu açıdan bir kopuşu ifade eden Leninist siyasal pratik, bu durumun en belirgin örneğidir. Laclau ve Mouffe, kaçınılmazlık ve zorunluluk anlayışını kıran Leninist siyasal pratiğin Marksizm'de bir yol açtığını belirtmektedirler. Bu yolun siyasal ve kuramsal sonuçları ise şunlardır:

- Politika ve ideoloji, altyapı mantığının ürünü olamaz.
- Öncü siyasal güç kuramı, siyasal iradenin çeşitli toplum kesimleri üzerinde hegemonik liderliğini zorunlu kılmaktadır.
- Katı sınıfçılık anlayışı değil, popüler-demokratik alandaki mücadele toplumsal dönüşümün önünü açmaktadır⁴⁹³.

Laclau ve Mouffe'a göre o dönemde II. Enternasyonal'de somutlaşan zorunluluk anlayışına tepki sadece Lenin tarafından değil, Bernstein ve Sorel tarafından da

⁴⁹¹ Laclau, "God Only Knows", 56-59.

⁴⁹² Laclau, Mouffe, "Socialist Strategy Where", 18.

⁴⁹³ **age**.

yapılmaktaydı. Bernstein'ın politik müdahaleyi ekonomik temelden özerk bir biçimde öne çıkartması ve Sorel'in politik fikirler ve sınıfları birleştirmede kullandığı “blok” kavramı, nesnel yasalara ve zorunlu ilerleyiş anlayışına karşı açılan gedikler olarak düşünülmektedir:

“Demek ki, revizyonist ve Ortodoks teorisyenleri karşı karşıya getiren temel konu reformizm sorunu değildi. Kapitalizmden sosyalizme barışçıl ya da zora dayanan geçiş sorunu da değildi- ‘ortodoks’ların bu konuda açık ve üzerinde anlaşılmış bir tutumları yoktu. Ana ayrılık noktası şuydu: Ortodokslar kapitalizmin yeni aşamasına özgü parçalanma ve bölünmenin altyapıdaki dönüşümler yoluyla aşılabileceğini düşünürken, revizyonistler bunun özerk politik müdahale yoluyla elde edilmesi gerektiğini savunuyordu. Bernstein'ın muhakemesinin gerçek yeniliği, siyasalın ekonomik temelden özerk olmasıdır. Bernstein'ın klasik Marksist teoriye yönelttiği her eleştirinin arkasında aslında belli alanlardaki politik inisiyatifini ortaya çıkarma çabasının bulunduğuna dikkat çekilmiştir”⁴⁹⁴.

“...Aslında Sorel'in Marksizmde çekici bulduğu şey, tarihsel evrimin zorunlu yasaları teorisi değil, daha çok, kendi çevresinde yeni ve daha yüksek bir uygarlık biçimi oluşturarak çökmekte olan burjuva toplumunun yerini alacak, birleştirici bir güç işlevini görmeye yeterli yeni bir failin –proletaryanın- oluşması teorisiydi”⁴⁹⁵.

“...Ona göre Marksizm sadece bilimsel bir toplum analizi değildir; aynı zamanda, proletaryayı birleştiren ve verdiği mücadelelerde ona yön gösteren ideolojidir. Dolayısıyla ifade dayanakları, Sorel'in bloklar diye adlandıracağı tarihsel güçleri toparlayan ve yoğunlaştıran öğeler olarak işlerler. Ortodoks Marksizmle karşılaştırıldığında, bu analizin, önemli bir konuda zemini en baştan değiştirdiği açıktır: ‘Nesnel yasalar’ denen şeyin alanı toplumsalın rasyonel alt tabakası olma karakterini kaybetmiş, bunun yerine, bir sınıfın kendisini onun aracılığıyla egemen bir güç olarak oluşturduğu ve iradesini toplumun geri kalanına empoze ettiği biçimler topluluğu haline gelmiştir”⁴⁹⁶.

Tarihsel zorunluluğa karşı çıkma, politik müdahaleyi öne çıkartırken, aynı zamanda ideolojinin de verili bir gerçeklikle bağlantı kuran bir fikirler sistemi olmasından çok, insanları, siyasal iktidar mücadelesinde adlandıran ve kurgulayan bir toplumsal pratik haline gelmesini sağlamaktaydı.

II. Enternasyonal Marksizmi'ni çökerten bir başka gelişme ise kapitalizmin çökmesinin veya iki kutuplu bir sınıf mücadelesinin oluşmasının aksine yeni ve farklı toplumsal kimliklerin çoğalmasındı. Bu kimliklerin oluşma şekli ise; verili bir talepten yola çıkarsa da esas olarak bir “öteki”nin veya “düşman”ın kurulması ve bunla kurulan antagonistik ilişkinin, siyasal hegemonya mücadelesi sonucu bir kimliğe dönüşmesi şeklindeydi. Yani bir toplumsal talebin verili olduğundan hareketle kimliğin oluşma süreci doğrudan hegemonik ve söylemsel bir siyasal mücadelenin sonucuydu. Laclau ve Mouffe'un öğrencilerinden Howarth, Post-Marksist analizler çerçevesinde, bu durumu kapitalizmin Batı Avrupa'daki gelişimi sonucu oluşan köylü isyanlarıyla örneklendirmektedir. Düşünürü göre, Ortodoks Marksist anlayışta

⁴⁹⁴ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 68.

⁴⁹⁵ **age**, 79.

⁴⁹⁶ **age**, 80.

köylü isyanları, kapitalist ilişkilerin geleneksel köylü topluluklarına nüfuz etmesiyle oluşur. Laclau ve Mouffe'un kuramlarında ise, köylülerin kapitalist çiftçiler tarafından kovulup şehirlerde işçi olmaya zorlanmalarıyla, kendi kimlik anlamlandırmaları bir tıkanmaya uğrar. Bunun sonucunda oluşan yeni talepler yeni bir kimliğin oluşumuna zemin hazırlar. Burada oluşturulan öteki, köylüleri topraklarından kovan toprak sahipleri veya devlettir. Bu düşman tanımlaması yeni kimlik ve çıkarları oluşturan sembolik bir kaynaktır⁴⁹⁷. Dolayısıyla tarihsel zorunluluk üzerinden şekillenen verili, evrensel kimlik anlayışının karşısına söylemsel alanda kurulan kimlik anlayışı getirilmektedir.

Laclau ve Mouffe, Marksizm'e içkin olarak bulunduğunu söyledikleri zorunluluk anlayışına karşı olumsuzluğu önermektedirler. Eğer tarihsel zorunluluk yasalarından ve ekonomi gibi ayrıcalıklı yapı belirlenimlerinden kurtulmak isteniyorsa, toplum ve tarihin olumsuzluğu ile tarihsel süreç ve olayların çoğulluğunu kabul etmemiz gerekmektedir⁴⁹⁸. "Olumsuzluk" (*contingency*) olması kadar olmaması da mümkün olan bir durumu yani zorunsuzluğu açıklamaktadır. Laclau ve Mouffe, olumsuzluk yaklaşımı çerçevesinde zorunlu yasalarla ilerleyen bir tarih anlayışına karşı, siyasal alandaki söylem mücadelelerinin çerçevesinde gelişen bir tarih anlayışını kabul etmektedir. Düşünürlere göre tarihsel zorunluluk fikri reddedilirse, aynı zamanda yüce ve mutlak gerçeklik veya bilgiye ulaşma hedefi de bir kenara bırakılacaktır. Böylece insanlar kendilerini toplumsal yapıların basit bir taşıyıcısı olarak değil, bu yapının gerçek yaratıcıları olarak görecektirler. Bu da hiçbir ayrıcalıklı öznenin, tek başına, toplumsalın gerçek bilincini kurmaya veya bilmeye talip olamayacağı bir toplumsal sistemin kurulmasına zemin hazırlayacaktır. Laclau, Mouffe ile beraber geliştirdikleri yeni anlayışın tüm totaliter anlayışların karşısında olduğunu belirtmektedir⁴⁹⁹.

5.1.2. Ontolojik Olarak Ayrıcalıklı Sınıfın Reddi

Laclau ve Mouffe, Marksizm'de aşılması gereken yanlış kavrayışlardan birinin de sınıf indirgemeciliği olduğunu belirtmektedirler. Sınıf indirgemeci anlayışın Marksizm'deki kökeninin, sınıfsal kimliğe ve dolayısıyla ekonomik altyapıya verilen ontolojik ayrıcalıktan kaynaklandığını düşünmektedirler. Düşünürler, Marksizm'in

⁴⁹⁷ Howarth, *Discourse*, 104-105.

⁴⁹⁸ Laclau, "God Only Knows", 56-57.

⁴⁹⁹ Laclau, "Kurtuluşun Ötesi", 57.

sınıf indirgemeci anlayışının, politik mücadele sırasında yanlışlandığına inanmaktadırlar. Çünkü Marksist kökenli siyasal kalkışmaların hepsinde, proletarya-burjuvazi karşıtlığından oluşan mücadelelerden öte, hegemonik bir siyasal mücadelenin sonucu olarak inşa edilmiş kolektif öznelerin mücadelesi söz konusudur:

“Burası tamimatına yapıçözüm ve hegemonyanın kesiştiği noktadır. Çünkü yapıçözüm, yapının karar verilemezliğinden sökün eden kararın rolünü keşfediyorsa, hegemonya da karar verilemezlik alanında bir karar oluşturma teorisi olarak, yapıçözümünden bu alandaki bağlantıların olumsal karakterini her yönüyle ortaya koymasını bekleyecektir. Hegemonya kategorisi, klasik Marksist ‘hakim sınıf’ telakkisinin çöküşüne tanık olmuş teorik bir arenada, toplumsal ilişkilerin siyasal karakterine üzerine düşünebilme ihtiyacından doğmuştur –klasik yaklaşımda ‘hakim sınıf’, dört dörtlük kurulmuş bir yapının zorunlu ve içkin etkisi olarak anlaşılıyordu. Oysa hegemonik eklemlenmeler ta başından itibaren olumsal, kararsız ve pragmatik inşaatlar olarak görüldü. Gramsci’nin, hegemonik failerin yapı içindeki nesnel toplumsal konumlarıyla özdeşleştirilmesini kırmak için onca gayret göstermesinin nedeni budur. ‘Kollektif irade’ nosyonuyla açıkça bu amacı gerçekleştirmeyi amaçlar; burada kolektif iradeler, bir toplumsal kimlik ve ilişkiler çoğulluğunun olumsal eklemlenişleriyle kurulan, sınırları belirsiz ve sürekli yeniden tanımlanan kararsız toplumsal failer olarak görülür. Hegemonik müdahale iki asli özellik taşır: hegemonik eklemlenmelerin, bu anlamda olumsal karakteri ve –toplumsal ilişkileri herhangi bir a priori toplumsal akliliğe bağlı olmaksızın, asli bir anlamda kurmaları anlamında- kurucu karakteri”⁵⁰⁰.

Laclau’ya göre, Gramsci’nin kuramsal alanda yapmak istediği ve Marksist hareketlerin siyasal mücadelede gerçekleştirdikleri şey, işçi sınıfına ontolojik bir ayrıcalık vermek yerine, toplumsaldaki dağılık öğelerin hegemonya altına alınmasıyla kurulan bir özne anlayışını inşa etmektir. Bunun aksini iddia eden özcü yaklaşımlarda ise herhangi bir öznenin verili bir kimliğe ve yapı içinde mutlak bir konumlanışa sahip olması durumu söz konusudur. Bu da toplumsallığın mutlak kapanımını (*closure*) göstermektedir. Mutlak kapanımda ise olumsallık mümkün olmamakta, dolayısıyla hegemonik mücadeleye de gerek kalmamaktadır⁵⁰¹.

Laclau ve Mouffe’un görüşlerinin takipçisi Howarth’a göre özcü yaklaşımlar, bireyi basitçe kendi çıkarlarının maksimizasyonu peşinde koşanlar olarak tanımlar. Bu yaklaşımların temel kabullerinde, temsili önceden kurulmuş yapıların yeniden üretimi söz konusudur⁵⁰². Howarth’a göre Laclau ve Mouffe’un kuramında ise bireyler söylemsel yapılar içerisinde özne olarak kurulur; aynı zamanda bu yapılar olumsal ve biçimlenebilirdir⁵⁰³. Dolayısıyla politik temsilciler, söylemlerin parçalandığı ve yeni karar formlarının alındığı zaman ortaya çıkmaktadır.

⁵⁰⁰ Ernesto Laclau, **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, çev. Ertuğrul Başer, 2. bs. (İstanbul: Birikim Yayınları, 2003), 143-144.

⁵⁰¹ **age**, 145.

⁵⁰² Howarth, **Discourse**, 121.

⁵⁰³ **age**.

Laclau ve Mouffe, işçi sınıfının kapitalizmin ürünü olduğunu reddetmemektedirler. Fakat bu durumun işçi sınıfını, kapitalizmi çözüp yeni toplumsal sistemi inşa etmede ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olduğunu kanıtlamadığını belirtmektedirler⁵⁰⁴:

“Elbette, proletaryanın kapitalist gelişmenin ürünü olduğunu hiç tereddütsüz iddia edebiliriz, çünkü dolaysız üretici ile üretim araçlarının mülkiyetinin birbirinden ayrılması yalnızca kapitalist gelişmenin ürünüdür; ancak bu yalnızca proletaryanın kapitalist toplum içerisinde belirli bir bağıl konum olarak ortaya çıkışını açıklar, kurtarıcı özne olarak ortaya çıkışını değil. İkincisini elde etmek için, kapitalistin işçide kapitalizmin doğrudan ürünü olmayan bir şeyi inkâr ettiğini göstermemiz gerekir”.

İşçi sınıfının ayrıcalıklı konuma sahip olmayışını kanıtlamak için Laclau ve Mouffe, sınıfın mevcut bilinci ile tarihsel misyonu arasındaki boşluğa vurgu yapmaktadırlar:

“Ortodoks Marksizmin teoriye verdiği rol bizi bir paradoksla karşı karşıya bırakmaktadır. Bir yandan, sınıfın ‘mevcut bilinci’ ile ‘tarihsel misyonu’ arasındaki gittikçe büyüyen boşluk ancak politik müdahale yoluyla dışsal olarak kapatılabileceğinden, teorinin rolü artmaktadır. Diğer yandan, politik müdahaleye temel oluşturan teori zorunlu ve mekanik bir belirlenimin bilinci olarak sunulduğu için, analiz, tarihsel güçlerin kompozisyonu teorik dolayımına bağlandığı ölçüde giderek daha determinist ve ekonomist hale gelmektedir”⁵⁰⁵.

“Marksizmde de tecessüm mantığı benzer bir biçimde yeniden gündeme geldi. İşçi sınıfının görevlerinin evrensel karakteri ile somut taleplerinin tikelliği arasında, proletaryanın tarihsel çıkarlarının temsilcisi sıfatıyla Parti tarafından kapatılması elzem, giderek derinleşen bir uçurum yaratıldı. Kendinde sınıf ile kendisi için sınıf arasındaki uçurum bir dizi ikameye yol açtı: Sınıfın yerini Parti, Partinin yerini otokrat, vb. aldı”⁵⁰⁶.

Marksizm’de evrensel bir sınıf olan proletarya, bütün toplumsal farklılıkları ve tikellikleri yıkmada ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Fakat fiili konumlanış ile evrensel olarak atfedilmiş görevler arasında bir yarıklık oluşmuştur. İşçi sınıfı dışındaki toplumsal konumlanışlar, kapitalist gelişim sürecinde homojen bir hale gelmenin aksine gittikçe heterojenleşmişlerdir. Laclau’ya göre tikelliklerin bugüne göre nispeten daha az olduğu yirminci yüzyılın başlarında dahi işçi sınıfı, fiili bilinci ve evrensel görevi arasındaki yarıktan kaynaklı, diğer kesimler üzerindeki hâkimiyetini parti aracılığıyla kurmuştur. İşçi sınıfını iktidara taşıyan, kendi evrensel pozisyonundan öte, somut taleplerini diğer kesimlerin talepleriyle eklemleyen bir hegemonya mücadelesidir⁵⁰⁷. Laclau, yarığın kapatılmasının parti aracılığıyla gerçekleşmesini, işçi sınıfının sınırlı bir pozisyona sahip olmasına bağlamaktadır. Bu sınırlılıktan kaynaklı, evrensel görevin partiye devredilmesinin de totaliter bir düzeni kaçınılmaz olarak ortaya çıkardığını belirtmektedir⁵⁰⁸. Yani evrensel özne ve kurtuluş teorisi kaçınılmaz olarak farklılıkların reddiyle sonuçlanmakta, bu yüzden

⁵⁰⁴ Laclau, **Evrensellik, Kimlik**, 61.

⁵⁰⁵ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 57.

⁵⁰⁶ Laclau, **Evrensellik, Kimlik**, 79.

⁵⁰⁷ **age.**

⁵⁰⁸ Laclau, “God Only Knows”, 56.

de baskıcı bir düzenin zeminini hazırlamaktadırlar. Laclau'ya göre "Doğu Blok"u ülkelerinde yaşananlar birebir bu duruma tekabül etmektedir⁵⁰⁹.

Laclau ve Mouffe bu analizlerinden hareketle işçi sınıfı gibi bir homojen özne fikrinin bırakılmasının zorunluluğunu belirtmektedirler⁵¹⁰:

"Şimdi kriz içinde olan, işçi sınıfının ontolojik merkeziliğine, bir toplum tipinden diğerine geçişte kurucu moment olarak büyük 'D' ile yazılan Devrimin rolüne ve politika momentini anlamsız hale getirecek şekilde, tamamen bütünleşmiş ve homojen bir kolektif irade gibi yanıltıcı beklentilere dayanan sosyalizm anlayışıdır".

Günümüz toplumlarında ise Laclau ve Mouffe'a göre, kimlikler geçmişe oranla çoğalmıştır. Artık bireyler toplumsal sisteme sadece emek-gücü satıcısı yönleriyle değil, aynı zamanda kültür, boş zaman, hastalık, eğitim, seks ve hatta ölüm gibi yönleriyle de bağlıdır⁵¹¹. Marx'ın, döneminde yedek işçi ordusu olarak betimlediği işsizler dahi kapitalizmin yapısal sorunlarından kaynaklı, kalıcı bir yapılanmayı temsil etmektedir. Bunun dışında özellikle 1960 sonrası; çevreci, etnik, cinsel, nükleer ve ırkçılık karşıtı hareketlerin çoğalması, toplumun gittikçe heterojenleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu yüzden sadece sınıf sorununa odaklanarak kapitalizmin yapılanmasını anlamak mümkün değildir⁵¹². Dolayısıyla düşünürler için sınıf, birleştirici bir kimlik olma özelliğini kaybetmiştir. Daha doğrusu hiçbir kimlik ve talebin, Laclau ve Mouffe için ayrıcalıklı bir durumu yoktur⁵¹³.

Marksizm'de, işçi sınıfının ayrıcalıklı konumunu belirleyen ekonomik alanın, kendi kendisini düzenleyen yasalarının olduğu kabulü terk edilirse, sınıf konumlarının tarihsel çıkarların zorunlu yeri olduğu düşüncesinden de vazgeçilir. Bu da düşünürlerin deyimiyle *indirgemeci anlayışın son kalesinin de düşmesi* anlamına gelmektedir⁵¹⁴. Laclau ve Mouffe Marksizm'deki indirgenebilir homojen politika anlayışının yerine indirgenemez bir heterojenliği içeren bir politika anlayışını kabul etmektedirler. Bu yüzden düşünürlerin öznesi, tam ve tek anlamlı bir yapıda değil; çok anlamlı, muğlâk ve tam olmayan bir yapıda oluşmaktadır. Hegemonik ve söylemsel pratik sonucu oluşturulan bu özne, olanaksız bir bütünlük ufkuyla, bütün

---

⁵⁰⁹ age, 57.

⁵¹⁰ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 26.

⁵¹¹ age, 247.

⁵¹² Mary Zournazi, "Umut, Tutku, Siyaset Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau ile Bir Söyleşi", **Umut: Değişim İçin Yeni Felsefeler**, çev. Uygur Abacı (İstanbul: Literatür Yayınları, 2004): 143; Laclau, "Constructing Universality", 299-300.

⁵¹³ age, 292.

⁵¹⁴ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 145.

tikel talepleri kendi merkezinde eklemleyerek siyasal pratiğini gerçekleştirmektedir⁵¹⁵. Laclau, yakın dönem eserlerinden olan “*Popülist Akıl Üzerine*”de bu birleşik özneyi “halk” olarak belirlemiştir⁵¹⁶:

“‘Halk’, benim için olduğu kadar onun için de politikanın merkezi kahramanıdır ve politika, toplumsal olanı tam olgunluğa erişmiş bir toplumda, kendi keskin ayrımları ve işlevleriyle tanımlanan bir varlık içinde, billurlaşmaktan alıkoyar. Bu nedenle, benim görüşüme göre, toplumsal antagonizmaları ve kolektif kimlikleri kavramlaştırmak çok önemlidir ve ‘sınıf savaşı’ gibi kalıplaşmış, neredeyse anlamsız formüllerin ötesine geçme ihtiyacı, çok zorlayıcıdır”.

Laclau ve Mouffe’a göre, karmaşıklaşan ve heterojen kimliklerin çoğaldığı çağımızda, işçi sınıfını kurtarıcı özne yapan bir Marksizm yerine, hem yeniden bölüşüm hem de tanıma meseleleriyle uğraşan ve daha geniş bir özgürleşimci söylemler tarihi içerisine oturan bir Marksizm oluşturmak gerekmektedir⁵¹⁷. Laclau ve Mouffe’un Marksizm’i daha geniş özgürleşimci bir söyleme yerleştirmeden kastı, yapıbozumu yöntemi çerçevesinde “bozup tekrar inşa ettiği” Marksizm’in, Post-Marksist kuram içerisinde varlığını sürdürmesidir.

5.1.3. İdeoloji Kavramını Terk Etmenin Zorunluluğu

Laclau ve Mouffe’un, özcü ve indirgemeci unsurlara karşı kendi paradigmalarında alternatifler bulması, ideoloji kavramını da sorgulamalarına sebep olmuştur. Çünkü Marksizm’de; toplumsal gerçeklik, toplumsal ilişkiler ve sınıf kavramları ile ideoloji arasında yakın bir bağlantı vardır. İdeolojinin kabulü, bir gerçekliğe atıfta bulunarak yapılmaktadır. İdeolojinin bu gerçekliği kısmi veya bütünsel çarpıtması veya bu gerçekliğin çarpıklığının ideolojiye yansması gibi durumlarda, sürekli bir gerçeklik ve çarpıtılmış bir bilinç vurgusu söz konusudur. Marksizm’de, üretim alanındaki eşitsiz ve hiyerarşik ilişkilerin devamının sağlanması için, ideoloji aracılığıyla fiili durumun, belli ölçülerde çarpıtıldığı veya tersine çevrildiği belirlemesi bu yüzden önemli bir yer tutmaktadır. Aynı zamanda ideolojinin üretim ilişkileri ile bağlantısından kaynaklanan bir sınıfsallığı da söz konusudur. Yani ideoloji olduğu ve sürdürüldüğü alanda, esasta üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi tarafından belirlenmektedir. Laclau ve Mouffe, politik alanın, altyapı olarak kabul edilen ekonomik alanla olan bağlantısını, belirlenen/belirleyen ilişkisi olarak kabul etmediklerinden ve bundan dolayı toplumsal faillerin kimliklerini üretim ilişkileri

⁵¹⁵ age, 195.

⁵¹⁶ Ernesto Laclau, *Popülist Akıl Üzerine*, çev. Nur Betül Çelik (İstanbul: Epos Yayınları, 2007), 271.

⁵¹⁷ Laclau, Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist*, 23; Laclau, *Evrensellik, Kimlik*, 130.

tarafından belirlendiğini reddettiklerinden, ideoloji kavramı düşünürler açısından işlevini yitirmektedir⁵¹⁸.

İdeoloji kavramının Laclau ve Mouffe açısından terkedilmesinin birbiriyle ilişkili iki sebebi daha vardır: Birincisi düşünürler için toplumsal nesnellik söz konusu değildir. Laclau ve Mouffe, bireylerin dışındaki dünyayı reddetmediklerini söylemektedirler, fakat bu dünyanın, bireylerin veya toplulukların bilincine yansımaları belli hegemonik ve söylemsel mücadelelerin sonucu olmaktadır⁵¹⁹:

“Her nesnenin bir söylem nesnesi olarak oluşmuş olmasının, düşüncenin dışında bir dünyanın var olup olmadığıyla ya da realizm/idealizm karşıtlığıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bir deprem ya da tuğlanın düşmesi, iradeden bağımsız olarak burada ve şimdi vuku bulması anlamında, kesinlikle var olan bir olaydır. Ama nesnel olarak özgüllüklerinin ‘doğal fenomen’ terimleriyle mi yoksa ‘Tanrının gazabının ifadeleri’ terimleriyle mi kurulacağı, söylemsel bir alanın yapısına bağlıdır”.

Laclau ve Mouffe’un bu yaklaşımıyla ilgili başka bir örnek vermek gerekirse; bir gecekondu mahallesindeki yıkım karşısındaki çeşitli tavır alış ve pratikleri düşünebiliriz. Eğer konut talepleri bir hegemonik mücadele sonucu, gecekondu sahiplerine ortak bir kimlik kazandırdıysa, onlar için bu yıkım devletin veya yerel belediyenin, kendilerinin çıkarlarına karşı oluşundan kaynaklanmaktadır. Bir çevreci için ise buradaki yıkım, gecekondu sahiplerinin talan ettiği ormanlık alanın tekrar kazanılabilmesini sağlayabilir. Öte yandan yakınlarda toplu konutta oturan bir işçi ailesi için ise bu mahalleden kaynaklı hırsızlıklar azalacağından yıkıma destek verilebilir. Burada, çeşitli gruplar arasında algılanan ortak gerçeklik gecekonducuların yıkılması durumudur. Fakat bu yıkımla ilgili tavır alma ve yorumlayışların hepsi ne kadar tekil gözükürse gözüksün, Laclau ve Mouffe için belli bir söylemsel ve hegemonik bir mücadelenin sonuçlarıdır. Dolayısıyla ideolojinin karşıtı olan doğru veya gerçekliğin tek bir temsili söz konusu değildir.

Laclau ve Mouffe’un ideolojinin işlevini yitirdiğiyle ilgili ikinci sebebi ise, ideolojinin çarpıtma maskesini indiren dilüstü (meta-linguistik) bir dayanak noktasının mümkünliğünün reddidir. Bu durum, bir gerçeklikle ilgili çeşitli konumlanışlar arasında, ontolojik veya epistemolojik ayrıcalık sahibi bir konumlanışın mevcut olmadığını göstermektedir⁵²⁰. Her birinin söylemsel ve hegemonik olarak kurulan özne konumlanışlarından kaynaklı olarak, bunların

⁵¹⁸ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 104.

⁵¹⁹ **age**, 173.

⁵²⁰ Ernesto Laclau, “The death and resurrection of the theory of ideology”, **Journal of Political Ideologies**, c. 1, s. 3 (1996): 218.

herhangi bir tanesinin gerçeklikle kurduğu anlamsal bağlantı, Laclau ve Mouffe'un görüşleri açısından ayrıcalıklı bir konuma sahip olamaz.

Laclau ve Mouffe, Marksizm'deki üç aşamanın ideolojinin gelişiminde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir:

1. II. Enternasyonal Marksizmi'nin; tarihin zorunlu yasaları mantığı, altyapı/üstyapı ayrımı ve Marksizm'in bilimselliği anlayışı, ideoloji ve politikaya bağımlı ve ikincil bir karakter vermiştir.
2. Leninizm, bu dönemde politika ve ideolojiye verdiği önemle, hegemonya kuramının ilk öncülüdür; fakat ekonomist söylemden kurtulamamıştır.
3. Gramsci ise hegemonya kuramını sınıf dışı unsurlara doğru genişleterek Marksizm'deki ideoloji kuramında önemli bir kopuş noktasını temsil etmektedir. Artık ideoloji, sadece sınıflar arasında ittifakı sağlayan bir unsur değil; sınıf dışı öğeleri de kendi gövdesine eklemleyen bir hale gelmiştir. Ama Gramsci de bu kopuş noktasını temsil etmesine rağmen, özcü bakış açısını diğer analizlerinde sürdürmektedir⁵²¹.

İdeoloji kuramında, bütün kimliklerin verili halde bulunduğu ve toplumsalın sabitliğine yapılan vurguya Laclau ve Mouffe karşı çıkmaktadırlar. Düşünürlerin temel görüşlerinde, bütün kimlikler kararsız bir karakterde, toplumsalın ancak kısmi bir bütünlüğe sahip ve nihai anlamda hiçbir öğenin tamamıyla sabitleştirilmesinin mümkün olmadığı bir alanın var olduğu kabulü vardır⁵²². Dolayısıyla sürekli bir nesnellığe ve sınıfsal konumlanışa atıfta bulunduğundan, erken döneminde düşünürler tarafından sıkça kullanılan ve önemi vurgulanan ideoloji kavramı işlevini yitirmiştir. Laclau bu işlevini yitirmiş kavramı tekrar kullanıma sokmak için belli tanım önerileri getirmiştir; fakat önerilen yeni ideoloji tanımı mevcut eski içeriğini tamamen kaybetmiş ve söylem kuramına bağlanmış bir bütünlük özlemine ifade etmektedir⁵²³:

“Bu durumda görünen şu ki, ideoloji kavramını ve yanlış tanıma kategorisini ancak onların geleneksel içeriklerini tersine çevirerek koruyabiliriz. İdeolojik olan, pozitif bir özün yanlış tanınması değil, tam tersidir: herhangi bir pozitifitenin belirsiz niteliğinin görülmemesi, mutlak ve nihai uçları birleştirmenin imkânsız olduğunun tanınmamasıdır. İdeolojik olan farklılığın sonsuz oyununun tanınmaması, anlamın sabitleştirilmesi ve kapanma temelinde toplumun kendini kurumlaştırdığı söylemsel biçimlerin kendisidir. İdeolojik olan, bütünleştirici her

⁵²¹ Laclau, Mouffe, “Socialist Strategy Where”, 17.

⁵²² Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 156.

⁵²³ Ernesto Laclau, “Toplumun İmkânsızlığı”, çev. Meltem Ahıska, **Akıntıya Karşı**, s. 1 (1985): 32.

söylemin ‘bütünlük’ özlemidir. Ve eğer toplumsal anlamın tespit edilmesi, kapanma söylemi olmaksızın mümkün değilse, ideolojik olan, toplumsalın kurucusudur. Toplumsal yalnızca o imkânsız hedefi, toplumu oluşturmak için boş bir çaba olarak varolur. Her iletişimin ve toplumsal pratiğin özü ütopyadır”.

Laclau ve Mouffe’un öğrencilerinden Howarth, Post-Marksist görüşler çerçevesinde, Marksizm’deki ideoloji yaklaşımının sınırlarını şu şekilde temellendirmektedir: Howarth’a göre Marx ve Engels’teki ideoloji kavramsallaştırmalarının ortak özelliği olumsuz, indirgemeci ve ekonomik yapılanmaya bağlı olmasıdır⁵²⁴. Marx’ın fikirler, bilinç ve söylem ile toplumsal ve politik süreçler arasında bağlantı kurmasının önemini belirten Howarth, düşünürün bu bağlantıyı kurmaktaki başarıyı, ekonomizme düşmeme noktasında gösteremediğini iddia etmektedir⁵²⁵. Gramsci’nin bu noktadaki girişimini, daha nötr ve pozitif bir ideoloji anlayışı oluşturma çabası olarak gören düşünür, kitleleri organize eden ve bireylerin kendi pozisyonlarının bilincine vardıkları bir ideoloji tanımının bugünkü söylem kuramına temel hazırladığını söylemektedir. Gramsci’nin ideolojiyi, sınıflı düzenin basit bir aracı konumundan, bütün sınıf ve sınıf dışı unsurlar üzerinde moral, siyasal ve entelektüel liderliği sağlayan bir konuma yükseltmesi, Post-Marksistler açısından Marksizm içinde önemli bir kopuşu ifade etmektedir⁵²⁶. Althusser’in de benzer bir şekilde öznelerin adlandırılması üzerinden yaptığı ideoloji tanımlaması, söylem kuramı için önemli bir yer teşkil etmektedir. Fakat düşünürün Ortodoks Marksist tarzdaki “son kertede ekonominin belirleyici olduğu” tezi, yine Post-Marksistler açısından, Marksizm’in deli gömleğini tam olarak çıkartamadığına dair bir kanıt olarak gösterilmektedir⁵²⁷.

Howarth’a göre Marksizm’deki ideoloji kavramını terk etmenin zorunluluğu, bu paradigmanda bulunan ekonomik üretimin maddi mantığı ile yeniden üretim için ideoloji ve politikanın zorunluluğu tespiti arasındaki ikilikten kaynaklanmaktadır⁵²⁸. Marksizm’in klasik modelinden kurtulma çabaları olarak gördüğü Gramsci, Althusser ve Pecheux’nün girişimlerini, bu kuramdaki felsefi ve metodolojik varsayımlardan kurtulamadıkları için sınırlı bulmaktadır⁵²⁹.

Sonuç olarak Laclau ve Mouffe, ideoloji kavramının en azından mevcut içeriğiyle terk edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Günümüz toplumlarındaki çok kimliklilik

---

⁵²⁴ Howarth, **Discourse**, 87-88.

⁵²⁵ **age**, 88.

⁵²⁶ **age**, 89-91.

⁵²⁷ **age**, 92-95.

⁵²⁸ **age**, 98.

⁵²⁹ **age**.

ve solun bu kimliklerin direnişlerini kendi söylemine eklemememesi, hep bu “çarpık” ideoloji kavramsallaştırmısından kaynaklanmaktadır. Laclau’ya göre her mücadele içinde bir sınıf veya ekonomik ilişki arayan sol, kapitalizmin sadece ekonomik bir gerçeklikten ibaret olmadığını kavrayamamaktadır⁵³⁰:

“Kapitalizmi, artık salt ekonomik bir gerçeklik olarak değil, içinde ekonomik, politik, askeri, teknolojik ve diğer belirlenimler –her biri kendi mantığıyla ve belli bir özerklikle donanmış olarak- bütününe hareketinin belirlenimine giren bir karmaşa olarak anlayabiliriz. Başka bir deyişle, heterojenlik kapitalizmin özünde bulunur; heterojenliğin kısmi olarak kararlı hale getirilmeleri doğası gereği hegemoniktir”.

Dolayısıyla hegemonya mücadelesinin verildiği alanın, heterojenleşmiş ve kapanımı mümkün olmayan bir toplumsallığı bünyesinde taşıyan bir söylemsellik olduğunu kabul eden Post-Marksist anlayışın, homojen ve bütünsel bir toplum fikrinden hareket ederek oluşturulmuş bir ideoloji kavramsallaştırmasıyla toplumu analiz etmesi mümkün değildir⁵³¹.

Post-Marksizm’in belirli özellikler yükleyerek eleştirdiği ve aşmaya çalıştığı “Marksist” anlayışın ne kadar Marksizm’i yansıttığı tartışmalı bir konudur. Aşılmaya çalışılanın Marksizm mi yoksa bu kuramın bir “karikatürü” mü olduğuna dair değerlendirmeleri eleştiriler bölümünde detaylı bir şekilde analiz edeceğiz. Fakat ideoloji eleştirisinin, Post-Marksistler açısından söylem kuramına geçişte, önemli bir kalkış noktası olduğunu söylemek mümkündür.

5.2. Laclau ve Mouffe’da Söylem Teorisi

5.2.1. Söylem Teorisinin Kuramsal Kökleri

İdeolojinin terk edilmesinin zorunluluğu, onun yerine toplumsal oluşumunu ve dönüşümünü açıklayacak bir kavramın getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Toplumsal nesnellüğün reddi, bir merkezin yokluğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bir merkezin yokluğunda her türlü anlamın üretildiği bir ilişki sisteminden söz etmek gerekmektedir. İdeolojinin çarpıttığı veya üstünü örttüğü bir gerçeklik yerine gerçekliğin kendisinin üretildiği yaklaşımı genel olarak söylem teorisine ait bir yaklaşımdır. Sosyal bilimlerde temel bir yer teşkil eden söylem teorisi, 20. yüzyılda

⁵³⁰ Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, 251.

⁵³¹ Post –Marksist anlayışta kapanım, toplumsal bütünlüğün sabitliğini ifade etmektedir. Laclau ve Mouffe’ın görüşlerinde ise bu bütünlük ancak kısmi ve olumsaldır. Bu yüzden *toplumsal* kavramını kullanarak toplumun geçici ve söylemsel olarak oluştuğuna vurgu yaparlar. Laclau, “Toplumun İmkansızlığı”, 29-30.

dilbilim, anlambilim ve göstergebilimin yükseldiği bir dönemde ortaya çıkmıştır⁵³². Howarth'a göre bu teorinin gelişimi, pozitivist akımların hegemonyasının, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi bilimsel alanlarda zayıflaması, sosyal bilimlerde yorumbilgisel, eleştirel teori ve post-yapısalcılık gibi yaklaşımların yükselişi, psikoanalitik söylemin öne çıkması ve dilbilimin önem kazanmasıyla ivme kazanmıştır⁵³³.

Söylemin iktidar ve bilgi ilişkisi üzerinden nasıl şekillendiğini açıklayan Foucault, söylemi sadece iktidarda olanla değil; iktidarı ele geçirmek isteyenle de ilişkilendirmektedir⁵³⁴:

“Söylemin, görünüşte, önemsiz bir şey olması hiç fark etmez, karşı karşıya kaldığı yasaklar hemen, çabucak, onun arzu ve erkle olan ilişkisini gün ışığına çıkartırlar. Ve bunda şaşılacak bir şey yoktur: zira söylem –psikanaliz bunu bize gösterdi- arzuyu yalnızca ortaya koyan (veya gizleyen) şey değildir; aynı zamanda da arzunun nesnesi olan şeydir ve zira –bunu da tarih hiç durmadan bize öğretiyor- **söylem yalnızca kavgaları veya baskı sistemlerini açıklayan şey değil, ama onun için, onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmek istenen erktir**”.

Dolayısıyla söylem teorisine göre, sadece iktidarda olanlar değil, iktidarı ele geçirmek isteyenler de bir söylemsel bütünlük kurmak zorundadır. Althusser'in ideoloji kuramındaki adlandırma teorisine benzer bir biçimde sadece egemen güçlerin değil, muhalefettekilerin de kendi öznelerini adlandırdığı kabul edilmektedir⁵³⁵. Fakat söylem teorisinde, Althusser'in verili olarak kabul ettiği toplumsal yapı da söylemin kurduğu bir bütünlüktür. Dolayısıyla gerçekliğin tek bir temsili değil; çeşitli özne pozisyonlarının söylemleri çerçevesinde oluşturulmuş “gerçeklikler”in mücadelesi söz konusudur. Bu yüzden, Post-Marksizm, radikal demokrasi ve popülizm yaklaşımlarında toplumsal ve politik dünyanın söylemsel kuruluşundan söz ederken; post-yapısalcılığın söylem kuramından beslenmektedir⁵³⁶.

Post-Marksizm'in söylem teorisinde kullandığı gösteren ve gösterilen ayrımı İsviçreli dilbilimci Ferdinand De Saussure'ün göstergebilim analizlerinden faydalanılarak geliştirilmiştir. Saussure açısından dil, toplumsal ilişkilerden bağımsız bir bütünlüğü temsil etmektedir⁵³⁷:

“Buna karşılık, dil kendi başına bir bütündür, bir sınıflandırma ilkesidir. Dilyetisinin kucakladığı olgular arasında birinci yeri ona verdik mi, başka her türlü sınıflandırmaya karşı koyan bir bütüne de doğal bir düzen getirmiş oluruz”.

⁵³² Purvis, Hunt, “Discourse, ideology, discourse”, 480.

⁵³³ Howarth, **Discourse**, 1-2.

⁵³⁴ Vurgular bana aittir. Foucault, **Ders Özetleri**, 11.

⁵³⁵ Althusser, **Yeniden Üretim Üzerine**, 303-305.

⁵³⁶ Howarth, **Discourse**, 2-4.

⁵³⁷ Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri**, 38.

Saussure dili, göstergeler çerçevesinde analiz etmektedir. Düşünürü göre dil göstergesi, bir nesneyle bir adı değil, bir kavramla işitimi imgesini birleştirir. İşitimsel imge ise salt fiziksel niteliğe sahip bir sesi değil, duyularımızla algılamalarımız sonucu zihnimizde oluşan tasarımlardır⁵³⁸. Burada işitimsel imge gösteren olurken, kavramın kendisi gösterilen, buradaki bütünlük ise göstergedir. Saussure için dil göstergesi nedensizdir. Yani gösteren ile gösterilen arasındaki bağı herhangi bir neden üzerinden analiz edemeyiz. Örneğin ampul kavramının, göstereni olan a-m-p-u-l ses dizilişiyle arasında bir bağ yoktur. Dildeki bir kavramın anlam kazanması da Saussure'e göre ayrılıklar sayesinde olur⁵³⁹:

“Örneğin, bir madeni paranın değerini belirleyen, o paradaki maden değildir. Saymaca olarak beş franklık bir değer taşıyan bir para da bu değer ancak yarısı oranında gümüş vardır. Paranın değeri, üstünde şu ya da bu resmin bulunmasına, siyasal bir sınırın ötesinde ya da berisinde kullanılmasına göre azalır çoğalır. Bu söylediklerimiz dil göstereni için daha da doğrudur. Dil göstereni özü bakımından hiç de ses nitelikli, özdeksel değildir. Onu oluşturan, özdeksel tözü değil, işitimi imgesinin tüm öbür işitimi imgeleriyle karışmamasını sağlayan ayrılıklardır”.

Laclau ve Mouffe'da farka dayalı kimlikler yaklaşımlarını Saussure'ün dildeki ayrılıklar analizinden beslenerek oluşturmuşlardır.⁵⁴⁰ Bir kimliğin ne olduğunu, diğer kimliklerle kurduğu ilişkide ortaya çıkan farklılıklar belirlemektedir. Post-Marksizm'de her kimlik ancak bir öteki yaratarak kendi varlığını sürdürebilmektedir⁵⁴¹.

Saussure'ün gösteren-gösterilen ilişkisini, toplumsalın bağlamı içinde analiz eden Barthes da, yapısalcılıktan post-yapısalcılığa geçişte önemli düşünürlerden biridir. Post-Marksizm'deki gösteren anlayışı, Barthes'ın oluşturduğu yananlam kavramsallaştırması çerçevesinde geliştirilmiştir. Saussure'ün ses imgesi ve görsel imgeden oluşturduğu gösterge bütünü başka bir gösterilenin göstereni ifade etmesi için kullanılan yananlam, dilsel alanı toplumsal alanla birleştirmektedir⁵⁴². Örneğin bayrak göstergesi, “b.a.y.r.a.k” göstereni (ses imgesi) ile bez barçası gösterileninden (görsel simge) oluşur. Fakat aynı zamanda bayrak bir gösteren olarak yurtseverlik, milliyetçilik, faşizm veya ulusal bütünlük gibi kavramların

---

⁵³⁸ **age**, 107.

⁵³⁹ **age**, 173.

⁵⁴⁰ Ernesto Laclau, “Siyasetin Öznesi, Özne Siyaseti”, **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, çev. Ertuğrul Başer, 2. bs. (İstanbul: Birikim Yayınları, 2003), 21-28.

⁵⁴¹ **age**, 29.

⁵⁴² Barthes'ın toplumsal olan ile göstergesel olan arasında kurduğu bağlantılar çerçevesinde göstergebilim; sesler, törenler, el-kol hareketleri, gösteriler gibi anlamlama dizgelerinin inceleme alanıdır. Nesne bütünlüğü gösterge dizgesi konumuna dil aracılığıyla ulaşırlar. Roland Barthes, **Çağdaş Söylenler**, çev. Tahsin Yücel (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1990).

çağrışımını sağlar. Dolayısıyla burada gösteren-gösterilen ilişkisinin, dilsel alanla toplumsal alan arasında da ilişkiyi sağladığı görülmektedir. Laclau'nun, bağlantısını kaybetmiş ve bir siyasal hedefi simgeleyen boş gösteren ile söylemsel alanda herhangi bir söyleme eklenerek kısmi anlamını kazanan yüzer-gezer gösteren kavramsallaştırmaları, bu analizler çerçevesinde geliştirilmiştir.

Post-Marksizm'in söylem kuramında beslendiği bir diğer düşünür ise Derrida'dır. Derrida'nın söylemi, bir sabitsizlik uğrağı olarak belirlemesi ve kavramsal gelişimini tanrı, sınıf, insan hakları gibi aşkın gösterenlerin çözülmesine bağlaması, Laclau ve Mouffe'un kuramlarında önemli bir yer tutan evrensellik ve tikellik ile ilgili analizlerine etkisi olmuştur⁵⁴³. Söylem teorisinde tek bir merkezin kaybolması dolayısıyla kısmi bütünlük oluşturmak için hegemonya mücadelesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla söylem hegemonik bir mücadele sonucu inşa edilen bir kısmiliği ifade etmektedir.

Laclau'ya göre post-yapısalcı teori, söylemi dil ve dil dışı arasındaki farkı aşarak analiz ettiğinden Post-Marksist teorinin önünü açmıştır. Çünkü post-yapısalcılık, yapısalcılığın kapalı bütünlük anlayışına karşılık, toplumun kapanımsızlığını tespit eder, bu yüzden de gösteren ile gösterilen arasındaki tamamlanmamış ilişkiyi çözer. Post-Marksistler bu tamamlanmamışlığın sonucu olarak, politik mücadele ile anlamın onarılmasının gerekliliğine vurgu yaparlar. Hegemonya mücadelesi söylem alanındaki birçok söylemsel ögeyi birbirine eklemleyerek anlamları kısmi olarak onarır; böylece toplumsal geçici olarak kurulmuş olur⁵⁴⁴.

Söylem teorisi Marksizm'de ikincil bir pozisyonda olan dil ve yazıyı, merkezi bir konuma yerleştirmektedir. Toplumsal verili bir şey olarak ele alınmamakta, toplumsalın söylemsel kuruluşuna odaklanılmaktadır. Laclau ve Mouffe, politikanın kurucu rolüne özel bir önem atfettiklerinden, söylem teorisi düşünürlerin erken dönemlerinden beri Marksizm'i revize etme çabalarına yeni bir açılım getirmiştir. Post-yapısalcılığın ve göstergebilimin yoğun bir etkisi altında, Marksizm'i revize etme yolunu terk edip, yapıbozumuna yönelmişlerdir⁵⁴⁵.

---

⁵⁴³ Derrida'nın aşkın gösteren ve söylem arasındaki ilişkiyi açıkladığı çalışması için bkz. Derrida, "Structure, Sign and Play", 278-293.

⁵⁴⁴ Ernesto Laclau, "Discourse", **The Blackwell Companion to Contemporary Political Philosophy**, eds Robert A. Gooding and Philip Pettit, (Oxford: Blackwell, 1993): 431.

⁵⁴⁵ Laclau ve Mouffe, oluşturmak istedikleri radikal, özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasi hedefi için Marksizm içindeki söylemsel biçimleri, sezgileri ve çifte mantıkları ortaya çıkararak bu paradigmanın krizinin tarihsel gelişimini ortaya koymaktadırlar. Yapıbozumcu bir Marksizm analizi, Marksizm'in,

Söylem teorisinin evrimini inceleyen Howarth'a göre, genel olarak bu teorisinin gücü, toplumsal dünyayı sadece dile indirgemeyip bunun yerine dilsel ve toplumsal sistemler arasında faydalı bir benzerlik kurmasında yatmaktadır. Bu ilişkiselliğin yakalanması da toplumsal ve politik analize yön vermek için güçlü bir anlam sağlamaktadır⁵⁴⁶.

5.2.2. Söylem Teorisindeki Temel Kavramsallaştırmalar

Laclau ve Mouffe'un söylem kavramı, tam olarak ne yazıya ne de konuşmaya indirgenebilecek bir kavramdır. Düşünürler için toplumsalın kısmi bütünlüğünün inşasındaki tüm pratikler söylemi kapsamaktadır. Örneğin yuvarlak bir nesneyi futbol topu haline getiren sadece bir yazı veya betimleme değil; aynı zamanda bir kurallar sistemi ve bu kurallar sistemindeki kurumların çeşitli pratikleridir. Fiziksel olarak yuvarlak nesne vardır, bu inkâr edilemez; fakat futbol topu haline gelmesi söylemsel alanda gerçekleşir. Dolayısıyla futbol oyuncusunun öznel konumlanması da söylem sayesinde olmaktadır⁵⁴⁷. Düşünürlerin, görüldüğü gibi burada inkâr ettikleri, yuvarlak nesnenin varlığı değil, o nesnenin, toplumsal ilişkilerde kurulan kimliğinin verili bir şekilde algılanma şeklidir. Bu kimlik söylemsel bir bütünlük tarafından olumsuzluk çerçevesinde kurulduğu içindir ki; anlam kısmi ve sabitleştirilemezdir. Bundan dolayı nesnelere, çeşitli söylemsel bütünlüklerin anlamlandırmasına açık bir halde varlıklarını sürdürürler.

Post Marksizm için temel bir kavram olan söylemi, Laclau ve Mouffe, çeşitli yazılarında şöyle ifade etmişlerdir:

“Chantal Mouffe ve ben, söylemleri bu anlamda, hem dilsel hem de dilsel olmayan öğeleri eklemeyen bütünlükler olarak tanımladık”⁵⁴⁸.

“...Söylem, bizatihi nesnelüğün inşasının birincil alanıdır. Pek çok kez açık hale getirmeye çalıştığım gibi söylemle, özünde konuşma ve yazma alanlarıyla sınırlı bir şeyi değil, içerisinde ilişkilerin kurucu bir rol oynadıkları karmaşık öğeleri kastediyorum. Bunun anlamı şudur:

---

daha geniş bir özgürleşimci söylemler tarihi içerisine oturmasını sağlamaktadır. Marksist metinlerin içyapılarından ve politik analizlerinden faydalanıp Marksizm'den ayıklandıkları kısımları, diğer nehir suları olarak tarif ettikleri post-yapısalcı analizlerle birleştirerek kendi özgün paradigmasını kurduklarını belirtmektedirler. Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 29-30; Laclau, **Emancipations**, 81-82. Marx'ın görüşlerini Derridacı bir perspektifle nasıl yapıbozumuna uğrattıklarıyla ilgili bkz. Ernesto Laclau, “Zaman Çığırından Çıktı”, **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, çev. Ertuğrul Başer, 2. bs. (İstanbul: Birikim Yayınları, 2003), 113.

⁵⁴⁶ Howarth, **Discourse**, 13.

⁵⁴⁷ Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, “Amasız Fakatsız Marksizm Sonrası”, çev. Ahmet Kardam, **Marksizm ve Gelecek**, no. 5 (1992): 13.

⁵⁴⁸ Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, 27.

Öğeler, ilişkisel karmaşayı öncelikle fakat onun içinden inşa edilirler. O halde ‘ilişki’ ve ‘nesnellik’ eşanlamlıdır⁵⁴⁹.

“Dilsel ve dilsel olmayan öğeler sadece yan yana durmayıp yapılaşmış bir farklılık konumları sistemi –yani bir söylem- oluştururlar. Dolayısıyla farklılık konumları, çok çeşitli maddi öğelerin bir yayılımını içerir. Bu durumda, söylemsel birliğin, bir tasarımın teleolojik birliği olduğu öne sürülebilir, ama öyle değildir. Nesnel dünya, ereksel bir anlama sahip olması gerekmeyen, çoğu durumda ise fiilen hiçbir anlam gerektirmeyen ilişkisel dizilerde yapılaşmıştır: Belli düzenliliklerin farklılık konumları oluşturmaları, bir söylemsel formasyondan söz edebilmemiz için yeterlidir⁵⁵⁰.”

Düşünürler için söylem, nesnellığın kendisinden türeyen bir bütünlüğünü değil, nesnellığın inşasını sağlayan pratikleri ifade etmektedir. Bu pratikler toplumsalın kısmi bütünlüğünün kurulmasında hem dilsel hem de dilsel olmayan pratiklerdir⁵⁵¹:

“Bir duvar inşa ediyor ve birine, ‘bana bir briket ver,’ diyorsam ve sonra briketi duvara yerleştiriyorsam, birinci eylem dilbilimsel, ikincisi davranışsaldır, ancak her ikisini de bütünlüklü bir işlemin yani duvar inşaatının parçası olarak kavramak kolaydır. Bütünlüklü işlem içindeki bu bağıntısal moment ne dilbilimsel ne de dilbilimseldir, çünkü her iki tip eylemi de içerir. Eğer bu konuda bir yandan da pozitif olarak düşünürsek, onu kapsayan kavramların dilbilim/dilbilimsiz ayrımından önce olması gerekir. Bu temel örneğe söylem denir ve bu nedenle ‘sosyal’ ile bitişiktir. Her toplumsal eylemin bir anlamı olduğu için bu da dilbilim ve dilbilim dışı unsurları eklemeyen söylemsel ardılıklar içinde bulunur”.

Laclau’ya göre burada bir tuğla talebi de tuğlanın duvara yerleştirme pratikleri de duvar inşasının pratik sürecini göstermektedir. Dolayısıyla söylemi, salt dilbilim veya dilbilim dışı olarak izah etmek yetersizdir. Hem dilsel hem de dilsel olmayan pratiklerden oluşması, söylemin, dilbilim ile dilbilimsiz ayrımından önce oluşmuş bir bütünlüğe sahip olduğunu göstermektedir⁵⁵².

Laclau ve Mouffe’a göre, söylemin toplumsalın inşasındaki konumu merkezidir. Foucault’nun söylem analizlerinin aksine düşünürlerde, söylemsel alan ile söylem dışı alan arasında bir ayrım yapılmaz. Foucault’nun bu noktadaki ayrımı, özellikle söylemin oluşumu ve yayılımını mümkün kılan kurumları, toplumsal, siyasal ve kültürel pratikleri, söylemden ayrı olarak ifade etmek için yapılmıştır⁵⁵³:

“Bununla birlikte, onlar [söylem dışı yapılanma ve ilişkiler] söylemi sınırlayacak ya da ona bazı biçimler empoze edecek yahut da bazı koşullarda bazı şeyleri ifade etmeye onu zorlayacak olan, söylemin dışındaki ilişkilerdir”.

Foucault, söylemi bilgi-iktidar ilişkileri çerçevesinde ele alırken, bir söylem dışı alanın olduğuna vurgu yapmaktadır. Söylemden bağımsız bu alan, söylemi sınırlayan ve onu belli koşullarda etkileyen ilişkilerdir. Laclau ve Mouffe ise bu ayrımı

⁵⁴⁹ age, 86.

⁵⁵⁰ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 175.

⁵⁵¹ Ernesto Laclau, “Politika ve Modernitenin Sınırları”, çev. Yavuz Alagon, **Post-modernist Burjuva Liberalizmi**, 2. bs. (İstanbul: Mavi Ada Yayınları, 2000): 91.

⁵⁵² age, 81-105.

⁵⁵³ Foucault, **Bilginin Arkeolojisi**, 64.

reddetmektedir⁵⁵⁴. Onlar için böyle bir ayırım mantıksızdır. Çünkü nesnelerin inşası söylemler yoluyla gerçekleşiyorsa, söylem dışı gibi bir epistemolojik ayırım yapmak, söylem teorisinin açıklayıcılığını yitirmesine sebep olur⁵⁵⁵:

“Analizimin söylemsel olan ve olmayan pratikler arasında ayrımı reddeder. Şunları öne sürer: a) Hiçbir nesnenin bütün söylemsel ortaya çıkış koşullarının dışında verili olmadığı ölçüde, her nesne bir söylem nesnesi olarak oluşmuştur ve b) bir toplumsal pratiğin genellikle dilsel ve davranışsal denen yanları arasındaki her türlü ayırım ya yanlış bir ayırımdır ya da farklılaşım olarak yerini söylemsel bütünlükler biçiminde yapılaşmış toplumsal anlam üretimi içinde bulmalıdır. Örneğin, söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler arasında –kanımızca tutarsız– bir ayırım güden Foucault, bir söylemsel formasyonun yayılımlarının düzenliliğine temel oluşturan ilişkisel bütünlüğü belirlemeye çalışır. Fakat bunu ancak bir söylemsel pratiğin terimleriyle yapabilir...”.

Laclau ve Mouffe söylem kuramlarını geliştirirken, belli başlı kavramsallaştırmalar oluşturmuşlardır⁵⁵⁶:

“... eklemleyici pratiğin bir sonucu olarak öğeler arasında kimlikleri değişecek bir ilişki kuran her türlü pratiğe **eklemlenme** diyeceğiz. Eklemlenme pratiğinden doğan yapılaşmış bir bütüne ise **söylem** diyeceğiz. Bir söylem içinde eklemelenmiş durumda görünürken ortaya çıkan, farklılık konumlarına da **moment** diyeceğiz. Bunun tersine, söylemsel olarak eklemelenmemiş farklılıklara **öge** diyeceğiz”.

Burada, kavramların düşünürlerin oluşturdukları kuramdaki yerlerine ve gelişimlerine geçmeden önce söylem, söylemsel ve söylem analizinin anlamlarını karşılaştırmalı bir biçimde ve örneklerle, Laclau ve Mouffe’un öğrencileri olan David Howarth ve Jacob Torfing’in açıklamaları çerçevesinde sunmak istiyorum⁵⁵⁷. Öncelikle söylem tanımı, başta verdiğimiz tanımlardan genişletilmiş bir şekilde, Torfing’de şöyle açıklanmaktadır: “Söylem gösteren ardışıklıkların ilişkisel bir kümesidir; eğer ilişkisel ve farksal mantık, herhangi bir sınırlama veya yarıklık olmadan yayılırsa, politika için alan kalmayacaktır.”⁵⁵⁸ Torfing’e göre, herhangi bir söylem, bir öteki ve dışarıyı üzerinden kurulduğundan toplumsalı tamamen kapatamamaktadır. Bu yüzden siyasal pratik her zaman gerekliliğini koruyacaktır. Burada, söylemin oluşumunun “farklar” (*differences*) ve “gösterenler” (*signifier*) üzerinden sağlandığı belirtilmektedir. Herhangi bir tikellik veya çeşitli tikelliklerin oluşturduğu fark mantığı (*logic of difference*), “dışarıyı” ile olan ilişkiyi sağlamakta, kimliği ve gösterenleri kurmaktadır. Çeşitli kimliklerin ve gösterenlerin birbirleriyle

⁵⁵⁴ Foucault’nun belirlemesiyle ilgili ayrımlarını değerlendiren bir analiz için bkz. Torfing, **New Theories of Discourse**, 90-91; Howarth, **Discourse**, 48-84.

⁵⁵⁵ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 171-172.

⁵⁵⁶ Vurgular bana aittir. **age**, 169.

⁵⁵⁷ Howarth ve Torfing, Laclau ve Mouffe’un söylem kuramını, bütünsel ve tarihsel bir biçimde ele aldıklarından ve düşünürlerin öğrencileri olduklarından tercih edilmiştir. Laclau ve Mouffe’un analizlerinde birbiri yerine kullandıkları veya terk ettikleri kavramsallaştırmalara hakim olduklarından, düşünürlerin söylem kuramını en geniş çerçevede ele almaktadırlar. Konuyla ilgili detaylı analizleri için bkz. Torfing, **New Theories of Discourse**, 1-135; Howarth, **Discourse**, 48-143.

⁵⁵⁸ Torfing, **New Theories of Discourse**, 91.

olan ilişkiselliği ve farklılığı ise söylemsel alanı yaratmakta, bu alanın varlığı da politikayı zorunlu kılmaktadır. Howarth da benzer bir şekilde, bütün obje ve eylemlerin anlamının söylemsel olarak, farklar sistemi tarafından verildiğini belirtmektedir⁵⁵⁹. Örneğin bir ormanlık alana kurulacak otoyol, çeşitli söylemsel yapıların etkisindeki özne pozisyonları tarafından farklı algılanmaktadır. Ormanlık alan, bilim adamları için araştırılacak bir yerleşim yeri; milliyetçiler için bir ulusun tehdit edilen mirası; kalkınmacılar açısından ise otoyol için bir engel teşkil eden bir mekândır. Bu farklılaşmış söylem pozisyonlarının varlığı ve aralarındaki ilişkisellik, söylemi hem oluşturur hem de yeniden üretir. Sadece kalkınmacı veya çevreci söylemin bulunduğu bir toplumda, politikanın yeri yoktur. Herhangi bir söylemin varolabilmesi, bir “öteki” veya “dışarı”yı inşa etmesine bağlıdır. Dolayısıyla söylem, farklar üzerinden kurulduğundan ve bu farkların, toplumsalın kapanımsızlığı yüzünden sürekli üretilmesinden dolayı, politika daimi olarak kalıcı olacaktır.

Tek bir söylemin hâkimiyeti, diğer söylemler üzerindeki hegemonik gücüne bağlıdır. Bu hegemonik güç kırıldığında, bir kimlik krizi söz konusu olur ve toplumsalın kısmi kapanımı yine başka bir söylemle doldurulur. Herhangi bir söylemin, hegemonik hale gelebilmesi, çeşitli “öğeleri” (*elements*) kendine eklemleyerek onları “moment” (*moment*) haline getirebilmesine bağlıdır. Söylemsel ise bir alanı ifade eder ve parçalara ayrılmış herhangi bir söylemin çözülmüş öğeleri bu alana dâhil olur. Örneğin refah devleti söylemi veya kalkınmacı söylem bir zamanlar egemen söylem iken şu anda neoliberalizmin hâkimiyetindeki söylemsel alana dâhil olmuşlardır. Hâkim bir söylemin parçalanarak söylemsel alana dâhil olması onun varlığını sürdürmesine engel değildir; sadece hegemonik söylem özelliğini kaybetmiştir. Laclau’nun söylemsel olarak eklemlememiş farklılıklar olarak ifade ettiği öğeler, bu tarz söylemlerin parçalarıdır. Laclau ve Mouffe’un görüşlerinden hareketle, örneğin refah devleti söylemi, 1970’lerde hâkim bir söylem iken neoliberal söylemin egemen olduğu günümüzde, bir öge olarak söylemsel alanda varlığını sürdürmektedir.

Söylemsel, toplumsalın hep kısmi veya “dikişli” (*sutured*) bir özellikte olduğunu ifade etmektedir. Herhangi bir söylemin egemen hale gelmesi demek, toplumsal alanın bütünüyle o söylem tarafından kapatıldığı anlamına gelmemektedir⁵⁶⁰. Hâkim

---

⁵⁵⁹ Howarth, **Discourse**, 102.

⁵⁶⁰ Laclau ve Mouffe’un kullandığı “dikiş” kavramı Laclau teoriden aldıkları bir terimdir. Bu terim ögenin bulunduğu söylem zinciriyle ilişkisini yansıtır. Öğelerin nihai sabitsizliği; kısmi bir durumu

söylem ancak toplumsalın anlamını kısmi olarak sabitleyebilir. Toplumsal, söylemsel olarak oluşturulurken her zaman bir “öteki” veya “dışarı” olacağından, bütünüyle ve nihai olarak kapanamaz ve sabitlenemez. Bu yüzden Laclau ve Mouffe, herhangi bir söylemin hâkim haline geldiği durumu, toplumsalın dikişli bir şekilde kapatıldığı benzetmesiyle açıklamaktadır⁵⁶¹.

Söylem analizi ise söylemsel formların, yani hem dilsel hem de dilsel olmayan pratiklerin analizini yapmaktadır. Bu analiz; konuşma, rapor, manifesto, yapılanma, eylem, fikirler, pratikler ve kurumlar sistemini inceleyerek söylemin oluşum, gelişim ve krizlerini inceler⁵⁶². İngiltere’de *Thatcherizm*’in 1980’lerden sonraki iktidarını söylem analizi çerçevesinde örnekleyen Howarth, bu söylemin hâkim hale gelmesini; fikirler sisteminde oluşturduğu özgürlük, kanun, düzen ve monetarizm momentlerini (Laclau, bunlara “sosyal güvenlik” asalaklarını engelleme momentini de eklemiştir.), pratikler sisteminde güçlü liderlik ve girişimcilik momentlerini, kurumlar sisteminde ise muhafazakâr parti momentlerini oluşturmasına bağlamaktadır⁵⁶³.

Laclau ve Mouffe “*Hegemonya ve Sosyalist Strateji*” eserinde tanımladıkları söylemsel olarak eklenmemiş farklılıkları ifade eden öge kavramını, tamamlanmamışlık özelliğinden kaynaklı, “yüzer-gezer gösteren” (floating signifiers) olarak adlandırmaktadırlar⁵⁶⁴:

“Bütün kimlikler ilişkisel olduğundan –ilişkiler sistemi istikrarlı bir farklılıklar sistemi olarak sabitleştirme noktasına ulaşmasa da- ve bütün söylemler kendilerini aşan bir söylemsellik alanı tarafından bozulduğunda, ‘öğeler’den ‘momentler’e geçiş hiçbir zaman tamamlanamaz. ‘Öğeler’in statüsü, bir söylem zincirine bütünüyle eklenme yeteneği olmayan yüzer-gezer gösterenlerin statüsüdür”.

Dolayısıyla yüzer-gezer gösterenler sabit bir anlamı olmayan, söylemsel bir alanda çoğul anlamlar tarafından üstbelirlenen öğeleri ifade etmektedir. Örneğin demokrasi bir yüzer-gezer gösterendir, çünkü liberal, anti-faşist veya anti-komünist söylemde farklı anlamlara gelmektedir⁵⁶⁵. Bu anlam farklılaşmasının sebebi bu söylemlerin demokrasiyi üstbelirlemesinden ileri gelmektedir. Söylemsel alanda hegemonya kurmak için yüzer-gezer gösterenleri birbirine eklemek gerekmektedir. Eklenme pratiği sayesinde yüzer-gezer gösterenler, bir söylem içinde kısmi de

---

yanıttır, bu yüzden hegemonik pratikler dikişleyicidir. Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 87-88.

⁵⁶¹ **age**, 87.

⁵⁶² Howarth, **Discourse**, 8.

⁵⁶³ **age**, 103.

⁵⁶⁴ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 182.

⁵⁶⁵ Laclau, “The death and resurrection”, 208.

olsa bir anlam kazanır. Fakat bir “boş gösteren”(empty signifier) olmadan bu eklemleme pratiğini gerçekleştirmek mümkün değildir. Boş gösteren, gösterileni olmayan gösteren anlamına gelmektedir⁵⁶⁶. Boş gösterene örnek olarak adalet, komünizm, düzen, devrim, halkın birliği veya bağımsızlık gibi adlandırmalar örnek gösterilebilir. Laclau bu kavramı, matematikteki sıfır sayısını örnek vererek açıklar. Sıfır sayısı temelde bir yokluğu işaretler; fakat sayı sisteminin kurulmasında temel bir rol oynar. Boş gösteren de kendi başına bir anlama sahip değildir. Fakat yüzer-gezer gösterenlerin eklemlemesinde temel bir rol oynayarak erişilmemiş ama erişilmesi gereken bir tamlığı temsil eder⁵⁶⁷. Laclau’ya göre boş gösterenler tam içeriğe sahip olmasalar da kolektif iradeyi oluşturma bakımından siyasal mücadelede ve dolayısıyla hegemonya mücadelesinde temel bir işlev görmektedir⁵⁶⁸. Çünkü boş gösterene sahip olmayan ve çeşitli yüzer-gezer gösterenleri eklemlemek isteyen bir söylemsel yapıda, kısmi bütünlük sağlanamaz. Bunun nedeni boş gösterenin bu öğelerin eklemlemesi sürecinde genel tamlık formunu temsil etmesidir⁵⁶⁹. Örneğin, keyfi tutuklamalara son verilmesi, adil yargılama ve parti yetkililerinin ayrıcalıklarına son verilmesini isteyen tekil taleplerin, adalet boş göstereniyle bir söylemsel bütünlük kazanması mümkündür⁵⁷⁰. Adalet tek başına somut bir içeriğe sahip değildir, fakat bu söylemsel öğeleri bir eşdeğerlik zincirine sokup söylemsel bir bütünlük sağlayabilir. Son olarak bu konuda Laclau ile aynı görüşleri paylaşan Zizek’in, boş gösteren ve yüzer-gezer gösteren arasında ilişkin örneği açıklayıcıdır⁵⁷¹:

“Yüzer-gezer gösterenleri, sözgelimi, ‘Komünizm’le dikiyorsak, ‘sınıf mücadelesi’ diğer bütün unsurlara kesin ve sabit bir anlam yükleyecektir: Demokrasiye (yasal bir sömürü biçimi olarak ‘biçimsel burjuva demokrasisi’ne karşı mahut ‘gerçek demokrasi’); feminizme (kadınların sömürülmesi sınıf temelli bir işbölümünün sonucudur); çevreciliğe (doğal kaynakların tahrip edilmesi, kâr yönelimli kapitalist üretimin mantıksal bir sonucudur), barış hareketine (barışın önündeki başlıca tehlike maceracı emperyalizmdir), vb”.

⁵⁶⁶ Şunu belirtmek gerekir ki; Laclau ve Mouffe, boş gösteren tanımlamasını yakın dönem çalışmalarında, evrensellik ve tikellik ile kurulan ilişkiyi analiz ederken kullanmaya başlamıştır. Bundan önceki, yani 1980’li yıllarındaki analizlerinde, boş gösteren yerine Lacan’dan devraldıkları düğüm noktası (nodal point) terimini kullanmaktadırlar. Stravkis ve Howarth, Laclau ve Mouffe’un söylem kuramında, hem boş gösterenin hem de düğüm noktasının, imkânsız bir ideali temsil ederek politik söylemin varolmasını sağladıklarını belirtmişlerdir. David Howarth, Yannis Stavrakis, “Introducing discourse theory and political analysis”, **Discourse Theory and Political Analysis Identities, Hegemonies and Social Change** (Manchester: Manchester University Press, 2000): 8-9.

⁵⁶⁷ Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, 124-125.

⁵⁶⁸ Laclau, “Structure, History”, 185, 210-211.

⁵⁶⁹ Laclau, **Evrensel, Kimlik ve Özgürleşme**: 150.

⁵⁷⁰ Laclau, “The death and resurrection”, 207-208.

⁵⁷¹ Slavoj Zizek, **İdeolojinin Yüce Nesnesi**, çev. Tuncay Birkan, (İstanbul: Metis Yayınları, 2002), 103-104.

Söylem teorisiyle ilgili bir başka kavram ise eşdeğerlikler zinciridir. Boş gösteren, yüzer-gezer gösterenler ve oluşturulan söylemsel bütünlükle ilgili bağlantı, eşdeğerlik zincirleri oluşturularak sağlanmaktadır. Eşdeğerlikler zincirleri (*chains of equivalence*) yoluyla yüzer-gezer gösterenler ve doyurulmamış talepler kendi içlerindeki ilişkiler çerçevesinde kurdukları ortak bir “öteki” veya “dışarı” karşısında içsel tutarlılığa sahip bir bütünlük oluştururlar⁵⁷². Bu bütünlük nihai anlamda hiçbir zaman sabitleştirilemez; bu yüzden hiçbir politik proje, söylemsel alanda mükemmel bir biçimde hâkimiyet kuramaz. Söylemsel alanın bütünlüğündeki eksikliğin, bir düzensizlik olarak algılandığı andan itibaren eşdeğerlik zincirleri kurulmaya başlanır. Bu zincirler, yüzer-gezer gösterenler arasındaki çelişkileri azaltır, bunlara bir kimlik, dayanıklılık ve istikrar kazandırır. Boş gösterenin de, zincire katılan çeşitli gösterenlere birleştirici bir hedef kazandırmasıyla eşdeğerlik zincirinin kurulma süreci tamamlanır⁵⁷³. Bu sayede birleşik bir söylemsel özne pozisyonu yaratılmış olur. Örneğin devletçi söylemin hâkim olduğu bir sistemde, devletin halk tarafından denetlenmesi, adil yargılama gibi doyurulmamış talepler ve serbest piyasa ögesi gibi bir yüzer-gezer gösterenin olduğunu düşünelim. Serbest piyasa göstereni eğer kendini “özgürlük” boş göstereni şeklinde gösterebilirse, diğer iki talebi kendi eşdeğerlik zinciri içerisine eklemleyebilir. Bu eklemleme sonucunda devletin halk tarafından denetlenmesi ve adil yargılama talepleri bütünleşerek tek bir söylemin momentleri haline gelmişlerdir. Aralarında bir çelişki mevcutsa, bu çelişki eşdeğerlik zinciri sayesinde kısmi de olsa ortadan kaldırılır.

Söylem teorisiyle ilgili bahsedeceğimiz bir diğer kavram ise antagonizmadır. Laclau ve Mouffe, toplumsal öznelerin, önceden kurulmuş çıkar ve kimliklere sahip olduğuna karşı çıkmaktadır. Verili çıkar ve kimlik kabulünün antagonizmaların varlığının söylem dışında oluştuğu görüşünü doğurmaktadır. Laclau ve Mouffe, verili antagonizmalara karşı çıkmaktadır. Düşünelere göre, antagonizmanın inşası ve

---

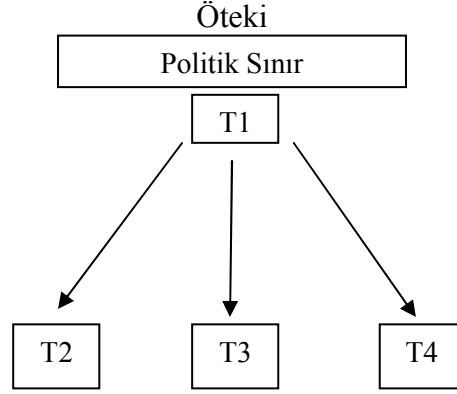
⁵⁷² Burada dikkat edilirse eşdeğerlik zincirine sokulanlar konusunda sadece yüzer-gezer gösterenlerden değil, aynı zamanda doyurulmamış taleplerden de söz edilmektedir. Doyurulmamış taleplere örnek olarak konut, sağlık ve ücret talebini örnek verebiliriz. Fakat dikkat edilirse bu talepler eşdeğerlikler zincirine ihtiyaç olmadan da somut bir içeriğe sahiptir. Dolayısıyla tek başına politik düzlemde kendini varedebilir gibi gözükmemektedir. Fakat Laclau’ya göre bu talepler bir eşdeğerlik zincirine girerek somut bir kimlik kazanmaktadır. Tek başlarına bir taleptirler; ama eşdeğerlik zincirine girdikten sonra yaratılan “ötekinin” de yardımıyla bir kimlik kazanırlar. Bu yüzden Laclau yüzer-gezer gösteren ile doyurulmamış talebi birbirinden ayırmamaktadır. Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, 148-152.

⁵⁷³ Laclau, **Evrensel, Kimlik ve Özgürleşme**: 100.

politik sınırların kurulması ile kimlik ve çıkarlar oluşur⁵⁷⁴. Çeşitli grupların verili talepleri olduğunu düşünürler de kabul etmektedir. Fakat bu taleplerin, politik düzlemde bir eşdeğerlik zincirine sokulmadan bir antagonizmanın oluşabilmesi mümkün değildir. Çünkü antagonizma yani uzlaşmazlık bir “öteki”nin varlığıyla meydana gelir. “Öteki” ise eşdeğerlik zincirinde oluşmaktadır:

Tablo 5. Eşdeğerlik Zincirinde Boş Gösteren ve “Öteki” İlişkisi

T1 olarak gösterdiğimiz bir doyurulmamış talep veya yüzer-gezer gösteren, somut içeriğini önemli ölçüde kaybedip bir boş gösteren haline gelmekte ve daha sonra diğer talep veya gösterenleri kendine eklemeyip eşdeğerlik zinciri kurarak bir bütünlük oluşturmaktadır. Fakat bu bütünlüğün söylemsel hale gelmesi bir “öteki”nin varlığının inşa edilmesi ve onunla çekilen politik sınırın oluşturulmasına bağlıdır. İşte bu dışarı ve içeri ayrımıyla antagonizma somut olarak oluşur. Oluşturulan kimliğin, başka söylemler tarafından oluşturulmuş kimliklerle kurduğu ilişki antagonizmanın oluşmasını sağlamaktadır⁵⁷⁵. Antagonizma, eşdeğerlik zinciri sonucu söylemin yarattığı birleşik öznenin kendini diğer öznelerden farklılaştırmasını ve yeniden üretmesini sağlamaktadır. Örnek olarak, serbest piyasanın “özgürlük” olarak bir boş gösteren haline gelmesiyle beraber, devletçi söylem ile bir antagonizma oluşmuş olur. Antagonizma, devletçi söylem ile “özgürlük” boş göstereni çerçevesinde oluşmuş söylem arasındaki ilişkinin yeniden üretilmesini sağlamaktadır.

Son olarak “mit”(myth) ve “ufuk”(horizon) kavramlarından bahsetmek gerekir. Her iki kavram da boş gösterenle yakından ilişkilidir. Laclau’ya göre boş gösterenin somut içeriğinden sıyrılmaya derecesi, eşdeğerlikler zincirini daha başarılı kurmasının

⁵⁷⁴ Howarth, Stavrakis, “Introducing discourse theory”, 9-10.

⁵⁷⁵ age, 10-11.

bir ölçütüdür⁵⁷⁶. Örneğin üretim araçlarının toplumsallaştırılması talebi bir boş gösteren olarak işlev görür. Onun “sosyalizm”e dönüşmesi ise boş gösterenin mitleşmesini, böylece işlevini daha kuvvetli bir şekilde yapmasını sağlar. Çünkü oluşturulan “kolektif irade” ve “öteki” boş gösterenin mitleşmesi ölçüsünde daha sağlamlaşmaktadır. Ufuk da mitin anlaşılabilirlik alanının son sınırını ifade etmektedir. Ufuğa örnek olarak “Hıristiyan Milenyumu”, “Aydınlanma” veya “Komünizm” örnek verilebilir⁵⁷⁷. Yani boş gösteren bir hedef olarak ne kadar imkânsızlaşırsa hem etkisi artmakta hem de kendi somut içeriğini kaybetmektedir.

Sonuç olarak; söylemsel bütünlük, çeşitli öğelerin –yani yüzer-gezer gösterenler ve doyurulmamış taleplerin- eşdeğerlik zincirinde bir boş gösterenin birleştiriciliğinde bir araya gelerek, momentlere yani söylemsel uğraklara dönüşmesini sağlar. Bu da öğelerin anlamını kısmen sabitlerken; hegemonya mücadelesi başarıya ulaştığında da toplumsalında kısmi kapanımını yani anlamının kısmi olarak sabitleştirilmesini olanaklı hale getirmektedir.

Söylem, göstergelerdeki sabitsizliğe ve kararsızlığa son vererek hâkim söylem haline gelir. Fakat bu hâkimiyet hiçbir zaman nihai olamaz. Herhangi bir kimlik krizinde yani eşdeğerlik zincirinin mevcut öğeleri birleştiriciliğinin zayıflaması anında, bütün yüzer-gezer gösterenler, diğer söylemlerin eşdeğerlik zincirine katılabilir hale gelirler.

5.2.3. Söylem Teorisi ile Modern ve Post-Modernin Ötesine Geçme Çabası

Laclau ve Mouffe’un söylem kuramı, anlamın tekliğini ve sabitliğini savunmamakta; aksine anlamın, söylemsel olarak üretildiğini ve kararsız bir yapıya sahip olduğu belirlemesini yapmaktadır. Bu da politikanın gerekliliği konusunda iki farklı görüş arasında, Post-Marksist açıdan bir uzlaştırma zemini yaratmaktadır⁵⁷⁸. Bu görüşlerden biri, post-yapısalcı kuramın devamı olarak görülebilecek post-modernist teoridir. Bu teori, bilginin güvenilir kaynaklardan mahrum olması belirlemesini yapmakta, bundan dolayı dilin ve metinlerin söylemsellikte merkezi bir yer tuttuğunu savunmaktadır. Post-modernizm bu yüzden, modernizmin rasyonel özerk özneye

⁵⁷⁶ Laclau, “Structure, History”, 210-211.

⁵⁷⁷ age, 211; Howarth, Stavrakis, “Introducing discourse theory”, 15-16.

⁵⁷⁸ İki uçlu tepkiden kastımız; Laclau’nun tespit ettiği post-modernist anlayıştan kaynaklanan, genel siyasetten kaçış anlayışı ile modernizmdeki sabitleştirilmiş ve evrensel olarak kabul edilen özne ve anlayışlarla yapılan siyaset tarzıdır. Bununla ilgili görüşleri için bkz. Laclau, **Evrensellik, Kimlik**, 135-160.

ilişkin yaygın kabulünden kaynaklı, “üst anlatılar” çerçevesinde yapılan siyasete kuşkuyla yaklaşır⁵⁷⁹. Post-modernist yaklaşım tikellikleri öne çıkartan bir toplumsal zemini savunmaktadır. Laclau ve Mouffe’a göre, bu tikelliklerin tek başlarına oluşturdukları zemin, geniş bir toplumsal grubu dışladığından, hedeflenen demokrasi anlayışından çok; karşı çıktığı totaliterliği üretebilecek bir potansiyele sahiptir. Örneğin etnik bir kimlik çerçevesinde yapılan mücadele, diğer toplumsal talepleri geri plana ittiğinden, totaliter anlayışa karşı çıkmasına rağmen bu anlayışın yeniden üretilmesine hizmet etmektedir. Laclau ve Mouffe, çeşitli tikelliklerin ancak, hegemonya kuramı ve radikal demokrasi projesi çerçevesinde oluşturulacak kolektif öznelerde varlıklarını sürdürebileceklerini iddia etmektedirler⁵⁸⁰. Düşünürlere göre, tikelliklerin birbirinden yalıtık bir şekilde kimlik mücadelesi vermesinin yerine, bir araya gelerek oluşturdukları kolektif özne üzerinden mücadele etmeleri, demokratik zeminin güçlenmesini sağlayacaktır.

Diğer bir uç tepki ise verili toplumsal gerçeklik üzerinden hareket ederek evrensel bir politika anlayışı oluşturmak isteyen modernist teorilerdir. Politikayı reddeden veya tikelliklere indirgeyen anlayış karşısında, politikayı evrensel ve sabit failer arasındaki ilişkiye indirgeyen modernist anlayış da Laclau ve Mouffe’un siyaset ile ilgili görüşlerini yansıtmamaktadır. Laclau modernitenin sınırlarını ve varsayımlarındaki problemleri kabul etmekle birlikte, bunun, geliştirdiği söylem çerçevesindeki politika anlayışıyla aşılabacağına inanmaktadır. Amacı post-modern anlayıştaki gibi modernizmin içeriklerini ters yüz etmek yerine, *bu alanı alternatif bir modernliği/post-modernliği mümkün kılacak* bir yapıbozumuna uğratmaktır⁵⁸¹.

---

⁵⁷⁹ Posmodernizmin post-yapısalcılıkla bağının incelendiği bir çalışma için bkz. Barry Smart, “Post-modern Toplum Teorisi”, **Modernite Versus Post-modernite**, ed. Mehmet Küçük, (Ankara: Vadi Yayınları, 2000); Post-modernitedeki “üst anlatı” yaklaşımı için bkz. Jean François Lyotard, **Post-modern Durum** (Ankara: Vadi Yayınları, 2000).

⁵⁸⁰ Radikal demokrasi projesinin önerdiği çoğulcu anlayışın ayrıntılı bir analizi için bkz... Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 231-293.

⁵⁸¹ Laclau, **Emancipations**, 87.

Laclau'nun modernist belirleme ile post-modern sorgulama arasındaki yaptığı karşılaştırmayı şöyle bir tabloyla açıklamak mümkündür⁵⁸²:

Tablo 6. Laclau'nun Modernizm ile Post-Modernizmi Karşılaştırması

Modernist Belirleme	Post-Modern Sorgulama
Tüm toplumsal içerikler belirgin bir anlama sahiptir.	Toplum tümüyle anlamsızdır.
Tarihsel dönüşümün özneleri evrenseldir.	Tarihsel müdahalelerde özneler ancak belirli tekellikleri temsil ederler.
Temsil süreci saydamdır.	Temsil imkânsızdır.

Laclau modernizmin belirlemelerini, sorgulanması gereken belirlemeler olduğunu ifade etmekle birlikte, post-modernist sorgulamanın da yetersizliğini belirtmektedir. İlk olarak, toplumun anlamsızlığını kabul etmenin, bir anlam ilişkisini zımni olarak kabul etmek olduğunu belirtir. İkinci olarak, tüm failerin sınırlılığı anlayışında, bir evrensel ölçütü ister istemez kabul etmenin zorunlu olduğundan bahseder. Düşünürü göre modernizmin yanlışı, evrenseli kabul etmesi değil; evrenselin kısmiliğini ve ufuksal boyutunu gözden kaçırmasıdır. Laclau'ya göre evrensellik, bir söylemsel bütünlüğün içinde, ufuk ve mit boyutuyla varlığını sürdürür. Üçüncü belirlemesinde ise modernizmin kastettiği şekilde, bir saf temsil ilişkisinin mümkün olmadığını kabul eder; ama bunun temsili tamamen terk etmek anlamına gelmediğini de belirtir⁵⁸³. Çünkü temsil, politikanın ve demokrasinin zorunlu koşuludur. Temsili, tekilliklere indirgeyerek değil, kolektif özneler çerçevesinde gerçekleştirmek; toplumsalın zeminini demokratikleştirecektir. Bu zemin de, çeşitli söylemsel bütünlüklerin kendilerini ifade etmelerine olanak sağlayacaktır⁵⁸⁴.

Laclau, yapıbozumun, yapının karar verilemezliğinde ortaya çıkan kararın rolünü keşfeden bir yöntem olduğunu söylemektedir. Yapıbozumunun bu yönü ile kendi hegemonya yaklaşımı arasında bir bağlantı kurar. Çünkü hegemonya, kısmi karar anını ortaya çıkararak bir politika teorisidir. Yani yapıbozum yapının kararsız ve olumsal halini ortaya çıkarırken, hegemonya mücadelesi siyasal alanda bu yapıyı kısmi de olsa söylemsel bütünlüğe kavuşturur. Post-modernizmin kabul ettiği

⁵⁸² Tablo Laclau'nun "Power and Representation" makalesindeki belirlemelerinden yararlanılarak yapılmıştır. Laclau, "Power and Representation", **Emancipations**, 2. bs. (London: Verso, 2007): 85-87.

⁵⁸³ **age**, 85-102.

⁵⁸⁴ Laclau, **Evrensellik, Kimlik**, 154-156.

olumsal ve kararsız inşa süreçlerinin, hegemonya mücadelesi ile kısmi bir bütünlüğe kavuşturabileceğini düşünen Post-Marksist paradigma, modernite ve post-modernite arasındaki ilişkenimi yeniden formüle etmektedir.

Post-modernitenin, sadece tikelliklerin özgüllüğü üzerinden oluşturduğu teorinin kaçınılmaz sonucu olan çok-kültürcülük anlayışı, Laclau'ya göre, toplumsalın kuruluşunda kimliklerin birbirini kesin olarak dışladığı bir ortama zemin hazırladığı için tehlikelidir. Bir kimliğin salt kendi tikelliği çerçevesinde kendini inşa etmesi, diğer bütün kimlikleri ötekileştirmesi ve dışlaması demokrasinin zeminini ortadan kaldırmaktadır⁵⁸⁵:

“Örneğin günümüz Doğu Avrupa’ında milliyetçiliğin ve her türden etnik kimliğin yeniden dirilişini göz önüne aldığımızda, burada demokrasiye yönelik tehdidin, bu grupların dört başı mamur kimlikler etrafında kapanmasında yattığı ve bu kapanmanın sadece onların en reaksiyoner eğilimlerini takviye etmekten ve diğer gruplarla kalıcı bir husumet ortamı üretmekten başka bir işe yaramayacağı kolayca görülebilir”.

Oysaki Laclau ve Mouffe’a göre, toplumsalın bütünlüğünün hiçbir zaman nihai olarak tamamlanmadığını kabul eden, radikal demokrasi ufkuna sahip söylemsel hegemonya kuramında, çeşitli talepler ve gösterenlerin kimlik oluşumu bir eşdeğerlik zinciri çerçevesinde oluşturulduğundan, çeşitli kimliklerin birbirleriyle olan gerilimli yanları da törpülenmektedir. Bu yüzden Laclau'ya göre, politikanın sonunu ilan eden post-modernistlerin aksine politik bir çağın gelişi ilan edilmelidir⁵⁸⁶:

“Belki de politik deneyimimizde bir olasılık olarak doğan, post-modern ‘politikanın sonu’ peygamberlerinin duyurduklarından, kökten farklı bir şeydir: Tümüyle politik bir çağın gelişi, çünkü kesinlik işaretlerinin çözülmesi politik oyuna herhangi bir önsel zorunlu zemin vermiyor, daha çok bu zeminin kendisini sürekli olarak yeniden tanımlama olasılığını veriyor”.

Laclau'ya göre, post-modernizmin tekil kimlikleri öne çıkartan çok-kültürcülük anlayışını eleştirirken yapılmaması gereken şey, Marksizm’in sınıf mücadelesi anlayışına düşmektir. Ortodoks Marksist olarak nitelendirdiği bu anlayışın da post-modernizmi eleştirdiğini belirten düşünür, bu düşünce yapısındaki sınıf anlayışının, evrenselliği tek başına bünyesinde toplamış bir kimliği öne çıkarttığını ve toplumsaldaki farklılığı kavrayamadığını iddia etmektedir⁵⁸⁷. Sadece toplumsal grupların değil, bireylerin de birçok kimliğe sahip olduğunu söyleyen düşünür; hangi kimliğin öne çıktığını söylemsel hegemonya mücadelesinin belirlediğini kabul etmektedir. Örneğin, bir bireyin sahip olduğu kimliklerden göçmenliğin, kadınlığın, müslümanlığın veya işçiliğin hangisinin öne çıkartılacağı tamamen politik

⁵⁸⁵ Laclau, **Evrensellik, Kimlik**, 156-157.

⁵⁸⁶ Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, 243.

⁵⁸⁷ Laclau, “Constructing Universality”, 300-301.

mücadelenin belirlediği bir şeydir. Aynı zamanda toplumsal grupların çoğul kimliklerinin, eşdeğerlik zincirine girdiklerinde de ilk hallerinden farklı bir hale geldiklerini belirtmektedir⁵⁸⁸. Örneğin, boş gösterenin sosyalizm, yüzer-gezer gösterenlerden birinin de milliyetçilik olduğunu düşündüğümüzde; bu iki gösterenin eşdeğerlik zinciri içerisinde birbiriyle kurduğu ilişki, her gösterenin içeriğini değiştirmektedir. Sosyalizm ulusal veya yurtsever bir ton kazanırken, milliyetçilik üretim araçlarının toplumsallaştırmasını devletçilik olarak tarif edebilmektedir. Bu yüzden tikelliklerin varlığının saf kalabilmesi hem zordur; hem de böyle bir şeyin gerçekleşmesi, Laclau açısından toplumsalın temsilini tekil bir kimliğe devrettiğinden, varılmak istenen radikal demokrasi anlayışına uzaktır.

5.3. Toplumsallığı Söylemsel Olarak Kuran Siyasal Pratik: Hegemonya

5.3.1. Toplumsalın Kısmi ve Söylemsel Bütünlüğü

Laclau'ya göre, Marksist geleneğin ideolojiye olan yaklaşımı iki ana görüş çerçevesinde oluşmaktaydı. Bunlardan birincisi, ideolojiyi bütünlüğün bir düzeyi olarak açıklarken ikincisi, gerçekliği çarpıtan bir bilinç durumu olarak açıklıyordu. Fakat her iki kavramsallaştırmanın ortak noktası, toplumu özcü bir bakış açısıyla değerlendirmesidir⁵⁸⁹. Toplumsalı verili bir şekilde ve bir bütünlük halinde bulunan bir işleyiş ve ilişkiler sistemi olarak algılayan bu anlayış ne kadar revize edilirse edilsin, ön kabulleri yüzünden, Laclau açısından terk edilmesi gereken bir anlayış olarak görülmektedir. Düşünürü göre Marksist gelenek içinde sadece Gramsci'nin hegemonya kuramı, Marksizm'in özcü anlayışını kırmada önemli bir istisnayı temsil ediyordu⁵⁹⁰:

“Hegemonya aracılığı dışında hiçbir toplumsal tamlık erişilebilir değildir; hegemonya, tamamen mitsel olması nedeniyle (bizim terimlerimizle, ‘yetersiz varlık’ olarak deneyimlenen bir durumun, tam anlamıyla pozitif tersidir) her zaman bizden kaçacak olan bir tamlığın kısmi bir nesneye yatırımından başka bir şey değildir. *Objet petit a*'nın mantığıyla hegemonik mantık, yalnızca benzer değildir, bunlar açıkça özdeştir. Bu nedenle, Gramscici uğrak, Marksçı gelenek içinde böylesine önemli bir epistemolojik kırılmayı temsil eder: Marksçılık geleneksel olarak sistematik biçimde kapalı bir tümlüğe erişme(son kertede ekonominin belirleyiciliği vb.) düşünce sahipken, hegemonik yaklaşım, kararlı bir biçimde bu özcü toplumsal mantıktan uzaklaşır”.

Yapısalcılığın kurucu bir öneme sahip ‘kapalı bütünlük’ anlayışı özcü anlayıştan kopmamıştır. Kapalı bütünlük anlayışı, Laclau'ya göre post-yapısalcı anlayış

⁵⁸⁸ Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, 248.

⁵⁸⁹ Laclau, “Toplumun İmkansızlığı”, 28-29.

⁵⁹⁰ Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, 134-135.

sayesinde yıkılmıştır⁵⁹¹. Barthes'ın gösteren ve gösterilen arasındaki belirlenim ilişkisinin sürekliliğini reddetmesi, Lacan'ın sabit anlamın imkânsızlığını açıklamak için kullandığı üstbelirlenme sürecine vurgusu ve son olarak Derrida'nın karar verilemezlik halinin bütün yapısal düzenlemelerde bulunduğu tespiti, Laclau'ya göre kapalı bir bütünlüğün imkânsızlığını belirten önemli kuramsal tespitlerdi⁵⁹². Dolayısıyla kapalı, verili halde bulunan ve kurucu bir toplum anlayışı Post-Marksizm'e geçişte terk edilmelidir⁵⁹³:

“Oysa toplumsalın son bir kapanışı hipotezini terk edersek, herhangi bir nihai birleştirici temele işaret etmeyen bir politik ve toplumsal alanlar çoğulluğundan yola çıkmamız gerekir. Çoğulluk açıklanacak olan fenomen değil, analizin başlangıç noktasıdır”.

Post-Marksizm için, nihai bir anlamı tespit etmek imkânsız olduğundan, toplumsalın da bir özü olamaz. Dolayısıyla toplumsal; açık uçlu, istikrarsız, daimi olarak eklemlenme (*articulation*) süreçlerine açık ve olumsal bir alanı tespit etmektedir. Toplumsalın bütünüyle olanaksız hale gelmesi, aslında tüm insan faaliyetlerini gereksizleştirip genel anlamda bir hiçcilik anlayışının önünü açmaktadır. Post-Marksizm, burada politikayı devreye sokmakta ve toplumun bütünüyle olanaklı olmamasını; kısmi ve geçici olarak olanaklı hale getirileceği belirlenmesiyle revize etmektedir. Yani post-yapısalcılıkta toplumun olanaksızlığı, Post-Marksizm'de politik mücadele ile geçici de olsa ortadan kaldırılmaktadır. Bu anlayış aynı zamanda, yapısalcılık ve iradecilik arasındaki özne pozisyonlarının yeri noktasındaki tartışmaya yeni bir boyut getirmiştir: Öznenin eylemi gerçekleşmektedir; çünkü özne, kimliğini bu söylemsel yapıların olumsallığından edinmektedir⁵⁹⁴. Post Marksizm'in toplumsallık kavrayışında ne mutlak sabitlik ne mutlak sabit olmayış olanaklıdır. Kısmi bütünlük ve kısmi temsil, Post-Marksizm'in toplumun imkânsızlığı anlayışına karşı geliştirdiği iki önemli tezdır⁵⁹⁵:

“ ‘Toplumsal bütünlük’ kategorisi tabii ki terk edilemez, tüm toplumsal eylemlerin üstbelirlenmiş bir mücadele alanında olup bitmesi oranında o, toplumsal ilişkileri şu veya bu ölçüde ‘bütüncülleştirir’; ama bütünlük, artık bir zeminin değil, bir ufkun adı haline gelmiştir”.

“Eğer toplumsala nihai, akılcı bir zemin biçilemiyorsa, açıktır ki, tam bir temsil/tasvir imkânsızdır. Ama kendi sınırları içinde, az ya da çok, uygun dünya resimleri veren ‘kısmi’ temsillerden bahsedebiliriz”.

⁵⁹¹ Yapısalcı anlayış olarak kastedilen, genel olarak katı belirlenimci bir çerçevede yapıya ve ilişkilere vurgu yapan görüştür. Bu görüşe göre bilimin amacı bu yapı ve ilişkileri açıklamaktır. Joseph Margolis, “Structuralism”, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, 8340-8341.

⁵⁹² Laclau, “Discourse”, 433-434.

⁵⁹³ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 222.

⁵⁹⁴ Howarth, Stavrakis, “Introducing discourse theory”, 12-13.

⁵⁹⁵ Laclau, **Evrensellik, Kimlik**, 160.

Post-Marksizm, kendi bütünlük anlayışını bir zemin olarak ifade etmez. Bu bütünlük bir ufluğu temsil etmektedir; yani gerçekleşmesi imkânsız olan, ama o olmadan da, söylemsel alanda herhangi bir dönüşümün mümkün olmadığı bir kavram haline gelmiştir⁵⁹⁶.

Toplumsal inşa etmek için Laclau iki yol önermektedir⁵⁹⁷:

“Öyleyse toplumsal olanın inşası için iki yolumuz vardır: ya bir tikelliğin –bizim durumumuzda taleplerin tikelliğinin- iddia edilmesi suretiyle– ki, bunun öteki tikelliklerle bağları ayrımsal türdendir (daha önce gördüğümüz gibi: pozitif terimler değil, yalnızca farklar) ya da bütün tikelliklerin eşdeğer olarak ortaklıkları vurgulanarak tikellikten kısmi olarak feragat edilmesiyle. Toplumsalın ikinci tarzda inşası, bildiğimiz gibi, birincisinde söz konusu olmayan antagonist bir sınırın çizilmesini gerektirmektedir. Toplumsal inşa etmenin birinci biçimini fark mantığı, ikincisiniyse eşdeğerlik mantığı olarak adlandırmaktayım”.

Laclau, eşdeğerlik zinciri aracılığıyla çeşitli tikelliklerin bir boş gösteren aracılığıyla birbirine eklenmesini eşdeğerlik mantığıyla açıklarken, hâkim bir söylemin dağılması durumunda ortaya çıkan tikelliklerin, yani yüzer-gezer gösterenlerin durumunu ise fark mantığıyla açıklamaktadır. Her iki mantık da toplumsalın inşası için gereklidir. Eşdeğerlik mantığı yeni bir toplumsalın inşasının koşullarını açıklarken, fark mantığı ise bu inşa için gerekli olan tikelliklerin mevcudiyetini açıklamaktadır.

Hegemonya mücadelesi, yani toplumsalın kısmi ve söylemsel bütünlüğü için yürütülecek bir iktidar mücadelesi zorunludur. Toplumsal alanın yapıcı unsurları, bu iktidar ilişkilerinin kendisidir⁵⁹⁸. Dolayısıyla post-yapısalcılığın iktidar ve toplumsalın kurulumuyla ilgili karamsar bakış açısı, Post-Marksizm’de siyasetin koşulu haline dönüştüğü söylenebilir. Çünkü toplumun imkânsızlığı ve söylemsel olarak kısmi olarak kurulduğunu kabul etme, Post-Marksistler için politikanın ve buna bağlı olarak söylemsel hegemonya mücadelesinin sürekliliğini kanıtlamaktadır. Önemli olan bu hegemonya mücadelesinin verilebileceği, yani çeşitli söylemlerin mücadelesinin oluşabileceği toplumsal zeminin yaratılmasıdır. Bu da düşünürler için ancak bir radikal demokrasi ufluğu çerçevesinde mümkün olabilir⁵⁹⁹.

⁵⁹⁶ Ernesto Laclau, “Ontology and Rhetoric”, **theory@buffalo**, no. 9 (2004): 7-9.

⁵⁹⁷ Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, 96.

⁵⁹⁸ Zournazi, “Umut, Tutku, Siyaset”, 137.

⁵⁹⁹ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 290-293.

5.3.2. Evrensellik ve Tikellik

Evrensellik ve tikellik, Laclau'nun yakın dönem yazılarında, hegemonya kuramında kullandığı anahtar kavramlardan iki tanesidir⁶⁰⁰. Her iki kavramın birlikte ve ilişki halinde anlam kazanması Laclau için önemlidir. Hegemonya mücadelesi sonucu kurulacak söylemsel bütünlükte her ikisinin de temel bir yeri vardır. Evrensellik, eksik bir tamlığın sembolünü ifade ederken; tikel ise ancak farka dayalı bir kimlik mücadelesinde varolabilmektedir⁶⁰¹. Laclau, kendi kuramından önceki üç yaklaşımın evrensel ve tikel ile ilgili görüşlerini şöyle özetlemektedir⁶⁰²:

“**Tecessüm mantığında** evrensel ve tikel eksiksiz bir şekilde kurulmuş ancak tamamen ayrı kimliklerdi; aralarındaki bağlantı insan aklının nüfuz edemediği ilahi bir müdahaleyle sağlanıyordu. **Laik eskatolojide** tikelin, baştan sona lağvedilmesi gerekiyordu: öyle ya, evrensel sınıf tüm farklılıkların silinmesi demektir. **Fanatik tikelcilikte** evrensel beden diye bir şeyin esamesi bile okunmuyordu –birbiriyle antagonist bir ilişki içinde olmayan çeşitli tikellikler vardı ve bunlar toplu halde, ilk ve son kez toplumsal bütün nosyonuna anlamını veriyor, dolayısıyla da klasik evrensel nosyonu zerre olsun sorgulanmıyordu”.

Laclau'ya göre, fanatik tikelcilikteki gibi farka dayalı kimlikleri tamamen dışarıya kapalı bir şekilde kurmanın tehlikeli sonuçları vardı. Örneğin etnik bir azınlığın kimlik mücadelesinin fanatik tikelcilik şeklinde başarıya ulaşması, toplumsal alandaki tüm doyurulmamış talepleri ve kimlikleri dışlamasıyla gerçekleşebilirdi. Bir ulus-devlet ile nihai başarısına ulaşabilecek bu proje, Laclau'ya göre toplumsal alanda tam bir bütünleşme sağlanamayacağından başarısızlığa mahkûmdur⁶⁰³. Tecessüm mantığında ise, evrensel kendisini tanrısal bir vahiy şeklinde sunduğundan, tikel ile hiçbir bağlantı kurulmuyordu. Bu da sorgulanamaz bir evrensellik anlayışını besliyordu. Laik eskatolojide fanatik tikelciliğin aksine tikelliğin hiçbir önemi yoktu. Laclau buna örnek olarak, Avrupa'nın emperyalist yayılışının evrensel bir uygarlaştırma işlevi veya modernleşme şeklinde sunulmasını örnek vermektedir⁶⁰⁴.

Laclau'ya göre, evrensel ve tikel arasındaki boşluklu yapı her zaman var olacaktır. Marksizm krizindeki gibi işçi sınıfının evrensel görevleri ile tikelliği temsil eden somut talepleri arasındaki boşluk buna verilebilecek örneklerden biridir⁶⁰⁵. Düşünürü göre Marksizm'in yanlışı, buradaki boşluğu görmemesi değil, boşluğu görüp bunun

⁶⁰⁰ Laclau'nun düşünsel gelişiminin dönemselleştirilmesiyle ilgili analizler için bkz. Howarth, **Discourse**, 110-111; Anna Marie Smith, **Laclau and Mouffe: The Radical Democratic Imaginary** (London-New York: Routledge, 1998), 74-83.

⁶⁰¹ Laclau, **Evrensellik, Kimlik**, 84.

⁶⁰² **age**.

⁶⁰³ **age**, 83.

⁶⁰⁴ **age**, 79.

⁶⁰⁵ **age**

giderilmesini parti ile sağlanacağını düşünmesiydi. Eğer boşluk doğru bir şekilde kavranabilseydi; proletaryanın ontolojik ayrıcalığa sahip bir sınıf olmadığı anlaşılacak, böylece her türlü nesnel olayın bilgisine sahip bir kesimin varlığına duyulan inanç olmayacaktı. Buradan şu sonucu çıkartmak mümkündür: Laclau için, hem tikelliklerin hepsinin varlığının sınırsız bir biçimde tanınması, hem de bir tikelliğin ontolojik ayrıcalığa sahip olarak evrenselliği temsil ettiği görüşü aynı sonuca ulaşıyordu: Statüko, dışlanma ve ezilme. Tikelliklerin varlığının kabulü, bir eşdeğerlikler zinciri içerisinde diğer tikelliklerle birleşmediği sürece dışlayıcı ve içine kapanıktı. Aynı şekilde tek bir tikelliğin, yani Platon'un 'filozof krallar'ının, Hobbes'un 'leviathan'ının, Hegel'in 'mutlak tin'inin, Marksizm'in evrensel sınıfının evrensellik anlayışı, çağdaş toplumların çoğulcu ve parçalı yapısını kısmi de olsa bütünselleştirecek bir potansiyele sahip değildi. Laclau'nun bu soruna önerisi, tikel kimliklerin bir evrensel ufuk sayesinde melezleştiği bir toplum projesiydi⁶⁰⁶:

“Bu yaklaşım çağdaş toplumların çoğul ve parçalı yapısını tümüyle kabul eder ama bu tikelci uğrakta takılıp kalmak yerine, bu çoğulluğu yeni kamusal alanların inşasını mümkün kılacak eşdeğersel mantıklar içine oturtmaya çalışır. Farklılık ve tikelcilikler zorunlu çıkış noktasıdır ama buradan hareketle, popüler bir hegemonya için temel teşkil edebilecek bir görelî evrenselleştirmeye –değerlerin görelî evrenselleştirilmesi- çıkılabilir. Bu evrenselleştirme ve onun açık karakteri hiç kuşkusuz tüm kimlikleri mukadder bir melezleşmeye mahkûm eder, ama melezleşme illa da bir yitiriş, kimlik kaybı, düşüş anlamına gelmez: aynı zamanda yeni imkânların perdesini açmak, mevcut kimlikleri yeniliklere muktedir kılmak anlamına da gelir. Yalnızca tutucu, kendi içine kapanmış bir kimlik melezleşmeyi bir yitiriş olarak yaşayabilir. Ama bu demokratik-hegemonik imkân, kendi kuruluşunun o kurucu bağlamsallaştırılmış/bağlamsızlaştırılmış alanını kavramak ve bu karar verilemezliğin açtığı siyasal imkânların tüm avantajlarından faydalanmak zorundadır.

Tüm söylediğimiz sonuç itibarıyla, tikelin ancak, evrenselle ilişkisini sürekli açık tutarak, sürekli yeniden tanımlayarak kendisini tümüyle gerçekleştirebileceği manasına gelir”.

Günümüz toplumlarındaki demokratik sürecin gelişimi, evrensel ve tikelin ilişkisini daha sağlıklı bir zemine oturtmak için uygundur. Laclau'nun daha önceki analizlerindeki benzer bir şekilde, toplumun imkânsızlığı nasıl toplumun gerekliliğini ortadan kaldırmıyorsa, evrensel zeminin imkânsızlığı da bu zemine duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmıyordu⁶⁰⁷.

Laclau için, farklı kimlikler arasındaki mücadeleyi ve çelişkileri en aza indirgeyecek olan şey geleneksel süreçlerin dışında bırakılmış kesimlerin ortak yürüteceği mücadeledir⁶⁰⁸. Bu mücadele, ayrıcalıklı bir tikel kimliğin olmadığı kabulüyle yürütülecek bir hegemonya mücadelesidir. Fakat bu eşdeğerlikler zincirinde bir boş

---

⁶⁰⁶ age, 46.

⁶⁰⁷ age, 38.

⁶⁰⁸ age, 91.

gösterenin varlığı da yine tikelliklerden biriyle sağlanacaktır. Burada bu tikelliğin ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olup olmaması bir sorun teşkil etmektedir. Laclau'nun boş gösteren hakkındaki somut içeriğini kaybeden gösteren tanımını hatırladığımızda, bu evrensellik misyonunu devralan tikelliğin de ne kadar içeriğinden sıyrılırsa o kadar hegemonik işlevini yürütebileceğini çıkartmak mümkündür. Dolayısıyla boş gösteren olan tikellik salt kendi taleplerini değil, eşdeğerlik zincirinde tüm taleplerin ortaklaşmış ve melezleşmiş taleplerini de içeren bir söylemsel bütünlüğü temsil etmektedir. Fakat yine de toplumsallığın imkânsızlığı gibi, bir tikelin olanaksız evrensellik rolünü üstlenmesi geçici ve diğer söylemsel bütünlüklerin etkisine açık bir pratiktir.

5.3.3. Eşdeğerlikler ve Boş Gösteren Aracılığıyla Yeni Hegemonya Kuramı Oluşturma

Laclau ve Mouffe için, söylemsel alanda herhangi bir söylemin hegemonik hale gelmesini sağlayan bazı unsur ve koşullar vardır. Bu koşul ve unsurlar olmadan faşizm, sosyalizm ve neoliberalizm gibi söylemler politik alanda hâkimiyet kuramazlar. Dolayısıyla bir siyasal yapılanmanın başarı ölçütü, verili toplumsal ilişkiler veya üretim alanındaki gelişmelerle kurduğu bağlantıdan öte hegemonik unsur ve koşulları siyasal alanda sağlamasında yatmaktadır.

Hegemonya teorisi, Post-Marksizm tarafından kurulan bir teori değildir. Marksizm'de -Lenin ve Gramsci'nin kuramsal yaklaşımlarında- ve çeşitli toplumsal dönüşümlerde bu teoriyle ilgili yaklaşım ve pratiklere rastlanmaktadır⁶⁰⁹. Özellikle Gramsci'nin hegemonya teorisi Post-Marksist kuramda önemli bir referans noktasını oluşturmaktadır⁶¹⁰. Gramsci'nin Laclau ve Mouffe için önemi, Leninist yaklaşımda sınıf indirgemecilikten kurtulamamış ve bu yüzden ontolojik ayrıcalıklı sınıf olan proletaryanın, özellikle köylülük ile girdiği ittifakı tanımlayan hegemonyanın Gramsci tarafından genişletilmiş olmasıdır. Her ne kadar Gramsci de Post-Marksistler açısından özcü anlayıştan kurtulmasa da hegemonyayı politik, ahlaki ve entelektüel liderlik olarak algılayıp sınıf dışı unsurlara önem vermesi, Marksizm'de

---

⁶⁰⁹ Torney, Townshend, **Key Thinkers**, 92-94.

⁶¹⁰ Laclau bir röportajında, kendi entelektüel projelerinin Gramsci olmadan varolamayacağını söylemiştir. Fakat kendi projelerinin Gramsci'nin kategorilerinin yeniden ayrıtıldırılması ve formüle edilmesi olarak açıklarken aslında Gramsci'deki toplumsal gerçeklik kabulünün temizlenmesinden bahsetmektedir. Laclau, "Politics, Polemics", 93-94.

özcülüğü kırma açısından önemli bir referans noktasını temsil etmektedir⁶¹¹. Fakat Gramsci ve tüm Marksist geleneğin terk edemediği toplumu verili ve bir bütün halinde değerlendirme anlayışı, Post-Marksizm'in söylemsel olarak kurulan toplum anlayışıyla tamamen ters düşmektedir.

Laclau ve Mouffe'da hegemonya, verili bir toplumsal bütünlüğün olmadığı, belirlenimin değil, olumsuzluğun egemen olduğu ve herhangi bir ontolojik ayrıcalıklı toplumsal failin bulunmadığı bir zeminde uygulanan geçici söylemsel bütünseli oluşturma girişimlerini temsil etmektedir. Laclau için hegemonya teorisinin başlangıç noktası, toplumun kapanımının imkânsızlığıdır⁶¹². Dolayısıyla hegemonya teorisi, var olmayan bütünlüğü yani toplumsallığı eşdeğerlik zincirlerindeki gösterenler çerçevesinde yeniden oluşturarak düzenler. Bunun sonucunda tarihsel güçlere olumlu bir nitelik ve toplumsal mücadelelere anlam kazandırılır⁶¹³.

Laclau'ya göre, Marksizm'de, üretim güçlerinin gelişmesi ve mevcut üretim ilişkileri çerçevesindeki içsel gelişmenin, siyasal olarak beklenen devrime yol açmaması, Lenin'den başlayarak Gramsci'ye uzanan çizgide hegemonya yaklaşımının gelişimine yol açmıştır⁶¹⁴:

“Bunlardan en önemlisi, ‘hegemonya’nın, Marksizm tarihinde temelciliğin çözülmeye başladığı söylemsel alan olmasıdır. O zamana kadar üretim ilişkilerinin gelişmesi ile mevcut üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin belirlediği bir içsel gelişmenin zorunlu bir sonucu olarak sunulan şeyler, Lenin'den Gramsci'ye adım adım, salt bağıntısal kimliklerin devindiği açık bir kümede olup biten olumsal bir siyasal eklemlenme sürecinin sonucu olarak görülmeye başlandı. Yani şu tarih (büyük T), meşru bir söylem nesnesi değildi, çünkü a priori bileşik bir nesneye tekabül etmiyordu. Karşımızda topu topu, birtakım hegemonik bloklar ve bunların akılcı bir düzlemde kavranabilir herhangi –teleolojik, diyalektik ya de nedensel- bir mantıktan yoksun, kesintili, ardardalığı vardı, o kadar”.

Post-Marksistler açısından, Marksist kökenli siyasal kalkışmaların başarısı, üretim ilişkilerinin gelişiminin sonucundan çok, politik hegemonya mücadelesinin sonucu olarak gerçekleşmesi hegemonya teorisinin geçerliliğini kanıtlamaktadır. Dolayısıyla hegemonya verili bütünlükten çıkan bir siyasi pratikten öte toplumsalın kısmi bütünlüğünü kuran pratiktir.

Laclau ve Mouffe'un yaklaşımlarında hegemonik müdahalenin iki temel özelliği vardır: Olumsuzluk ve Kuruculuk. Olumsuzluk toplumsalın hegemonik kuruluşunda, zorunluluk ilkesini ortadan kaldırmaktadır. Özneler, yapı içindeki nesnel toplumsal

⁶¹¹ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 114-122.

⁶¹² Laclau, “Politics, Polemics”, 100.

⁶¹³ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 31.

⁶¹⁴ Laclau, **Evrensellik, Kimlik**, 180.

konumlarından ötürü değil, hegemonik olumsal inşaatlar sonucu oluşturulan eklemlenmeler sayesinde kimliklerini kazanırlar. Özne ve kimlik pozisyonlarının yaratılması da hegemonyanın kurucu karakterini göstermektedir.

Hegemonyanın boş gösterenler, tikellik ve evrensellik ile olan ilişkisini Laclau şöyle açıklamaktadır⁶¹⁵:

“Geliştirmiş olduğum sav, belli bir farkın, bu noktada, tikel bir fark olmayı kesmeksizin, ölçüye gelmez bir bütünün temsilini yükleme ihtimalinin var olduğu biçimindedir. Bu şekilde gövdesi, hâlâ olduğu tikellik ile taşıyıcısı olduğu daha evrensel bir anlamlandırma arasında ikiye bölünür. Bir tikellik tarafından ölçüye gelmez bir evrensel anlamlandırmanın üstbelirlenmesi işlemi, benim hegemonya olarak adlandırdığım şeydir. Bu cisimleşmiş bütünün veya evrenselliğin gördüğümüz gibi olanaksız bir nesne oluşundan ötürü, hegemonik kimlik, kendi tikelliği erişilmez bir tamlığı kapsayan, boş gösterenin düzeninden bir şey haline gelir. Bununla şurası açık olmalıdır. Bütün kategorisi silinip atılamaz, fakat başarısız bir bütün olarak o, bir ufuktur, bir temel değildir. Eğer toplum belirli bir ontik içerik –son kertede ekonomi, halk ruhu, sistematik tutarlılık veya herhangi başka bir şey- tarafından birleştirilmiş olsaydı, bütünlük katı anlamıyla kavramsal düzeyde doğrudan temsil edilebilirdi. Hal böyle olmadığına göre, hegemonik bir bütünleştirme, radikal bir girişimi –yani, önsel olarak (a priori) belirlenemeyen girişimi- ve saf kavramsal algıdan çok anlamlandırıcı oyunlarla ilgilenmeyi gerektirir”.

Burada bahsedilen ilişkileri bir model oluşturarak açıklarsak; öncelikle belli bir dönemde, bir toplum içerisinde varlığını sürdüren söylemsel bütünlük krize girmektedir. Bu krizin sebebi ekonomik, siyasal veya dış konjonktürdeki gelişmeler olabilir. Fakat bu krizin patlak verdiği yer, toplumsalın anlamlandırıldığı söylemsel bütünlüktür. Bu söylemsel bütünlüğün krizi, kendisine eklemlendiği momentlerin dağılmasına sebep olur. Bu momentler artık bir yüzer-gezer gösterene dönüşmüştür. Bu krizin diğer bir sonucu ise toplumda doyurulmamış taleplerin oluşmasına sebep olmasıdır. Örneğin bunlar ücret, iş, konut, sağlık, eğitim, adil yargılama gibi talepler olabilir. Bu talepler tek başına bir tikel kimlik olarak varlıklarını sürdürebilirler. Fakat bunların arasından herhangi bir tikellik, kendini boş gösteren haline getirip diğer tikellikleri ve dağılan yüzer-gezer gösterenleri bir eşdeğerlik zincirinde eklemlerse hegemonya gerçekleşmiş demektir. Bu eklemlenme süreci, sadece tikellikleri bir araya getirme süreci değil, aynı zamanda bir “öteki” veya “dışarı”nın da inşa edildiği bir süreçtir. Bu inşa edilen dışarı öyle bir alanı temsil eder ki; tikellikleri kısmi de olsa eşdeğer haline getirir. Eklemlenenen tikellikler ve boş gösteren halindeki tikellik, hegemonya öncesi hallerinden farklı bir yapı kazanmıştır. Toplumsalı, söylemsel bir biçimde kısmi olarak dikişleyen bu pratik, hegemonyadır.

⁶¹⁵ Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, 89-90.

5.4. Eleştiriler

5.4.1. “Karikatürleştirilmiş” Bir Marksizm Eleştirisi

Laclau ve Mouffe, Post-Marksizm ile beraber Marksizm’in, hem özcü yanlarından arındırılmış hem de daha özgürleşimci bir söylemsel zemine kavuştuğunu belirtmektedirler⁶¹⁶. Kendi kuramsal geçmişlerini oluşturan Marksizm, düşünürler tarafından “ayıklanarak” Post-Marksizm’de varlığını sürdüren bir öge halini almıştır. Erken dönemlerinde bağlı kalarak geliştirmek istedikleri düşünceyi, Post-Marksist dönemlerinde yapısal olarak determinist, özcü ve indirgemeci olarak eleştirmektedirler. Fakat Laclau ve Mouffe’un eleştirdikleri ve aşmaya çalıştıkları “Marksizm”in gerçek anlamıyla Marksizm’i temsil edip etmediği tartışmalı bir konudur.

Geras, Laclau ve Mouffe’un Marksizm’e dönük eleştirilerini, “*karikatürleştirilmiş ve yoksullaştırılmış bir Marksizm eleştirisi*” olarak görmektedir⁶¹⁷. Geras’a göre Laclau ve Mouffe’un yaptığı, bir Marksizm eleştirisinden çok, kendi görüşlerini oluşturmak için yapılan teleolojik bir okumadır. Çünkü Laclau ve Mouffe’un yaptığı, tarihsel bir Marksizm değerlendirmesi değil, kendi kuramlarının doğruluğunu göstermek için, Marksizm’in özcü ve indirgemeci olduğunu kanıtlamaya çalışmaktır⁶¹⁸.

Wood ise, Post-Marksistler’in “*kaba-teknikçi ekonomi anlayışı*” olarak gördükleri Marksizm’in, bütünsel yapısını kavrayamadıklarını söylemektedir⁶¹⁹:

“YHS’nin uydurduğu ve sonra da yerle bir ettiği yalancılıktan (*strawe*) Marksizm’e göre, kapitalizmden sosyalizme otomatik, mekanik ve çelişkisiz bir geçiş olacaktır. Daha özgül olarak, bu Marksizm –doğal, nötr bir süreç gibi kavranan-, üretici güçlerin gelişiminin, birleşik ve devrimci bir işçi sınıfını kaçınılmaz ve otomatik olarak doğuracağını öngören kaba bir teknolojik determinizmdir”.

Mouzelis’e göre ise, Marksizm’de sosyal formasyonu inceleme açısından pek çok yöntem mevcuttur. Özne, kurumsal yapı veya kolektif aktörlerin yapılandırılması üzerinden oluşturulmuş yöntem çeşitliliği, Marksizm için bir zenginlik oluşturmaktadır. Laclau ve Mouffe ise bu çeşitliliği görmeyip Marksizm’de, “öznelerin, yapının kesin bir belirlenimi altında olduğu” gibi bir belirleme yapıldığı

⁶¹⁶ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 31; Laclau, **Evrensellik, Kimlik**, 132.

⁶¹⁷ Norman Geras, “Post-Marxism?”, **New Left Review**, c. I, s. 163, (May-June 1987): 48.

⁶¹⁸ Norman Geras, “Ex-Marxism Without Substance: Being A Real Reply to Laclau and Mouffe?”, **New Left Review**, c. I, s. 169, (May-June 1988): 48.

⁶¹⁹ Wood, YHS olarak kısalttığı “Yeni Hakiki Sosyalizm” terimini Post-Marksistler için kullanmaktadır. Wood, **Sınıftan Kaçış**, 249.

iddiası üzerinden, temelsiz bir eleştiri yapmaktadırlar⁶²⁰. Mouzelis aynı zamanda, Laclau ve Mouffe'un, bir yandan Marksizm eleştirisi yaparken, bir yandan da toplumsal dönüşümleri açıklamak için Marksist kavramlara başvurduklarını belirtmektedir. Mouzelis, Post-Marksistlerin; ileri kapitalizm, sömürü, metalaştırma, sivil toplum, kapitalist çevre ve emek süreci gibi "ekonomist" kavramları kullanmalarını derin bir çelişki olarak görmektedir⁶²¹. Mouzelis'in bu eleştirisi, Laclau ve Mouffe'un "*Hegemonya ve Sosyalist Strateji*" eserini yazdıkları 1985'te geçerli olmakla birlikte, bu dönemden sonraki çalışmaları için geçerli değildir. Kapitalizm belirlemesi dışındaki –ki bu da düşünörlere göre "söylemsel" olarak kurulmuştur- Marksist kavramlar bu dönem sonrasında, Laclau ve Mouffe tarafından kullanılmamıştır.

II. Enternasyonal dönemindeki tartışmalarda, Luxemburg ve Lenin dışında, genel bir determinist ve ekonomist düşüncenin ağır bastığını bölüm 3.2.1'de açıklamıştık. Laclau ve Mouffe için ise bu düşünceler Marksizm'de yapısal olarak bulunmaktadır. Bütün Marksizm'in kuramsal tarihini de bunu revize etme çabası (tabii ki de nafile bir çaba olarak) olarak görmektedirler. Düşünörlere göre Marx'tan Gramsci'ye kadar olan dönemde; ekonomist, determinist yaklaşımlar ile siyasal alanın özerkliğinin nereye kadar geçerli olduğu, hep tartışma konusu yapılmıştır⁶²².

Öncelikle Laclau ve Mouffe'un bu kriz belirlemesini ve bunu revize etme çabalarının varlığını, Marksist kuramın kurucusunda varolup olmadığını incelemek gerekmektedir:

"Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirtmiş bulunduğumuz bu savaşım içinde bu yığın birleşir ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşım"dır"⁶²³.

Marx'ın, işçi sınıfının maddi süreçlerde ortaya çıkan *kendinde sınıf* (class in itself) hali ile ideolojik ve politik süreçler sonucu oluşan *kendisi için sınıf* (class for itself) hali arasında yaptığı ayırım, Marksizm'in daha kuruluş aşamasında "ekonomist" değil, tüm toplumsal ilişkileri bütünsel olarak değerlendiren bir kuram olduğunu gösteren analizlerden biridir. Görüldüğü gibi Marx'ta, "Kendinde sınıf"ı, "kendisi

⁶²⁰ Nicos Mouzelis, "Marxism or Post-Marxism?", *New Left Review*, c. I, s. 167, (Jan-Feb 1988): 109-110.

⁶²¹ *age*, 115.

⁶²² Laclau, Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist*, 33-124.

⁶²³ Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, 171-172.

için sınıf” haline getiren siyaset ve ideolojidir. Tamamlayıcı olması açısından, Engels’in şu pasajı da, “ekonomist” eleştirisiyle ilgili açıklayıcı bir metindir⁶²⁴:

“Materyalist tarih anlayışına göre, eninde sonunda tarihi belirleyen şey gerçek yaşamın üretim ve yeniden üretimidir. Ne ben ne de Marx, bunun dışında bir şey ileri sürmedik. Bu yüzden, eğer birileri çıkıp da bu açıklamamıza ekonomik ögenin tek belirleyici olduğu anlamını verirse bunu, anlamsız, soyut ve saçma bir ibareye dönüştürmüş olur. Ekonomik durum temeldir, fakat üstyapının çeşitli öğeleri de -sınıf mücadelesinin politik formları ve onun sonuçları, başarılı bir savaştan sonra zafer kazanmış sınıf tarafından kurulan kurumlar, vb. hukuksal formlar, felsefe teorileri, dinsel görüşler ve onların dogma sistemleri içindeki gelişmeleri- tarihsel mücadelelerin gidişatı üzerinde kendi etkilerini uygular ve çoğu durumda da bunların biçimlerini belirlemekte, ağırlıklarını gösterirler. Sonsuz tesadüfler çokluğunda, ekonomik hareketin, sonunda zorunlu olarak kendisini dayattığı bir karşılıklı etkileşim vardır”.

Dolayısıyla Marx ve Engels için ideolojik-politik süreçler, bir yansıma değil, maddi ilişkilerin yeniden üretimi çerçevesinde, tarihsel gelişim ve dönüşümlerde etkili olan süreçlerdir.

Wood’a göre Marx’ta, ekonomik alan ile diğer toplumsal alanlar arasındaki organik ilişkiyi, sınıfsal sömürü ilişkileri ve çıkar uyumsuzluğu sağlamaktadır⁶²⁵. Bu yüzden Marksizm’de, Marx ve Engels’ten sonraki ideoloji ve siyasetin konumlanması tartışmalarında merkezi olan şey, Wood’a göre, “ekonomizm”den kurtulma çerçevesinde değil, sınıf ve siyaset ilişkisinin nasıl olacağı üzerinedir⁶²⁶:

“Belirleyici sorunlar, sınıfsal çıkarları harekete geçirmenin ve sınıfsal güçleri etkili bir siyasal hareket halinde örgütlemenin zorluklarıyla ve usülleriyle ilişkilidir. Ama bu, her zaman Marksizmin sorunu olagelmıştır. Marx’ın kendisinden başlamak üzere, hangi ciddi Marksist, işçi sınıfının devrimci potansiyelini uygulama sahnesine sokmak için hiçbir siyasal örgütlenme ve eğitim çabasının gerekemeyeceğini varsayabilmiştir?”

Geras ise Marksizm’deki ekonomi ve siyaset ilişkisini “*görelî özerklik*” üzerinden açıklamaktadır. Düşünüre göre üretim ilişkileri, bileğe takılı bir zincir gibi inkâr edilemez bir gerçekliktir. Fakat bu zincirin çıkarılması, siyasetin pratiğine bağlıdır. Zincir, siyasal pratiği belli eylemlere zorladığı için belirleyicidir. Ama siyasal pratik olmadığı müddetçe de zincirin çıkarılması mümkün değildir⁶²⁷. Geras’a göre bütün önemli Marksistler, politik kurum ve yapılanmalara önem vermişlerdir⁶²⁸. Luxemburg’un “kitle grevleri” ve Lenin’in “yanlış bilinç” yaklaşımları, siyaset ve ekonomi boyutlarının karşılıklı etkileşim ve birlikte işleyişine örnek gösterilebilir. Her iki düşünür de maddi ilişkilerin yeniden üretimi çerçevesinde, siyasetin görelî

⁶²⁴ Friedrich Engels, “Engels to J. Bloch in Königsberg”, **Historical Materialism(Marx, Engels, Lenin)**, (Moscow: Progress Publishers, 1972): 294,

http://www.marxists.org/archive/marx/works/1890/letters/90_09_21.htm [23.09.2009].

⁶²⁵ Wood, **Sımfan Kaçış**, 91.

⁶²⁶ **age**, 143.

⁶²⁷ Geras, “Ex-Marxism Without Substance:”, 37-38.

⁶²⁸ **age**, 39

otonomisi belirlemesini yapmaktadırlar. Benzer biçimde Lukacs'ın da psikolojik bilinç ile atfedilen bilinç arasındaki dolayımı sağlayacak siyasal organizasyona vurgusu, siyasetin ve ideolojinin, Marksizm de basit bir yansıma olarak ele alınmadığını göstermektedir.

Laclau ve Mouffe'un etkilendikleri Gramsci ve Althusser'i ise ayrı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü her iki düşünürün de Laclau ve Mouffe'un teorileri içinde önemli bir yeri vardır. Özellikle Gramsci'nin hegemonya ve Althusser'in üstbelirlenme ile adlandırma yaklaşımları Post-Marksistler'i etkilemiştir. Fakat her iki düşünürde de Laclau ve Mouffe'un aksine, toplum söylemsel olarak üretilmez. Verili halde bir gerçeklik mevcuttur; Gramsci ve Althusser bir Marksist olarak, bu gerçekliği kabul ederler. Laclau ve Mouffe ile olan ilişkileri bahsettiğimiz yaklaşımlar düzeyindedir. Örneğin Gramsci "hegemonik özne" kavramıyla, Laclau ve Mouffe'un "halk" kavramsallaştırmasına zemin hazırlamış olabilir; ama "tarihsel blok" anlayışıyla, ekonomi ve siyasetin bütünleştiği noktaları vurgulayarak yine aynı ölçüde düşünürlerden uzaklaşmaktadır. Gramsci'nin özellikle hegemonik özneyi oluştururken ideolojiye biçtiği roldeki belirsizlik, Laclau ve Mouffe için önemli bir temel oluşturmaktadır. Fakat Gramsci, Laclau ve Mouffe'un aksine, Marksizm'in bir kriz içerisinde olduğu tespiti üzerinden değil, somut siyasetin uygulanmasıyla ilgili bir yaklaşım geliştirmektedir. Yani Gramsci'nin temel belirlemesi, siyasetin varolan toplumsal ilişkiler dönüşümündeki rolüyle ilgilidir. Laclau ve Mouffe'un bunu okuma şekli ise Marksizm'in özcü yaklaşımları açısından Gramsci'nin, önemli bir kopuşu temsil ettiği'dir. Öte yandan Althusser, Post-Marksizm'in söylem kuramına, her ne kadar Laclau ve Mouffe, bunu çok fazla irdelemeseler de Gramsci'den daha fazla etkide bulunmuştur. Özellikle Althusser'in, ideolojinin bireyleri toplumsal sistemin bir taşıyıcısı olarak kurduğu yani özneleştirdiği yaklaşımı, Post-Marksist söylem kuramı için önemli bir zemin oluşturmuştur⁶²⁹. Wood'a göre, Althusser'in özneyi tarihten kovması ile tüm "post" akımlarda bulunan, *tarihin rastlantısallaştırılması yaklaşımı* arasında bir bağ kurmak mümkündür. Laclau ve Mouffe ise bu açıdan, postyapısalcı "özne" anlayışı üzerinden bir politika teorisi kurmaya çalışmaktadır⁶³⁰. Larrain de benzer bir şekilde post-yapısalcılık ve post-modernist akımlarla Althusser'in görüşleri arasında bir bağlantı kurmaktadır. Düşünüre göre Laclau ve Mouffe da Althusser izinden giderek

⁶²⁹ Purvis, Hunt, "Discourse, ideology", 481-482

⁶³⁰ Wood, **Sınıftan Kaçış**, 114.

Post-Marksist teoriyi kurmuşlardır⁶³¹. Bu yüzden ideoloji kuramıyla ilgili yaklaşımlar geliştiren Marksistler arasında söylem kuramına en fazla zemin hazırlayan kişi Althusser'dir. Fakat unutulmamalıdır ki Althusser'in ünlü "*son kertede ekonominin belirlemesi*" yaklaşımı, tüm toplumsal söylemsel üretildiğini iddia eden Post-Marksistler için oldukça uzak bir belirlemedir.

Marksizm'de genel olarak üretim ilişkileri, üretici güçler ve sınıf mücadelesi bir bütün olarak ele alınmaktadır. Post-Marksistler ise, Marksizm'in ekonomiyle ilgili her belirlemesini, bu bütünsel bakış açısını göz ardı ederek, "ekonomist", "indirgemeci" veya "özcü" olduğunu belirterek eleştirmektedir. Post-Marksizm'in, toplumsal söylemsel olarak kurulduğu anlayışı da, bir tür özcülük olarak nitelendirilebilir. Eagleton'ın yaptığı özcülük tanımlamasıyla bu benzetme daha iyi anlaşılacaktır⁶³²:

"En zararsız biçimiyle özcülük, şeylerin belli niteliklerden oluşuklarını, bu niteliklerden bazılarının fiilen bu şeyin kurucusu olduğunu ve dolayısıyla bu kurucu nitelikler dışarıda bırakıldığı ya da radikal ölçüde dönüştürüldüğü takdirde söz konusu şeyin başka bir şey olacağını ya da hiçbir şey olmayacağını bildiren öğretilerdir. Böyle ifade edildiğinde özcülük öğretisi açıkça, önemsizlik ölçüsünde doğrudur ve birilerinin bunu niçin yadsımak isteyeceğini anlamak zordur".

Dolayısıyla Marksizm bir kuram olarak, toplumu açıklarken üretim ilişkileri, üretici güçler ve sınıf mücadelesini kullanması ne kadar özcülük olarak nitelendiriliyorsa, Post-Marksizm'in de, *tarihüstü ve kurucu bir kategori* olarak ele aldıkları söylem yaklaşımı da, o kadar özcüdür.

Laclau ve Mouffe'un Marksizm'den etkilendikleri doğrudur. Fakat bu etkilenme, gerçek anlamıyla bir kriz ve buna çözüm analizi üzerinden değil, II. Enternasyonal Marksizm'inin "ekonomist" ve "determinist" yaklaşımlarını "Marksist" olarak görüp bu konuda yapılan eleştirilerin Post-Marksizm ile birleştirebilecek yanlarını, görüşlerine eklemelerinden ibarettir. Marksizm'in düşünsel zenginliğine değil; fakirliğine odaklanan Post-Marksistler'in, Marksizm'in teleolojik geri okuması sonucu çıkarttıkları analizler, Marksizm'in karikatürünün ötesine geçememektedir.

5.4.2. Kimlik ve Çıkarların Söylemsel Kuruluşu

Laclau ve Mouffe, verili olarak hiçbir kimlik ve çıkarın bulunmadığını iddia etmektedirler. Düşüncülere göre bütün kimlik ve çıkarlar, söylemsel olarak

⁶³¹ Larrain, *İdeoloji ve Kültürel*, 13/96-99

⁶³² Terry Eagleton, *Post-modernizmin Yanılsamaları*, çev. M. Küçük, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 118.

kurulmaktadır. Kimlikler, nesnel çıkarlar temelinde kurulmadığından, politik düzlemde kararsız ve homojen olmayan bir yapıya sahiptir.

Eagleton'a göre, toplumdaki birey veya sınıfların, siyasi-ideolojik çıkarları ile sosyo-ekonomik yapıdaki konumlanışları arasındaki bağı zayıflatan bu anlayış; her toplumsal ögeyi, hegemonya mücadelesi içinde üretilen kimliklerle ilişkilendirmektedir⁶³³. Her türlü nesnenin, herhangi bir zorunluluk ilkesine bağlı olmadan, inşa edilebildiği bir düzlemde siyaset, söylemsel hegemonya mücadelesi ile kurucu bir unsur haline gelmektedir. Dolayısıyla Eagleton açısından, Post-Marksistler'in kaçındığı indirgemecilik hatası, ekonominin yerine siyaseti başat hale getirmeleriyle tekrar karşılıklarına çıkmaktadır.

Geras ise, kimliklerin ve çıkarların söylemsel kuruluşu ile öge özcülüğü yapıldığını belirtmektedir. Verili olan her şeyin sorgulandığı Post-Marksizm'de, iki şey sorgulanmamaktadır: Bunlar, ögeler yani yüzer-gezer gösterenler ile söylemselliğin kendisidir⁶³⁴. Ögelerin içeriği, nasıl oluştuğu ve nereden geldikleri Post-Marksizm'de belirsiz bir durumdur. Onlar hakkında tek bildiğimiz, geçmişlerinin başka bir hegemonik söylemde eşdeğerlik zincirleri içerisinde bir kimlik kazanarak *moment* haline geldiğidir. Örneğin kalkınma söylemi, 1970'lerde hâkim söylem iken, şimdi bir yüzer-gezer gösteren olarak neoliberal söylemin hâkim olduğu söylemsellik alanında bulunmaktadır. Onu, kriteri belli olmayan bir eşdeğerlik zincirinde, kendi söylemine eklemeyi başaran bir siyasetin iktidara gelme ihtimali, her zaman mevcuttur. Geras'a göre nesnel çıkarların olmadığını kabul etmek, politikayı tamamen raslantısal bir pratik haline getirmektedir. Kimliklerin politik olarak kurulması, benzer bir şekilde Marksizm'de de mevcuttur; fakat Geras'a göre bu kuruluş bir dereceye kadardır. Çünkü bir kimliğin yapılandırılması, ancak verili olan çıkarların çerçevesinde gerçekleşebilir⁶³⁵.

Wood'a göre ise, çıkarların söylemsel olarak kurulduğunu söylemek, toplumsal sınıfları göz ardı etmek demektir. Kapitalist toplumda sınıflar, çıkarları ve koşulları çerçevesinde karşı karşıya gelmektedir⁶³⁶. Çıkarları ve kimlikleri tamamen söylemsel kuruluşu indirgeyen bir siyaset anlayışıyla sadece iktidar mücadelesine

---

⁶³³ Eagleton'a göre kişinin sosyo-ekonomik açıdan konumlanışı ile siyasi/ideolojik çıkarları arasındaki ilişki "Kaba Marksizm'de deterministik bir şekilde, Post Marksizm'de ise aralarında bağı olmayan bir ilişki olarak değerlendirilmektedir. Terry Eagleton, **İdeoloji**, 289.

⁶³⁴ Geras, "Post-Marxism?", 81.

⁶³⁵ Geras, "Ex-Marxism Without Substance:", 36-50.

⁶³⁶ Wood, **Sınıftan Kaçış**, 33.

odaklanılabılır. Oysa Wood'a göre siyaseti, sadece bir ittifaklar sistemine veya iktidara gelme aracı olarak görmek, onun sınıf mücadelesi içindeki yerini göz ardı etmekten kaynaklanmaktadır. Bu noktada Wood, Post-Marksistler ve Avrupa Komünizmi'ni savunanları, salt iktidara odaklanarak, siyaseti sınıfsızlaştırdıkları için eleştirmektedir⁶³⁷.

Mouzelis ise, çıkarların söylemsel olarak kurulduğunu söylemenin, bir çeşit bilinemezlik olduğunu belirtmektedir. Çünkü hangi eklemleyici pratiklerin, diğerine göre üstünlüğü açıkça ifade edilmemektedir⁶³⁸. Bu yüzden de bir söylemsel mücadalenin eklemleyici pratiğini diğerinden ayıran bir kıstasın olmaması, politikanın tamamen belirsiz bir hale gelmesini sağlamaktadır.

Laclau ve Mouffe, "*Hegemonya ve Sosyalist Strateji*" eserlerindeki öge ve yüzer-gezer gösteren kavramsallaştırmalarına gelen eleştirilerin farkına varmışlardır ki; bunları revize etme yoluna girişmişlerdir. Özellikle bu değişimi Laclau'da gözlemek mümkündür. Düşünür son dönemlerde çıkan "*Popülist Akıl Üzerine*" adlı kitabında yüzer-gezer gösterenleri kullanmakla birlikte "doyurulmamış talepler" kavramını da kullanmaya başlamıştır. Doyurulmamış talepler, bir toplumsal grubun karşılanmayan isteklerini ifade etmektedir⁶³⁹. Laclau'nun talepten başlaması, "acaba toplumsal gerçekliğe geri mi dönüyor" izlenimini verse de talep ile başlattığı sürecin, bir kimlik haline gelmesini söylemsel olarak kurulan eşdeğerlik zincirleriyle sağlanacağını belirtmektedir. Yine de talepler konusunda verili olan bir şeyin olacağı kabulü, Post-Marksistler için, söylemsel kuruluş noktasında önemli bir geri adım sayılabilir.

5.4.3. Ontolojik Ayrıcalıklı Yeni Özne: "Halk"

Laclau ve Mouffe'un erken dönemlerinde üzerinde durdukları ve sınıfsal mücadele alanından farklı olarak, halk/iktidar antagonizmasının oluştuğu "popüler mücadele alanı", Post-Marksist dönemlerinde, tüm siyasal alanı kapsayacak bir şekilde ifade edilmektedir. Artık düşünürler için günümüzde, nihai kurtuluşu hedefleyen ve toplumda bir kesime ontolojik ayrıcalık tanıyan evrensel anlayışların devri sona ermiş; tikel kimlikler ile hiçbir zaman ulaşılamayacak bir ufuğu temsil eden evrenselliği sentezleyebilecek, siyasal hareketlerin dönemi başlamıştır. Laclau ve

---

⁶³⁷ age, 35.

⁶³⁸ Mouzelis, "Marxism or Post-Marxism?", 115.

⁶³⁹ Laclau, *Popülist Akıl Üzerine*, 90-92.

Mouffe için, tikel kimliklerin bir boş gösteren etrafında eklenerek oluşturduğu özne ise “halk”tır.

Düşünürlerin, ontolojik ayrıcalıklı kimliğe verdikleri örneklerden biri işçi sınıfıdır. Özellikle vurguladıkları, işçi sınıfının evrensel özne hali ile somut talepleri arasındaki boşluğun kapatılma çabası, Marksizm’i totaliterleştirmiştir. Çünkü ontolojik ayrıcalığın nesnel olarak karşılığının olmaması, bu açığın kapatılması için parti veya devletin devreye sokulmasına sebep olmuştur. Bu da kaçınılmaz olarak baskıcı bir rejim üretmektedir⁶⁴⁰.

Laclau ve Mouffe’un işçi sınıfının toplumsal dönüşümlerdeki rolüyle ilgili görüşleri çeşitli eleştirilere uğramıştır. Bu analizin yetersizliğini ve yanlışlığını ortaya koyan düşünürlerden Wood’a göre, sınıflar olmadan, ne sınıf mücadelesi ne de toplumsal dönüşümler mümkündür. Düşünür için, devrimler tarihinin kanıtladığı bir şey varsa, onun da sınıfsal öznelerin müdahalesi dışında bir toplumsal değişimin mümkün olamayacağıdır⁶⁴¹. Wood’a göre Post-Marksistler’in işçi sınıfının önemini anlamamaları, bu sınıfın oluşum sürecini teknik çalışma sürecine indirgemelerinden ileri gelmektedir⁶⁴².

“Sınıfın kurucu ilkesi olan sömürü ilişkilerini dışlayarak teknik çalışma süreci üzerinde yoğunlaşan hiçbir çözümleme, 19. yüzyılın başlarında işçi sınıfının muazzam oluşum tarihini açıklayamaz. Gerçekte, bir emekçi hareketinin varlığını da açıklayamaz, çünkü üretim ve sömürü ilişkilerinin oluşturduğu ortak zemin kesin olarak yadsınmaktadır. Bu bakımdan, ayrı ayrı işçilerin ortak mücadelelerini, hatta onların bölük pörçük mücadeleleri arasındaki benzerlikleri açıklamanın bir yolu yoktur”.

Wood için Post-Marksistler, işçi sınıfını diğer kimliklerle eşdeğer tutarak, sosyalizmi sınıfsız bir proje haline getirmişlerdir. Toplumsal dönüşümün, sınıflar dışı özneler üzerinden düşünülmesi Wood’a göre ütopyacılıktır⁶⁴³:

“İşçi sınıfını devrimci potansiyele sahip bir sınıf olarak değerlendiren ‘özcü’, ‘ekonomist’, ‘sınıfsal indirgemeci’ Marksist görüşü (karşılıklı tekabüliyetsizlik ilkesine dayanarak) ütopyacı sayıp reddetme gereği duyan YHS ‘gerçekçiler’i, paradoksal olarak, birbirine ve sosyalizm hedeflerine, sadece ‘söylem’in çürük bağlarıyla bağlanmış olan şekilsiz bir ‘halk’ın, toplumu dönüştürme rolünü üstlenebileceği yolundaki inançta (yine aynı tekabüliyetsizlik ilkesine dayanarak) hiçbir gerçekdışı ya da ütopyacı yan görmüyorlar”.

Wood, bir kaçınılmazlık olarak nitelendirmediği kapitalizmin çözülüş sürecinde, işçi sınıfına ayrıcalıklı bir konum sağlayan bir zeminden sözedebileceğini belirtmektedir. Çünkü siyaset, inanç üzerinden değil, toplumsal ilişkilerdeki

⁶⁴⁰ Laclau, *Emancipations*, 24-25.

⁶⁴¹ Wood, *Sınıftan Kaçış*, 108.

⁶⁴² *age*, 127.

⁶⁴³ *age*, 143-144.

konumlanışlar çerçevesinde yapılmaktadır⁶⁴⁴. Toplumsal ilişkilerde merkezi bir yerde duran üretim ilişkilerinin sömürüye dayalı karakteri de toplumsal ve siyasal tahakkümlerin kaynağıdır. Bu belirlemelerden hareketle Wood, kapitalizmde üretim ve sömürünün niteliğinden, işçi sınıfının ayrıcalıklı konumuna giden süreci şu şekilde özetlemektedir⁶⁴⁵:

“İnsanın toplumsal yaşamında üretim ve sömürünün temel önemi, kapitalist toplumda üretimin ve sömürünün özel niteliği kabul edilince, bunu şu önermeler takip eder. 1) İşçi sınıfı, sosyalizme geçişin sağlanmasında en dolaysız nesnel çıkarı olan toplumsal gruptur. 2) İşçi sınıfı, baskının en temel ve en belirleyici biçimine –elbette tek biçimine değil- doğrudan doğruya hedef olduğu için, başka sınıflara baskı uygulamakta hiçbir çıkarı bulunmayan bir sınıf olduğu için, kendini özgürleştirme mücadelesi verirken bütün insanların özgürleşmesi için gerekli koşulları yaratabilir. 3) Sömüren sınıflarla sömürülen sınıflar arasında, baskı yapısının özünü oluşturan temel ve kesinlikle çözümsüz bir karşıtlık bulunduğu için, sınıf mücadelesi, bu özgürleştirici dönüşümün başlıca lokomotifidir. 4) İşçi sınıfı, devrimci bir kuvvet haline gelebilmesi için gerekli stratejik toplumsal güce sahip olan tek sınıftır”.

Wood’a göre sosyalizm soyut bir ahlaki değeri ifade etmemekte; bir sistem olarak, kapitalist sömürü ve iktidarına karşı bir siyasal hedefe karşılık gelmektedir. Bu yüzden sosyalizm, ancak işçi sınıfı çıkarları ve mücadelesinde maddileştiği ölçüde somut bir proje halini almaktadır⁶⁴⁶. Wood, yeni toplumsal hareketlerin varlığını reddetmemektedir. Fakat yeni toplumsal hareketlerin mücadelelerinde, işçi sınıfı ile bağlantı kuramamaları, her türlü niyetten bağımsız olarak kapitalizmin yeniden üretimine veya bu hareketlerin marjinalize olmalarına hizmet etmektedir. Kapitalizm doğası gereği genel çıkarla uyuşmadığından, politika ile işçi sınıfının bağının koparılması, yeni toplumsal hareketlerce gündeme getirilen çevre, barış, cinsiyet ve kültür ile ilgili sorunların çözümlenmesini de zorlaştırmaktadır⁶⁴⁷. Larrain ise Wood’dan daha radikal bir şekilde, yeni toplumsal hareketler ile sosyalizm arasında zorunlu bir ilişki olmadığını belirtmektedir. Larrain’e göre Laclau ve Mouffe, feminizm ile kadın, ırkçılık karşıtlığı ile siyahlar arasındaki zorunlu ilişkinin, sosyalizm ile işçi sınıfında bulunduğunu kavrayamamaktadırlar⁶⁴⁸.

Post-Marksistler’in işçi sınıfına dair analizlerini ele alan bir başka düşünür ise Petras’tır. Petras’a göre ise, Post-Marksistler sınıf ve sınıf bilinci arasındaki farkı anlayamadıklarından ötürü, sınıfları; zamana, mekâna ve algıya bağlı bir konumlanış olarak görmektedirler⁶⁴⁹:

---

⁶⁴⁴ age, 129-130.

⁶⁴⁵ age, 36.

⁶⁴⁶ age, 240.

⁶⁴⁷ age, 230.

⁶⁴⁸ Larrain, **İdeoloji ve Kültürel**, 144-145

⁶⁴⁹ Petras, **A Marxist critique of**, 4.

“Sınıflar öznel kararlardan ortaya çıkmazlar; kapitalist sınıfın kendisine değer tahsis etmesi için bu sınıf tarafından organize edilirler. Bu yüzden sınıfın zamana, mekâna ve algıya bağlı öznel bir kavram olduğu düşüncesi “sınıf” ile “sınıf bilinci” kavramlarını birbirlerine karıştırır. İlki nesnel iken, ikincisi toplumsal ve kültürel etmenlerce belirlenir. Evet, sınıf bilinci toplum tarafından yaratılan bir olgudur fakat bu onu herhangi bir şekilde gerçek-dışı veya önemsiz yapmaz. Her ne kadar sınıf bilincinin toplumsal biçimi ve ifade şekli farklılık gösteriyor ise de dünya çapında, tarih boyunca kimi zaman bağımsız bir biçimde, kimi zamansa başka bilinç türlerinin gölgesinde kalarak (ırksal, cinsel veya ulusal) veya onlar ile birleşerek (milliyetçilik ve sınıf bilinci), devamlı ortaya çıkmış bir olgudur.

Sınıfsal yapıda önemli değişikliklerin olduğu su götürmez bir gerçektir fakat bu Post-Marksistler’in iddia ettiği doğrultuda değildir. Sömüren ve sömürülen sınıfların doğaları ve içinde buldukları şartlar değişirken bile, sözü edilen önemli değişiklikler sınıfsal farklılıkları ve sömürüyü derinleştirmiştir. Bugün, geçmişte olduğundan daha fazla ücretli işçi bulunmaktadır. Denetimsiz emek pazarında (“gayri-resmi” veya “kayıt-dışı” sektör olarak bilinen sektörlerde) geçmiştekine kıyasla çalışmakta olan çok daha fazla işçi vardır. Belirleyici özelliği vahşi sömürü koşulları olan bir düzenin, kapitalizmin “aşmış” bir düzen olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Aksine bu 19. yüzyılın emek sömürüsü düzenine bir geri dönüşür”.

Dolayısıyla Post-Marksistlerin iddia ettiği gibi kapitalizmdeki değişimlerin işçi sınıfının ontolojik ayrıcalığını ortadan kaldırdığı veya kapitalizmin sadece bir ekonomik sistem olmadığını, Petras’a göre, neoliberalizm döneminde bir temeli yoktur. Bu analizden, denetimsiz emek pazarının, işçi sınıfı bilincinin gelişmesini, engelleyici etkide bulunabileceği, ama tarihsel ve toplumsal konumlanışına etkide bulunamayacağı sonucunu çıkartmak mümkündür.

Mouzelis ise, Laclau ve Mouffe’un işçi sınıfına alternatif olarak geliştirdiği özne pozisyonlarının nasıl kümелendiğini açıklayamadıklarını iddia etmektedir⁶⁵⁰. Post-Marksistler, “Halk”ın bir hegemonik özne olarak, tüm eşdeğerlik zincirine giren toplulukları nasıl temsil ettiği veya bunların kendi tikelliklerinden sıyrılarak nasıl bir boş gösteren çerçevesinde kümелendiklerine dair açıklayıcı bir yanıt vermemektedir. Mouzelis’e göre Post-Marksistler, cinsel bir özgürlük hareketinin hegemonya aracılığıyla, eğer uygun eşdeğerlik zincirlerini oluşturup söylemsel hâkimiyet sağlarsa, işçi sınıfından daha fazla bir toplumsal dönüşümü sağlayabileceğine inanmaktadırlar. En azından temel metotlarından bu çıkartılmaktadır⁶⁵¹.

Laclau ve Mouffe 2002 yılında kendileriyle yapılan bir röportajda, toplumsal muhalefette sınıf bileşenin kaybolmasından dolayı rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Düşüncülere göre sınıf hala sorunlu bir terim olmasına rağmen, geleneksel sosyalist hareketlerin, son zamanlarda küçümşenen ekonomik eşitlik talebini gözden kaçırmamak gerekmektedir⁶⁵².

⁶⁵⁰ Mouzelis, “Marxism or Post-Marxism?”, 112

⁶⁵¹ Mouzelis, “Marxism or Post-Marxism?”, 115-116.

⁶⁵² Mary Zournazi, “Umut, Tutku, Siyaset”, 141-143.

Laclau ve Mouffe için tarih, kavranabilir bir bütün olmadığından, tarihsel ve toplumsal dönüşümler de toplumsal ilişkiler içerisindeki özne konularından değil, söylemsel olarak oluşturulmuş ve bünyesinde olumsuzluğu barındıran “kalabalıklar” tarafından belirlenmektedir⁶⁵³. Laclau ve Mouffe, bu söylemsel “kalabalık” teorisinin, sınıfsal kimliği de bünyesinde barındırdığını söylese de kuramlarındaki sınıf kavramı gerçek niteliğini kaybederek retorik bir süsten öteye gidememektedir.

5.4.4. Siyasetin Belirsizleştirilmesi ve Rastlantısallaştırılması

Laclau ve Mouffe, solun başarısızlığının sebebini, siyasal alanda hegemonya mücadelesi verememesine bağlamaktadır. Düşüncülere göre söylemsel hegemonik alana girmeden, ilerici bir siyasi hareket geliştirmek olanaksızdır⁶⁵⁴. Aslında Laclau ve Mouffe genel olarak tüm başarılı olmuş siyasi hareketlerin, hangi fikrî zemine sahip olurlarsa olsunlar, hegemonya mücadelesiyle iktidara geldiklerini iddia etmektedir. Örneğin “Hitler” “ilerici” olmasa da her türlü toplumsal ilişkiden bağımsız olarak, başarılı bir hegemonya mücadelesi verdiği için dolayısıyla iktidara gelmiştir⁶⁵⁵.

Laclau ve Mouffe, toplumsal olanı maddi ilişkilerinden ayırdıkları için, artık her şey olumsal ve söylemsel bir inşa aracılığıyla kurulmaktadır. Wood bu olumsuzluk anlayışını şöyle değerlendirmektedir⁶⁵⁶:

“Genelde tarih gibi politika da rastgele ve rastlantısaldır. Hiçbir mutlak belirlenme olmadığı gibi, hiçbir belirlenmiş koşul, olasılık, ilişki, sınır, baskı da yoktur. Her şey olabilir ya da hiçbir şey olmayabilir”.

Wood’a göre Post-Marksistler, toplumsal olanı maddi olandan, “ekonomizm” eleştirisi altında ayırarak, her şeyin söylemsel olarak kurulduğu belirlemesini yapmaktadırlar. Tarihin, söylemin rastlantısal mantığı tarafından belirlenmesi durumu da Post-Marksizm’i “belirlenim” alanına paradoksal bir biçimde tekrar geri getirmektedir⁶⁵⁷.

Wood’a göre Laclau ve Mouffe’un, ideoloji, özerk ideoloji ve söylem olarak nitelendirilebilecek yaklaşımlarının evrimi, politikanın, üretim ve sömürü ilişkilerinden tamamen soyutlanmasıyla nihai noktasına ulaşmıştır⁶⁵⁸. Söylemin

⁶⁵³ Savran, **Özne-Yapı Gerilimi**, 100-101.

⁶⁵⁴ Mary Zournazi, “Umut, Tutku, Siyaset”, 155.

⁶⁵⁵ **age**, 134

⁶⁵⁶ Wood, **Sınıftan Kaçış**, 122.

⁶⁵⁷ **age**, 124.

⁶⁵⁸ **age**, 84.

toplumsal dünyayı tamamen yutmasıyla, dayanak noktaları ortadan kalkan bir siyaset anlayışı ortaya çıkmıştır. Siyaset alanı söylem yoluyla özerkleşirken, tamamen rastlantısallığın ve belirsizliğin içine gömülmüştür.

Larrain ise Laclau ve Mouffe'un geliştirdikleri siyaset anlayışının, erken dönemlerinden çok farklı olduğunu, düşünürlerin siyaseti rastlantısallık ve belirsizlik içine hapsettiklerini iddia etmektedir⁶⁵⁹:

“Laclau'nun ilk yaklaşımlarının erdemlerinden birisi indirgemecilik ve ekonomizm ile sınıf çözümlemesini bütünlüklü bir tarzda birleştirme ve yeni bir belirleme ilişkisi olan birleştirmeyi önererek belirlenmeyi reddetme yeteneği olmuştur. Laclau ve Mouffe bundan sonraki çalışmalarında daha iyi bir belirlenme kavramı arayışını terk etmiş ve kaba indirgemeciliğe, belirlenmeciliğe karşı tek alternatifin belirsizlik ve rastlantısallık olduğuna inanmış görünmektedirler. Söylem dışında tanımlanabilecek hiçbir özne, hiçbir sabit kimlik, hiçbir mutlak çıkar, hiçbir belirleyici koşul, hiçbir çelişki ve mücadele ve hiçbir zorunlu ilişki yoktur. Toplumdaki her şey sonsuz derecede değişken ve rastlantısaldır, çünkü söyleme dayalı olarak oluşur ve bir söylemde yalnızca kısmi ve geçici anlam kesinliği oluşabilir”.

Larrain'e göre Post-Marksistler, karmaşıklığa ve farka vurgu yaparken, iktidar ve iktidara karşı koyan güçleri söylemsel olarak tanımlamaktadırlar. Fakat iktidara karşı koyma nedenlerini temellendirmeye gelince, verili olan talepler veya özne konumlarına tekrar geri dönerek, reddettikleri nesnel çıkarlar çerçevesinde oluşmuş toplumsal grupları, kuramlarına tekrardan sokmaktadırlar⁶⁶⁰. Laclau ve Mouffe özellikle yüzer-gezer gösterenlerin yanında doyurulmamış talepler olarak niteledikleri öğeler, toplumsal ilişkilerde verili olarak bulunmaktadır. Örneğin yüksek ücret talebinde bulunan işçileri, doyurulmamış bir talep sahibi gibi bir topluluk olarak görürsek; Post-Marksist açıdan, bunların eşdeğerlik zincirlerine dâhil olarak bir kimliğe sahip olduklarını söylemek açıklayıcı değildir. Çünkü talebin sahipleri daha talep anında, bir kimliğe sahip olmuşlardır. Dolayısıyla Post-Marksizm verili olandan ne kadar kaçarsa kaçsın; anlamlandırma süreci dışında bir toplumsal ilişkinin varlığı kurama bir yerden dâhil olmaktadır.

Geras ise, Post-Marksizm'in öge ve moment arasındaki ilişkiyi açıklayamadığını belirtmektedir. Düşünüre göre yüzer-gezer gösterenlerin bir eşdeğerlik zinciri içerisinde eklemlenmelerini, hiçbir toplumsal dayanağa bağlamadan açıklamaya çalışan Laclau ve Mouffe, salt ikna üzerinden bir siyaset anlayışı kurmuşlardır⁶⁶¹. Böylece bütün toplumsal dönüşümler, söylemsel bir ikna mücadelesinde başarılı olan, hegemonik özneler üzerinden açıklanmaktadır.

⁶⁵⁹ Larrain, **İdeoloji ve Kültürel**, 142.

⁶⁶⁰ **age**, 143.

⁶⁶¹ Geras, “Post-Marxism?”, 72-79.

Mouzelis'e göre Post-Marksistler, fail-eylem ile kurumsal yapılanmalar arasındaki bağlantıyı açıklayamamaktadır. Düşünür, hem aşırı iradeci yaklaşımın hem de yapısalcı yaklaşımın bu ilişkiyi açıklama da iki uç nokta olduğunu belirtmektedir⁶⁶². Post Marksistler ise özne pratikleri ve kurumsal yapı arasındaki ayrımın yapay olduğuna inandıklarından, toplumsal dönüşümleri açıklamada rastlantısallığa düşmektedirler⁶⁶³. Tüm kurum ve öznelerin söylemsel üretildiği tespitiyle, bütün tarihsel olayları olumsuzluk üzerinden açıklamaktadır. Dolayısıyla toplumsal dönüşümlerin; olumsal, kırılma ve açıklığa sahip bir toplumda nasıl gerçekleştiği belirsiz bir hal almaktadır.

Post-Marksistler'in sınıf ve sömür ilişkilerini reddetmesi, bunların siyasete doğrudan ve dolaylı yansımalarını da görememelerine sebep olmaktadır. Söylem aracılığıyla, zeminini ve dayanak noktalarını kaybeden siyaset, belirsiz ve rastlantısallık içerisinde, tüm özneleri ve toplumsalı kuran bir pratik haline gelmiştir. Bu yüzden Post-Marksizm'de siyaset anlayışı, iktidar ilişkilerini ortadan kaldırmayı amaçlıyor gibi gözükse de bu ilişkilerin içyapısını, verili değil; söylemsel olarak kurulduğunu kabul ettiğinden, toplumsal dönüşümlerin nasıl gerçekleştiğini sadece olumsuzluğa dayandırarak belirsizleştirmiş ve rastlantısal bir hale sokmuştur.

5.4.5. Söylem: İdeolojinin İkamesi mi?

Laclau ve Mouffe geliştirdikleri söylem teorisi ile bütün nesne ve öznelerin söylemsel olarak kurulduğunu iddia etmektedirler. Düşünürlere göre bütün toplumsal alan, söylemsel olarak üretildiğinden, söylem dışı bir alanın da varlığı söz konusu değildir. Çeşitli tikelliklerin ve yüzer-gezer gösterenlerin bulunduğu söylemsel alanda siyasal mücadele vermenin tek yolu da söylemsel bir hegemonya mücadelesi gerçekleştirmektir. Post-yapısalcı söylem kuramının temsilcilerinden olan Foucault'nun, söylem-söylem dışı alan ayrımını dahi kabul etmeyen Post-Marksist düşünürler, paradoksal bir biçimde, toplumsal gerçekliğin de varlığına inanmaktadırlar. Düşünürlere göre bir toplumsal gerçeklik vardır; ama bu toplumsal gerçeklik, anlam dünyasında söylemsel olarak üretildiğinden, söylem dışı bir alandan söz edilemez. Laclau ve Mouffe'un deprem örneği bu konuda açıklayıcıdır. Düşünürlere göre bir depremin gerçekleşmesi gerçektir. Fakat onun anlamsal inşası

---

⁶⁶² Mouzelis, "Marxism or Post-Marxism?", 111-112.

⁶⁶³ **age**, 113-114.

söylemseldir. Yani depremi “*Tanrının gazabı olarak*” görmek de “*doğal bir fenomen*” olarak görmek de söylemsel bir alandan kaynaklanan açıklamaların sonucudur⁶⁶⁴.

Geras’a göre Laclau ve Mouffe, her şeyin söylemsel olarak üretildiğini söyleyerek idealizmin en tipik örneği olan gerçekliği reddetmektedirler. Bir depremin, varlığının gerçekliğini iddia edip daha sonra ise söylemselin dışında bir alanın olmadığını söylemek, gerçekliği söylemsel alanın içine hapsederek anlamsızlaştırmaktır⁶⁶⁵. Geras aynı zamanda, Laclau ve Mouffe’un deprem örneğine benzer bir örnek vererek düşünürlerin çıkmazını göstermeye çalışmaktadır. Geras’a göre, Post-Marksistler’in yaklaşımı üzerinden, AIDS hastalığının tanrının bir gazabı olduğunu söylemek ile bir virüs tarafından oluşan bir hastalık olduğunu söylemek arasında, söylemsellik noktasında bir fark yoktur. Bu iki açıklama şeklini aynı kefeye koymak Geras’a göre, Post-Marksistler’in aralarına mesafe koymak istedikleri idealist düşünce biçimini açıkça benimsedikleri anlamına gelmektedir⁶⁶⁶. Bu durumu, bölüm 2.2.2.3’deki ele aldığımız ideoloji-bilim ilişkisi ile de açıklamak mümkündür. Bu bölümde Larrain’in görüşlerinden hareketle, bilimin toplumsal bir kurumsallaşma olarak, toplumsal düzendeki egemen güçlerin eline geçebileceğini, fakat bunun bilimsel pratiğin tamamen ideolojik olacağı anlamına gelmeyeceğini belirtmiştik⁶⁶⁷. Laclau ve Mouffe ise söylemi bütün toplumsal pratiklerde kurucu bir unsur haline getirdiklerinden, tanrının gazabı ve bilimsel açıklama noktasında, söylemsel anlamda bir fark görememektedirler. Düşünürlerin analizinden hareketle, tüm bilimsel çalışmalar, söylemsel alanının içinde olduklarından, herhangi bir mitolojik veya dinsel açıklamaya kıyasla bir üstünlükleri bulunmadığı sonucunu çıkartmak mümkündür. Herşeyin olumsal ve değişken olduğu toplumsalda, sabit ve mutlak olan tek şey söylemdir. Söylemin kendisi dışında her şey, Post-Marksistler tarafından sorgulanmaya açıktır. Söylemin kendisinin ise nereden kaynaklandığı belirsizdir.

Wood’a göre Laclau ve Mouffe’da söylemin ortaya çıkışı konusunda bir netlik söz konusu değildir⁶⁶⁸:

“Laclau ve Mouffe, yapısalcılıktan postyapısalcılığa uzanan, şimdi herkesin bildiği rotayı izlemişlerdir; ama toplumsal gerçekliğin, postyapısalcı bir tutumla, söylem içinde

⁶⁶⁴ Laclau, Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist**, 173.

⁶⁶⁵ Geras, “Post-Marxism?”, 66-67.

⁶⁶⁶ Geras, “Ex-Marxism Without Substance:”, 56.

⁶⁶⁷ Larrain, **The Concept**, 210-211.

⁶⁶⁸ Wood, **Sınıftan Kaçış**, 95.

eritilmesini(güya) genel bir tarih yasası olarak mı görmek gerektiği, yoksa toplumsal gerçekliğin maddilikten uzaklaşıp söyleme duyarlı hale gelmesinin, sadece modern çağda ve özellikle de “sanayi toplumu”nun ortaya çıkışıyla mı meydana geldiği konusunda kararsız görünüyorlar”.

Laclau ve Mouffe “yeni toplumsal hareketler”in varlığının özellikle 1960’larda öne çıktığını belirtmektedir; Fakat söylem kuramının sadece bu dönem sonrası için geçerli olduğunu söylememektedirler. Erken dönemlerinde dahi 1930’lardaki faşizm üzerine yaptıkları analizlerinde söylem kuramını bir ölçüde kullanmaktadırlar. Daha sonraki eserlerinde ve takipçilerinin çalışmalarında ise söylem kuramı üzerinden çeşitli dönemlerdeki siyasal hareketlerin gelişimi incelenmiştir⁶⁶⁹. Bu yüzden söylem kuramı düşünürler için “genel bir tarih yasası”dır. Maddi çıkarlar, özneler, kimlikler, hedefler, siyaset vb. toplumsala dair herşey söylem tarafından kurulmaktadır. Wood, söylemin etkisinin sınırsızlığıyla ilgili şu ironik eleştiriyi yapmaktadır⁶⁷⁰:

“...belki söylem yoluyla bir iki yapı kurularak banka başkanlarının bile sınıfsal sömürünün ortadan kaldırılmasını özledikleri hedef olarak benimsemeleri ve sosyalizmin öncü gücü olmaları sağlanabilir”.

Söylem kuramıyla Post-Marksistler’in, bütün toplumsal alanı üretilmiş bir alan olarak kavraması, Wood’a göre de mutlak idealizmdir. Politik alan ile ekonomik ilişkiler ve sınıfların bağıni koparmaları, Post-Marksistler’in kaçınılmaz olarak idealizme sapmalarına sebep olmuştur⁶⁷¹.

İdeoloji kavramında verili halde bir gerçekliğe atıfta bulunma ve sınıflarla ilişkilendirme gibi özellikleri, Post-Marksistler reddetmişlerdir. Bu yüzden Post-Marksistler, söylem kavramını ideolojinin yerine kullanmaktadırlar. Söylemin ideolojinin yerini alması, çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Çünkü ideolojide bulundan dayanak noktalarının ve ilişki biçimlerinin hiçbirisi söylemde yoktur. Örneğin, ideolojiyi toplumsal ilişkilerde hâkim sınıfların çıkarlarını meşrulaştıran çarpıtmalar olarak tanımlarsak; burada dayanak noktası verili toplumsal gerçeklik, ilişki biçimleri ise sömürü ilişkileridir.

Post-Marksistler’in söylem yaklaşımıyla, ortadan kaldırdıklarını düşündükleri, özcülük ve indirgemecilik, kuramlarında içkin bir şekilde bulunmaktadır. Laclau ve

---

⁶⁶⁹ Laclau’nun söylem kuramı üzerinden popülist yaklaşımları ve hareketleri izlediği çalışma için bkz. Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**; Laclau ve Mouffe’un takipçilerinden Howarth, Norval ve Stravakis’in derlediği “*Söylem Teorisi ve Politik Analiz*” eserinde de çeşitli dönem ve ülkelerdeki siyasal hareketler söylem kuramı üzerinde incelenmektedir. Bu eserde Türkiye’den Nur Betül Çelik “Kemalizm”i Laclau ve Mouffe’un analizleri çerçevesinde incelemektedir. Nur Betül Çelik, “The Constitution and Dissolution of The Kemalist Imaginary”, **Discourse theory**, 193-204.

⁶⁷⁰ Wood, **Sıftan Kaçış**, 122.

⁶⁷¹ **age**, 134-136.

Mouffe, Marksizm'in ekonomik indirgemeciliğini eleştirirken, toplumsal alanın tüm değişim ve dönüşümlerini, maddi ilişkilerden kopuk bir siyasal mücadeleyle açıklayarak, fikir indirgemeciliğine düşmüşlerdir. Toplumsal ilişkileri açıklayan üretim ilişkileri, toplumsal sınıflar, altyapı, üstyapı ve üretim araçları gibi tüm parametreleri özcü bir anlayışın ürünü olarak nitelendirirken, “tarihüstü ve kurucu” olarak gördükleri söylem kavramsallaştırmasıyla ise özcülüğe saplanmaktan kurtulamamışlardır.

6. SONUÇ

Aydınlanmacılar'ın, geleneksel ve eski düzene (*ancient regime*) ait fikirleri ayıklamak için başvurdukları ve bir bilimsel disiplin olarak ortaya koydukları ideolojinin geçirdiği dönüşüm ve üzerinde yapılan tartışmalar, sosyal bilimler alanında önemli bir yer tutmaktadır. Marksizm'deki ideoloji kavramsallaştırması da bu tartışmaların içerisinde ayrı bir konumlanışa sahiptir. Marksizm hem Aydınlanmacılar'ın ideoloji kavramsallaştırmasını eleştirmiş, hem de ideolojiyi toplumsal ilişkiler içerisinde konumlandırmıştır. Marksizm'de farklı ideoloji tanımları olmakla birlikte, bu tanımlamaların hepsinde toplumsal gerçeklik verili olarak kabul edilmektedir. Post-Marksistler'in söylem kuramında ise nesnellik ve dil üstü bir dayanak noktası ortadan kalkmaktadır; çünkü toplumsal, söylemsel bir biçimde üretilmektedir.

Post-Marksistler, Marksizm'in bütünsel olarak özcü bir anlayışa sahip olduğunu değerlendirmektedir. Laclau ve Mouffe, II. Enternasyonal'in ekonomist ve indirgemeci yanlarını, Marksizm'e içkin bir sorun olarak ele almıştır. Post-Marksistler'e göre siyaset, Marksizm'de kuramsal olarak bir yansıma şeklinde ele alınmaktadır. Fakat kuramın kurucusu Marx'ta siyaset, bir yansımadan çok üretim alanı ile sınıf mücadelesi alanı arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Marx'ın "kendinde sınıf" ve "kendisi için sınıf" ayrımları üzerinden yaptığı analizde siyasetin, üretim ilişkilerindeki verili konumlanış ile sınıf mücadelesi arasındaki dolayımı sağladığı belirtilmektedir. Marx, sınıf mücadelesi, üretim ilişkileri, üretici güçler ve siyaseti bir bütün olarak ele almaktadır. Fakat Marx'ın sınıf ve siyaset ilişkisi üzerinde analizlerini detaylı bir şekilde ortaya koymaması ve pek çok ideoloji tanımlamasına sahip olması, Marksist düşünce içerisinde ideolojinin, toplumsal ilişkilerin dönüşümündeki rolüyle ilgili, bazı belirsizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat bu belirsizlikler çeşitli Marksistler tarafından, ekonomik ilişkilerden soyutlanan bir sınıf-siyaset ilişkisine odaklanarak çözülmemiştir. Laclau ve Mouffe ise sınıf-siyaset ilişkisine karşı çıktıklarından, üretim ilişkileri çerçevesinde geliştirilen siyaset anlayışını ekonomist olarak nitelendirmektedirler. Post-

Marksistler'in ekonomiyle ilgili her türlü belirlemeyi özcü veya ekonomist olarak değerlendirmeleri çelişkilidir. Çünkü kendilerinin de kabul ettiği kalkınmacı veya neoliberal söylemin ekonomik parametrelerle analiz edilmeden kavranabilmesi mümkün değildir.

II. Enternasyonal'deki hâkim düşünce dışında, ideoloji kuramıyla ilgilenen Marksistler'in önemli bir çoğunluğu; ideolojiyi, üretim ilişkilerinin doğrudan bir yansıması olarak değil; toplumsal ilişkilerin dönüşümünde önemli rol oynayan bir alan olarak ifade etmiştir. Sınıf ve siyaset ilişkisi bir bakıma, ideoloji çerçevesinde analiz edilmiştir. Lenin'in "bilinç taşıma", Lukacs'ın "atfedilmiş bilinç" ve Gramsci'nin "hegemonya" yaklaşımları, işçi sınıfının toplumsal dönüşümde rol oynamasının, ekonomik bir gelişimin sonucu olmasının yanında, siyasi bir mesele olduğunu da göstermektedir. Genel olarak siyaset, ideoloji ve ekonomi arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiği sorunu Marksistler arasında tartışılmaktadır. Fakat bunu bir kriz veya yapısal sorun olarak betimlemek; Marx'tan itibaren Marksizm'in içinde çok temel bir yeri olan "praksis" anlayışını göz ardı etmekten ileri gelmektedir.

Post-Marksistler, Marx sonrası ideoloji kuramındaki değişim ve dönüşümleri, Marksizm'in ekonomist ve indirgemeci özünü revize etmeye çalışan, yetersiz çabalar olarak görmektedirler. Post-Marksistler'in Marksizm'de içkin olarak bulunduğunu iddia ettikleri üretici güçlerin gelişiminin kaçınılmaz olarak ayrıcalıklı özneyi ortaya çıkaracağı belirlemesi temelsizdir. Çünkü burada siyaset, üretici güçler ile işçi sınıfı arasındaki dolayımı sağlamaktadır. Dolayısıyla Marksizm'de siyaset ve özne, tarihsel dönüşümlerde etkilidir; ama toplumsal ilişkiler her ikisini de belli ölçülerde sınırlar ve belirler. Bu analizde ne katı bir belirlenim, ne de tamamen özerkleşmiş siyaset anlayışı ortaya konmaktadır. Laclau ve Mouffe'un Marksizm değerlendirmesi, kendi analizlerinin haklılığını ortaya çıkartmaya çalışan, teleolojik ve dar-metinsel bir okuma biçimidir. Bu yüzden Laclau ve Mouffe'un Marksizm analizleri, Marksizm'in karikatürleştirilmiş bir eleştirisinden öteye gidememiştir.

Laclau ve Mouffe'un Marksizm içinde etkilendikleri iki düşünür Gramsci ve Althusser'dir. Post-Marksistlerin hegemonya analizlerinde faydalandıkları Gramsci, üstyapı üzerine analizlerinde, ideolojinin etkisini ve sınırlarını yeterince ortaya koymadığı bir hegemonya yaklaşımı geliştirmiştir. İdeolojinin üretim ilişkileriyle bağlantı kurmasını ifade eden "tarihsel blok" kavramı konusundaki belirsizlikler, düşünürün hegemonya yaklaşımının, Marksizm'den farklılaşan bir yaklaşım gibi

algılanmasına neden olmuştur. Fakat Post-Marksistler'in hegemonya analizinde, verili hiçbir özne yoktur. Gramsci'de ise hegemonya, verili özneler üzerinden kurulmaktadır. Gramsci hegemonya yaklaşımıyla Post-Marksistler'e etkide bulunduğu söylenebilir; fakat verili toplumsal konumlanışlar üzerinden yaptığı analizlerle de Post-Marksizm'den aynı ölçüde uzaklaşmaktadır. Gramsci için hegemonya sonucu kurulan özne verili değildir; ama verili öznelerin kaynaşması sonucu oluşur. Oysaki Post-Marksizm'de hiçbir verili özne konumlanışı olamaz. Bu yüzden Gramsci ile Post-Marksizm arasında bir kuramsal süreklilik aramak doğru bir tespit değildir.

Marksizm'deki ideoloji tartışmalarında en özgün konumlardan birini temsil eden ve bu tartışmalarda en köklü kopuşu sağlayan düşünür ise Louis Althusser'dir. Althusser'in "öznelerin adlandırılması" yaklaşımı, Laclau ve Mouffe'un söylem kuramı üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Althusser ideolojiye, bireyleri toplumsal yapıda bir taşıyıcı hale gelmesinde başat bir rol vermekte; ideolojiyi tüm toplumsal ilişkilerde temel bir düzey haline getirmektedir. Düşünür, ideoloji düzeyi dışında ekonomi ve siyasi düzeyini de ele alsa, bireyleri sistem içinde konumlandırmanın ideoloji olduğunu vurgulayarak, ideolojiyi tüm toplumsal ilişkilerde başat konuma getirmiştir. Bu durum Marksizm'de ideoloji kuramı noktasında, önemli bir kopuşu temsil etmektedir. Laclau ve Mouffe bu analizi daha da ileri götürerek söylemi tüm toplumsalı oluşturan bir pratik olarak ifade etmişlerdir. Althusser toplumsal gerçekliği veri olarak kabul etmesine rağmen, özneleri adlandıran ideoloji yaklaşımıyla Post-Marksizm'e kuramsal bir zemin hazırlamıştır.

Erken dönemlerinde Laclau ve Mouffe'un özgün bir katkısı olarak, ideolojilerin birbirine eklenemediği tespiti gösterilebilir. Düşünürler, ideolojilerin ve sınıfların birbirinden yalıtık bir şekilde değerlendirilmesine karşı çıkan bu görüş çerçevesinde, faşizm ve popülizm üzerine özgün analizler geliştirmişlerdir. Fakat ideolojik öğeleri, sınıfsal ilişkilerden tamamen bağımsız değerlendirerek, bu öğelerin özlerinin ne olduğu veya nasıl oluştuğu konusunda kapsamlı bir analiz ortaya koymamışlardır. Bu görüşler çerçevesinde, sınıfsal mücadele alanından ayırarak açıkladıkları popüler mücadele alanında oluşan halk/iktidar bloğu çelişkisi belirlemesi, toplumsal gruplar ile siyaset arasındaki ilişkiyi belirsizleştirmiştir.

Son yirmi yılda, görüşlerini önce Marksizm çerçevesinde kalarak, oluşturmaya çalışan Laclau ve Mouffe, Post-Marksist paradigmaya geçiş ile birlikte tarihsel

materyalist yöntemle olan bağlantılarını tamamen koparmışlardır. Marksizm'in özcü, indirgemeci ve ekonomist bir yapısı olduğunu belirten düşünürler, buna karşı söylem ve hegemonya yaklaşımlarını ortaya koymuşlardır. Toplum, antagonizma, çıkarlar, kimlikler, özneler vb. her şeyin söylemsel olarak üretildiğini iddia eden düşünürler, söylem dışı bir alanın mümkün olmadığını ortaya koymaktadırlar. Fakat bir yandan da toplumsal gerçekliği kabul ettiklerini belirtmektedirler. Bu iki varsayımın bir arada olması çelişkili bir durumdur; çünkü her şeyin söylemsel olarak üretildiğini söylemek, söylem dışı alanı analiz etmeyi imkânsızlaştırmaktadır. Herhangi bir dayanak noktası ve verili bir ilişki biçiminin kabul edilmediği bir analiz biçiminde toplumsal gerçeklik vurgusu, retorik bir süsten öteye geçmemektedir.

Post-Marksistler, söylem kavramı ekseninde hegemonya analizlerini geliştirmişlerdir. Düşünürlere göre, kimlikler ve çıkarlar söylemsel hegemonya mücadelesi ile oluşturulmaktadır. Verili hiçbir çıkar ve kimliğin olmadığı bir alanda, toplumsalın kendisi de dâhil olmak üzere tüm özne ve nesnelere, söylemsel olarak oluşturulmaktadır. Laclau ve Mouffe, yüzer-gezer gösteren olarak ifade ettikleri çeşitli söylemsel öğelerin, bir boş gösteren aracılığıyla eşdeğerlik zincirine sokularak birbirine eklemlenmesi sonucu oluşan söylem ile bütün çıkar ve kimliklerin inşa edildiğini iddia etmektedirler. Fakat verili olan taleplerin varlığını da reddetmeyen düşünürler, bunun söylemsel alanda bir kimlik haline geldiğini söyleyerek çelişkiye düşmektedir. Çünkü talebin varlığını kabul etmek; kimliğin de o talep çerçevesinde oluşacağını zımnen de olsa kabul etmeyi gerektirir. Bireyin veya toplumsal grupların çıkarları, talepleri ile kimlikleri arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Bu bağlantı koparıldığı anda siyaset tamamen rastlantısal bir etkinlik haline gelmektedir. Post-Marksistler'in hegemonya yaklaşımında ise bu bağ koparılmaktadır. Elbetteki hiçbir kimlik verili haliyle siyasal alanda sabit bir şekilde duramaz. Fakat siyaset, bu verili kimlikler çerçevesinde bir siyasal kimlik oluşturabilir. Oysaki Post-Marksistler'in kuramında her özne, herhangi bir kısıta gerek kalmadan inşa edilebilmekte veya eşdeğerlik zincirine katılabilmektedir. Dolayısıyla Post-Marksistler söylem ve hegemonya yaklaşımlarıyla, bireylerin veya toplumsal grupların çıkarları ile ideolojik inançları arasındaki bağı tamamen koparmışlardır.

Post-Marksistler siyaseti kurucu bir pratik olarak ifade etmektedirler. Fakat siyasetin toplumsal ilişkilerle tüm bağlarını kopararak, rastlantısal ve belirsiz bir siyaset anlayışını ortaya koymaktadırlar. Herhangi bir tikellik, bir boş gösteren oluşturarak

çeşitli yüzer-gezer gösterenleri kendi söylemine eklemleyip hâkim söylem haline gelebilmektedir. Tüm toplumsal ilişkilerden soyutlanan siyaset, salt bir iktidar mücadelesi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Post-Marksistler, siyaset içerisinde verili olarak kabul edilen ekonomik çıkarları, çelişkileri, üretim ilişkilerini, sınıfları özcü anlayışın kalıntıları olarak ifade ederken, “tarihüstü ve kurucu bir kategori” olarak gördükleri söylemin kendisini sorgulamamaktadırlar. Ekonomik ilişkileri redderek siyaseti tüm toplumsal yapı ve ilişkilerden soyutlayıp, kendi içine kapalı ve kurucu bir yapılanmaya dönüştürmüşlerdir. Bu bakış açısından tarih, sonu gelmeyen söylemsel hegemonya mücadelelerinin rastlantısal bir şekilde kurduğu iktidarlar çerçevesinde ilerleyen bir süreci ifade etmektedir.

Post-Marksistler, ideolojik-politik süreçlerin bir yansıma olmadığını belirtmektedirler. Ekonomik alanın da söylemsel olarak üretildiğini iddia etmektedirler. İdeolojik-politik süreçler bir yansıma olmadığı gibi ekonomik alanda bir gerçekliği ifade etmektedir. Kapitalist sistemin ekonomi dışı nasıl açıklanacağını belirtmeyen Laclau ve Mouffe’un, kapitalizm içerisindeki mülkiyet ilişkilerinden hiç bahsetmemesi bu konuda temel bir eksikliklerdir. Her şeyin söylemsel hegemonya mücadelesi ile dönüştürülebileceğini söyleyen Laclau ve Mouffe, mülkiyet ilişkilerinin nasıl dönüştürüleceğiyle ilgili bir analiz geliştirmemiştir. Post-Marksistler ekonomiyle ilgili herhangi bir tespitte bulunmayı özcülük olarak nitelendirirken, toplumsalı sadece söylemsel hegemonya süreci sonucunda kurulan bir yapı olarak tarif edip bir bakıma siyaset indirgemeciliğine düşmektedirler.

Şunu belirtmek gerekir ki; Post-Marksizm’in, Post-modernist çok-kültürcü anlayışın tikel kimlikleri öne çıkartarak ötekileştirmeyi yeniden ürettiği tespiti önemli bir eleştiridir. Bunun yerine tikelliklerin birleştirilerek oluşturulacak bir siyaset anlayışı üzerinde yoğunlaşmaları da önemli bir analizdir. Fakat bu tikelliklerin eşdeğerlik zincirinde birleşmelerini sağlayan unsuru açıklamamaları eleştirilerini boşa düşürmektedir. Eşdeğerlik zinciri içerisindeki birleştirici unsurun ne olduğunu soyut bir boş gösteren anlayışıyla açıklamaları analizlerinin zayıf noktasını oluşturmaktadır. Laclau ve Mouffe’da, toplumsal talepleri mit, ufuk gibi metafizik hedeflerle birleştirmenin nasıl mümkün olduğu ayrıntılı bir şekilde ortaya konmamıştır. Söylem dışı alanı kabul etmeleri halinde geliştirdikleri kuramın daha sağlam bir zemine oturması mümkündür. Fakat tüm teorik yaklaşımlarını, her şeyin söylem tarafından üretildiği analizine dayandırdıklarından çıkmaza düşmektedirler.

İdeolojinin pek çok tanımı olduğu doğrudur; fakat hangi tanımlama olursa olsun, bir dayanak noktası ve ilişki biçimi mevcuttur. Söylemde ise ne dayanak noktasından, ne de ilişki biçiminden söz edilebilir. Söylemsel alanın dışında bir alanın varolmadığı kabulü Post-Marksistler'in söylem kuramının geçerliliğini de önemli ölçüde azaltmaktadır. Laclau ve Mouffe, kendi kuramlarını, nasıl herhangi bir söylemsellik alanından etkilenmeden oluşturdukları bile şüpheli hale gelmektedir. Aydınlanmacılar'ın ideolojiyi bir fikir bilimi olarak sunup "yanlış" fikirleri insanlık adına ayıklamalarına benzer bir biçimde, Laclau ve Mouffe da ontolojik ayrıcalığa sahip aydınlar olarak, egemen söylemle hapsedilmiş insanlığı, söylemsel hegemonya mücadelesi ve radikal demokrasi ufkuyla kurtarmaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abercrombie, Nicholas, Bryan S. Turner. "The Dominant Ideology Thesis". **The British Journal of Sociology**. c. 29. s. 2 (1978).
- Abercrombie, Nicholas, Stephen Hill, Bryan S. Turner. "Determinancy and Indeterminancy in the Theory of Ideology". **New Left Review**. c. 1. s. 142 (1983).
- Althusser, Louis. **John Lewis'e Cevap**. çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2004.
- _____. **Kapital'i Okumak**. çev. Işık Ergüden. İstanbul: İthaki Yayınları, 2007.
- _____. **Lenin ve Felsefe**. çev. Murat Belge. Bülent Aksoy, Erol Tulpar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- _____. **Marx İçin**. çev. Işık Ergüden. İstanbul: İthaki Yayınları, 2002.
- _____. **Özeleştirici Öğeleri**. çev. Levent Targu. 2. bs. İstanbul: Belge Yayınları, 2000.
- _____. **Yeniden Üretim Üzerine**. çev. A. Işık Ergüden, Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2006.
- Althusser, Louis, Giorgio Amendola. "İtalyan Komünist Partisi'nin Sosyalizm Yolu". çev. Alp Kaya. **Birikim**. c. 7. s. 40-41 (1978).
- Anderson, Perry. **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**. çev. Bülent Aksoy. İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.
- _____. **Gramsci Hegemonya Doğu – Batı Sorunu ve Strateji**. çev. Tarık Günersel. İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2007.
- Audi, Robert E. Butts. "Francis Bacon". **Cambridge Dictionary of Philosophy**. 2. bs. ed. Robert Audi. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Azcarate, Manuel. "What is Eurocommunism?". **Eurocommunism**. ed. G. R. Urban. New York: Universe Books, 1978
<http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/it/eurocommunism.htm#azcarate>
- Bacon, Francis. **The New Organon**. ed. Lisa Jardine, Michael Silverthorne. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- _____. **Instauratio Magna, Distributio Operis Works 1**. (Aktaran: Özbek, Sinan. **İdeoloji**. İstanbul: Bulut Yayınları, 2003).
- Barrett, Michele. **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**. çev. Ahmet Fethi. Ankara: Doruk, 2004.
- Barthes, Roland. **Çağdaş Söylenler**, çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1990.

- Berkday, Halil. **Kabileden Feodalizme**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.
- Binfield, Kevin. **Luddites and Luddism History**. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 2004.
<http://campus.murraystate.edu/academic/faculty/kevin.binfield/luddites/LudditeHistory.htm> [15 Temmuz 2009].
- Bobbio, Norbert. “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı”. çev. Mehmet Küçük. **Sivil Toplum ve Devlet**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Brown, Bryan, A. N. “Idea”. **Oxford Latin Dictionary**. London: Oxford University Press, 1968.
- Callinicos, Alex. **Tarih Yapmak: Toplum Kuramında Etkinlik Yapı ve Değişim**. çev. Nermin Saatçioğlu. İstanbul: Özne Yayınları, 1998.
- Carillo, Santiago. “Avrupa – Komünizmi ve Devlet”. çev. Emine Uşaklıgil. **Birikim**. c. 7. s. 40-41 (1978).
- Cevizci, Ahmet. “İdoller”. **Paradigma Felsefe Sözlüğü**. 5. bs. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- “Charles François Dupuis”. **Classic Encyclopedia**. 11. bs. Encyclopedia Britannica. 1911. [3 Nisan 2009].
- Çelik, Nur Betül. **İdeolojinin Soy Kütüğü 1 – Marx ve İdeoloji**. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Derrida, Jacques. **Of Grammatology**. çev. Gayatri Chakravorty Spivak. 3. bs. Maryland: The John Hopkins University Press, 1997.
- _____. “Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences”. **Writing Difference**. çev. Alan Bass. Chicago: The University of Chicago Press, 1978.
- Dick, Teun Van. “Söylem ve İdeoloji Çokalanlı Bir Yaklaşım”. **Söylem ve İdeoloji Mitoloji Din – İdeoloji**. ed. Barış Çoban, Zeynep Özarıslan. çev. Barış Çoban, Zeynep Özarıslan, Nurcan Ateş İstanbul: Su Yayınları, 2003.
- Eagleton, Terry. **İdeoloji**. çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- _____. **Post-modernizmin Yanılsamaları**. çev. M. Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Engels, Friedrich. “Engels to J. Bloch in Königsberg”. **Historical Materialism (Marx, Engels, Lenin)**. Moscow: Progress Publishers, 1972.
http://www.marxists.org/archive/marx/works/1890/letters/90_09_21.htm [23.09.2009].
- Fine, Ben. “Meta Fetişizmi”. çev. Abdullah Ersoy. **Marksist Düşünce Sözlüğü**. ed. Tom Bottomore. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- “First International (International Workingmen’s Association)”. **Encyclopedia of Marxism**.
<http://www.marxists.org/history/international/iwma/index.htm>
- Foucault, Michele. **Archaeology of Knowledge**. London: Routledge, 2002.
- _____. **Bilginin Arkeolojisi**, çev. Veli Urhan. 3. bs. İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999.

- _____. **Ders Özetleri**. çev. Selahattin Hilav. 6. bs. İstanbul: YKY, 2003.
- _____. **Power/Knowledge selected Interviews&Other Writings 1972-1977**. ed. Colin Gordon. New York: Pantheon Books,1980.
- “Fransa ve İtalya Komünist Partileri Deklerasyonu”. çev. Tarık Günersel. **Birikim**. c. 7. s. 40-41 (1978).
- Freeden, Michael. “Ideology”. **Routledge Encyclopedia of Philosophy**. London: Routledge, 1998.
- Geras, Norman. “Althusser’in Marksizm Anlayışı: Bir Değerlendirme”. der. Kemal Saybaşılı. **Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar**. Ankara: Doruk Yayınları, 1999.
- _____. “Essence and Appearance: Aspects of Fetishism in Marx’s Capital”. **New Left Review**. s. 65 (1971).
- _____. “Ex-Marxism Without Substance: Being A Real Reply to Laclau and Mouffe?”. **New Left Review**. c. 1. s. 169 (1988).
- _____. “Louis Althusser”. çev. İrfan Cüre. **Marksist Düşünce Sözlüğü**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- _____. “Luxemburg, Rosa”. çev. Uygur Kocabaşoğlu. **Marksist Düşünce Sözlüğü**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Geuss, Raymond. **Eleştirel Teori – Habermas ve Frankfurt Okulu**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.
- Glucksmann, Buci, Christine. **Gramsci and State**. Londra: Lawrence and Wishart, 1980.
- Goode, Patrick. “Karl Kautsky”. çev. Uygur Kocabaşoğlu. **Marksist Düşünce Sözlüğü**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Gouldner, W. Alvin. **The Dialectic of Ideology and Technology: The Origins, Grammar and Future of Ideology**. London: Macmillan Press, 1976.
- Gramsci, Antonio. **Aydınlar ve Toplum**. çev. V. Günyol, F. Edgü, B. Onaran. İstanbul: Örnek Yayınları, 1983.
- _____. **Hapishane Defterleri**. Çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Belge Yayınları, 2007.
- _____. **Modern Prens**. çev. Pars Esin. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984.
- _____. **Selections From The Prison Notebooks**. çev. Quintin Hoare, Geoffrey Nowell Smith. ed. Quintin Hoare, Geoffrey Nowell Smith. New York: International Publishers, 1971.
- Habermas, Jürgen. **Rasyonel Bir Topluma Doğru**. çev. Ahmet Çiğdem, Mehmet Küçük. Ankara: Vadi Yayınları, 1992.
- Hard, David. “Destutt de Tracy (1754-1836): An Annotated Bibliography”. **The Online Library of Liberty, A Project of Liberty Fund**. http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_content&task=view&id=41&Itemid=259 [3 Nisan 2009].

- Haug, Wolfgang F., Wieland Ellferding. "Ideologie und Ideologischer Kampf bei Lenin". **Theorien über Ideologie**. Berlin: Argument Verlag, 1986.
- Hirst, P. **On Law and Ideology**. London: Macmillan, 1979.
- Hobbes, Thomas. **Leviathan**. çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Holbach, P. H. D. **Systeme de la nature ou des lois du monde physique et du monde Moral**. c.1. Paris, 1820. Alıncadan aktaran: Kurt Lenk, **Ideologie: Ideologiekritik und Wissenssoziologie**, Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1984.
- Horkheimer, Max, Theodor, W. Adorno. **Dialectic of Enlightenment Philosophical Fragments**. California: Stanford University Press, 2002.
- Howarth, David. **Discourse**, Buckingham: Open University Press, 2000.
- Howart, David, Yannis Stavrakis. "Introducing discourse theory and political analysis". **Discourse Theory and Political Analysis Identities, Hegemonies and Social Change**. Manchester: Manchester University Press, 2000.
- "İdea", **Türk Dil Kurumu Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü**.
<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=163875> [4 Ocak 2009].
- Jakubowsky, Franz. **Ideology and Sperstructure in Historical Materialism**. çev. Anne Booth. London: Allison and Busby Limited, 1978.
- Jones, Stedman, G. "The Marxism of the Early Lukacs". **New Left Review**. s. 70 (1971).
- Kautsky, Karl. **The Class Struggle (Erfurt Program)**. Charles H. Kerr & Co, 1910,
Translated: William E. Bohn. Askew. Transcribed: Sally Ryan for marxists.org,
<http://www.marxists.org/archive/kautsky/1892/erfurt/index.htm>
- _____. "Verschwörung oder Revolution?", **Der Sozialdemokrat**, 20/2/1881.
- Kennedy, Emmet. 'Ideology' From Destutt De Tracy To Marx. **Journal of the History of Ideas**. c. 40. s. 3 Philadelphia: University of Pennsylvania Press. (Jul. - Sep, 1979).
- Kolakowski, Leszek. **Positivist Philosophy From Hume To The Vienna Circle**. Middlesex: Penguin Books. 1972.
- Labica Georges. "Ideologie". **Dictionnaire Critique Du Marxisme**. ed. Geroges Labica – Gerard Bensussan. Presses Universitaires de France, 1981.
- Laclau, Ernesto. "*Discourse*", **The Blackwell Companion to Contemporary Political Philosophy**. ed. Robert A. Gooding ve Philip Pettit. Oxford: Blackwell, 1993.
- _____. **Emancipations**. 2. Bs. London: Verso, 2007
- _____. **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**. çev. Ertuğrul Başer. 2. bs. İstanbul: Birikim Yayınları, 2003.
- _____. "God Only Knows". **Marxism Today**. (December 1991): 56-59
- _____. "Identity and Hegemony: The Role of Universality in the Constitutin of Political Logics". **Contingency, Hegemony, Universality Contemporary Dialogues on the Left**. ed. Ernesto Laclau, Judith Butler and Slavoj Zizek. London: Verso, 2000

- _____. Kurtuluşun Ötesi”. **Birikim**. s. 66, Ekim (1994)
- _____. **New Reflections on the Revolution of Our Time**. London: Verso, 1990.
- _____. **İdeoloji ve Politika**. çev. Hüseyin Sarıca. İstanbul: Belge Yayınları, 1998.
- _____. **Popülist Akıl Üzerine**. çev. Nur Betül Çelik. İstanbul: Epos Yayınları, 2007
- _____. “Politics, Polemics and Academics: An Interview by Paul Bowman”. **Parallax**, c. 5. s. 2 (April 1999).
- _____. “Politika ve Modernitenin Sınırları”. çev. Yavuz Alagon. **Post-modernist Burjuva Liberalizmi**. 2. bs. İstanbul: Mavi Ada Yayınları, 2000.
- _____. **Politics and Ideology in Marxist Theory**. London: New Left Books, 1977.
- _____. “Politika ve Modernitenin Sınırları”, çev. Yavuz Alagon, **Post-modernist Burjuva Liberalizmi**, 2. bs. İstanbul: Mavi Ada Yayınları, 2000
- _____. “Structure, History and The Political”, **Contingency, Hegemony, Universality**, Ed. Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, London: Verso, 2000
- _____. “The death and resurrection of the theory of ideology”, **Journal of Political Ideologies**, c. 1, s. 3(1996).
- _____. “Toplumun İmkânsızlığı”, Çev. Meltem Ahıska, **Akıntıya Karşı**, s. 1(1985)
- Laclau, Ernesto, Chantal Mouffe. **Hegemony&Socialist Strategy – Towards A Radical Democratic Politics**, 7. Bs. London: Verso, 1996.
- _____. **Hegemonya ve Sosyalist Strateji – Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**. çev. Ahmet Kardam, 2. bs, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- _____. “Socialist Strategy Where Next?”. **Marxism Today**. 25:1 (1981).
http://www.amielandmelburn.org.uk/collections/mt/pdf/81_01_17.pdf [15 Eylül 2009].
- _____. “Amansız Fakatsız Marksizm Sonrası”. çev. Ahmet Kardam. **Marksizm ve Gelecek**. s. 5 1992.
- Larrain, Jorge. “İdeoloji”. çev. Mehmet Küçük. **Marksist Düşünce Sözlüğü**. ed. Tom Bottomore. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- _____. **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**. İstanbul: Sarmal Yayınları, 1995.
- _____. **Marxism and Ideology**. Hampshire: Gregg Revivals, 1991.
- _____. “Temel ve Üstyapı”. çev. Ahmet Gürata. **Marksist Düşünce Sözlüğü**. ed. Tom Bottomore. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- _____. **The Concept of Ideology**. London: Hutchinson&Co. Publishers, 1982. Lefebvre, Henry. **The Sociology of Marx**. çev. Norbert Guterman. New York: Vintage Books, 1969. Lefort, C. “La naissance de l'idéologie et l'humanisme”. **Les formes de l'histoire**. Paris: Gallimard, 1978.
- Lenin, V. I. . “What is to be Done?”. **Lenin's Collected Works**. c. 5. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1961.

- Lichteim, George. **The Concept of Ideology and Other Essays**. Toronto: Vintage Books, 1967.
- Long, Wilbur. "Idea". **Dictionary of Philosophy**. ed. Dagobert D. Runes, New York: Philosophical Library, 1942.
- Lukacs, György. "1967 Baskısına Önsöz". **Tarih ve Sınıf Bilinci**. çev. Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları, 2006.
- _____. "Preface to New Edition(1967)". **History and Class Consciousness – Studies in Marxist Dialectic**. çev. Rodney Livingstone. London: Merlin Press, 1971.
- Luxemburg, Rosa. "The Mass Strike, The Political Party, and the Trade Unions". **The Rosa Reader**. ed. Peter Hudis, Kevin B. Anderson. New York: Montly Review Press, 2004.
- _____. **Kitle Grevleri**. çev. Cemal Demirer. İstanbul: Maya Yayınları, 1976.
- Liotard, J. F. **Post-modern Durum**. çev. Ahmet Çiğdem. Ankara: Vadi Yayınları, 2000.
- Machiavelli, Niccolo. **The Prince and the Discourses**. New York: The Modern Library, 1950.
- Mandel, Ernest. **Marksist Ekonomi El Kitabı**. çev. Orhan Suda. İstanbul: Ant Yayınları, 1970.
- _____. **Geç Kapitalizm**. çev. Candan Badem. İstanbul: Versus Yayınları, 2008.
- _____. "Avrupa Komünizmi'nin Üç Yönü". çev. Aydın Pesen. **Birikim**. c. 7. S. 40-41 (Haziran-Temmuz 1978).
- Marcuse, Herbert. **One Dimensional Man**. Boston: Beacon Press, 1968.
- Marx, Karl. **A Contribution to the Critique of Political Economy**. Moscow: Progress Publishers. 1931. Transcribed: Tim Delaney, Zodiac.
<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1850/pol-econ/index.htm> [15 Haziran 2009].
- _____. **Capital**. c. 3. New York: International Publishers, 1959.
<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ch48.htm> [10 Ağustos 2009]
- _____. **Ekonomi Politüğın Eleştirisine Katkı**. Ankara: Sol Yayınları, 2005.
- _____. **Felsefenin Sefaleti**. Çev. Ahmet Kardam. Ankara: Sol Yayınları: 1999.
- _____. **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**. Ankara: Sol Yayınları, 1997.
- _____. **Kapital**, Cilt I, Ankara: Sol Yayınları. 2000.
- _____. **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i**. çev. Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları, 2002.
- _____. **Marx's Critique of Hegel's Philosophy of Right**. çev. Byjoseph O'Malley. Oxford: Oxford University Press.
<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm> [3 Haziran 2009].
- _____. **Selected Writings**. der. D. McLellan, Oxford: Oxford University Press, 1977.

- _____. **Theses on Feuerbach**. Almanca'dan çev. W. Lough. Moscow: Progress Publishers, 1969. <http://www.marxists.org/archive/Marx/works/1845/theses/theses.htm> [3 Nisan 2009].
- Marx, Karl, F. Engels. **Communist Manifesto**, Utrecht: Open Source Socialist Publishing, 2008
- _____. **Alman İdeolojisi(Feuerbach)**. Ankara: Sol Yayınları, 1999.
- _____. **Collected Works**. c. 5. Moscow: Progress Publishers, 1976.
- _____. **Selected Correspondence**. Progress Publishers, 1964 (Aktaran: David McLellan, **İdeoloji**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005).
- McElvaine, Robert S. **The Depression and New Deal – A History in Documents**. New York: Oxford Press, 2003.
- McLellan, David. **İdeoloji**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Mepham, John. “The Theory of Ideology in Capital”. **Radical Philosophy**. s. 2, 1972.
- Meszaros Istvan, Ted Benton. “György Lukacs”. **Marksist Düşünce Sözlüğü** ed. Tom Bottomore, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Morrice, David. **Philosophy, Science and Ideology in Political Thought**. London: Macmillan Press, 1996.
- Mouffe, Chantal. “Hegemony and Ideology in Gramsci”. **Gramsci and Marxist Theory**. ed. Chantal Mouffe. London: Routledge&Kegan and Paul, 1979.
- Mouffe, Chantal, Ernesto Laclau. “Amansız Fakatsız Marksizm Sonrası”. çev. Ahmet Kardam. **Marksizm ve Gelecek**, s. 5 (1992).
- _____. “Introduction”. **Gramsci and Marxist Theory**. ed. Chantal Mouffe. London: Routledge&Kegan and Paul, 1979.
- Mouzelis, Nicos. “Ideology and Class Politics a Critique of Ernesto Laclau”. **New Left Review**. Volume I/112, November-December 1978.
- _____. “Marxism or Post-Marxism?”. **New Left Review**. c. 1. s. 167 (1988).
- Özbek, Sinan. **İdeoloji Kuramları**. İstanbul: Bulut Yayınları, 2003.
- Pannekoek, Anton. “Marxist Theory and Revolutionary Tactics”. **Die Neue Zeit**, XXXI, s.1. 1912. First Published in Pannekoek and Gorter's Marxism. Pluto Press, 1978, <http://www.marxists.org/archive/pannekoe/1912/tactics.htm>
- Pasquino, Gianfranco. “Mid - stream and under Stress The Italian Communist Party”. **Communist Parties In Western Europe Decline or Adaptation**. ed. Michael Waller, Meindert Fennema. New York: Basil Blackwell, 1988.
- Petras, James. **A Marxist critique of post-Marxists**. 11.18.1997. The James Petras Website. <http://lahaine.org/petras/articulo.php?p=79&more=1&c=1> [20 Eylül 2009].
- Petrovic, Gajo. “Praksis”. **Marksist Düşünce Sözlüğü**. ed. Tom Bottomore. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

- “Pierre Jean Georges Cabanis”. **Classic Encyclopedia**. 11. bs. Encyclopedia Britannica, 1911. http://www.1911encyclopedia.org/Pierre_Jean_George_Cabanis [3 Nisan 2009].
- Poulantzas, Nicos. **Political Power and Social Classes**. London: NLB and Sheed and Ward, 1973.
- _____. **Faşizm ve Diktatörlük**. çev. Ahmet İnel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Purvis, Trevor. Alan Hunt. “Discourse, ideology, discourse, ideology, discourse, ideology...”. **The British Journal of Sociology**, c. 44. s. 3 (1993).
- Rees, John. **The Algebra of Revolution – The Dialectic and Classical Marxist Tradition**. London: Routledge, 2005.
- Ross, George. “Avrupa Komünizmi. çev. İrfan Cüre. **Marksist Düşünce Sözlüğü** ed. Tom Bottomore. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Sani, Giacomo. “Mass Support for Italian Communism: Trends and Prospects”. **Eurocommunism: The Italian Case**. ed. Austin Ranney, Giovanni Sartori. Washington: American Enterprise, 1978.
- Sarup, Madam. **Post-yapısalcılık ve Post-modernizm**. çev. Abdülbaki Güçlü. 2. bs. Bilim ve Sanat Yayınları, 2004.
- Sassoon, Showstack, Anne. “Antonio Gramsci”. çev. Meral Özbek. **Marksist Düşünce Sözlüğü**. ed. Tom Bottomore. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- _____. “Hegemonya”. çev. Meral Özbek. **Marksist Düşünce Sözlüğü**. ed. Tom Bottomore. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Saussure, Ferdinand de. **Genel Dilbilim Dersleri**. çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2001
- Savran, Acar, Gülnur. **Özne-Yapı Gerilimi Maddeci Bir Bakış**. İstanbul: Kanat Kitap, 2006. “Second International (Social Democracy)”. **Encyclopedia of Marxism**. <http://www.marxists.org/history/international/social-democracy/index.htm>
- Skeat, Walter W. ed. “Idea”. **A Concise Etymological Dictionary of The English Language**. New York: Oxford University Press, 1930.
- Smith, Anna Marie. **Laclau and Mouffe: The Radical Democratic Imaginary**. London-New York: Routledge, 1998
- Smart, Barry. “Post-modern Toplum Teorisi”. **Modernite Versus Post-modernite**. ed. Mehmet Küçük, Ankara: Vadi Yayınları, 2000.
- Soanes, Catherine. Stevenson, Angus. ed. “Idea”. **Oxford Dictionary of English**. New York: Oxford University Press, 2006.
- _____. “Logy”. **Oxford Dictionary of English**. New York: Oxford University Press, 2006.
- Stein, Jess. ed. “Idea” ve “Ideology”. **The Random House of the English Language**. New York: Random House, 1966.

- _____. “-Logy”. **The Random House of the English Language**. New York: Random House, 1966.
- Sunar, İlkay. **Düşün ve Toplum**. Ankara: Birey ve Toplum yayınları, 1986.
- Şenel, Alaeddin. **Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004.
- _____. **İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1995.
- Thompson, E. P. “Theories of Ideology and Methods of Discourse Analysis”. **Studies in the Theory of Ideology**. Cambridge: Polity Press, 1990.
- _____. “Introduction”. **Studies in the Theory of Ideology**. Cambridge: Polity Press, 1990.
- _____. **Teorinin Sefaleti**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1994.
- Torring, Jacob. **New Theories of Discourse Laclau, Mouffe and Zizek**. Oxford: Publishers, 1999.
- Tormey, Simon, Townshend, Jules. **Key Thinkers from Critical Theory to Post-Marxism**. London: Sage Publications, 2006.
- Torrance, John. **Karl Marx’s Theory of Ideas**. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Tracy, Destutt de. **Elements d’ideologie**. Paris: Chez Madame Levy Libraire. 1827.
- Jorge Larraín. **The Concept of Ideology**. London: Hutchinson&Co. Publishers, 1982.
- Üşür, Sancar, Serpil. **İdeolojinin Serüveni – Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme**. Ankara: İmge Yayınları, 1997.
- Williams, Raymond. **Marksizm ve Edebiyat**. çev. Esen Tarım. İstanbul: Adam Yayınları, 1990.
- Wood, W. Allen. **Karl Marx**. Londra: Routledge, 1981.
- Wood, Ellen, Meiksins. **Sınıftan Kaçış Yeni ‘Hakiki’ Sosyalizm**. çev. Şükrü Alpagut. İstanbul: Yordam Yayınları, 1998.
- Woodhouse, S. C. “Idea”. **English - Greek Dictionary**. London: George Routledge & Sons, Limited, 1910.
- Wokler, Robert “Enlightenment”, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, London Routledge, 1998
- Yılmaz, Zafer. “Althusser’in Bilim, İdeoloji ve Düzeyler Teorisinin Açmazları: Üstbelirlenimden Post-belirlenime”. **Praksis**. s. 4 (2001).
- Zizek, Slavoj. **Kırılğan Temas**. çev. Tuncay Birkan. 2. Bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- _____. **İdeolojinin Yüce Nesnesi**. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Zournazi, Mary. “Umut, Tutku, Siyaset Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau ile Bir

Söyleşi". **Umut: Değişim İçin Yeni Felsefeler**. çev. Uygur Abacı. İstanbul: Literatür Yayınları, 2004.

ÖZGEÇMİŞ

Fırat Korkmaz 1981 İstanbul doğumludur. Lise öğrenimini 1999 yılında Hüseyin Avni Sözen Anadolu Lisesi'nde tamamlamış, 2001-2006 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler İktisat bölümünde lisans eğitimi almıştır. 2006 yılından bu yana Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans öğrencisidir.